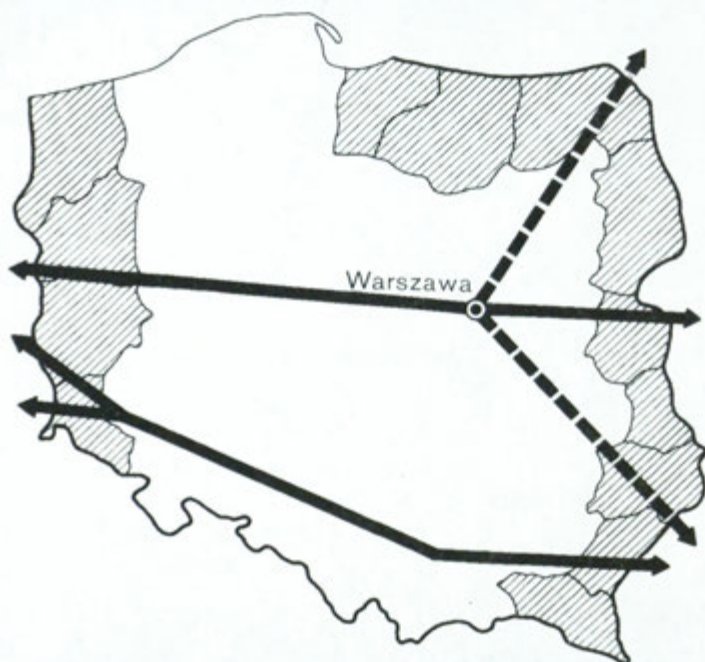

PODSTAWY ROZWOJU ZACHODNICH I WSCHODNICH OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH POLSKI

Biuletyn Nr 8

PROBLEMY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ WSPÓŁPRACY PRZYGRANICZNEJ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТІЯ І СУПРАЦОЎНІЦТВА ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАГА ПАМЕЖЖА

WYKAZ PUBLIKACJI

projektu badawczego nr 6 6130 92 03 pt. "Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski":

- Biuletyn nr 1, Materiały z konferencji "Problematyka Zachodniego Obszaru Pogranicza", Zielona Góra 16–17.10.1992, Warszawa, maj 1993,
- Biuletyn nr 2, Problematyka Wschodniego Obszaru Pogranicza, Warszawa, lipiec 1993,
- Biuletyn nr 3, Problemy polsko–ukraińskiej współpracy przygranicznej, Warszawa–Kijów, grudzień 1993,
- Biuletyn nr 4, Rolnictwo zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski, Warszawa, grudzień 1993.
- Biuletyn nr 5, Węzłowe problemy współpracy przygranicznej, Warszawa, sierpień 1994.
- Biuletyn nr 6, Problemy współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, Warszawa, grudzień 1994.
- Biuletyn nr 7, Euroregion "Nysa". Trzy lata doświadczeń, Warszawa, grudzień 1994.
- Biuletyn nr 8, Problemy polsko–białoruskiej współpracy przygranicznej, Warszawa – Mińsk, maj 1995.

PL-ISSN 1230-6215

POLSKA AKADEMIA NAUK
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania

Projekt badawczy nr 6 6130 92 03
Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich
obszarów przygranicznych Polski

Biuletyn Nr 8

Kierownik Projektu:
Prof. dr hab. Andrzej Stasiak

**PROBLEMY POLSKO - BIAŁORUSKIEJ
WSPÓŁPRACY PRZYGRANICZNEJ**

Pod redakcją:
prof. dr hab. Andrzeja Stasiaka
i dra Włodzimierza Zglińskiego

Warszawa - Mińsk, maj 1995

<http://rcin.org.pl>

Інстытут географіі і

тэрытарыяльнага гаспадарання

Польскай акадэміі навук

Інстытут сацыялогіі

Акадэміі навук Беларусі

П Р А Б Л Е М Ы

РАЗВІЦЦА І СУПРАЦОЎНІЦТВА
ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАГА ПАМЕЖЖА

Навуковыя даклады ўдзельнікаў Польска-беларускага
семінара, які адбыўся ў м.м. Аўгустаў і Райград у
чэрвені 1994 г.

ВАРШАВА, МІНСК - 1995

TABLE OF CONTENTS

I. Introductory Part

Andrzej Stasiak - Introduction (in English)	XI
Andrzej Stasiak - Introduction (in Polish)	XVII
Andrzej Stasiak - Introduction (in Belorussian)	XXIII
Agreement between the Government of the Republic of Poland and the Government of the Republic of Belarus on the main principles of transboundary cooperation	XXXI
Agreement between Białystok voivodship and Grodno district concerning the development of the economic and cultural contacts across the border in 1994	XXXVII
Włodzimierz Zgliński - Report from the IIIrd Polish-Belarussian Seminar devoted to cooperation of border regions, Rajgród, June 9th - 13th, 1994 (in English)	XLI
Włodzimierz Zgliński - Report from the IIIrd Polish-Belarussian Seminar devoted to cooperation of border regions, Rajgród, June 9th - 13th, 1994 (in Polish)	LIII
Włodzimierz Zgliński - Report from the IIIrd Polish-Belarussian Seminar devoted to cooperation of border regions, Rajgród, June 9th - 13th, 1994 (in Belarusn)	LXIII

II. Papers Presented by the Polish Side (in Polish)

Piotr Eberhardt - Transformations in demography and the settlement systems within the Polish-Belarussian border area after the World War II	1
Marek Proniewski - Barriers to and directions of development of the area at the borders with Belarus and Lithuania (within the confines of Białystok and Suwałki provinces)	19
Ryszard Horodeński, Cecylia Sadowska-Snarska - Economic and social policy with respect to the problems of weakly developed regions	31
Tomasz Komornicki - Transport linkage between Poland and Belarus: the present situation, the degree of use and the perspectives	53

VI

Halina Powęska - Tax free zone as a stimulator of socio-economic activity of the border areas	71
Włodzimierz Zgliński - Augustowski Canal as an opportunity for the Polish-Belarussian border cooperation	83
Bożena Degórska - Ecological problems of the Polish-Belarussian periboundary area with special emphasis on the quality of Bug river waters on its border stretch	95
Andrzej Kowalczyk, Anna Lewkowicz - The strategy of development of tourism in the Bug riverside part of Polesie region	109

III. Papers Presented by the Belarussian Side (in Belarussian)

A. Babosov, V. Klimenko - Belarussian-Polish economic cooperation in the process of adaptation of Belarus to the global economic system	139
T. Klimava, A. Rakov - Population and settlement system of the Belarussian-Polish border area	149
A. Babosov, V. Rusetskaya - Ethnographic stereotypes and transformation of national identification within the Belarussian-Polish border area	159
G. Pataev - Infrastructure and ecological problems of the Polish-Belarussian border area	179
W. Kokl'ukhin, M. Amelchuk, A. Gribko - Western Bug river: its ecological characteristics and significance for the development of the Polish-Belarussian border area	193
S. Polskiy - How many Catholics are there in Belarus ?	213

IV. List of Participants of the Seminar

- in English	225
- in Polish	227
- in Belarussian	229

SPIS TREŚCI

I. Część wstępna

Andrzej Stasiak - Wprowadzenie (w języku angielskim) XI

Andrzej Stasiak - Wprowadzenie (w języku polskim) XVII

Andrzej Stasiak - Wprowadzenie (w języku białoruskim) XXIII

**Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej
a Rządem Republiki Białoruskiej o głównych zasadach
współpracy transgranicznej** XXXI

**Porozumienie pomiędzy województwem białostockim
i okręgiem grodzieńskim dotyczące rozwoju przygranicznych
kontaktów gospodarczych i kulturalnych w 1994 roku** XXXVII

Włodzimierz Zgliński - Sprawozdanie z III polsko-
białoruskiego seminarium poświęconego współpracy obszarów
przygranicznych, Rajgród 09-13.06.1994 (w języku angielskim) XLI

Włodzimierz Zgliński - Sprawozdanie z III polsko-
białoruskiego seminarium poświęconego współpracy obszarów
przygranicznych, Rajgród 09-13.06.1994 (w języku polskim) LIII

Włodzimierz Zgliński - Sprawozdanie z III polsko-
białoruskiego seminarium poświęconego współpracy obszarów
przygranicznych, Rajgród 09-13.06.1994 (w języku białoruskim) LXIII

II. Referaty strony polskiej (w języku polskim)

Piotr Eberhardt - Przemiany demograficzno-osadnicze
na pograniczu polsko-białoruskim po II wojnie światowej 1

Marek Proniewski - Bariery i kierunki rozwoju strefy
przygranicznej z Białorusią i Litwą (na obszarach województw
białostockiego i suwalskiego) 19

Ryszard Horodeński, Cecylia Sadowska-Snarska -
Polityka ekonomiczna i społeczna wobec problemów regionów
słabo rozwiniętych 31

Tomasz Komornicki - Powiązania transportowe Polski
i Białorusi - stan aktualny, wykorzystanie, perspektywy 53

Halina Powęska - Wolny obszar celny jako stymulator
aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów przygranicznych 71

VIII

Włodzimierz Zgliński - Kanał Augustowski jako szansa polsko-białoruskiej współpracy przygranicznej	83
Bożena Degórska - Problematyka ekologiczna pogranicza polsko-białoruskiego ze szczególnym uwzględnieniem jakości wód Bugu na odcinku granicznym	95
Andrzej Kowalczyk, Anna Lewkowicz - Strategia rozwoju turystyki na Podlasiu Nadbużańskim	109

III. Referaty strony białoruskiej (w języku białoruskim)

A.Babosow, W.Klimienko - Białorusko-polska współpraca ekonomiczna w procesie adaptacji Białorusi do światowego systemu ekonomicznego	139
T.Klimawa, A.Rakow - Ludność i osadnictwo pogranicza białorusko-polskiego	149
A.Babosow, W.Rusieckaja - Etnograficzne stereotypy i transformacja identyfikacji narodowościowej na pograniczu białorusko-polskim	159
G.Patajew - Infrastruktura i ekologiczne problemy pogranicza polsko-białoruskiego	179
W.Kokliuchin, M.Amelczuk, A.Grybko - Zachodni Bug: jego ekologiczna charakterystyka i znaczenie dla rozwoju pogranicza polsko-białoruskiego	193
S.Polskij - Jak wielu jest katolików na Białorusi	213

IV. Lista uczestników seminarium

w języku angielskim	225
w języku polskim	227
w języku białoruskim	229

З М Е С Т

I. Уступная частка

Анджэй Стасяк – Уводзіны (на англійскай мове)

Анджэй Стасяк – Уводзіны (на польскай мове)

Анджэй Стасяк – Уводзіны (на беларускай мове)

Пагадненне паміж Урадамі Рэспублікі Польшча і Рэспублікі Беларусь аб асноўных прынцыпах трансгранічнага супрацоўніцтва.

Пагадненне паміж беластоцкім ваяводствам і гродзенскай вобласцю адносна развіцця гаспадарчых і культурных зносін у прыгранічным рэгіёне ў 1994 годзе

Влодзімеж Згліньскі – Справаздача з III польска-беларускага семінара, прысвечанага супрацоўніцтву паміж прыгранічнымі рэгіёнамі, Райград 09-13.06.1994 (на англійскай мове)

Влодзімеж Згліньскі – Справаздача з III польска-беларускага семінара, прысвечанага супрацоўніцтву паміж прыгранічнымі рэгіёнамі, Райград 09-13.06.1994 (на польскай мове)

Влодзімеж Згліньскі – Справаздача з III польска-беларускага семінара, прысвечанага супрацоўніцтву паміж прыгранічнымі рэгіёнамі, Райград 09-13.06.1994 (на беларускай мове)

III. Даклады польскіх удзельнікаў семінара (па-польску)

Пётр Эбэргардт – Дэмаграфічна-пасяленчыя перамены на польска-беларускім паграніччы пасля II сусветнай вайны

Марэк Пронеўскі – Бар'еры і напрамкі развіцця прыгранічнай паласы з Беларуссю і Літвой (на тэрыторыі беластоцкага і сувальскага ваяводстваў)

Рышард Городэньскі, Цэцылія Садоўска-Снарска – Эканамічная і сацыяльная палітыка і праблемы слабаразвітых раёнаў

Тонаш Коморніцкі – Транспартныя сувязі паміж Польш-

Х

чай і Беларуссю – актуальнае становішча, выкарыстанне, перспектывы

Галіна Повэнска – Свабодная таможная зона стымула сацыяльна-эканамічнай актывізацыі прыгранічных рэгіёнаў

Влодзімеж Згліньскі – Аўгустоўскі канал шансам польска-беларускага прыгранічнага супрацоўніцтва

Божэна Дэгурска – Экалагічная праблематыка польска-беларускага пагранічча з асаблівым улікам якасці вады Буга на гранічным адрэзку

Анджэй Ковальчык, Анна Леўковіч – Стратэгія развіцця турызму на Прыбугскім Падляшшы

III. Доклады беларускіх удзельнікаў семінара (па-беларуску)

Я. Бабосаў, В. Кліменка – Беларуска-польскае эканамічнае супрацоўніцтва ў працэсе адаптацыі Беларусі да сусветнай эканамічнай сістэмы

Т. Клімава, А. Ракаў – Насельніцтва і рассяленне ў польска-беларускім прыгранічным рэгіёне

Я. Бабосаў, В. Русецкая – Этнарэлігійныя стэрэатыпы і трансфармацыя ідэнтыфікацыі насельніцтва ў беларуска-польскім прыграніччы

Г. Патаеў – Інфраструктура і экалагічныя праблемы польска-беларускага прыгранічча

В. Каклюхін, М. Амельчук, А. Грыбко – Заходні Буг, яго экалагічныя характарыстыкі і значэнне для развіцця польска-беларускага прыгранічча

С. Польскі – Колькі ёсць католікаў у Беларусі?

IV. Спісак удзельнікаў семінара

па-англійску

па-польску

па-беларуску

I. CZĘŚĆ WSTĘPNA

Andrzej Stasiak

INTRODUCTION

The present issue of the Bulletin is devoted to the problems of Belarussian-Polish border cooperation. This one is the consecutive, eighth issue of the Bulletin, published in the framework of the research project Foundations of the development of western and eastern border areas of Poland. According to the convention adopted in the respective previously published Bulletin volumes - i.e. in no.3, devoted to the Polish-Ukrainian border cooperation and in no.6, devoted to border cooperation between Poland and the Kaliningrad District of the Russian Federation - the papers of Polish scientists are published in Polish language, those of the Belarussian side - in Belarussian, while introduction to the volume and the report from the IIIrd Polish- Belarussian Seminar - in English, Polish and Belarussian languages.

Cooperation of the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences with the representatives of Belarussian science had started much earlier than we undertook the research on the Polish- Belarussian border areas. This cooperation intensified at the turn of 1990s, when unprecedented changes took place in Central and Eastern Europe and in Russia. One of the impulses was constituted by the studies on the processes of depopulation of rural areas taking place in Central and Eastern Europe. Professor A.Rakov from the Institute of Economics of the Belarussian Academy of Sciences in Minsk was one of those who participated in these studies¹⁾.

¹⁾ See The processes of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe, A.Stasiak and W.Mirowski, eds., Conference Papers 8. Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warszawa, 1990.

Therafter, due to the change in the geopolitical situation of Poland and the possibility of realizing flows of goods and people through the eastern border of Poland the consciousness of the opportunity and the wish of conducting border cooperation between Poland and its eastern neighbours arose. In this manner a new, wide domain of scientific endeavour related to the problems mentioned opened up. We thought that in view of geographical location and of the heritage of the historical past the problems of border cooperation with Belarus are of great importance for Poland. It had been even prior to both the formal agreement between the Government of the Republic of Poland and the Government of the Republic of Belarus, concerning the main principles of border cooperation, of April 24th, 1992 (published text) and to the acceptance of the research project mentioned before, i.e. Foundations of the development of western and eastern border areas of Poland (July 1992), that the 1st Polish-Belarusian Seminar took place, devoted to the Cooperation of border regions. It was organized by the Institute of Geography and Spatial Organization of Polish Academy of Sciences in collaboration, on the Polish side, with the Białystok Center of Scientific Research as well as Voivodship Offices in Białystok and Biała Podlaska. From the Belarusian side the representatives of the Institute of Sociology of the Belarusian Academy of Sciences in Minsk participated, including Professors J. Babasov and A. Rakov, and also the representatives of the University in Grodno and other institutions.

In the research conducted on the Polish side strong emphasis was placed from the very beginning on collaboration with governmental and self-governmental administration in the voivodships bordering with Belarus. This concerns, in particular, Białystok and Biała Podlaska voivodships, having the longest boundary with Belarus, and also partly the voivodships of Suwałki and Chełm. On the eastern side of the border this concerns the districts of Grodno and Brest. That is why, for instance, we publish here the text of the agreement of 1994 between Białystok voivodship and Grodno district, assuming that border cooperation can be best implemented on the regional and local levels.

It should be emphasized that the land boundary between Poland and Belarus, whose length is 407 kms (approximately 1/3 of the length of the border with the former Soviet Union) is by no means the longest one, but it is this boundary that is crossed by the large transport routes, linking Western Europe with Russia and Far East. The main axis is constituted

XIII

by the road E30 - potential motorway A2 - linking London and Paris, The Netherlands, Germany (Berlin), Poland (Poznań, Warsaw), Belarus (Brest, Minsk), with Russia (Moscow). Approximately 10% of the total transboundary truck transport in Poland passes through the border crossing of Kukuryki-Brest. Almost parallelly to this route there is a railway axis, supposed to become in the near future a fast train line Paris - Warsaw - Moscow²⁾. On the Polish side of the border, facing Brest, in Terespol- Małaszewicze, there is one of two greatest "dry" ports in Poland, serving for reloading of goods between the normal and wide gauge railways. It is also here that the Tax Free Zone Małaszewicze has been established and develops. The second very important transport node is Kuźnica Białostocka, connected with the transport setting of Grodno and farther on Vilnius, with branchings towards Minsk and St.Petersburg. Regional solutions should certainly account for the border crossings in Bobrowniki, Sławatycze, Połowce etc. Thus, the problem area of transport and communication has to find its reflection in all kinds of studies referring to the supranational, national, regional and local scales.

It can be assumed that the macroscale solutions are in principle accounted for in respective cooperation programs, while border crossings which are essential for the regional and local development are as yet insufficiently developed and expect for their extension.

Besides the problems of transport and communication we have devoted in our research much attention to the problems of broadly conceived ecology - and it appears that we will continue to attach high importance to these problems. On the Polish side the border areas belong to a large extent to the functional area of the so called "Green Lungs of Poland"³⁾ that we would like to widen in the border cooperation into a kind of "Green Lungs of Europe" . Here, in particular, we encounter such problems as joint management of Białowieża Forest, a unique relic of the European forests, joint reconstruction of the Augustów Canal, and joint development of the Bug river valley, connected, for instance, with the necessity of purification of water flowing in this river. These problems find their reflection either in the present publication or in the pre-

²⁾ See W.Suchorzewski National transport system and its influence on the settlement system (in Polish), in: Basic nodes of the settlement system in Poland (in Polish), A.Stasiak, ed., Biuletyn KPZK PAN, issue 167, Warszawa 1994.

³⁾ This concept was coined in by Professor Stefan Kozłowski.

vious ones.

We devote relatively ample space to the problems of the settlement system and of the demographic transformations, with due account of the ethnic questions. They were accounted for in a partial publication of results of the IInd Polish- Belarussian Seminar, which took place in 1993 in Grodno and Brest, in Belarus⁴⁾.

It was also then that the formal agreement was signed on scientific cooperation for the years 1993-1994. This agreement resulted, in particular, in the IIIrd Polish- Belarussian Seminar, devoted to the cooperation of border areas, which took place in Poland in 1994 (Rajgród, June 9th-13th, 1994). A report from this Seminar is published in the present Bulletin, and an important part of the papers contained in the present volume are also based upon the lectures given at this Seminar.

It is perhaps worthwhile to notice that due to discussions held at the Seminar and to the talks with the administrators of Białystok and Suwałki voivodships the following objectives were accepted as the ones of the highest priority in the border cooperation between Poland and Belarus:

1. Common undertakings and agreements concerning environmental protection and elaboration of a strategy of sustainable spatial development of the border areas. Especially pressing in this problem domain is integration of the Białowieża National Park, establishment of the Landscape Park of Bug Gorge in Podlasie, protection of the waters of Bug river against pollution, as well as prevention of degradation of the Augustów Forest.

2. Modernization and construction of border crossings, taking into account the new role of A2 and the fast railway connection.

3. Reestablishment of the Augustów Canal for tourism and recreation purposes.

In my opinion the above list of postulates should be complemented with consideration of the following problems:

1. Adequate economic and social policy oriented at problems of weakly developed regions, with special emphasis on the problems of unemployment (see, for instance, the papers by R.Horodeński and C.Sadowska-Snarska).

⁴⁾ Problems of ethnogenesis and of the ethnic history of the border areas. The initial stage of research (title in Belarussian), The Brest Pedagogical Institute, Brest 1993.

2. Transformations in agriculture, especially in the so called socialized sector of agriculture and their consequences for the settlement network of the rural areas.

3. The necessity of elaboration of the principles of economic cooperation and trade.

4. Cooperation of regional and local communities in the domains of economy and culture.

5. Broadening of the transboundary contacts between the young living on both sides of the border. This should result in the establishment of personal links and friendship bounds necessary for the true border cooperation of the regional and local communities.

6. Intensification of the joint research in various disciplines of science, especially between the scientific centers located within the Polish-Belarussian peri-boundary belt, i.e. Grodno and Brest on the side of Belarus, and Białystok, Siedlce and Lublin on the Polish side. Thus, for instance, the studies on the so called Bug Euroregion, conducted by the Lublin center, will contribute to intensification of research and cooperation. This does not mean that the links between the Institutes in Minsk and in Warsaw, and especially between the institutes of Polish and Belarussian Academies of Sciences would get loosened. To the contrary, the advancing economic and cultural Polish-Belarussian cooperation requires a support from the side of science for the decisions taken at the governmental levels. It seems to me that in view of the experience to date and the international connections such a support may be provided by the institutes of the two Academies of Sciences, and on the Polish side especially by the Institute of Geography and Spatial Organization in Warsaw.

* * *

Thus, at the end of this Introduction I would like to emphasise the role of science in the further fruitful development of the broadly conceived border cooperation, with distinction of such domains of science as ecology, transport, demography, culture, sociology and economics - accounting for the consequences of the economic transformation in manufacturing and agriculture. I would also like to turn attention to the role of regional and local communities, where the place taken by the territorial self-governmental bodies must be especially underlined.

I hope that the thus outlined necessary broad spectrum of scientific research will have the chances of being carried out in the approaching perspective of the 21st century.

**Leader
of the Research Project**

Professor Andrzej Stasiak, D.Sc.

Andrzej Stasiak

WPROWADZENIE

Niniejszy Biuletyn poświęcony jest problemom białorusko - polskiej współpracy przygranicznej. Jest to kolejny już ósmy Biuletyn wydany w ramach projektu badawczego "Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski". Zgodnie z przyjętą w poprzednich biuletynach konwencją - Nr 3 poświęcony problematyce współpracy przygranicznej polsko-ukraińskiej i Nr 6 poświęcony problematyce współpracy przygranicznej między Polską a Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej - artykuły strony polskiej publikowane są w języku polskim, strony białoruskiej w języku białoruskim, a wprowadzenie i sprawozdanie z III polsko-białoruskiego seminarium w językach angielskim, polskim i białoruskim.

Współpraca Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN z przedstawicielami nauki białoruskiej zaczęła się znacznie wcześniej, niż podjęte zostały badania obszarów pogranicza polsko-białoruskiego. Zintensyfikowała się na przełomie lat 80/90-tych, kiedy to nastąpiły przełomowe zmiany w Europie Środkowej i Europie Wschodniej oraz Rosji. Jednym z impulsów były studia nad procesami depopulacji obszarów wiejskich w Europie Środkowej i Wschodniej, w których uczestniczył m.in. Prof. A. Rakow z Instytutu Ekonomiki Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku¹⁾

Następnie w wyniku zmian położenia geopolitycznego Polski i możliwości otwarcia granic wschodnich dla przepływu dóbr i osób powstała świadomość i wola współpracy przygranicznej między Polską, a jej wschodnimi sąsiadami. W ten sposób otworzyło się nowe, szerokie pole badań naukowych nad tą problematyką. Uważaliśmy iż ze względów

¹⁾ Patrz "The processes of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe", Ed. A. Stasiak and Wł. Mirowski, Conference Papers 8, Institute of Geography and Spatial Organization PAS, Warszawa 1990

XVIII

na położenia geograficzne jak i więzy przeszłości historycznej niezwykle ważne są dla Polski problemy współpracy przygranicznej z Białorusią. Wyprzedzając formalne porozumienia między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruskiej o głównych zasadach współpracy transgranicznej, z 24.04.1992 r. (tekst publikowany) jak i zatwierdzenie cytowanego projektu dotyczącego "Podstaw rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski" (lipiec 1992), już w czerwcu 1991 r. odbyło się I seminarium polsko-białoruskie, poświęcone "Współpracy obszarów przygranicznych". Zostało ono zorganizowane przez IGiPZ PAN przy współpracy ze strony polskiej - Białostockiego Ośrodka Badań Naukowych oraz Urzędów Wojewódzkich w Białymstoku i Białej Podlaskiej. Ze strony białoruskiej w seminarium uczestniczyli przedstawiciele Instytutu Socjologii BAN w Mińsku - m.in. profesorowie J.Babasow i A. Rakow, oraz przedstawiciele Uniwersytetu w Grodnie i innych instytucji.

W naszych badaniach po stronie polskiej od początku kładliśmy bardzo duży nacisk na współpracę z administracją rządową i samorządową województw graniczących z Białorusią. Dotyczy to zwłaszcza województw: białostockiego i białskopodlaskiego mających najdłuższą granicę z Białorusią oraz częściowo woj. suwalskiego i chełmskiego. Ze strony białoruskiej dotyczy to Obwodu Grodzieńskiego i Brzeskiego. Dlatego m.in. drukujemy tekst porozumienia z 1994 r. między województwem białostockim i obwodem grodzieńskim, gdyż współpraca przygraniczna najlepiej realizuje się na poziomie regionalnym i lokalnym.

Należy podkreślić, iż granica lądowa Polski z Białorusią, której długość wynosi 407 km (ok. 1/3 długości granic z b. ZSRR) nie jest najdłuższa, ale przecinają ją **wielkie szlaki komunikacyjne, łączące Europę Zachodnią z Rosją i Dalekim Wschodem**. Główny układ to droga kołowa E-30 - potencjalna **autostrada A-2** łącząca Londyn i Paryż przez Holandię, Niemcy (Berlin), Polskę (Poznań, Warszawa), Białorus (Brześć, Mińsk) z Rosją (Moskwa). Przez przejście graniczne Terespol - Kukuryki / Brześć przechodzi ok. 10% całego transgranicznego ciężarowego transportu kołowego w Polsce. Niemal równolegle do tej trasy biegnie główna magistrala kolejowa, mająca się w niedalekiej przyszłości, stać trasą kolei szybkiej²⁾ Paryż - Warszawa - Moskwa. Na

²⁾ Patrz: W. Suchorzewski, "Krajowy system transportu i jego

granicy po polskiej stronie vis a vis Brześcia znajduje się w Terespolu - Małaszewiczach jeden z dwóch największych "suchych" portów polskich, służących do przeładunku towarów z kolei szerokotorowej na kolej o rozstawie szyn europejskim. Tu także powstał i rozwija się Wolny obszar Celnv Małaszewicze. Drugim bardzo istotnym węzłem komunikacyjnym jest Kuźnica Białostocka, związana z układem komunikacyjnym Grodna i dalej Wilna z rozgałęzieniem na Mińsk i Petersburg. Dla rozwiązań regionalnych istotne znaczenie mają przejścia Bobrowniki, Sławatycze, Połowce itd. Tak więc problematyka transportu i komunikacji musi znajdować odbicie we wszelkich studiach w skalach; ponadkrajowej, krajowej, regionalnej i lokalnej.

Można przyjąć, że rozwiązania w makroskalach są w zasadzie uwzględnione w programach współpracy, natomiast istotne przejścia dla rozwoju regionalnego i lokalnego są jeszcze niedostatecznie rozwinięte i czekają na dalszą rozbudowę.

Poza problematyką komunikacji i transportu kładliśmy, i myślę, że będziemy w przyszłości kłaść nadal wielką uwagę na szeroko pojętą problematykę ekologiczną. Po polskiej stronie tereny pogranicza należą w dużej mierze do obszaru funkcjonalnego tzw. "Zielonych płuc Polski", które chcemy rozszerzyć w współpracy przygranicznej w formę "Zielonych Płuc Europy"³⁾. Tu między innymi występują problemy: wspólnego zagospodarowania Puszczy Białowieskiej, jako unikalnej formy pozostałości puszczy europejskich, wspólnej odbudowy Kanału Augustowskiego oraz zagospodarowania doliny rzeki Bug, co wiąże się m.in. z koniecznością oczyszczenia wód tej rzeki. Te zagadnienia znajdują odbicie zarówno w obecnej jak i we wcześniejszych publikacjach.

Sporo miejsca poświęcamy też zagadnieniom sieci osadniczej i przemianom demograficznym, z uwzględnieniem tematyki narodowościowej. Zostały one uwzględnione w częściowej publikacji wyników II seminarium polsko - białoruskiego, które odbyło się w dniach 21-25 czerwca 1993 r. w Grodnie i Brześciu na Białorusi⁴⁾. Wtedy też zostało podpisane formalne porozumienie o współpracy naukowej na lata 1993/94. Efektem tego porozumienia było m.in. III seminarium polsko -

wpływ na system osadniczy" w: "Podstawowe węzły układu osadniczego Polski", red. A.Stasiak, Biuletyn KPZK PAN, z.167, Warszawa 1994

³⁾ Koncepcja prof. dr hab. Stefana Kozłowskiego

⁴⁾ "Problemy etnogeneza i etnicznej gistorii pamezza. Poczatkowy etap dasledowania" ("Problemy etnogenezy i historii etnicznej pogranicza. Poczatkowy etap badań"); Brescki Pedagogiczny Instytut, Brest 1993

polsko-białoruskie, poświęcone współpracy obszarów przygranicznych, które odbyło się w Polsce w 1994 r. (Rajgród 09-13.06.1994 r.). Sprawozdanie z tego seminarium jest publikowane w niniejszym Biuletynie. Również znaczna część artykułów tu zamieszczonych opiera się na referatach wygłaszanych w trakcie seminarium.

Warto przytoczyć, iż w wyniku dyskusji na seminarium jak i rozmów z gospodarzami województw białostockiego i suwalskiego za priorytetowe cele współpracy przygranicznej między Polską i Białorusią uznano:

1. Wspólne przedsięwzięcia i uzgodnienia w zakresie ochrony środowiska i wypracowanie ekorozwojowej strategii zagospodarowania przestrzennego obszarów przygranicznych. Szczególnie pilne jest tu: integracja Białowieskiego Parku Narodowego, utworzenie Parku Krajobrazowego "Podlaski Przełom Bugu", ochrona wód Bugu przed zanieczyszczeniem oraz niedopuszczenie do degradacji Puszczy Augustowskiej.
2. Modernizacja i budowa przejść granicznych, uwzględnienie nowej roli autostrady A-2 i kolei szybkiej.
3. Reaktywowanie dla potrzeb turystyczno-rekreacyjnych Kanału Augustowskiego.

Osobiście uważam, iż do tego zestawu postulatów należy dodać:

1. Politykę ekonomiczną i społeczną wobec problemów regionów słabo rozwiniętych, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień bezrobocia (patrz m.in. artykuł R.Horodeńskiego i C.Sadowskiej-Snarskiej).
2. Przemiany w rolnictwie, zwłaszcza w rolnictwie uspołecznionym i ich skutki dla sieci osadniczej wsi.
3. Konieczność opracowania zasad współpracy ekonomicznej i wymiany handlowej.
4. Współpracę społeczności regionalnych i lokalnych w zakresie zarówno ekonomicznym, jak i kulturowym.
5. Znaczne rozszerzenie kontaktów transgranicznych między młodym pokoleniem, zamieszkującym po obu stronach granicy. Powinno to zaowocować nawiązaniem osobistych więzów i przyjaźni niezbędnych dla rzeczywistej współpracy przygranicznej społeczności regionalnych i lokalnych.
6. Znaczne zintensyfikowanie wspólnych badań naukowych w różnych dyscyplinach nauki zwłaszcza między ośrodkami naukowymi leżącymi na pograniczu polsko-białoruskim tj. Grodna i Brześćcia ze strony białoruskiej oraz Białegostoku, Siedlec i Lublina ze strony polskiej.

Do intensyfikacji badań i współpracy przyczynią się m.in. studia nad tzw. Euroregionem Bug prowadzone przez ośrodek lubelski. Nie znaczy to, że powiązania między instytutami Mińska i Warszawy, a zwłaszcza instytutami Białoruskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Nauk, miałyby ulec rozluźnieniu. Odwrotnie, postępująca polsko - białoruska współpraca gospodarcza i kulturalna wymaga wsparcia nauki dla decyzji zapadających na szczeblach rządowych. Wydaje mi się, że z uwagi na dotychczasowe doświadczenia i powiązania międzynarodowe takiego wsparcia udzielać mogą instytuty BAN i PAN, a zwłaszcza ze strony polskiej Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie.

* * *

Tym podkreśleniem roli nauki w dalszym owocnym rozwoju szeroko pojętej współpracy przygranicznej od problematyki ekologicznej, przez transportową, demograficzną, kulturową, socjologiczną, ekonoimiczną z uwzględnieniem skutków transformacji gospodarczej w przemyśle i rolnictwie, po rolę społeczności regionalnych i lokalnych z wypukleniem roli samorządów terytorialnych i wielu innych zagadnień, pozwalam sobie zakończyć moje wprowadzenie.

Mam nadzieję, że tak zakreślony niezbędny szeroki front badań naukowych będzie miał szanse realizacji w nadchodzącej perspektywie XXI wieku.

Kierownik Projektu Badawczego

Prof. dr hab. Andrzej Stasiak

Уводзіны

Прапанаваны Бюлетэнь прысвячаецца праблемам прыгранічнага беларуска-польскага супрацоўніцтва. Бюлетэнь гэты з'яўляецца восьмым чарговым выданнем у рамках даследчага праекта **Асновы развіцця заходніх і ўсходніх прыгранічных рэгіёнаў Польшчы**. Згодна з метадам, прынятым у раней публікаваных Бюлетэнях (Нр. 3 - прысвечаны польска-украінскаму прыгранічнаму супрацоўніцтву і Нр. 6 - прысвечаны прыгранічнаму супрацоўніцтву паміж Польшчай і Калінінградскай вобласцю Расійскай Федэрацыі), артыкулы польскіх даследчыкаў друкуюцца на польскай мове, беларускіх - на беларускай, а ўводзіны і справаздача з III польска-беларускага семінара на англійскай, польскай і беларускай мовах.

Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук ужо некалькі год супрацоўнічае з прадстаўнікамі беларускай навукі. Кантакты з беларускімі вучонымі ўстанавіў наш Інстытут яшчэ перад тым, як нарадзілася думка аб супольных даследаваннях польска-беларускага прыгранічча. Інтэнсіўнасць нашага супрацоўніцтва значна ўзрасла на пераломе 80 і 90 гадоў, калі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, а таксама ў Расіі адбыліся рашаючыя змены. Грамадска-палітычныя змены паслужылі стымулам да даследаванняў над працэсамі змяншэння насельніцтва вясковых рэгіёнаў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. У гэтых працах прымаў таксама ўдзел праф. А. Ракаў з Інстытута эканомікі Акадэміі навук Беларусі ў Мінску ¹.

Змена геапалітычнага палажэння Польшчы і ўзнікненне ўмоў да выкарыстання нашай ўсходняй граніцы для аса-

1. Глядзі: The processes of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe. Ed. A. Stasiak a. Wł. Mirowski Conference Papers 8. Institute of Geography a. Spatial Organization PAS, Warszawa 1990

бовага і таварнага абароту прычынiлiся да асведамленнiя патрэб развiцця прыгранiчнага супрацоўнiцтва памiж Польшчай і яе ўсходнiмi суседзямi. Такiм чынам адкрылiся новыя шырокiя магчымасцi навукowych даследаванняў у вышэйадзначанай праблематыцы. Геаграфiчнае палажэнне і вузы гiстарычнай мiнуўшчыны спрыяюць развiццю прыгранiчнага супрацоўнiцтва Польшчы з Беларуссю. На маю думку, гэтае садзейнiчанне з'яўляецца надзвычай важнай справай для нашай дзяржавы. І польска-беларускi семiнар, прысвечаны Супрацоўнiцтву прыгранiчных рэгiёнаў, адбыўся ў чэрвеннi 1991 г. раней падпiсання афiцыйнага дагавора (24.04.1992) памiж Урадамі Польскай Рэспублiкi і Рэспублiкi Беларусь аб асноўных прынцыпах трансгранiчнага супрацоўнiцтва (тэкст апублiкованы). Семiнарскае спатканне польскiх і беларускiх вучоных было праведзена яшчэ да моманту зацвярджэння вышэйзгаданага праекта даследавання адносна Прынцыпаў развiцця заходнiх і ўсходнiх прыгранiчных рэгiёнаў (лiпень 1992 г.). Арганiзатарам семiнара быў IГIТГ ПАН, з якiм супрацоўнiчалi: з польскага боку – Беластоцкi даследча-навуковы цэнтр і Ваяводскае ўпраўленне ў Беластоку і Бялай-Падляскай. З беларускага боку ў семiнары ўдзельнiчалi, мiж iншымi, Праф. Я. Бабосаў і Праф. А. Ракаў з Інстытута сацыялогiі АН Беларусi ў Мiнску, а таксама прадстаўнiкi Гродзенскага унiверсiтэта і iншых устаноў.

Ад пачатку ў сваiх даследаваннях польскi бок вялiкую ўвагу звяртаў на супрацоўнiцтва з урадавай адмiнiстрацыяй і самакiраўнiцтвам мяжуючых з Беларуссю ваяводстваў. Перад усiм, факт гэты датычыць Беластоцкага і Бялападляскага ваяводстваў, якiя маюць найдаўжэйшыя адрэзак гранiцы з Беларуссю, і часткова Сувальскага і Хэлмскага ваяводстваў. На беларускiм баку мяжы адносiцца гэта да Гродзенскай і Брэсцкай вобласцяў. Паколькi прыгранiчнае супрацоўнiцтва дае найлепшыя эфекты на рэгiянальным і лакальным узроўнi, <http://rcin.org.pl> замясцiць тэкст дага-

вора ад 1994 г. паміж Беластоцкім ваяводствам і Гродзенскай вобласцю.

Трэба падкрэсліць, што сухапутная граніца Польшчы з Беларуссю, хаця выносіць 407 км (каля 1/3 даўжыні ўсіх граніц з былым СССР), то не можна залічыць яе да самай доўгай сярод польскіх граніц. Але цераз яе праходзяць вялікія камунікацыйныя шляхі, якія спалучаюць Заходнюю Еўропу з Расіяй і Далёкім Усходам. Галоўным шляхам з'яўляецца колавая дарога Е-30, патэнцыяльная аўтастрада А-2, якая спалучае Лондан - Парыж - Галандыю - Нямеччыну (Берлін) - Польшчу (Познань, Варшава) - Беларусь (Брэст, Мінск) і Расію (Масква). Праз пагранічны пункт Кукурыкі - Брэст перапраўляецца каля 10% усяго трансгранічнага колавага грузавага транспарту ў Польшчы. Амаль паралельна да гэтай трасы прабягае галоўная чыгуначная магістраль, якая ў недалёкай будучыні мае быць трасай хуткай чыгункі² Парыж - Варшава - Масква. На мяжы, з польскага боку, насупраць Брэста, у Тэрэспалю - Мілашэвічах знаходзіцца адзін з самых вялікіх "сухапутных" польскіх партоў, дзе адбываецца перагрузка тавараў з шырокакалейнай чыгункі на чыгунку з еўрапейскай расстаноўкай рэек. Тут таксама знаходзіцца Свабодная мытная тэрыторыя Малашэвічы, дзейнасць якой развіваецца. Другім важным камунікацыйным вузлом з'яўляецца Кузніца Беластоцкая, якая ляжыць на шляху Гродна і далей Вільна з разгалінаваннем у напрамку Мінска і Пецярбурга. Для рэгіянальных патрэб грунтоўнае значэнне маюць пагранічныя пункты ў Баброўніках, Славатыхах, Полаўцах і г.д. У сувязі з вышэйдадзенымі фактамі праблематыка транспарту і камунікацыі павінна адлюстроўвацца ў многіх працах і ў розных аспектах: звышдзяржаўным, дзяржаўным, рэгіянальным і лакальным.

2. Глядзі: W Socharzewski. Krajowy system transportu i jego wpływ na system osadniczy. W: Podstawowe węzły układu osadniczego Polski, red. A. Stasiaka. Biuletyn KPZK PAN, z. 167, Warszawa 1994

Можна сказаць, што рашэнні ў маштабе макра ўжо амаль поўнасцю ўведзены ў праграму супрацоўніцтва. Аднак, пакуль што, не дастаткова разгарнулі сваю дзейнасць, важныя для рэгіянальнага і лакальнага развіцця, пагранічныя пункты. Пункты гэтыя трэба ў хуткім часе мадэрнізаваць, а таксама разбудаваць.

Апрача праблематыкі транспарту і камунікацыі мы звярталі, і думаю, што далей будзем звяртаць увагу на справы экалогіі. На польскім паграніччы знаходзяцца абшары, якія становяць "Зялёныя лёгкія Польшчы" і якім (у рамках прыгранічнага супрацоўніцтва) хочам надаць ранг "Зялёных лёгкіх Еўропы".³ З гэтай справай спалучаецца праблема сумеснага добраўпарадкавання Белавежскай пушчы, як унікальнай формы астаткаў еўрапейскіх пушч, а таксама пытанне сумеснай адбудовы Аўгустоўскага канала і ўпарадкавання лога ракі Буг. А з апошняй справай спалучаецца праблема ачышчэння рачнога патока вады. Дадзеная праблематыка знайшла адлюстраванне ў сённяшняй, а таксама ранейшых нашых публікацыях.

Многа ўвагі прысвячаем таксама тэме засялення і дэмаграфічных змен у структуры рассялення, з улікам нацыянальнай спецыфікі рэгіёну. Праблематыка гэтая знайшла адлюстраванне ў частковай публікацыі рэзультатаў II польска-беларускага семінара, які адбываўся на Беларусі з 21 па 25 чэрвеня 1993 г. у Гродне і Брэсце⁴. На гэтым семінары было таксама заключанае пагадненне аб навуковым супрацоўніцтве на 1993/94 гг. У выніку гэтага пагаднення паявілася магчымасць, між іншым, сарганіза-

3. Думка Праф. д-р Стэфана Казлоўскага

4. Праблемы этнагенеза і этнічнай гісторыі памежжа. Пачатаковы этап даследавання. (Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі), Брэскі пэдагагічны інстытут, Брэст 1993 - Problematyka etnogenezy i historii etnicznej pogranicza. Początkowy etap badań. (Materiały z konferencji międzynarodowej), Brzeski Instytut Pedagogiczny, Brześć 1993

XXVII

ваць III польска-беларускі семінар, прысвечаны тэме супрацоўніцтва паміж прыгранічнымі рэгіёнамі. Вышэй-адзначаны семінар адбыўся ў Польшчы ў 1994 г. (Райград 9.06. – 13.06.1994). У змест сённяшняга Бюлетэня ўключаюцца: справаздача з гэтага семінара і артыкулы, частку якіх становяць апрацоўкі, зачытаныя на паседжанні рэфэратаў.

Трэба таксама дадаць, што ў эфекце семінарскіх дыскусій і размоў з гаспадарамі Беластоцкага і Сувальскага ваяводстваў, асноўнымі мэтамі польска-беларускага прыгранічнага супрацоўніцтва прызнана:

1. Супольнае арганізаванне мерапрыемстваў і іншых дзеянняў, звязаных з аховай натуральнага асяроддзя, а таксама апрацаванне сумеснай экалагічнай стратэгіі тэрытарыяльнага добраўпарадкавання прыгранічных рэгіёнаў. Выключна важнымі справамі з'яўляюцца: інтэграцыя Белавежскага нацыянальнага запаветніка, заснаванне Пейзажнага запаветніка Падляшскі паварот Буга, ахова вады Буга ад забруджвання і не дапушчэнне да дэградацыі Аўгустоўскай пушчы.
2. Мадэрнізацыя і пабудова пагранічных пунктаў і мытняў, асведамленне новага значэння трасы А-2 і хуткабежнай чыгункі.
3. Аднаўленне Аўгустоўскага канала для турыстычна-рэкрэацыйных патрэб.

На маю думку, да выжэйпададзеных пастулатаў трэба яшчэ дадаць:

1. Гаспадарчую і сацыяльную палітыку ў адносінах да слабаразвітых рэгіёнаў, з асаблівым улікам пытанняў беспрацоўнасці (глядзі артыкулы: Р. Городэньскага, Ц. Садоўскай-Снарскай).
2. Даследаванні над сельскагаспадарчымі зменамі, асабліва ў адносінах да аграмаджанай сельскай гаспадаркі, а таксама вывучэнне іх уплыву на сетку засялення ў вёсках.
3. Неабходнасць апрацавання прынцыпаў гаспадарчага суп-

XXVIII

рацоўніцтва і гандлёвага абмену.

4. Супрацоўніцтва рэгіянальнага і лакальнага грамадства ў гаспадарчым і культурным аб'ёме.

5. Трэба таксама пашырыць дыяпазон трансгранічных кантактаў паміж маладзёю пражываючай па абодвух баках грамадзянскай мяжы. Такага роду дзеянні павінны даць эфекты ў форме асабістых сувязей і сяброўства, патрэбных для сапраўднага супрацоўніцтва прыгранічнага насельніцтва рэгіянальнага і лакальнага маштаба.

6. Значная інтэнсіфікацыя сумесных даследаванняў у розных галінах навукі, асабліва паміж навуковымі цэнтрамі, якія знаходзяцца на польска-беларускім паграніччы г.зн. з беларускага боку – Гродна, Брэста і з польскага – Беласток, Седльцэ, Люблін. А таксама пашырэнне студыяў над т.зв. Еўрапейскім рэгіёнам Буг, якія вядзе люблінскі навуковы цэнтр. Факт гэты ў значнай ступені прычыняецца да інтэнсіфікацыі даследаванняў і нашага супрацоўніцтва. Трэба выразна падкрэсліць, што развіццё кантактаў паміж польскімі рэгіянальнымі навуковымі цэнтрамі і Беларуссю зусім не азначаюць расслаблення супрацоўніцтва паміж інстытутамі Мінска і Варшавы, галоўным чынам паміж інстытутамі АН Беларусі і ПАН. Наадварот, развіццё гаспадарчага і культурнага супрацоўніцтва нашых дзяржаў патрабуе навуковай падтрымкі для рашэнняў урадавага маштаба. На маю думку, такую падтрымку могуць даць Урадам інстытуты АН Беларусі і ПАН, якія маюць багатыя міжнародныя кантакты і патрэбны вопыт. З польскага боку такімі паслугамі можа заняцца Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання ПАН у Варшаве.

* * *

Падсумоўваючы, хачу яшчэ раз падкрэсліць ролю навукі ў далейшым развіцці прыгранічнага супрацоўніцтва ў шырокім маштабе і з удзелам праблематыкі экалагічнай, тран-

XXIX

спартнай, дэмаграфічнай, культурнай, сацыялагічнай і гаспадарчай. У даследаваннях многа ўвагі прысвячаецца рэзультатам эканамічнай трансфармацыі ў галіне прамысловасці і сельскай гаспадаркі, а таксама ролі рэгіянальнага і лакальнага насельніцтва, падкрэсліваецца вялікае значэнне тэрытарыяльнага самакіравання.

Астаецца надзеяцца, што прадстаўлены намі маштабны план навуковых даследаванняў будзе рэалізаваны ў недалёкай будучыні, г.зн. на пачатку XXI ст.

Кіраўнік даследчага праекта

Праф. Анджэй Стасяк

POROZUMIENIE MIĘDZY RZĄDEM RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ A RZĄDEM REPUBLIKI BIAŁORUŚ O GŁÓWNYCH ZASADACH WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej i Rząd Republiki Białoruś zwane dalej Stronami;

kierując się zasadami zawartymi w Deklaracji o dobrym sąsiedztwie, wzajemnym zrozumieniu i współpracy między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Białoruś z 10 października 1991 roku;

mając na uwadze Europejską Konwencję ramową o transgranicznej współpracy między wspólnotami i władzami terytorialnymi z 21 maja 1980 roku;

uwzględniając, że współpraca transgraniczna będzie sprzyjać zacieśnieniu stosunków między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Białoruś;

świadome znaczenia, jakie ma współpraca między władzami regionalnymi i lokalnymi obu Państw;

zdecydowane wspierać tę współpracę i w ten sposób przyczynić się do postępu gospodarczego i społecznego regionów obu Państw, w tym ich obszarów przygranicznych;

uzgodniły co następuje:

Artykuł 1

1. Dla celów niniejszego Porozumienia wymienione określenia mają następujące znaczenie:

- "współpraca transgraniczna" oznacza wszystkie uzgodnione przedsięwzięcia natury ekonomicznej, społecznej, prawnej, technicznej, naukowej, kulturalnej i innej, zmierzające do umocnienia i rozwoju sto-

sunków między władzami regionalnymi i lokalnymi obu Państw, jak również zawarcie stosownych porozumień;

- "władze regionalne" oznacza władze terytorialne oraz ich organy, które zgodnie z prawem wewnętrznym każdego Państwa, realizują zadania regionalne;

- "władze lokalne" oznacza władze terytorialne oraz ich organy, które zgodnie z prawem wewnętrznym każdego Państwa realizują zadania lokalne.

2. Strony przekażą sobie informacje potrzebne dla bliższego sprecyzowania określeń "władze regionalne" i "władze lokalne".

Artykuł 2

1. Centralne organy administracji obu Państw będą informować władze regionalne i lokalne o możliwościach działania tych władz w zakresie współpracy transgranicznej.

2. Strony w drodze wzajemnych uzgodnień, będą sprzyjać tworzeniu władzom regionalnym i lokalnym odpowiednich warunków dla realizacji współpracy transgranicznej.

3. Niniejsze Porozumienie nie narusza istniejących już norm regulujących współpracę transgraniczną obu Państw, w szczególności wynikających z umów międzynarodowych.

4. Niniejsze Porozumienie nie narusza uprawnień władz regionalnych i lokalnych określonych przez prawo wewnętrzne każdego z Państw.

5. Każde z Państw może w dowolnym czasie, określić części swego terytorium, przedmiot lub formy współpracy, do których niniejsze Porozumienie nie będzie miało zastosowania.

Artykuł 3

Za wspólnym porozumieniem Strony mogą podjąć właściwe kroki w celu zmiany tych postanowień prawa wewnętrznego, które utrudniają współpracę transgraniczną.

Artykuł 4

Strony dołożą wszelkich starań w celu doprowadzenia do rozwiązania kwestii spornych, które utrudniają współpracę transgraniczną.

Artykuł 5

Przedmiotem współpracy transgranicznej będą w szczególności:

- rozwój regionów, miast i obszarów wiejskich,
- planowanie i gospodarka przestrzenna,
- transport i komunikacja (środki komunikacji publicznej, drogi, lotniska, drogi wodne, porty morskie i śródlądowe)
- zaopatrzenie w elektryczność, gaz ziemny i wodę,
- ochrona przyrody (parki narodowe, rezerваты, tereny wypoczynkowe)
- ochrona środowiska (zwalczanie zanieczyszczeń wód, powietrza i gleby, budowa oczyszczalni, sieci kanalizacyjnych i urządzeń dla utylizacji odpadów),
- współpraca przemysłowa (powiązania kooperacyjne, tworzenie wspólnych przedsiębiorstw),
- wymiana handlowa,
- rolnictwo (rozwój kultury agrarnej, przetwórstwo i zbył produkcji rolnej),
- edukacja i badania naukowe (kształcenie zawodowe, pomoc w nauczaniu języka drugiego Państwa),
- ochrona zdrowia,
- kultura i sztuka,
- turystyka, rekreacja i sport,
- walka z przestępczością,
- wzajemna pomoc na wypadek katastrof i klęsk żywiołowych (epidemie, powódzie, pożary, katastrofy górnicze, wypadki transportowe).

Artykuł 6

Władze regionalne lub lokalne mogą zawierać umowy cywilno-prawne i inne w zakresie współpracy transgranicznej, określonej w artykule 1 ustęp 1 i artykule 5 niniejszego Porozumienia. Dotyczy to w szczególności umów o dostawy i świadczenie usług oraz tworzenia wspólnych przedsiębiorstw. Realizację tych umów wspomniane władze mogą powierzyć osobom fizycznym, instytucjom, przedsiębiorstwom i innym osobom prawnym zgodnie z ustawodawstwem obowiązującym na terytorium danego Państwa.

Artykuł 7

1. W celu realizacji współpracy transgranicznej Strony utworzą Polsko-Białoruską Międzyrządową Komisję Koordynacyjną do spraw Współpracy Transgranicznej, zwaną dalej "Komisją".

2. Na szczeblu regionalnym i lokalnym mogą być tworzone przez odpowiednie władze wspólne organy koordynacyjne do spraw współpracy transgranicznej.

Artykuł 8

1. Zadaniem Komisji jest koordynacja ogólnych kierunków, programów i form współpracy transgranicznej oraz rozpatrywanie kwestii spornych utrudniających tę współpracę. Komisja opracowuje także zalecenia dotyczące tworzenia wspólnych regionalnych i lokalnych organów koordynacyjnych do spraw współpracy transgranicznej.

2. Komisja spotyka się stosownie do potrzeb, jednak nie rzadziej niż dwa razy w roku.

3. Komisja może zapraszać rzeczoznawców w celu zbadania poszczególnych problemów.

Artykuł 9

Wydatki związane z udziałem w posiedzeniach wspólnych organów koordynacyjnych pokrywa się ze środków tych władz regionalnych lub lokalnych, które delegują na te posiedzenia swoich przedstawicieli.

Artykuł 10

Strony zalecają wspólnym organom koordynacyjnym korzystanie z wzorów porozumień, umów cywilno-prawnych i statutów, będących załącznikami do Europejskiej Konwencji ramowej o transgranicznej współpracy między wspólnotami i władzami terytorialnymi z dnia 21 maja 1980 roku.

Artykuł 11

1. Niniejsze Porozumienie podlega przyjęciu zgodnie z prawem każdego z Państw i wchodzi w życie w dniu wymiany not informacyjnych o tym przyjęciu.

2. Niniejsze Porozumienie zostaje zawarte na okres 10 lat. Ulega ono automatycznemu przedłużaniu każdorazowo na okres pięcioletni, jeżeli żadna ze Stron nie wypowie go w drodze notyfikacji na 6 miesięcy przed upływem danego okresu.

Sporządzono w Warszawie dnia 24.04.1992 roku, w dwóch egzemplarzach, każdy w językach polskim i białoruskim, przy czym obydwa teksty posiadają jednakową moc.

Z upoważnienia Rządu
Rzeczypospolitej Polskiej

Z upoważnienia Rządu
Republiki Białoruś

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

Wielki wspaniały i wielki wspaniały...
Główny kierownik...
Wielki wspaniały i wielki wspaniały...

POROZUMIENIE POMIĘDZY WOJEWÓDZTWEM BIAŁOSTOCKIM I OKRĘGIEM GRODZIEŃSKIM DOTYCZĄCE ROZWOJU PRZYGRANICZNYCH KONTAKTÓW GOSPODARCZYCH I KULTURALNYCH W 1994 ROKU

Władze dwóch sąsiednich okręgów województwa białostockiego w osobie Wojewody Stanisława Prutisa i grodzieńskiego komitetu okręgowego w osobie przewodniczącego Domasza S.N. podpisali porozumienie o dalszym rozwoju kontaktów kulturalnych i ekonomicznych w oparciu o uzgodnione działania w ramach podpisanych międzypaństwowych umów, a także międzyregionalnych porozumień o wzajemnych dostawach surowców, produktów finalnych, realizacji przedsięwzięć wymiany doświadczeń działalności produkcyjnej, tworzeniu wspólnych przedsięwzięć, rozwoju turystyki, wymiany doświadczeń z pracy w sferze kultury

Strony postanowiły:

1. W sferze gospodarczej prowadzić wymianę doświadczeń pomiędzy kierownictwem przedsiębiorstw i specjalistami okręgu grodzieńskiego i województwa białostockiego i przygotować projekty oddzielnych porozumień:

- dotyczących opracowania i realizacji nowych technologii, głównie w zakresie przetwórstwa produkcji rolniczej (m.in. obróbki warzyw, owoców, runa leśnego, buraka cukrowego);

- dotyczących organizacji wspólnego przetwórstwa mięsa i mleka i ich sprzedaży na rynkach wewnętrznych i międzynarodowych;

- sprzyjać rozwojowi i tworzeniu wspólnych przedsięwzięć produkcyjnych, budowlanych w celu wspólnego ich wykorzystania w obu sąsiednich regionach;

- zrealizować przedsięwzięcia w celu dalszego poszerzenia kontaktów produkcyjnych pomiędzy grodzieńskimi zrzeszeniami przedsiębiorstw produkcji leśnej i kierownictwem Okręgowych Lasów

XXXVIII

Państwowych województwa białostockiego w celu racjonalnego wykorzystania zasobów leśnych, przerobu odpadów produkcji drzewnej, zwiększeniu produkcji leśnej.

2. Prowadzić wymianę informacji w zakresie regulacji prawnych w sferze obrotu towarowego i wspólnych przedsięwzięć (m.in. przepisy celne, dewizowe, wymiana barterowa itp.).

3. Corocznie po uzgodnieniu terminów i warunków zorganizować wystawy powiązane ze sprzedażą produkcji przemysłowej i towarów powszechnego użytku, stworzyć odpowiednie zespoły marketingowe i zajmujące się wymianą towarową. W lutym opracowana zostanie dokumentacja towarów podlegających wymianie.

4. Współpracować w zakresie nadzwyczajnych zagrożeń środowiska, w tym wymiana informacji na temat źródeł zagrożeń oraz ustalenie zasad wzajemnego informowania się o zaistniałych zdarzeniach.

5. Prowadzić współpracę w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego poprzez:

- wymianę informacji o stanie środowiska obszarów przyrodniczych;
- okresową wymianę informacji o podejmowanych działaniach na rzecz ochrony środowiska;
- wspólne opracowanie i wydanie drukiem prac dotyczących oceny jakości wód rzeki Narew i Krynka w ich profilach granicznych;
- kontynuację badań jakości wód granicznych w zakresie ustalonymy podpisanymi już porozumieniami.

6. Współpracować w rozwiązywaniu problemów gospodarowania przestrzenią wyodrębnionych obszarów pogranicza polsko-białoruskiego (aglomeracji Białostocko- Grodzieńsko-Wołkowyskiej, obszarów Puszczy Białowieskiej z otoczeniem Doliny Bugu, przejść granicznych).

7. Opracować w Politechnice Białostockiej możliwość wykorzystania urządzeń mierniczych przy regulacji zużycia wody, gazu i energii cieplnej oraz instalacji małych oczyszczalni ścieków.

8. Przeanalizować z zainteresowanymi przedsiębiorstwami miasta Białegostoku zagadnienia związane z działalnością wydawniczo - reklamową i propozycje zawrzeć w porozumieniu pomiędzy przedsiębiorstwami wydawniczymi miasta Białegostoku i Grodna.

9. Zorganizować wymianę doświadczeń pracowników medycznych w zakresie profilaktyki i lecznictwa, szkoleń kadr, organizacji wspólnych konferencji naukowych i spotkań, rozwoju współpracy pomiędzy szpitalami oraz Grodzieńskim Instytutem Medycyny i Białostocką Akademią Medyczną.

10. W kwestii współpracy kulturalnej zachować i rozwijać ukształtowane tradycje wspólnych festiwali piosenki polskiej i białoruskiej, międzynarodowych festiwali, wystaw wyrobów rękodzieła. Corocznie kierować do pracy w kolektywach białoruskich 10-12 kierowników artystycznych (choreografów, twórców muzycznych i innych). Po rekomendacji Białoruskiego Towarzystwa w Białymstoku kierować do Grodzieńskiej Szkoły Artystycznej 2-4 uczniów z grona Białorusinów mieszkających na Białostocczyźnie i innych regionach Polski.

11. Przeprowadzić dodatkowe przedsięwzięcia w zakresie dalszego rozwoju kontaktów pomiędzy szkołami średnimi i specjalistycznymi zajmującymi się szkoleniem i przygotowaniem kadr, wymianą literatury, podręczników. Przekazywać nie mniej niż 500 sztuk podręczników dla 5 - 9 klas języka białoruskiego i literatury. Przeprowadzić wspólne konkursy na najlepszego nauczyciela języka białoruskiego i literatury. Zorganizować letni wypoczynek uczniom białoruskich szkół na Białostocczyźnie, rozważyć kwestię kształcenia absolwentów szkół województwa białostockiego w technikach zawodowych i szkołach pomaturalnych Grodna.

12. W zależności od potrzeb dokonywać wymiany informacji o sytuacji w zakresie przestępczości, okazywać prawem przewidzianą pomoc w ujawnianiu przestępstw i wykroczeń związanych z wzajemną wymianą handlową, przeprowadzać spotkania pracowników grodzieńskich organów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz policji województwa białostockiego w celu wymiany doświadczeń - zgodnie z wcześniej podpisanym w tej sprawie porozumieniem.

13. Rozszerzać wymianę doświadczeń przedsiębiorstw komunalnych i handlowych, prywatnych firm handlowych, zawrzeć oddzielne porozumienia handlowe o wymianie towarowej na wzajemnie korzystnych warunkach.

14. Przeprowadzić wymianę doświadczeń z zakresu wspierania małej i średniej przedsiębiorczości, walki z rynkiem monopolistycznym i tworzenia środowiska konkurencyjnego.

15. Strony uzgodniły, iż współdziałać będą w zakresie rozwoju sportu, turystyki, transportu osobowego dwóch sąsiednich regionów.

Porozumienie podpisali:

Wojewoda Białostocki

Przewodniczący Grodzieńskiego
Komitetu Okręgowego

S. Prutis

S.N. Domasz

Włodzimierz Zgliński

**REPORT FROM THE IIIrd
POLISH - BELARUSSIAN SEMINAR DEVOTED
TO COOPERATION OF BORDER REGIONS,
Rajgród, June 9th - 13th, 1994**

The IIIrd Polish-Belarussian Seminar took place in accordance with the program of the Research Project on "The prerequisites for the development of the western and eastern border regions of Poland" and was devoted to the possibilities of activation and cooperation of the respective border areas of Poland and Belarus.

The Seminar was organized by the Department of Spatial Organization of the Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, its chair was Professor Andrzej Stasiak, D.Sc., and its scientific secretary was Dr. Włodzimierz Zgliński.

From the Belarussian side the Seminar gathered the representatives of various domains, working in the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of Belarus, in the Pedagogical Institute of Brest and in the Institute of Town Building and Architecture in Minsk. Due to urgent political duties the Director of the Institute of Sociology, Professor E.M.Babosov, could not come to the Seminar, but his paper was delivered by the head of the Belarussian delegation, A.A.Rakov.

Thus, the members of the Belarussian delegation were:

1. Professor Andrei A. Rakov, D.Sc., from the Institute of Sociology, Academy of Sciences of Belarus.

2. Valeriy A. Klimenko, Candidate of Economic Sciences, scientific secretary of the Institute of Sociology, Academy of Sciences of Belarus.

3. Georgiy A. Potaev, Candidate of Science, from the Institute of Town Building and Architecture in Minsk.

4. Professor Vladimir B. Kokl'ukhin, D.Sc., from the Pedagogical Institute in Brest.

Polish side was represented by:

1. Professor Andrzej Stasiak, D.Sc., from the Institute of Geography and Spatial Organization of the Polish Academy of Sciences (IG&SO PAS) in Warsaw.

2. Professor Piotr Eberhardt, D.Sc., from IG&SO PAS.

3. Professor Ryszard Horodenski, D.Sc., from the Białystok Branch of the University of Warsaw.

4. Dr. Marek Proniewski, Ph.D., Director of the Regional Planning Office of the North-Eastern Macroregion.

5. Dr. Włodzimierz Zgliński, Ph.D., from IG&SO PAS.

6. Krzysztof Miros, B.A., from IG&SO PAS.

7. Tomasz Komornicki, B.A., from IG&SO PAS.

8. Cecylia Sadowska, B.A., from the Białystok Branch of the University of Warsaw.

Besides this, two following persons took part in the plenary sessions of the Seminar:

- Professor Stanisław Prutis, D.Sc., Governor, Białystok Voivodship.

- Grzegorz Rykowski, B.A., Director of Department in the Voivodship Office in Białystok.

* * *

The Seminar was composed of the plenary part, which took place on **June 11th, 1994**, and - on the remaining days - the field trip part.

The field trip part of the Seminar aimed at getting acquainted, through direct visits, with the spatial organization of the border areas of Białystok and Suwałki provinces, making a survey of the existing and potential border crossings, as well as of the Augustowski Canal - the latter from the point of view of the possibilities of its reconstruction and adaptation to the tourist traffic on both sides of Polish-Belarusian border.

After the Belarussian delegation had been greeted on June 9th, 1994, 11:00 a.m., at the railway station in Kuźnica Białostocka, participants of the Seminar visited the recently opened border crossing in Bo-

browniki on the road between Białystok and Volkovysk. This crossing significantly facilitated the commodity traffic between Poland and Belarus. In 1993 as many as 31.5 thousand lorries passed through here, alleviating to a high degree the other border crossing in Kuźnica Białostocka (23 thousand lorries and 403 thousand passenger cars in 1993). High intensity of border traffic caused, though, worsening of the technical condition of the road bridge on Swislocz river.

Thereafter the participants of the Seminar went through Sokółka and Lipsk towards the potential border crossing in Lipszczany, on the road from Augustów to Grodno, which can be of importance for the connection of Grodno with the Via - Baltica line and for the connection of Belarus with Kaliningrad District, bypassing Lithuania. Such a route would, however, cross the southern part of the Augustowski Forest, constituting an ecological hazard for the natural values of the Forest, inasmuch as there is already a road crossing the Forest linking Augustów with the border crossing in Ogrodniki (accessible only for passenger traffic). In this situation it seems more rational to open in the future a border crossing between Suwałki voivodship and Belarus in the vicinity of Dąbrowa Białostocka and to construct a route circumventing from the South the Augustów Forest.

Then, the participants of the Seminar went through Augustów to Rajgród, the main venue of the Seminar.

On the second day of the Seminar its participants met in the Voivodship Office in Suwałki the Governor of Suwałki Voivodship, Cezary Cieslukowski. The Governor presented the main problems of development and spatial organization of the province and the potentialities of cooperation with Belarus. In his opinion the main investment project that could activate this cooperation would be construction of a new border crossing on the way between Augustów and Grodno, and reconstruction as well as adaptation of Augustowski Canal for the tourist traffic on both sides of the state border.

Other representatives of local - voivodship - administration who took part in this meeting were the Director of the Department of Architecture and Spatial Planning, Marian Kanoza, and the Governor's Representative for Border Crossings, Marian Szpyłło. They informed the participants of the Seminar of the problems in spatial development of the voivodship and the border crossings, and answered numerous questions of Belarussian guests.

From Suwałki the participants of the Seminar went to the recently constructed border crossing in Budzisko, on the planned Via-Baltica route, and then along the Polish- Lithuanian and Polish-Russian (Kaliningrad District) border to the fast constructed border crossing in Gołdap. The return route led through Olecko and Elk back to Rajgród.

The third day of the Seminar was devoted to the plenary sessions, commented upon in a further part of this report.

On **June 12th, 1994**, the field trip was entirely devoted to the visit of the Polish part of Augustowski Canal. Participants of the Seminar went with the boat of the Augustów Lines through Necko and Białe Lakes to Przewież lock being under repair, and then with a bus coach further along the Canal to the state boundary. On the way Gorczyca lock was visited, as well as two-level Paniewo lock, Sosnówka lock and the destroyed Kurzyniec lock at the state boundary. There are three locks and 18 kms of Canal on the territory of Belarus. Both these locks and the Canal itself require essential repair works to be done. Putting of the whole of Augustowski Canal, from Biebrza in the West to Niemen in the East, back into operation would open up an unprecedented tourist route, and create a great opportunity for activation of the border areas and for Polish-Belarussian cooperation.

On **June 13th** participants of the Seminar met in Białystok with the Director of the Regional Planning Office for the North-Eastern Macroregion of Poland, Dr. Marek Proniewski. He presented the main problems related to the organization and development of the macroregion and the potentialities of its cooperation with Belarus. After this meeting the Seminar was closed.

There were two plenary sessions on **June 11th, 1994**, namely the morning and the afternoon one, chaired by Professors A.Stasiak and A.Rakov, respectively.

The sessions hosted the Governor of Białystok Voivodship, Professor Stanislaw Prutis, and the Governor's Representative for Border Crossings, Director Grzegorz Rykowski, B.A.

Białystok Voivodship Governor cordially welcomed the participants of the Seminar wishing them fruitful work and discussions, which ought to contribute to activation of the Polish-Belarussian border cooperation. The Governor outlined the essential problems and directions of this cooperation and answered numerous questions concerning economic

cooperation, cultural exchange, border crossings, the role of spatial and economic planning in the development of the voivodship, relations between science and planning, and the agreements concerning cooperation.

There were 13 papers presented in the sessions, 5 of them Belarussian and 8 Polish. Let us first give the main ideas of the Belarussian papers.

1. **G. Pataev** - Infrastructure and ecological problems of the Polish-Belarussian border area

The paper presented the functional differentiation of the Polish-Belarussian border area: the settlement system, the nature and recreation system and the transport system. Development and shaping of these systems requires making of common undertakings, standardization of regulations, as well as coordination in the domain of spatial planning. A particular role in the development of Polish-Belarussian border area is played by the international transport system linking Western Europe with Russia, and by the unique natural resources and areas being a part of the Green Lungs of Europe.

2. **A. Babosov, V. Rusetskaya** (presented by A.Rakov) - Ethnographic stereotypes and transformation of national identification within the Belarussian-Polish border area

The decomposition of the USSR and the disintegration of its economic and political system influenced the social and ethnocultural identification of population of Belarus. The transformations taking place caused the intensification of the feeling of national identity and going away from the stereotype of "Belarus a younger brother of the Russian". These processes were presented against the instance of Grodno region, the area populated by various ethnic and national groups (Poles, Belarusses and Russians), differentiated denominationally, with clear correlation between religion and nationality. In the process of ethnocultural and religious identification the first place is not taken by the national problems, but by such features as humanity and Christianity, and the ethical values. The author presents also the scenarios of socio-political and ethnocultural development of Belarus in dependence of the adopted system: the reformist or the conservatist one.

3. A.Rakov, T. Klimava - Population and settlement system of the Belarussian-Polish border area

The authors present the demographic and the settlement system characteristics of the Polish-Belarussian border area: population density, population dynamics, national structure of the population, characterization of the settlement system. The directions of studies on the border areas, which ought to contribute to a better cognition of the demographic structures and settlement systems and to economic activation, are also displayed.

4. A.Babosov, V.Klimenko - Belarussian-Polish economic cooperation in the process of adaptation of Belarus to the global economic system

This paper presents the socio-economic problems of the economic transformations of Belarus in its adaptation to the world economic system. Economic integration with Poland accelerates the processes of reform and adaptation of the economy of Belarus. Authors comment upon the course and the scope of economic cooperation with Poland to date.

5. W. Kokl'ukhin - Western Bug river: its ecological characteristics and significance for the development of the Polish-Belarussian border area

The paper shows the natural characteristics of the western part of Belarus, bordering with Poland, the so called Western Bug Area (geological structure, surface relief, soils, plant cover, surface waters, climate, landscapes, land use) and the problems connected with nature protection and ecological hazards.

Polish papers presented were as follows:

6. Andrzej Stasiak - Transboundary cooperation and the strategic problems of national development

The author presented the significance of the research conducted within the IG&SO PAS and the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of Belarus, aiming at deepening of the border cooperation, whose development should contribute to the economic growth of both countries. The most important strategic problems of this cooperation include the use of the intermediary geopolitical location between the united

Europe and Russia, Asia and the Baltic countries. An important element may also be constituted by the use of natural values of the areas constituting the Green Lungs of Europe.

7. Piotr Eberhardt - Transformations in demography and the settlement systems within the Polish-Belarussian border area after the World War II

The paper presents the entirety of the demographic and settlement problems of the area previously belonging to one state organism and separated by the border since August 16th, 1945. The analysis encompasses four Polish voivodships (Białystok, Biała Podlaska, Łomża and Siedlce) and two Belarussian districts (Grodno and Brest) over almost half a century, in the time instances of 1950, 1960, 1970, 1980 and 1990. The demographic and settlement processes taking place in various political and economic conditions were differentiated on both sides of the border. Their characteristic feature were enormous structural changes: high rate of urbanization, especially on the Belarussian side (fourfold increase of urban population), concentration of population in larger towns (Białystok and Grodno) and the processes of depopulation of rural areas (which have also been stronger in Belarus).

8. Marek Proniewski - Barriers to and directions of development of the area at the borders with Belarus and Lithuania (within the confines of Białystok and Suwałki provinces)

The author commented upon the barriers to the development of the border zone with Belarus and Lithuania and presented the desired directions of actions and undertakings forming the preconditions for creating effective economic and social transboundary linkages in reference to the already existing infrastructural and natural connections. The most important undertakings aiming at the development of the border area were considered to be the following: modernization of the main transport routes (roads, railway lines, and local airports in Suwałki and Białystok), extension and construction of the border crossings (in Budzisko, Ogrodniki, Gołdap and Kuźnica Białostocka, as well as the crossings for the local traffic in Perły, Wiżajny, Widugiery, Rudawka, Lipszczany, Krynki, Jałówka, Białowieża, Tokary and Niemirów), development of telecommunication, and of municipal infrastructure, adaptation of the industrial and agricultural activity profile to the requirements and needs of

the Belarus and Lithuanian markets, as well as cooperation and collaboration in these domains. In order to make appropriate use of the high natural and landscape values and to promote tourism it is purposeful to establish common transboundary protected areas of European significance, and namely Suwałki-Wisztyniec, Augustów-Olita, Białowieża Forest and Bug Gorge.

9. Ryszard Horodeński, Cecylia Sadowska-Snarska - Economic and social policy with respect to the problems of weakly developed regions

Experience of the recent years, concerning economic transformations, confirmed that market mechanisms are not only incapable of equalizing, but even deepen the existing spatial, economic and social disproportions. Authors turn attention to the significance of the regional policy, as the instrument of the socio-economic policy of the state, which should busy itself with solving the problems of development of particular regions. This is in particular important for the weakly developed regions, which, according to the numerous analyses performed and presented by the authors, include also the voivodships neighbouring with Belarus. Regional policy, directed by the principles of social justice and equality, ought to tend to create the conditions as well as political and economic bases for the development of the lagging regions.

10. Tomasz Komornicki - Transport linkage between Poland and Belarus: the present situation, the degree of use and the perspectives

The paper presented the current status of the Polish - Belarussian transboundary infrastructure and its load, expressed in the volume and structure of border traffic of persons and vehicles. The results of studies of the border queues in 1992 are reported in the paper, along with presentation of the recent transformations in the regular bilateral transport connections. The mutual geographical location of Poland and Belarus make that the border between these two countries is crossed by the transport routes of continental importance, linking Western Europe, through Berlin, Warsaw and Minsk, with Russia. The throughput capacity of the borders for persons and commodities becomes a key problem of the European transport system. That is why it is in the best interest of Poland and Belarus to undertake vigorous investment and legal actions aiming at the improvement of the border throughput capacity.

11. **Grzegorz Rykowski** gave a presentation which concerned the problems of border crossings between Białystok voivodships and Belarus. When commenting on the infrastructural and functional interrelations among the border crossings the speaker pointed out to the lack of coordination in the matters of the extension and construction of the crossings. This concerns both the agreements between the Polish and the Belarussian sides, and the decisions made on the line between the central and the local authorities in Poland. In the first case the example is provided by the border crossing for road traffic on the line from Grodno to Białystok. The authorities of Białystok voivodship prefer to direct the main flow of persons and cargoes through the extended crossing in Bobrowniki, while the Belarussian side extends the infrastructure of the crossing in Kuźnica Białostocka, including the two-strip road from Grodno to Kuznica. Modernization of the road segment from Kuznica to Białystok would require construction of the costly bypasses of Kuźnica, Sokółka and Białystok, which constitutes an obstacle in the amelioration of functioning of the overloaded crossing in Kuźnica. In the second case, concerning namely the central vs. local authorities, the examples are provided by Czeremcha and Tokary crossings. The central authorities in Warsaw prefer the crossing in Czeremcha, while the voivodship authorities, motivated by local interest, consider the crossing in Tokary to be of primary importance. The speaker presented also the problems of transport of cargoes from Belarus to the Baltic Sea ports and the related possibility of constructing a naval base for the Belarus merchant fleet in Gdynia.

12. **Włodzimierz Zgliński** - Augustowski Canal as an opportunity for the Polish-Belarussian border cooperation

The values relative to the Augustowski Canal, unique in Europe, its outlook unchanged during one-and-a-half century of functioning, preserved equipment and techniques of locking, together with the scenery of the nature surrounding it, constitute altogether a great opportunity for reactivating the Canal along the entire 100 km stretch. This requires the political will and the common undertakings of Poland and Belarus, reconstruction of the destroyed locks and gates, construction of the appropriate boat stock and tourist infrastructure, common plans for the development of the Canal and its surrounding. The author presented the outline of history of the Canal's construction, its course, the current technical condi-

tion, as well as the possibilities of using the reactivated Canal for activation of the Polish- Belarussian border areas. Canal should serve as the route of tourist water transport served by a regular passenger boat line (e.g. Druskienniki - Augustów, Augustów - Grodno), for rowing-boat tourism and chartered ship excursions. The health resort potentialities should also be made use of through extension of the spa facilities in Augustow and Druskienniki. A special attraction could be constituted by the combined health stays in these two localities, with the trip down the Canal. Reactivation of the Canal would have, besides the measurable economic effects, also definite political dimension - it would namely constitute a spectacular example of the border cooperation between two neighbours in Central- Eastern Europe.

13. Bożena Degórska - Ecological problems within the Polish-Belarussian periboundary area with special emphasis on the quality of Bug river waters on its border stretch

The paper presents two most important questions connected with the ecological domain in the Polish- Belarussian border region:

- areas of particular value of the natural environment, constituting a part of the "Green Lungs of Europe": Białowieża Forest, Augustów Forest, Podlaski Bug river Gorge, and Łęczna-Włodawa Lakeland;

- problems of pollution of Bug river on the border segment.

The most important postulates resulting from the analysis of the ecological questions of the Polish- Belarussian border area include:

- common Polish-Belarussian-Ukrainian and Polish - Belarussian - Lithuanian studies and agreements aiming at elaboration of the strategies of spatial organization within the border areas with consideration of the ecodevelopment principles;

- extension of Białowieża Forest National Park,

- establishment of the Landscape Park "Podlaski Bug river Gorge" as the transboundary, Polish-Belarussian protected area;

- prevention of the devastation of Augustów Forest through introduction of road traffic on the line Kaliningrad District - Gołdap - Białystok.

* * *

On the basis of discussions held during the plenary sessions of the IIIrd Polish-Belarussian Seminar, and of the talks with the representatives of the authorities of Białystok and Suwałki voivodships, the following goals of the Polish-Belarussian border cooperation were deemed to be of primary importance:

1. Common undertakings and decisions in the domain of environmental protection, together with elaboration of the ecodevelopment strategy of spatial organization for the border areas. Particularly urgent are: integration of Białowiexa Forest National Park, establishment of the Landscape Park "Podlaski Bug river Gorge", protection of Bug river waters against pollution and prevention of degradation of Augustow Forest.

2. Problems of modernization and construction of border crossings.

3. Reactivation, for tourism and recreation purposes, of Augustowski Canal.

Włodzimierz Zgliński

**SPRAWOZDANIE Z III SEMINARIUM
POLSKO - BIAŁORUSKIEGO POŚWIĘCONEGO
WSPÓŁPRACY OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH
(RAJGRÓD 09.06. - 13.06.1994 R.)**

III seminarium polsko-białoruskie odbyło się zgodnie z programem Projektu Badawczego " Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski" i poświęcone było możliwościom aktywizacji i współpracy obszarów przygranicznych Polski i Białorusi.

Organizatorem seminarium był Zakład Przestrzennego Zagospodarowania IGiPZ PAN, jego kierownikiem prof.dr hab. Andrzej Stasiak, a sekretarzem dr Włodzimierz Zgliński.

Ze strony białoruskiej w seminarium uczestniczyli pracownicy o różnej specjalizacji z Instytutu Socjologii Białoruskiej Akademii Nauk, z Instytutu Pedagogicznego z Brześcia oraz z Instytutu Budowy Miast i Architektury z Mińska. Z powodu pilnych obowiązków politycznych nie przyjechał dyrektor Instytutu Socjologii E.M.Babosow ale jego referat wygłosił kierownik delegacji białoruskiej A.A.Rakow.

Skład delegacji białoruskiej był następujący:

1.prof.dr.hab. Andriej A. Rakow z Instytutu Socjologii Akademii Nauk Białorusi,

2.kandydat nauk ekonomicznych Waleryj A. Klimienko,
sekretarz naukowy Instytutu Socjologii AN Białorusi,

3.kandydat nauk Gieorgij A. Potajew z Instytutu Budowy Miast i Architektury z Mińska,

4.prof.dr hab. Władimir B.Kokliuchin z Instytutu Pedagogiki z Brześcia

Stronę polską reprezentowali:

- 1.prof.dr hab. Andrzej Stasiak z IGiPZ PAN,
 - 2.prof.dr.hab. Piotr Eberhardt z IGiPZ PAN,
 - 3.prof.dr.hab. Ryszard Horodeński z Filii Białostockiej Uniwersytetu Warszawskiego,
 - 4.dr Marek Proniewski, dyrektor Biura Planowania Regionalnego Makroregionu Północno-Wschodniego,
 - 5.dr Włodzimierz Zgliński z IGiPZ PAN
 - 6.mgr Krzysztof Miros z IGiPZ PAN
 - 7.mgr Tomasz Komornicki z IGiPZ PAN
 - 8.mgr Cecylia Sadowska z Filii Białostockiej UW
- Ponadto w obradach plenarnych seminarium uczestniczyli:
- Wojewoda Białostocki, prof.dr hab.Stanisław Prutis
 - Dyrektor Wydziału w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku mgr Grzegorz Rykowski.

Seminarium składało się z części plenarnej w dniu 11.06. oraz w pozostałych dniach z części objazdowej.

Część objazdowa seminarium miała na celu zapoznanie się bezpośrednio w terenie z zagospodarowaniem przestrzennym obszarów przygranicznych woj. białostockiego i woj. suwalskiego, lustrację istniejących i potencjalnych przejść granicznych oraz Kanału Augustowskiego pod kątem możliwości jego rekonstrukcji i adaptacji dla ruchu turystycznego po obu stronach granicy polsko-białoruskiej.

Po powitaniu delegacji białoruskiej w dniu **9.06.1994** o godz. 11.00 na dworcu kolejowym w Kuźnicy Białostockiej uczestnicy seminarium zwiedzili niedawno otwarte przejście graniczne w Bobrownikach na szosie Białystok - Wołkowysk. Przejście to w znacznym stopniu usprawniło ruch towarowy między Polską i Białorusią (w 1993 r przejechało tu 31,5 tys. samochodów ciężarowych) odciażając przejście w Kuźnicy Białostockiej (w 1993 r. 23 tys.samochodów ciężarowych i 403 tys. osobowych). Duży ruch graniczny spowodował jednak pogorszenie stanu technicznego mostu na rzece Świsłocz. Następnie uczestnicy seminarium udali się przez Sokółkę, Lipsk do potencjalnego przejścia granicznego w Lipszczanach leżącego na trasie Augustów - Grodno, mogącego mieć znaczenie dla połączenia Grodna z trasą Via-Baltica oraz połączenia Białorusi z Obwodem Kaliningradzkim z pominięciem Litwy. Trasa ta przebiegałaby jednak przez południową część Puszczy Augu-

stowskiej, co stanowiłoby zagrożenie ekologiczne dla jej walorów, tym bardziej, że i tak już przebiega przez puszcę droga łącząca Augustów z przejściem granicznym w Ogrodnikach (dostępna obecnie tylko dla ruchu osobowego). W tej sytuacji rozsądniejsze wydaje się uruchomienie w przyszłości przejścia granicznego między woj. suwalskim a Białorusią w okolicach Dąbrowy Białostockiej i budowa trasy omijającej od południa Puszcze Augustowską.

Następnie uczestnicy seminarium przez Augustów udali się do Rajgrodu - miejsca zakwaterowania.

W drugim dniu seminarium (10.06.94.) miało miejsce spotkanie jego uczestników w Urzędzie Wojewódzkim w Suwałkach z Wojewodą Suwalskim Cezarym Cieślukowskim. Wojewoda przedstawił główne problemy rozwoju i zagospodarowania przestrzennego województwa oraz możliwości współpracy z Białorusią. Za główne inwestycje aktywizujące tą współpracę uznał budowę nowego przejścia granicznego na trasie Augustów - Grodno oraz odbudowę i adaptacje dla ruchu turystycznego Kanału Augustowskiego po obu stronach granicy państwowej.

W spotkaniu wzięli udział również Dyrektor Wydziału Architektury i Planowania Przestrzennego UW - Marian Kanoza oraz Pełnomocnik Wojewody od Przejść Granicznych Marian Szypiłło. Zapoznali oni uczestników seminarium z problemami zagospodarowania województwa i przejść granicznych oraz odpowiadali na liczne pytania gości białoruskich.

Z Suwałk uczestnicy seminarium udali się na niedawno wybudowane przejście graniczne w Budzisku na przyszłej trasie Via - Baltica, a następnie wzdłuż granicy polsko-litewskiej i polsko-rosyjskiej do budowanego w szybkim tempie przejścia w Gołdapi. Następnie przez Olecko i Ełk powrócili do Rajgrodu.

Trzeci dzień seminarium poświęcony był obradom plenarnym, których omówienie zawiera dalsza część sprawozdania.

W dniu 12.06.1994 r. wyjazd terenowy w całości poświęcony był zwiedzaniu polskiego odcinka Kanału Augustowskiego. Uczestnicy seminarium przejechali statkiem Żeglugi Augustowskiej przez Jezioro Necko i Jez. Białe do remontowanej śluzy w Przewięzi a następnie autokarem wzdłuż Kanału do granicy państwa. Po drodze zwiedzono śluzę Górczy-

ca, dwupoziomową służę Paniewo, służę Sosnówka oraz zniszczoną służę Kurzyniec na granicy państwa. Na terenie Białorusi znajdują się trzy służy oraz 18 km odcinek kanału. Zarówno służy jak i sam kanał wymaga gruntownych prac remontowych. Uruchomienie Kanału Augustowskiego na całym odcinku od Biebrzy do Niemna stworzyłoby niepowtarzalną trasę turystyczną, stwarzając wielką szansę dla aktywizacji obszarów przygranicznych i współpracy polsko-białoruskiej.

W dniu 13.06 uczestnicy seminarium spotkali się w Białymstoku z dyrektorem Biura Planowania Regionalnego Makroregionu Północno-Wschodniego dr Markiem Proniewskim. Przedstawił on główne problemy związane z zagospodarowaniem i rozwojem makroregionu oraz możliwości jego współpracy z Białorusią. Po tym spotkaniu nastąpiło zakończenie seminarium.

Obrady plenarne w dniu 11.06.1994 w Rajgrodzie obejmowały dwie sesje, przedpołudniową i popołudniową, które prowadzili profesoria: A.Stasiak i A.Rakow.

Obrady zaszczylił swoją obecnością Wojewoda Białostocki prof. Stanisław Prutis oraz Pełnomocnik Wojewody do Spraw Przejść Granicznych, Dyrektor mgr Grzegorz Rykowski.

Wojewoda Białostocki serdecznie przywitał uczestników seminarium życząc owocnych obrad, które winny przyczynić się do ożywienia polsko - białoruskiej współpracy przygranicznej. W swoim wystąpieniu omówił główne problemy i kierunki tej współpracy oraz odpowiedział na liczne pytania dotyczące współpracy gospodarczej, wymiany kulturalnej, przejść granicznych, roli planowania przestrzennego i gospodarczego w rozwoju województwa, związków nauki z planowaniem i porozumień dotyczących współpracy.

W czasie obrad ogłoszono 13 referatów, 5 białoruskich i 8 polskich, a mianowicie:

1.G.Potajew - "Infrastruktura i ekologiczne problemy pogranicza białorusko-polskiego".

W referacie przedstawiono funkcjonalne zróżnicowanie obszaru pogranicza białorusko-polskiego: systemu osadniczego, systemu przyrodniczo-rekreacyjnego i systemu transportowego. Rozwój i kształtowanie tych

systemów wymaga wspólnych przedsięwzięć, standaryzacji przepisów, koordynacji w zakresie planowania przestrzennego. Szczególne znaczenie dla rozwoju pogranicza polsko-białoruskiego ma międzynarodowy układ komunikacyjno-transportowy łączący Zachodnią Europę z Rosją oraz unikalne obszary przyrodnicze wchodzące w skład Zielonych Płóc Europy.

2.E.Babosow /wygłosił A.Rakow/ - "Etnograficzne stereotypy i transformacja identyfikacji narodowościowej w białorusko-polskim obszarze przygranicznym".

Rozpad ZSRR i dezintegracja jego ekonomicznego i politycznego systemu wpłynęły na społeczną i etnokulturalną identyfikację ludności Białorusi. Dokonywane się przemiany spowodowały wzrost świadomości narodowej i odejście od stereotypu "Białorus młodszy brat Rosjanina". Procesy te autor przedstawia na przykładzie Grodzieńszczyzny - obwodu zamieszkałego przez różne grupy narodowościowe (Polaków, Białorusinów i Rosjan) i wyznaniowe o wyraźnej korelacji między religią a narodowością. W procesie etnokulturowej i religijnej identyfikacji pierwsze miejsce zajmują nie problemy narodowościowe ale takie cechy jak człowieczeństwo i chrześcijaństwo oraz wartości etyczne. Autor przedstawił również scenariusze socjalno-politycznego i etnokulturalnego rozwoju Białorusi w zależności od przyjętego systemu: reformator-skiego czy też konserwatywnego.

3.A.Rakow, T.Klimawa - "Ludność i osadnictwo na pograniczu białorusko-polskim"

Autorzy przedstawili charakterystykę demograficzno-osadniczą regionu pogranicza polsko-białoruskiego: gęstość zaludnienia, dynamikę zaludnienia, strukturę narodowościową ludności, charakterystykę sieci osadniczej. Przedstawiono również kierunki badań na obszarach przygranicznych, które przyczynić się mogą do lepszego poznania struktur demograficznych i układów osadniczych oraz aktywizacji gospodarczej.

4.A.Babosow i W.Klimienko - "Białorusko-polska współpraca w procesie adaptacji Białorusi do światowego systemu ekonomicznego".

Referat przedstawia społeczno-ekonomiczne problemy transformacji gospodarki Białorusi do światowego systemu gospodarczego. Integracja gos-

podarcza z Polską przyspiesza procesy reformowania i adaptacji gospodarki Białorusi. Autorzy omawiają dotychczasowy przebieg współpracy gospodarczej z Polską oraz jej zakres.

5.W.Kokliuchin - "Zachodni Bug, jego ekologiczna charakterystyka i znaczenie dla rozwoju białorusko-polskiego pogranicza".

Autor przedstawił przyrodniczą charakterystykę zachodniej, graniczącej z Polską części Białorusi tzw. Zachodniego Przybuża (budowę geologiczną, ukształtowanie powierzchni, gleby, szatę roślinną, wody powierzchniowe, klimat, krajobrazy, użytkowanie ziemi) oraz problemy związane z ochroną środowiska i zagrożeniami ekologicznymi.

Referaty polskie wygłosili:

6.A.Stasiak - "Współpraca przygraniczna a strategiczne problemy rozwoju kraju"

Autor przedstawił znaczenie badań prowadzonych przez IGiPZ PAN i Instytut Socjologii BAN zmierzających do pogłębienia współpracy przygranicznej, której rozwój winien przyczynić się do wzrostu gospodarczego obu krajów. Do najważniejszych problemów strategicznych tej współpracy należy wykorzystanie tranzytowego położenia geopolitycznego między zjednoczoną Europą a Rosją, Azją i krajami nadbałtyckimi. Ważnym elementem może być również wykorzystanie walorów przyrodniczych obszarów stanowiących Zielone Płuca Europy.

7.P.Eberhardt - "Przemiany demograficzno-osadnicze na pograniczu polsko-białoruskim po II wojnie światowej"

Autor przedstawił całościowy kształt problemów demograficznych i osadniczych obszaru w przeszłości należącego do jednego organizmu państwowego i rozdzielonego granicą od 16.08.1945. Analizą objęto 4 województwa Polski (białostockie, białkopodlaskie, łomżyńskie i siedleckie) oraz dwa obwody białoruskie (grodzieński i brzeski) w ciągu prawie półwiecza, w przekrojach lat: 1950, 1960, 1970, 1980 i 1990. Procesy demograficzne i osadnicze przebiegające w odmiennych warunkach politycznych i gospodarczych były zróżnicowane po obu stronach granicy. Ich cechą charakterystyczną były olbrzymie zmiany strukturalne: wysokie tempo urbanizacji, zwłaszcza po stronie białoruskiej (4-krotny wzrost zaludnienia miast), koncentracja ludności w dużych miastach

(Białymstoku i Grodnie) oraz procesy depopulacji obszarów wiejskich (również silniejsze na Białorusi).

8.M.Proniewski- "Bariery i kierunki rozwoju strefy przygranicznej z Białorusią i Litwą (na obszarach województw białostockiego i suwalskiego)"

Referent omówił bariery rozwoju strefy przygranicznej z Białorusią i Litwą oraz przedstawił pożądane kierunki działań i przedsięwzięć stwarzających warunki do tworzenia efektywnych transgranicznych powiązań ekonomicznych i społecznych w nawiązaniu do już ukształtowanych powiązań infrastrukturalnych i przyrodniczych. Za najważniejsze przedsięwzięcia zmierzające do rozwoju strefy przygranicznej uznano: modernizację głównych ciągów transportowych (dróg, linii kolejowych, lotnisk lokalnych w Suwałkach i Białymstoku), rozbudowę i budowę przejść granicznych (w Budzisku, Ogrodnikach, Gołdapi, Kuźnicy Białostockiej oraz przejść dla małego ruchu granicznego: Perły, Wiżajny, Widugiery, Rudawka, Lipszczany, Krynki, Jałówka, Białowieża, Tokary, Niemirów), rozwój telekomunikacji, infrastruktury komunalnej, dostosowanie działalności przemysłowej i rolniczej do wymogów i potrzeb rynku Białorusi i Litwy oraz kooperacja i współpraca w tych dziedzinach. W celu wykorzystania wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz propagowania turystyki celowe jest tworzenie wspólnych transgranicznych obszarów chronionych (TOCH) o znaczeniu europejskim, a mianowicie: Suwalsko- Wisztyński, Augustowsko-Olicki, "Puszcza Białowieńska" oraz "Przełom Bugu".

9.R.Horodeński, C. Sadowska - Snarska -"Polityka ekonomiczna i społeczna wobec problemów regionów słabo rozwiniętych"

Doświadczenia ostatnich lat dotyczące transformacji gospodarki potwierdziły, że mechanizmy rynkowe nie mogą wyrównać, a nawet pogłębiają dysproporcje przestrzenno- gospodarczo-społeczne. Autorzy zwracają uwagę na znaczenie polityki regionalnej - jako narzędzia polityki społeczno- ekonomicznej Państwa - która winna zajmować się rozwiązywaniem problemów rozwoju poszczególnych regionów. Jest to szczególnie istotne dla regionów słabo rozwiniętych, do których autorzy na podstawie przedstawionych licznych analiz zaliczają województwa sąsiadujące z Białorusią. Polityka regionalna kierując się zasadami sprawiedliwości i równości społecznej winna dążyć do tworzenia warunków i

podstaw politycznych i ekonomicznych zmierzających do rozwoju regionów słabo rozwiniętych.

10.T.Komornicki - "Powiązania transportowe Polski i Białorusi - stan aktualny, wykorzystanie, perspektywy"

W referacie przedstawiono aktualny stan polsko-białoruskiej transgranicznej infrastruktury transportowej i jej obciążenia wyrażające się w wielkości i strukturze ruchu granicznego osób i pojazdów. Omówiono wyniki badań długości kolejek granicznych w 1992 r. oraz przedstawiono najnowsze przemiany we wzajemnych regularnych połączeniach transportowych. Wzajemne położenie geograficzne Białorusi i Polski sprawia, że granicę przecinają szlaki komunikacyjne o znaczeniu kontynentalnym, łączące Europę Zachodnią przez Berlin, Warszawę i Mińsk z Rosją. Przepustowość granic dla osób i towarów staje się kluczowym problemem europejskiego systemu transportowego. Dlatego też w jak najlepiej pojętym interesie Polski i Białorusi leży podjęcie zdecydowanych kroków zarówno inwestycyjnych jak i prawnych w celu poprawy przepustowości granicy.

11.Grzegorz Rykowski w swoim wystąpieniu dotyczącym **problematyki przejść granicznych między województwem białostockim a Białorusią** omawiając powiązania infrastrukturalne i funkcjonowanie przejść granicznych zwrócił uwagę na brak koordynacji dotyczących ich budowy i rozbudowy. Dotyczy to zarówno porozumień między stroną polską białoruską jak i decyzjami szczebla centralnego a władzami lokalnymi. W pierwszym przypadku przykładem jest przejście graniczne dla ruchu kołowego na trasie Grodno-Białystok. Władze województwa preferują skierowanie głównego potoku osób i ładunków przez rozbudowane przejście w Bobrownikach, natomiast strona białoruska rozbudowuje infrastrukturę przejścia w Kuźnicy Białostockiej, w tym drogę dwupasmową z Grodna do Kuźnicy. Modernizacja odcinka drogowego z Kuźnicy do Białegostoku wymaga budowy kosztownych obwodnic w Kuźnicy, Sokółce i Białymstoku - co stanowi przeszkodę w usprawnieniu przeciążonego przejścia w Kuźnicy. W drugim przypadku, gdzie potrzeby lokalne są sprzeczne z decyzjami centralnymi przykładem są przejścia w Czeremsze i Tokarach. Władze centralne preferują przejście w Czeremsze a władze wojewódzkie kierując się interesami lokalnymi za priorytetowe uważają przejście w Tokarach. Referent przedstawił też prob-

lem przewozów towarów z Białorusi do portów bałtyckich i możliwość budowy w Gdyni bazy białoruskiej floty.

12.W.Zgliński - "Kanał Augustowski jako szansa współprac przygranicznej polsko-białoruskiej"

Unikalne w Europie walory Kanału Augustowskiego, jego niezmienny przez półtorawieczne użytkowanie wygląd, zachowane urządzenia i techniki służowania oraz piękno otaczającej go przyrody stanowią wielką szansę reaktywowania go na całym 100 kilometrowym odcinku. Wymaga to woli politycznej i wspólnych przedsięwzięć Polski i Białorusi, odbudowy zniszczonych śluz, budowy taboru pływającego, infrastruktury turystycznej, wspólnego planu zagospodarowania kanału i jego otoczenia. Referent przedstawił zarys historii powstania i budowy kanału, przebieg jego trasy i współczesny stan techniczny oraz możliwości wykorzystania reaktywowanego kanału dla aktywizacji przygranicznych obszarów polsko-białoruskich. Kanał służyć winien jako linia turystycznej komunikacji wodnej dla regularnej żeglugi pasażerskiej (np. Druskienniki - Augustów, Augustów - Grodno), dla wycieczek indywidualnych kajakami jak też statkami wycieczkowymi. Wykorzystać należy też walory uzdrowiskowe rozbudowując sanatoria w Augustowie i Druskiennikach. Atrakcją byłyby łączone wczasami uzdrowiskowe w tych miejscowościach z przejazdem kanałem. Reaktywowanie kanału obok wymiernych korzyści gospodarczych miałoby też wymiar polityczny - byłoby spektakularnym przykładem współpracy przygranicznej między dwoma sąsiadami w Europie Środkowo-Wschodniej.

13.B.Degórska - "Problematyka ekologiczna pogranicza polsko-białoruskiego ze szczególnym uwzględnieniem jakości wód Bugu na odcinku granicznym"

Referat przedstawia dwa najistotniejsze zagadnienia związane z problematyką ekologiczną białorusko-polskiego pogranicza:

- obszary o szczególnych walorach środowiska przyrodniczego stanowiące część "Zielonych Płuc Europy": Puszcę Białowieską, Puszcę Augustowską, Podlaski Przełom Bugu oraz Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie;

- problemy zanieczyszczenia wód Bugu na odcinku granicznym.

Do najważniejszych postulatów wynikających z analizy problematyki ekologicznej pogranicza polsko-białoruskiego należy zaliczyć:

-wspólne badania i uzgodnienia polsko-białorusko- ukraińskie i polsko-białorusko-litewskie, zmierzające do wypracowania strategii zagospodarowania przestrzennego obszarów przygranicznych z uwzględnieniem zasad ekorozwoju,

-powiększenie Białowieskiego Parku Narodowego,

-powołanie Parku Krajobrazowego "Podlaski Przełom Bugu" jako transgranicznego, polsko-białoruskiego obiektu chronionego,

-niedopuszczenie do dewastacji Puszczy Augustowskiej przez wprowadzenie ruchu kołowego na odcinku Obwód Kaliningradzki - Gołdap - Białystok.

* * *

Na podstawie przeprowadzonej dyskusji podczas plenarnych obrad III seminarium polsko-białoruskiego jak również rozmów z gospodarzami województwa białostockiego i suwalskiego za priorytetowe cele współpracy przygranicznej polsko- białoruskiej uznano:

1.Wspólne przedsięwzięcia i uzgodnienia w zakresie ochrony środowiska i wypracowanie ekorozwojowej strategii zagospodarowania przestrzennego obszarów przygranicznych. Szczególnie pilne jest tu integracja Białowieskiego Parku Narodowego, utworzenie Parku Krajobrazowego "Podlaski Przełom Bugu", ochrona wód Bugu przed zanieczyszczeniem oraz niedopuszczenie do degradacji Puszczy Augustowskiej.

2.Problemy modernizacji i budowy przejść granicznych.

3.Reaktywowanie dla potrzeb turystyczno-rekreacyjnych Kanału Augustowskiego.

Влодзімеж Згліньскі

**Справаздача з III польска-беларускага семінара
прысвечанага супрацоўнцтву прыгранічных рэгіёнаў
(Райград, 09.06 - 13.06.1994 г.)**

III польска-беларускі семінар, праведзены згодна з праграмай Праекта даследавання "Асновы развіцця заходніх і ўсходніх прыгранічных рэгіёнаў Польшчы", прысвечаны быў прыграніччу Польшчы і Беларусі.

Семінар арганізавала АДДзяленне тэрытарыяльнага гаспадарання ІГІГ ПАН, яго кіраўніком быў праф. др Анджэй Стасяк, а сакратаром др Влодзімеж Згліньскі.

З беларускага боку ў семінары ўдзельнічалі спецыялісты з Інстытута сацыялогіі Акадэміі навук Беларусі, з Брэсцкага педагагічнага інстытута і з Беларускага дзяржаўнага навукова-даследчага і праектнага інстытута горадабудаўніцтва ў Мінску. З прычыны важных палітычных абавязкаў не змог прыехаць дырэктар Інстытута сацыялогіі Я. М. Бабосаў. З яго дакладам выступіў кіраўнік беларускай дэлегацыі А. А. Ракаў.

У саставе беларускай дэлегацыі былі:

1. праф. др Андрэй А. Ракаў з Інстытута сацыялогіі АН Беларусі,
2. кандыдат эканамічных навук Валеры А. Кліменка, навуковы сакратар Інстытута сацыялогіі АН Беларусі,
3. кандыдат навук Георгій А. Патаеў з Беларускага дзяржаўнага навукова-даследчага і праектнага інстытута горадабудаўніцтва ў Мінску,
4. праф. др Владзімір Каклюхін з Брэсцкага педагагічнага інстытута

З польскага боку прысутнічалі:

1. праф. др Анджэй Стасяк з ІГІГ ПАН,

LXIV

2. праф. др Пётр Эбэргардт з ІГІТГ ПАН,

3. праф. др Рышард Городэньскі з Беластоцкага філіяла Варшаўскага універсітэта,

4. др Марэк Пронеўскі, дырэктар Бюро рэгіянальнага планавання Паўночна-усходняга макрараёна,

5. др Влодзімеж Згліньскі з ІГІТГ ПАН,

6. мгр Кшыштоф Мірос з ІГІТГ ПАН,

7. мгр Томаш Коморніцкі з ІГІТГ ПАН,

8. мгр Цэцылія Садоўска з Беластоцкага філіяла ВУ

У пленарным пасяджэнні семінара таксама ўдзельнічалі:

- Беластоцкі ваявода, праф. др Станіслаў Пруціс

- Дырэктар Адзела Ваяводскага ўпраўлення ў Беластоку мгр Гжэгож Рыкоўскі.

Пленарнае пасяджэнне семінара адбылося 11.06., а ў наступныя дні яго ўдзельнікі прысутнічалі ў выяздных сесіях.

Задачай выяздных сесій семінара было непасрэднае азнаямленне з тэрытарыяльным добраўпарадкаваннем прыгранічных рэгіёнаў беластоцкага і сувальскага ваяводстваў, агляд існуючых і патэнцыяльных пагранічных пунктаў, а таксама абследаванне Аўгустоўскага канала з улікам яго рэканструкцыі і адаптацыі для турыстычнага руху з абодвух бакоў польска-беларускай граніцы.

Пасля прывітання беларускай дэлегацыі 9.06.1994 (у адзінаццаць гадзін на вакзале ў Кузніцы Беластоцкай), удзельнікі семінара наведалі нядаўна адкрыты пагранічны пункт у Баброўніках на шашы Беласток - Ваўкавыск. Пункт у Баброўніках значна ўдасканаліў таварны рух паміж Польшчай і Беларуссю (у 1993 г. перасякло тут граніцу 31,5 тыс. грузавых аўтамабіляў), аблягчаючы такім чынам таможню у Кузніцы Беластоцкай (у 1993 г. 23 тыс. грузавікоў і 403 тыс. легкавых машын). Аднак вялікі гранічны рух прычыніўся да пагоршання тэхнічнага стану маста праз раку Свіслач.

LXV

Затым удзельнікі семінара адправіліся праз Саколку і Ліпск да планаванага пагранічнага пункта ў Ліпшчанах, якія ляжаць на трасе Аўгустаў – Гродна. Адкрыццё пагранічнага пункта ў Ліпшчанах спалучыла б Гродна з трасай *Віа Балтыка* і Беларусь з Калінінградскай вобласцю, дазволіла б таксама абмінуць тэрыторыю Літоўскай Рэспублікі. Адмоўным фактарам гэтага плана з'яўляецца тое, што траса праходзіла б праз паўднёвую частку Аўгустоўскай пушчы, будучы экалагічнай пагрозай для яе флоры і фаўны. У гэтым выпадку трэба ўзяць пад увагу факт, што праз пушчу пралягла ўжо дарога, якая спалучае Аўгустаў з пагранічным пунктам у Агародніках (актуальна даступны толькі для асабовага руху). Пры такіх умовах разважней будзе адкрыць пагранічны пункт паміж Сувальскім ваяводствам і Беларуссю недзе паблізу Дамбровы Беластоцкай, тады планаваная траса абмінула б ад поўдня Аўгустоўскую пушчу.

З Ліпшчан удзельнікі семінара адправіліся праз Аўгустаў у Райград на месца раскватаравання.

На другі дзень семінара адбылося спатканне з Сувальскім ваяводам Цэзарым Цеслюкоўскім. На спатканню, якое праходзіла ў Ваяводскім упраўленні ў Сувалках, ваявода прадставіў галоўныя праблемы развіцця і тэрытарыяльнага добраўпарадкавання ваяводства, а таксама існуючыя магчымасці супрацоўніцтва з Беларуссю. На яго думку, усмоцніць і прыспешыць гэтае супрацоўніцтва можа пабудова новага пагранічнага пункта на шляху Аўгустаў – Гродна і прыстасаванне для турыстычнага руху Аўгустоўскага канала.

У спатканні ўдзельнічалі таксама Дырэктар Факультэта архітэктуры і прасторавага планавання Варшаўскага універсітэта – Мар'ян Каноза і Упаўнаважаны Ваяводы па пагранічных пунктах Мар'ян Шыпілла. У сваіх выступленнях яны пазнаёмілі прысутных з планамі добраўпарадкавання ваяводства і пагранічных пунктаў. Адказвалі таксама на

LXVI

пытанні беларускіх гасцей.

Пасля побыту ў Сувалках, прысутныя на семінары госці, наведалі толькі што пабудаваны ў Будзіску пункт, які знаходзіцца на шляху будучай трасы *Вія Балтыка*. Затым, праехалі ўздоўж польска-літоўскай і польска-рускай гра-ніцы і прыбылі да Голдапі, дзе будзецца новы пагранічны пункт. З Голдапі ўсе вярнуліся праз Алецка і Элк у Рай-град.

На трэці дзень семінара адбылося пленарнае пасяджэн-не, абмеркаванне якога знаходзіцца ў далейшай частцы справаздачы.

Чарговы выязны дзень 12.06.1994 г. прысвечаны быў наведанню польскага адрэзка Аўгустоўскага канала. На су-днах Аўгустоўскага плавальнага прадпрыемства ўдзельнікі семінара праплылі па возеры Нэска і Бялэ да рамантавана-га шлюза ў Пшэвэнзі, а далей на аўтобусе праехалі ўздоўж канала да дзяржаўнай мяжы. Па дарозе наведалі шлюз Гар-чыца, дзвюпавярховы шлюз Панева, шлюз Сасноўка і разбу-раны шлюз Кужынец, што знаходзіцца на мяжы дзяржавы. На тэрыторыі Беларусі знаходзяцца тры шлюзы і васемнаццаці-кіламетровы адрэзак канала. Шлюзы і канал патрабуюць капітальнага рамонту. Прывядзенне ў рух Аўгустоўскага канала на адрэзку ад Бебжы па Нёман дазволіць адкрыць своеасаблівы, непаўторны турыстычны шлях, адначасова бу-дзе шансам гаспадарчага ажыццяўлення прыгранічча і раз-віцця польска-беларускага супрацоўніцтва.

У апошні дзень семінара 13.06 яго ўдзельнікі спатка-ліся ў Беластоку з Дырэктарам Бюро рэгіянальнага плана-вання Паўночна-ўсходняга макрарэгіёна др Маркам Пронеўс-кім. Дырэктар Пронеўскі прадставіў галоўныя праблемы, звязаныя з добраўпарадкаваннем і развіццём макрарэгіёна і магчымасці супрацоўніцтва з Беларуссю. Гэтае спатканне было афіцыйным заключэннем семінара.

LXVII

Пленарнае пасяджэнне, якое праходзіла 11.06.1994 ў Райградзе ў дзвюх сесіях (да абеду і пасля абеду) вялі праф. А. Стасяк і праф. А. Ракаў.

На пасяджэнні прысутнічалі Ваявода беластоцкі праф. Станіслаў Пруціс і Упаўнаважаны Ваяводы па справах пагранічных пунктаў, Дырэктар мгр Гжэгож Рыкоўскі.

Ваявода, шчыра прывітаўшы ўдзельнікаў семінара, жадаў ім плённай працы над абмеркаваннем праблем польска-беларускага супрацоўніцтва ў прыгранічнай зоне. У сваім выступленні прадставіў самыя важныя пункты і напрамкі гэтага супрацоўніцтва, адказаў таксама на многія пытанні адносна эканамічных сувязей, культурнага абмену, пагранічных пунктаў, а таксама ролі тэрытарыяльнага і гаспадарчага планавання для развіцця ваяводства. Былі таксама пытанні пра сувязь навукі з планаваннем, пра пагадненні аб супрацоўніцтве.

На пасяджэнні выступіла 13 дакладчыкаў; 5 дакладаў прадставілі беларускія госці, 8 - удзельнікі з польскага боку, а менавіта:

I. Г. Патаеў - Інфраструктура і экалагічныя праблемы польска-беларускага прыгранічча

У сваім выступленні дакладчык схарактарызаваў функцыянальную дыферэнцыйнасць беларуска-польскага прыгранічча: сістэму пасялення, прырода-рэкрэацыйную і транспартную сістэмы. Развіццё і фармаванне гэтых сістэм патрабуе сумесных мерапрыемстваў, стандартызацыі правіл і каардынацыі ў аб'ёме тэрытарыяльнага планавання. Асаблівае значэнне для развіцця польска-беларускага прыгранічча мае міжнародны камунікацыйна-транспартны дагавор, які спалучае Заходнюю Еўропу з Расіяй і прыродна непаўторнымі абшарамі, што належаць да тэв. Зялёных лёгкіх Еўропы.

LXVIII

2. Я. Бабосаў (даклад зачытаў А. Ракаў) – Этнарэлігійныя стэрэатыпы і трансфармацыя ідэнтыфікацыі насельніцтва ў беларуска-польскім прыграніччы

Распад Савецкага Саюза і дэзінтэграцыя яго эканамічнага і палітычнага ладу садзейнічалі сацыяльнай і этнакультурнай ідэнтыфікацыі жыхараў Беларусі. Гэтыя перамены прычынліся да павышэння нацыянальнай свядомасці беларусаў і адыход ад шаблоннага погляду *беларус малодшы брат рускага*. Такого тыпу працэсы прадставіў аўтар на прыкладзе Гродзенскай вобласці, дзе пражываюць нацыянальна розныя групы людзей (палякі, беларусы і рускія), рознай канфесіі, і дзе веравызнанне атаесамліваецца з нацыянальнасцю. У працэсе этнакультурнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі першае месца займаюць, аднак, не нацыянальныя, а такія рысы, як гуманізм, хрысціянства, этычныя вартасці. Аўтар рэферата пазнаёміў удзельнікаў семінара з планамі сацыяльна-палітычнага і этнакультурнага развіцця Беларусі, якія абумоўлены будучь, прынятым напрамкам пераўтварэнняў: рэфарматарскім або кансерватыўным.

3. А. Ракаў, Т. Клімава – Насельніцтва і рассяленне ў польска-беларускім прыгранічным рэгіёне

Рэферэнты схааратарызавалі польска-беларускі прыгранічны рэгіён з пункту гледжання дэмаграфічна-рассяленчай структуры: шчыльнасць насельніцтва, дынамічнасць засялення, нацыянальная структура засялення, ацэнка сеткі рассялення. Прадставілі таксама напрамкі даследчых работ на прыгранічнай тэрыторыі. Даследаванні гэтыя, на думку аўтараў, могуць садзейнічаць пашырэнню ведаў адносна дэмаграфічных і рассяленчых структур, а таксама гаспадарчаму развіццю рэгіёна.

4. А. Бабосаў і В. Кліменка – Беларуская-польскае эканамічнае супрацоўніцтва ў працэсе адаптацыі Беларусі да сусветнай эканамічнай сістэмы

Дакладчыкі прадставілі сацыяльна-эканамічныя праблемы трансфармацыі гаспадаркі Беларусі да сусветнай эканамічнай сістэмы. Гаспадарчая інтэграцыя з Польшчай паскорвае рэфармацыйныя і адаптацыйныя працэсы беларускай гаспадаркі. Аўтары рэферата абмеркавалі таксама папярэдні працэс гаспадарчага супрацоўніцтва з Польшчай і яго абсяг.

5. В. Каклюхін – Заходні Буг, яго экалагічныя характарыстыкі і значэнне для развіцця польска-беларускага прыгранічча

Аўтар прадставіў прыродную характарыстыку заходняй, мяжуючай з Польшчай, часткі Беларусі тэв. Заходняга Пабужжа (геалагічную структуру, рельеф, глебы, расліннасць, пверхневыя воды, клімат, ландшафт, выкарыстанне зямлі). Расказаў таксама аб праблемах аховы натуральнага асяроддзя і экалагічных пагроз.

З польскага боку рэфераты чыталі:

6. А. Стасяк – Супрацоўніцтва прыгранічных рэгіёнаў і галоўныя праблемы развіцця краіны.

Дакладчык ацаніў ролю і значэнне даследаванняў ІГІТГ ПАН і Інстытута сацыялогіі ПАН для пашырэння прыгранічнага супрацоўніцтва, якое павінна садзейнічаць гаспадарчаму развіццю абедзвюх краін. Да самых важных праблем такога супрацоўніцтва даследчык залічае выкарыстанне транзітнага геапалітычнага размяшчэння нашых дзяржаў паміж спалучанай Еўропай і Расіяй, Азіяй і прыбалтыйскімі краінамі. Не менш важным фактарам можа быць таксама выкарыстанне прыродных якасцей тэрыторыі, якая з'яўляецца "Зялёнымі лёгкімі Еўропы".

7. П. Эбэргардт – Дэмаграфічна-пасяленчыя перамены на польска-беларускім паграніччы пасля II сусветнай вайны

Аўтар сукупна прадставіў дэмаграфічна-пасяленчую праблему абшару, які ў мінулым знаходзіўся ў адной дзяржаве, а пасля 16.08.1945 г. быў раздзелены граніцай. Аналіз ахоплівае 4 ваяводства (беластоцкае, бяльска-падляскае, лонжынскае і сядлецкае) і дзве беларускія вобласці (гродзенская і брэсцкая) на працягу амаль паўстагоддзя, у аглядзе 1950, 1960, 1970, 1980 і 1990 гг. Дэмаграфічныя і пасяленчыя працэсы праходзілі ў розных палітычна-гаспадарчых умовах і па абодвух баках граніцы праходзілі неаднолькава. Характэрнай рысай гэтых працэсаў з'яўляюцца вялікія структурныя перамены: высокія тэмпы ўрбанізацыі, асабліва па беларускім баку граніцы (колькасць гарадскога насельніцтва ўзрасла ў 4 разы), канцэнтрацыя засялення ў вялікіх гарадах (Беластоку і Гродне) і значнае змяншэнне вясковага насельніцтва (мацнейшае таксама на Беларусі).

8. М. Пронеўскі – Бар'еры і напрамкі развіцця прыгранічнай паласы з Беларуссю і Літвой (на тэрыторыі беластоцкага і сувальскага ваяводстваў)

У сваім выступленні дакладчык прадставіў бар'еры развіцця прыгранічнай паласы з Беларуссю і Літвой і пазнаёміў слухачоў з жаданымі напрамкамі дзейнасці, якія падрыхтавалі 6 адпаведных умоваў для заключэння эфектыўных трансгранічных сувязей эканамічна-грамадскага характару. Гэтыя мерапрыемствы павінны спалучацца з існуючымі ўжо інфраструктурнымі і прыроднымі сувязямі. Самымі важнымі рашэннямі для развіцця прыгранічнай паласы з'яўляюцца: мадэрнізацыя галоўных транспартных шляхоў (дарог, чыгуначных ліній, мясцовых аэрадромаў у Сувалках і Беластоку), разбудаванне і будаванне гранічных пунктаў (у Будзіску, Агародніках, Голдапі, Кузніцы Беластоцкай,

а таксама пагранічных пунктаў для малога гранічнага руху: Пэрлы, Віжайны, Відугеры, Рудаўка, Ліпшчаны, Крынкі, Ялоўка, Белавежа, Такары, Неміраў). Апрача таго развіццё тэлекамунікацыі, камунальнай інфраструктуры, прыстасаванне прамысловай і сельскагаспадарчай дзейнасці для патрэб беларускага і літоўскага рынку, а таксама капэратыўнае супрацоўніцтва з гэтымі галінамі гаспадаркі. З мэтай папулярызацыі і выкарыстання прыродных і ландшафтных якасцей дадзеных абшараў, неабходна ўтварыць супольныя трансгранічныя ахоўныя рэгіёны (ТАХ) еўрапейскага значэння, а менавіта: Сувальска-віштынецкі, Аўгустоўска-арліцкі, "Белавежская пушча" і "Бугскі паварот".

9. Р. Городэньскі, Ц. Садоўска-Снарска – Эканамічная і сацыяльная палітыка і праблемы слабаразвітых раёнаў
Практыка апошніх гадоў у адносінах да эканамічнай трансфармацыі пераканала, што рыначныя механізмы не выраўноўваюць, а толькі паглыбляюць тэрытарыяльна-гаспадарчыя і сацыяльныя дыспарорцыі. Аўтары рэферата звяртаюць ўвагу на ролю і значэнне рэгіянальнай палітыкі ў разуменні інструмента сацыяльна-эканамічнай палітыкі Дзяржавы. Такого тыпу рашэнне, з'яўляецца надзвычай важным у выпадку слабаразвітых раёнаў. Да ліку адсталых (на падставе многіх аналіз), даследчыкі залічаюць ваяводства, якія знаходзяцца ў непасрэдным суседстве з Беларуссю. Згодная з правіламі роўнасці і справядлівасці рэгіянальная палітыка павінна імкнуцца да стварэння палітычна-эканамічных асноў, якія садзейнічалі б развіццю слабаразвітых раёнаў.

10. Т. Коморніцкі – Транспартныя сувязі паміж Польшчай і Беларуссю – актуальнае становішча, выкарыстанне, перспектывы
Рэферэнт прадставіў актуальнае становішча польска-беларускай трансгранічнай транспартнай інфраструктуры і аца-

ні ў яе выкарыстанне ў структуры гранічнага асабовага і аўтамабільнага руху. Ён пазнаёміў з вынікамі даследавання гранічных пунктаў (запісы часу чакання на перасячэнне граніцы ў 1992 г.), а таксама прадставіў актуальныя змены ў рэгулярных транспартных спалучэннях паміж нашымі дзяржавамі. Узаемнае геаграфічнае размяшчэнне Беларусі і Польшчы на камунікацыйным шляху кантынентальнага значэння спалучае Заходнюю Еўропу праз Берлін, Варшаву і Мінск з Расіяй. Прапуская здольнасць граніцы асабовым і таварным руху з'яўляецца асноўнай праблемай еўрапейскай транспартнай сістэмы. Таму менавіта ў інтарэсе Польшчы і Беларусі, і для іх карысці трэба прыняць рашучыя інвестыцыйныя, як і прававыя меры адносна павелічэння прапускання здольнасці граніцы.

ІІ. Г. Рыкоўскі ў сваім выступленні адносна праблематыкі пагранічных пунктаў паміж беластоцкім ваяводствам і Беларуссю, аналізуючы інфраструктурныя спалучэнні і працу гранічных пераходных пунктаў, звярнуў увагу на недахоп каардынацыі пры іх будаванні і разбудаванні. Гэтая справа аднолькава датычыць пагаднення між польскім і беларускім бокам, як і пастаноў на цэнтральным ці лакальным узроўні. У першым выпадку мова аб пагранічным пункце для колавага руху на шляху Гродна-Варшава. Ваяводскае ўпраўленне аддае перавагу рашэнню, каб галоўны паток людзей і грузаў скіраваць праз разбудаваны пагранічны пункт у Баброўніках, а беларускі бок імкнецца разбудавать інфраструктуру мытнага пункта ў Кузніцы Беластоцкай. Беларускія ўлады перабудоўваюць таксама двухкалейную магістраль з Гродна ў Кузніцу. Мадэрнізацыя адрэзка шашы з Кузніцы ў Беласток патрабуе каштоўных акружных дарог у Кузніцы, Саколцы і Беластоку – што з'яўляецца перашкодай да ўдасканалення перагружанага пункта ў Кузніцы. У другім выпадку можна падаць прыклад пунктаў у Чаромусе і Такарах, дзе мясцовыя лакальныя патрэбы су-

LXXIII

пярэчаць рашэнням цэнтральных улад. Цэнтральная ўлада аддае перавагу справе пашырэння паслуг пункта ў Чаромусе, тым часам ваяводскае ўпраўленне, кіруючыся лакальным інтарэсам, за больш прыдатны лічыць пагранічны пункт у Такарах. Дакладчык закрануў таксама пытанне таварнага перавозу з Беларусі ў балтыйскія порты і пабудовы ў Гдыні беларускай марской базы.

12. В. Згліньскі – Аўгустоўскі канал шансам польска-беларускага прыгранічнага супрацоўніцтва

Унікальныя ў Еўропе якасці Аўгустоўскага канала, яго не зменены праз паўтарыстагоддзя ўжывання выгляд, захаванае абсталяванне і тэхнікі шлюзавання, а таксама краса навакольнай прыроды з'яўляюцца вялікім шансам на аднаўленне яго ролі на ўсім стокіламетровым адрэзку. Але да гэтага трэба добрай палітычнай волі і супольных (Польшчы і Беларусі) мерапрыемстваў, адрамантавання знішчаных шлюзаў, стварэння плавальнага саставу, турыстычнай інфраструктуры, сумеснага плана гаспадарання канала і яго наваколля. Дакладчык прадставіў гісторыю ўзнікнення і пабудовы канала, абазначыў яго трасу. Звярнуў увагу на актуальны тэхнічны стан канала і магчымасці выкарыстання яго (ўжо пасля аднаўлення) з мэтай актывізацыі прыгранічных польска-беларускіх абшараў. Канал, на думку рэфэрэнта, можна выкарыстаць як сродак рэгулярнага пасажырскага транспарту (нпр. Друскеннікі – Аўгустаў, Аўгустаў – Гродна), зрабіць даступным для індывідуальнага байдаркавага плавання, а таксама суднавых экскурсій. Трэба выкарыстаць таксама курортныя якасці раёну і разбудаваць санаторыі ў Аўгустове і Друскенніках. Карысным атракцыёнам адпачынку можа быць спалучэнне курортнага побыту з плаваннем па канале. Узнаўленне дзейнасці канала побач з вымяральной эканамічнай карысцю, мела б таксама палітычнае значэнне – было б вобразным прыкладам прыгранічнага супрацоўніцтва дзвюх суседніх дзяржаў.

най Еўропы.

13. Б. Дэгурска - Экалагічная праблематыка польска-беларускага прыгранічча з асаблівым улікам якасці вады Буга на гранічным адрэзку

Рэферэнтка абследае два найбольш важныя пытанні экалагічнай праблематыкі беларуска-польскага прыгранічча:

- рэгіёны з вялікай цэннасцю прыроднага асяроддзя, што з'яўляюцца часткай "Зялёных лёгкіх Еўропы" (Белавежская пушча, Аўгустоўская пушча, Падляскі паварот Буга і Ленчыньска-влодаўскае паазер'е);

- тэма забруджаннасці вады Буга ў гранічным адрэзку. Да важнейшых пастулатаў гэтага аналізу трэба аднесці:

- супольныя польска-беларуска-украінскія і польска-беларуска-літоўскія даследаванні і ўзгадненні, якія сталі б асновай для апрацавання стратэгіі тэрытарыяльнага гаспадарання прыгранічных рэгіёнаў з улікам прыцыпаў экаразвіцця,

- павелічэнне арэалу Белавежскага дзяржаўнага запаведніка,

- стварэнне Ланшафтнага парку "Падляскі паварот Буга" як трансгранічнага польска-беларускага ахоўнага аб'екта,

- недапушчэнне да ўвядзення колавага руху на адрэзку Калінінградская вобласць - Голдап - Беласток і знішчэння разам з тым Аўгустоўскай пушчы.

§ § §

На аснове дыскусій, праведзеных падчас пленарнага пасяджэння на III польска-беларускім семінары, а таксама размоў з гаспадарамі Беластоцкага і Сувальскага ваяводстваў, галоўнымі мэтамі прыгранічнага польска-беларускага супрацоўніцтва прызнана:

I. Сумесныя мерапрыемствы і ўзгадненні ў галіне аховы прыроднага асяроддзя і стварэнне згоднай з экалагічнымі

правіламі, стратэгіі тэрытарыяльнага добраўпарадкавання прыгранічных рэгіёнаў. Выключна важнай справай з'яўляецца інтэграцыя Белавежскага дзяржаўнага запаведніка, утварэнне Ландшафтнага парку "Падляскі паварот Буга", ахова вады Буга ад забруджання і недапушчэнне да знішчэння Аўгустоўскай пушчы.

2. Праблемы мадэрнізацыі і пабудовы гранічных пунктаў.

3. Узнаўленне для турыстычна-рэкрэацыйных патрэб Аўгустоўскага канала.

... (faint, illegible text) ...

... (faint, illegible text) ...

... (faint, illegible text) ...

... (faint, illegible text) ...

... (faint, illegible text) ...

... (faint, illegible text) ...

CZEŚĆ II

REFERATY STRONY POLSKIEJ

Piotr Eberhardt

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNO - OSADNICZE NA POGRANICZU POLSKO - BIAŁORUSKIM PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Obecna granica polsko-białoruska wynosi około 400 km i zaczyna się w pobliżu Włodawy, położonej nad Bugiem, w punkcie łączącym granicę polsko-białorusko-ukraińską. Dalej przebiega rzeką Bug, do miejsca położonego między Mielnikiem - po stronie polskiej a Wołczynem - po stronie białoruskiej. Następnie łukiem dochodzi do rejonu Białowieży, dzieląc Puszcę Białowieską na dwie części. Od tego miejsca zmienia swój kierunek i podążając po linii prostej na północ dochodzi do styku granicy polsko-białorusko-litewskiej, znajdującym się w bliskim sąsiedztwie przeciętego Kanału Augustowskiego, pozostawiając po stronie wschodniej Indurę, Grodno i Sopoćkinie, a po zachodniej Krynki, Kuźnicę i Lipsk.

Granica ta powstała w wyniku wydarzeń związanych z drugą wojną światową. Decyzje o przebiegu granicy zapadły na konferencji teherańskiej, a następnie zostały one potwierdzone na konferencji jałtańskiej. Postanowienia te stały się podstawą podpisania w dniu 16 sierpnia 1945 r. umowy o polsko-radzieckiej granicy państwowej.

Ustalona granica rozdzieliła obszary, które przez ostatnie tysiąclecie były zawsze w jednym organizmie państwowym - do rozbiórów Polski należały do Rzeczypospolitej Obojga Narodów, następnie były w granicach imperium rosyjskiego, a w okresie międzywojennym leżały na terenie Polski. Miało to swoje poważne reperkusje etniczne,

społeczne i gospodarcze. Obszary, które obecnie znajdują się po obu stronach granicy, do drugiej wojny światowej miały podobną strukturę demograficzną i społeczną. Nie różniły się sposobem i stanem zagospodarowania oraz poziomem cywilizacyjnym.

Nowo powstała granica zerwała liczne połączenia komunikacyjne, przecięła więzi społeczno - ekonomiczne oraz uniemożliwiła kontakty międzyludzkie. Mimo przeprowadzonej wymiany ludności, część Białorusinów pozostała po stronie polskiej, a Polaków po stronie białoruskiej.

Ustalona i wyznaczona w 1945 r. granica szczelnie odgraniczyła terytorium należące do Polski od obszarów włączonych do Białoruskiej SRR. Od tego momentu na rozwój obu obszarów przygranicznych wpływały odmienne warunki polityczne i gospodarcze. Na ludność białoruską oddziaływały wzorce kulturowo - cywilizacyjne rosyjskie. W rezultacie celowej działalności władz radzieckich język rosyjski stał się językiem powszechnie używanym i wypierał język białoruski oraz polski. Po stronie zachodniej dominacja wzorców polskich była wszechobecna. Folklor lokalny ulegał stopniowej unifikacji.

Okres blisko 50 lat jest na tyle długi, że można już przeprowadzić analizę geograficzno - społeczną obydwu stref przygranicznych, która byłaby w stanie wykazać różnice, jakie ujawniły się w tym czasie w wyniku odmiennych warunków, oraz określić przewidywane tendencje przemian.

Przed przystąpieniem do analizy tempa zmian w liczbie ludności w białorusko-polskiej strefie przygranicznej należy przyjąć pewne założenia wyjściowe, dotyczące dwóch istotnych problemów, a mianowicie zasięgu terytorialnego analizy i długości okresu badanego.

Dla obszarów po stronie polskiej granicy dysponujemy dokładnymi informacjami dla całego okresu powojennego, według jednostek wojewódzkich i gminnych. Natomiast pełna statystyka radziecka jest do tej pory dla nas trudno dostępna. Posiadamy jedynie dane demograficzne według obwodów /"obłasti"/ oraz miast brakuje natomiast informacji o zaludnieniu "wiejskich sowietów".

Jednostkami w miarę równorzędnymi do obwodów są województwa, jednak pod względem powierzchni obwody są znacznie większe. Na zachodniej Białorusi graniczą z Polską dwa obwody, a mianowicie grodzieński i brzeski, które zostaną przyjęte jako jednostki odniesienia przestrzennego. Po zachodniej stronie wspólnej granicy

usytuowane są dwa polskie województwa: białostockie i białkopodlaskie. Z obwodem grodzieńskim graniczy woj. białostockie, natomiast obwód brzeski przylega do woj. białkopodlaskiego. Ze względu na fakt, że województwa są mniejsze od obwodów, do analizy demograficznej włączymy dodatkowo dwa polskie województwa, tj. łomżyńskie, przylegające do woj. białostockiego, oraz siedleckie, tworzące z woj. białkopodlaskim strefę o podobnych warunkach demograficznych i gospodarczych. Zostanie więc przeprowadzona analiza porównawcza obwodu grodzieńskiego z łącznie ujętymi woj. białostockim i łomżyńskim oraz obwodu brzeskiego z dwoma województwami: białkopodlaskim i siedleckim.

Obwód grodzieński zajmuje obszar 25,0 tys. km², zaś woj. białostockie i łomżyńskie - 16,2 tys km², z kolei obwód brzeski obejmuje 32,3 tys. km², zaś woj. białkopodlaskie i siedleckie - 13,5 tys. km². Można więc stwierdzić, że analiza porównawcza obejmie pod względem terytorialnym dwukrotnie większy obszar po stronie wschodniej. Zrekomensowane to będzie w pewnym stopniu wyższą gęstością zaludnienia oraz większą intensywnością użytkowania ziemi po stronie polskiej.

Kolejny problem wymagający rozstrzygnięcia wiąże się z przyjęciem odpowiedniego okresu, umożliwiającego retrospekcję dotychczasowych procesów demograficznych. Podjęto decyzję przeprowadzenia porównania ostatnich czterdziestu lat (1950 - 1990) oraz zebrania informacji dla wybranych lat (1950, 1960, 1970, 1980, 1990), co daje gwarancję określenia pełnej dynamiki przemian demograficznych na badanych obszarach przygranicznych¹⁾.

W przygranicznej strefie białoruskiej obejmującej dwa obwody skupiało się w 1950 r. - 2331,0 tys. mieszkańców. Po zachodniej stronie granicy na obszarze czterech województw skoncentrowanych było 1564,1 tys. mieszkańców. Gęstość zaludnienia była wyższa po stronie polskiej. Po czterdziestu latach liczba ludności po stronie białoruskiej wzrosła do 2651,0 tys. zaś polskiej do 1989,7 tys. Dysproporcje w gęstości zaludnienia po obu stronach granicy nieznacznie wzrosły. Istniały pewne różnice między pograniczem północnym i południowym. Ogólnie można stwierdzić, że różnice w zakresie potencjału demograficznego i roz-

¹⁾ Podstawą analizy było wydawnictwo statystyczne "Nasielenije SSSR - 1987 Statisticeskij Sbornik" Gosudarstwennyj Komitet SSSR po statistike. Moskwa 1988; "Norodnoje chozjajstwo Białoruskoj SSR w 1991" Mińsk 1992 oraz roczniki statystyczne GUS.

mieszczenia ludności nie były zbyt duże i świadczyły o pewnym podobieństwie obu obszarów przygranicznych (zob. tabela 1). Analiza obejmująca okres czterdziestu lat jest na tyle długa, że można określić pewne istotne właściwości.

Na północnym odcinku granicznym odnotowano większą dynamikę demograficzną ludności po stronie polskiej. Liczba mieszkańców po zachodniej stronie granicy zwiększyła się o około 1/3 między 1950 a 1990 rokiem. Natomiast w obwodzie grodzieńskim liczba ludności była w zasadzie ustabilizowana, jedynie w okresie 1950 - 1960 nastąpiło znaczne jej zmniejszenie, które zwiększyło się po 1960 roku. Bardziej równomierne było tempo przyrostu ludności w części południowej granicy. Tyle, że w pierwszym dziesięcioleciu dynamika demograficzna była większa po stronie polskiej, zaś po 1960 r. liczba ludności szybciej wzrastała w obwodzie brzeskim niż w łącznie ujętych woj. białkopodlaskim i siedleckim (zob. tabela 2).

Informacje o samym wzroście zaludnienia nie w pełni oddają całokształt sytuacji demograficznej na obu pograniczach. Wynika to z faktu, że równocześnie zachodziły olbrzymie przemiany strukturalne. W rezultacie uprzemysłowienia nastąpił bardzo szybki wzrost zaludnienia miast (zob. tabela 3).

Bezpośrednio po wojnie (1950 r.) obszary po obu stronach granicy cechowały się bardzo niskim poziomem urbanizacji, wyrażonym odsetkiem ludności zamieszkującej miasta. Po stronie polskiej w miastach koncentrowało się zaledwie - 18,1% zaludnienia, zaś po wschodniej stronie granicy odsetek ludności miejskiej wynosił 16,5%. Były to zarówno w Polsce jak i na Białorusi obszary o najniższym wskaźniku urbanizacji. Tereny te były nieuprzemysłowione o niskim poziomie zagospodarowania. Można nawet stwierdzić, że w skali całej Europy środkowej rozpatrywane obszary charakteryzowały się wyjątkowo zacofaną strukturą demograficzną i gospodarczą. Dominowało na tym obszarze mało intensywne rolnictwo. Wyposażenie infrastrukturalne było również niewystarczające. W ciągu następnych czterdziestu lat mieliśmy do czynienia z bardzo szybkim wzrostem ludności miejskiej. Na pograniczu białoruskim według danych najbardziej aktualnych (1990 r.) przeważa już ludność miejska (58,0% ogólnego zaludnienia). Po polskiej stronie granicy - wskaźnik obrazujący udział ludności miejskiej jest znacznie niższy, ale przeobrażenia były też bardzo gwałtowne. Tempo urbanizacji było szybsze po stronie wschodniej niż zachodniej granicy. W ciągu czter-

dziestu lat zaludnienie w miastach wzrosło w obwodzie grodzieńskim i brzeskim blisko czterokrotnie. Tak wysokie tempo wzrostu umiastowienia świadczyło o dynamicznych zmianach strukturalnych, które całkowicie zmieniły sytuację demograficzną zachodniej Białorusi.

Dla bardziej dokładnej oceny stopnia urbanizacji przedstawiony będzie układ sieci osadniczej na rozpatrywanych obszarach pogranicza białorusko-polskiego. W celu uwypuklenia kwestii przestrzennej odrębnie zostaną ujęte miasta usytuowane w części północnej i południowej wspólnego pogranicza. W obwodzie grodzieńskim znajdują się 33 miasta. Największym z nich jest Grodno liczące 270,5 tys. mieszkańców. Warto też przypomnieć, że przedwojenne Grodno liczyło około 50,0 tys. mieszkańców. Jedno z miast (Lida) zbliża się do granicy 100,0 tys. mieszkańców. Pozostałe miasta są mniejsze, w tym jeszcze 9 miast przekracza pułap 10,0 tys. mieszkańców.

Po polskiej stronie granicy w dwóch analizowanych województwach rozmieszczonych jest 29 ośrodków miejskich. Największym jest Białystok o zaludnieniu zbliżonym do Grodna. Drugie miasto wojewódzkie Łomża, jest znacznie mniejsze. Trzecie z kolei miasto odbiega już wyraźnie potencjałem demograficznym i liczy zaledwie 30,0 tys. mieszkańców. Na uwagę zasługuje duża liczba miast bardzo małych (poniżej 5,0 tys. mieszkańców), rozmieszczonych dość równomiernie na całym obszarze pogranicza (zob. tabela 4).

Układ osadniczy zarówno na zachodnim jak i wschodnim pograniczu ma wyraźnie charakter monocentryczny. Dominują dwa stosunkowo duże miasta: Grodno i Białystok. Grupują one znaczny odsetek ludności miejskiej. Pod względem dynamiki demograficznej też stale się wyróżniały. Świadczy to o zaawansowanych procesach koncentracji i narastających dysproporcjach między największym miastem a całym pozostałym układem osadniczym.

Na południowym pograniczu obejmującym układ równoleżnikowy, składający się z dwóch województw i jednego obwodu znajdowało się łącznie 47 ośrodków miejskich (po stronie białoruskiej - 28 i polskiej - 19). Nie cały analizowany obszar ma charakter pogranicza. Część zachodnia woj. siedleckiego stanowi strefę zewnętrzną Warszawy, zaś wschodnie rejony obwodu brzeskiego (okolice Pińska) są też znacznie oddalone od granicy. Badanie jest jednak zdeterminowane układem jednostek administracyjnych, które wprowadzają siłą rzeczy pewne deformacje przestrzenne. Głównym miastem całego pogranicza jest leżący

przy granicy Brześć. Swoim potencjałem demograficznym odbiega znacznie od pozostałych miast. Po stronie polskiej miasta są mniejsze. Największe miasta to ośrodki wojewódzkie: Siedlce i Biała Podlaska. Miastem granicznym po stronie polskiej jest Terespol liczący zaledwie - 5,9 tys. mieszkańców. Pomimo, że układ osadniczy po zachodniej stronie granicy jest bardziej równomierny a skala miast mniejsza to pewne dysproporcje są równoważone bliskością Warszawy. Nie zmienia to faktu, że poziom urbanizacji całego pogranicza jest niski a większość miast reprezentuje niewielki potencjał demograficzny (zob. tabela 5).

Zaludnienie obszarów wiejskich zostanie przedstawione przy pomocy wielkości absolutnych oraz wartościami wskaźników odniesionymi do powierzchni. Przed przystąpieniem do analizy porównawczej, w której zestawimy informacje statystyczne dla obwodu grodzieńskiego i woj. białostockiego i łomżyńskiego a następnie obwodu brzeskiego oraz woj. bialskopodlaskiego i siedleckiego w tabeli 6 przedstawiono pełną dokumentację pokazującą stan zaludnienia obszarów wiejskich na całym pograniczu białorusko-polskim.

W rozpatrywanym okresie czterdziestu lat nastąpiły poważne zmiany w zaludnieniu wsi. Tendencje były wyraźne i ujawniły się wyraźnymi procesami depopulacji i obniżaniu się gęstości ludności wiejskiej na jednostkę powierzchni. Dotyczyło to obu pograniczy, z tym, że procesy w Polsce są mniej zaawansowane o tyle na terenach białoruskich odznaczały się dużą intensywnością i przyniosły poważne konsekwencje demograficzne. Należy pamiętać, że po wschodniej stronie granicy przeprowadzono pełną kolektywizację, zaś po stronie polskiej zachowano indywidualną gospodarkę chłopską. Miało to olbrzymie znaczenie nie tylko gospodarcze, ale i społeczne, a nawet psychologiczne. Ukształtowały się odmienne warunki życia, które zaczęły wpływać na sytuację demograficzną obydwu obszarów przygranicznych. Zmiany w liczbie ludności wiejskiej wpływają m.in. na sposób użytkowania ziemi oraz produktywności gospodarki rolnej. Analiza rozmieszczenia ludności wiejskiej i jej zmian umożliwia określenie aktywności procesów zachodzących w gospodarce przestrzennej obszarów wiejskich. Wynika to z faktu, że ludność wiejska, w odróżnieniu od ludności miejskiej, nie koncentruje się w nielicznych punktach, lecz w sposób bardziej równomierny rozmieszcza się na całym terytorium.

Rozległy terytorialnie obwód grodzieński, obejmujący nie tylko historyczną ziemię grodzieńską, lecz również ziemię nowogródzką,

lidzką i oszmiańską, był zamieszkały w 1950 r. przez blisko 1 mln ludności wiejskiej. W tym samym czasie po zachodniej stronie granicy, na terenie woj. białostockiego i łomżyńskiego, obejmującym północne obszary Podlasia oraz wschodnią część Kurpiowszczyzny, zamieszkiwało na obszarach wiejskich około 600 tys. ludności (zob. tabela 7).

Analiza kolejnych dziesięcioleci wykazała, że zaludnienie wsi na Grodzieńszczyźnie uległo szybkiemu zmniejszeniu. W pierwszym dziesięcioleciu liczba ludności zmniejszyła się o 188 tys., w kolejnym o 61 tys., w następnym o 135 tys. i w ostatniej dekadzie (1980 -1990) o 117 tys. mieszkańców. W ciągu 40 lat zaludnienie zmniejszyło się o 501 tys. osób. Ujawniono, że procesy depopulacyjne na wsi grodzieńskiej w całym analizowanym okresie były bardzo silne. Jeżeli stan zaludnienia w 1950 r. przyjmiemy za 100 procent, to w 1990 r. wskaźnik wyniósł 49,5 procent. Można więc stwierdzić, że liczba ludności na wsi w obwodzie grodzieńskim w ostatnim roku analizy była dwukrotnie mniejsza niż w początkowym. Dotyczyło to zwłaszcza zmian w gęstości zaludnienia. Zagęszczenie ludności wiejskiej na jednostkę powierzchni systematycznie zmniejszało się (z 40 do 20 osób na 1 km²).

Procesy wyludniania się wsi po polskiej stronie granicy były dużo wolniejsze niż po białoruskiej. Pierwsze dziesięciolecie charakteryzowało się względną stabilizacją, dopiero od 1960 r. ludność wiejska na północno-wschodnim obszarze Polski zaczęła się zmniejszać, osiągając największe tempo spadku w latach 1970 - 1980. W ciągu analizowanych 40 lat liczba ludności wiejskiej woj. białostockiego i łomżyńskiego zmniejszyła się o 127,8 tys. mieszkańców, czyli o około 20 procent. W tym czasie wskaźnik gęstości zaludnienia zmniejszył się średnio o 7 osób na 1 km².

Szybsze procesy depopulacyjne po stronie białoruskiej zmieniły wzajemne relacje wielkościowe. Na początku badanego okresu (1950) gęstość zaludnienia na wsi była nieznacznie większa po wschodniej stronie granicy niż po zachodniej (40 osób w stosunku do 37 osób na 1 km²). W końcowym etapie gęstość zaludnienia po stronie polskiej była już o 50% większa (łącznie w dwóch województwach mieszkało przeciętnie 30 osób na 1 km², zaś w obwodzie grodzieńskim 20 mieszkańców na 1 km²).

Sytuację demograficzną na przygranicznym odcinku południowym przedstawia tabela nr 8. Procesy wyludniania się wsi były wolniejsze w obwodzie brzeskim oraz w sąsiadujących z nim województwach polskich niż na terenach położonych bardziej na północ. W

obwodzie grodzieńskim w 1990 r. w porównaniu z 1950 r. zaludnienie obszarów wiejskich było o połowę mniejsze. W przypadku obwodu brzeskiego analogiczny wskaźnik wynosił 65,3, można więc przyjąć, że zaludnienie zmniejszyło się o 1/3 w porównaniu z 1950 r. Po stronie polskiej odnotowano mniejszą intensywność zmniejszania się zaludnienia. O ile po północnej stronie Bugu (woj. białostockie i łomżyńskie) wskaźnik zmniejszania zaludnienia wsi w latach 1950 - 1990 wynosił 78,8%, to na analizowanym obszarze położonym po południowej i zachodniej stronie Bugu 94,5 procent (1950 = 100,0).

Z przeprowadzonej analizy statystycznej wynika, że na obszarach położonych bardziej na południe procesy depopulacyjne wsi zachodzą wolniej. Dotyczy to zarówno terytoriów po jednej, jak i po drugiej stronie granicy. Efektem szybkich procesów wyludniania się wsi białoruskiej są coraz większe dysproporcje między gęstością zaludnienia po zachodniej i wschodniej stronie granicy. Na początku okresu badawczego średnia gęstość zaludnienia terenów wiejskich obwodu brzeskiego wynosiła 30 osób na 1 km². W tym samym czasie średnia gęstość zaludnienia dwóch rozpatrywanych województw polskich wynosiła 50 osób na 1 km². W ostatnim roku analizy po stronie białoruskiej gęstość ludności wsi zmniejszyła się do poziomu 19 osób, podczas gdy po stronie polskiej mieszkało przeciętnie 48 osób na 1 km². Różnica między obydwojoma wskaźnikami, wynosząca w 1950 r. 20 osób na 1 km², zwiększyła się średnio do 29 mieszkańców na 1 km². W miarę upływu lat dysproporcje te zwiększały się i wskazują dziś, że jest to tendencja utrwalona na skutek istniejących warunków społeczno - ekonomicznych po obu stronach granicy. Dla pełniejszego obrazu statystycznego przedstawiamy dane dla całego obszaru przygranicznego, obejmującego dwa obwody oraz cztery województwa (zob. tabela 9).

W dwóch obwodach białoruskich, graniczących z Polską, liczba ludności wiejskiej zmniejszała się w ciągu całego 40 - lecia w sposób stały. Ogólny spadek zaludnienia wyniósł 832 tys. mieszkańców. Biorąc pod uwagę fakt, że wieś zachodniobiałoruska cechowała się do ostatnich prawie lat przyrostem naturalnym, który w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych był stosunkowo duży, trzeba się domyślać, że straty migracyjne wsi białoruskiej były olbrzymie i przybrały postać masowej ucieczki ze wsi. Natomiast ubytek demograficzny na wsi polskiej był znacznie mniejszy. Wyniósł on łącznie 164 tys. osób. Można nawet wskazać, że do 1970 r. przyrost naturalny rekompensował straty migra-

cyjne i dopiero po 1970 r. nastąpił na obszarach wiejskich wschodnich województw znacznie większy ubytek ludnościowy. Odmienne tempo procesów depopulacyjnych zachodzących po obu stronach granicy doprowadziło do wyrównania się w wartościach bezwzględnych liczby ludności analizowanych obszarów. Różnica ta jeszcze w 1950 r. wynosiła 664,9 tys. osób. Narastały natomiast dysproporcje w gęstości zaludnienia, które w ostatnim roku analizy odpowiadały stosunkowi 1:2.

Procesy depopulacyjne na terenach wiejskich występowały po stronie białoruskiej z dużo większym nasileniem niż po polskiej stronie granicy. Świadczy to pośrednio o trudnych warunkach życia i pracy na wsi białoruskiej, gdyż procesy migracyjne mają w dużym stopniu podłoże ekonomiczne. Nie można jednak pomijać faktu, że przeprowadzona w Republice Białoruskiej kolektywizacja zmniejszyła zapotrzebowanie na siłę roboczą w rolnictwie, stymulując odpływ ludności ze wsi do miast. Intensywne i długotrwałe procesy wyludnienia musiały przynieść w efekcie poważne zmiany w strukturach demograficznych ludności pozostałej na wsi. Ze względu na brak materiałów statystycznych nie możemy tego zjawiska zbadać dla obszarów białoruskich. Można jedynie przypuszczać, że poważne zmiany w strukturze płci i wieku są cechą znaną zaludnienia wsi na Białorusi.

Przeprowadzone badanie jest dopiero pierwszym krokiem do kompleksowej analizy porównawczej, ukazując całokształt problemów demograficznych polsko-białoruskiej strefy przygranicznej. Celowe byłoby zwłaszcza przeprowadzenie zbliżonych studiów dla ukazania specyfiki procesów związanych z urbanizacją. Należałoby również w następnym etapie rozwinąć i pogłębić badanie nad procesami wyludnienia się wiejskich obszarów przygranicznych. Jednostki podziału administracyjnego na szczeblu obwodów i województwa obejmują terytoria o dużej powierzchni. Dokonanie analizy według tych jednostek nie jest w stanie ujawnić występujących dywersyfikacji lokalnych, a często nawet regionalnych. Należałoby więc w kolejnej fazie studiów zająć się mniejszymi jednostkami przestrzennymi. Warunkiem powodzenia byłoby udostępnienie przez stronę białoruską danych statystycznych dla tzw. wiejskich sołoview. Dopiero wówczas można by określić zróżnicowanie przestrzenne, występujące w rozmieszczeniu ludności po obu stronach granicy polsko - białoruskiej.

Tabela 1

Liczba ludności w Polsce i na Białorusi w strefie przygranicznej w latach 1950-1990

L.p.	Obwody i województwa	Powierzchnia w tys.km ²	1950		1960		1970		1980		1990	
			ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²
I.	Obwód grodzieński	25.0	1 165.0	47	1 082.0	43	1 124.0	45	1 137.0	45	1 179.0	47
	1. białostockie	10.1	471.4	47	541.4	54	597.5	59	641.1	63	690.3	68
	2. łomżyńskie	6.7	301.4	45	318.0	47	325.0	48	325.8	49	345.6	51
	II. Województwa ogółem	16.8	772.8	46	859.4	51	922.5	55	966.9	58	1 035.9	62
III.	Obwód brzeski	32.2	1 166.0	36	1 209.0	37	1 304.0	40	1 377.0	43	1 472.0	45
	1. białkopodlaskie	5.4	243.8	46	272.7	51	279.9	52	286.4	53	304.5	56
	2. siedleckie	8.5	547.5	64	584.8	69	600.9	71	616.3	72	649.3	76
	II. Województwa ogółem	13.9	791.3	57	857.5	62	880.8	63	902.7	64	953.8	69
V.	Strefa białoruska	57.3	2 331.0	41	2 291.0	40	2 428.0	42	2 514.0	44	2 651.0	46
VI.	Strefa polska	30.7	1 564.1	51	1 716.9	56	1 803.3	59	1 869.6	61	1 989.7	65

Tabela 2

Zaludnienie strefy przygranicznej w latach 1950-1990

Lata	Obwód grodzieński		Woj. białostockie i łomżyńskie razem		Obwód brzeski		Woj. białkopodlaskie i siedleckie razem	
	w tys.	‰	w tys.	‰	w tys.	‰	w tys.	‰
1950	1 165.0	100.0	772.8	100.0	1 166.0	100.0	791.3	100.0
1960	1 082.0	92.8	859.4	111.2	1 209.0	103.7	857.5	108.3
1970	1 124.0	96.5	922.5	119.4	1 304.0	111.8	880.8	111.3
1980	1 137.0	97.6	966.9	125.1	1 377.0	118.1	902.7	114.0
1990	1 179.0	101.2	1 035.9	134.0	1 472.0	126.2	953.8	120.5

Tabela 3

Liczba ludności miejskiej w Polsce i na Białorusi w strefie przygranicznej w latach 1950-1990

L.p.	Obwody i województwa	1950		1960		1970		1980		1990	
		w tys.	odsetek ludności miejskiej	w tys.	odsetek ludności miejskiej	w tys.	odsetek ludności miejskiej	w tys.	odsetek ludności miejskiej	w tys.	odsetek ludności miejskiej
I.	Obwód grodzieński	172.0	14.8	277.0	25.6	380.0	33.8	528.0	46.4	687.0	58.3
	1. białostockie	124.6	26.4	194.4	35.9	262.8	43.9	349.1	54.4	422.5	61.2
	2. łomżyńskie	44.9	14.9	60.8	19.1	77.5	23.8	103.8	31.9	137.9	39.9
II.	Województwa ogółem	169.5	21.9	255.2	29.7	340.3	36.9	452.9	46.8	560.4	54.1
III.	Obwód brzeski	213.0	18.3	308.0	25.5	468.0	35.9	656.0	47.6	850.0	57.7
	1. białkopodlaskie	35.2	14.4	49.2	18.0	62.8	22.4	85.4	29.8	107.9	35.4
	2. siedleckie	78.3	14.3	98.8	16.9	123.7	20.6	161.3	26.2	204.3	31.5
II.	Województwa ogółem	113.5	14.3	148.0	17.3	186.2	21.1	246.7	27.3	312.2	32.7
V.	Strefa białoruska	385.0	16.5	585.0	25.5	848.0	34.9	1 184.0	47.1	1 537.0	58.0
VI.	Strefa polska	283.0	18.1	403.2	23.5	526.5	29.2	699.6	37.4	872.6	43.8

Tabela 4

Miasta na pograniczu białorusko-polskim (część północna)

L.p.	Miasta w obwodzie grodzieńskim	Liczba ludności /w tys./	L.p.	Miasta w województwie białostockim i łomżyńskim	Liczba ludności /w tys./
1.	Grodno	270.5	1.	Białystok	272.1
2.	Lida	91.0	2.	Łomża	60.0
3.	Słonim	45.7	3.	Bielsk Podl.	26.9
4.	Wołkowsk	40.4	4.	Hajnówka	24.0
5.	Smorgonie	30.8	5.	Zambrów	22.7
6.	Nowogródek	29.5	6.	Grajewo	21.4
7.	Mosty	16.5	7.	Sokołka	19.6
8.	Szczuczyn	15.4	8.	Łapy	17.2
9.	Oszmiana	14.7	9.	Siemiatycze	14.5
10.	Brzozówka	11.4	10.	Kolno	10.7
11.	Skidel	10.9	11.	Mońki	10.2
12.	Świsłocz	8.0	12.	Czarna Biał.	9.7
13.	Iwie	8.0	13.	Wysokie Maz.	8.9
14.	Zelwa	7.8	14.	Wasilków	6.9
15.	Ostrowiec	7.7	15.	Dąbrowa Biał.	6.4
16.	Zdzieciół	7.6	16.	Choroszcz	6.0
17.	Korelicze	6.7	17.	Ciechanowiec	4.6
18.	Woronowo	6.3	18.	Supraśl	4.5
19.	Krasnosielski	5.7	19.	Szczuczyn	3.6
20.	Wielka Brzostowica	5.1	20.	Brańsk	3.5
21.	Roś	4.3	21.	Knyszyn	2.9
22.	Nowojelnia	4.0	22.	Stawiski	2.6
23.	Raduń	2.8	23.	Drohiczyn	2.2
24.	Ostryna	2.6	24.	Jedwabne	2.0
25.	Mir	2.5	25.	Goniądz	1.9
26.	Kozłowka	2.3	26.	Zabłudów	1.9
27.	Juraciszki	1.7	27.	Rajgród	1.8
28.	Żołudek	1.6	28.	Nowogród	1.7
29.	Porozowo	1.6	29.	Suraż	1.0
30.	Pierwszomajski	1.6			
31.	Lubcz	1.6			
32.	Sopoćkinie	1.5			

Tabela 5

Miasta na pograniczu białorusko-polskim (część południowa)

L.p.	Miasta w obwodzie brzeskim	Liczba ludności w tys.	L.p.	Miasta w województwach: białskopodlaskim i siedleckim	Liczba ludności w tys.
1.	Brześć	258.0	1.	Siedlce	72.4
2.	Baranowicze	159.3	2.	Biała Podlaska	53.6
3.	Pińsk	118.6	3.	Mińsk Maz.	34.3
4.	Kobryń	44.8	4.	Łuków	31.5
5.	Bereza Kartuska	23.2	5.	Sokołów Podl.	17.7
6.	Łuniniec	23.2	6.	Międzyrzec Podl.	17.4
7.	Prużany	23.1	7.	Radzyń Podl.	16.1
8.	Iwacewicze	17.2	8.	Garwolin	15.6
9.	Hancewicze	14.1	9.	Węgrów	12.3
10.	Drohiczyn	13.4	10.	Parczew	10.6
11.	Mikaszewicze	12.8	11.	Łosice	7.0
12.	Żabinka	10.9	12.	Terespol	5.9
13.	Lachowicze	10.7	13.	Łochów	5.9
14.	Biełojeziorsk	10.7	14.	Łaskarzew	4.6
15.	Stolin	10.5	15.	Żelechów	3.8
16.	Małoryta	9.7	16.	Pilawa	3.3
17.	Kamieniec	8.3	17.	Kałużyzn	2.9
18.	Dawidgródek	7.7	18.	Stoczek	2.7
19.	Rzeczycza	6.9	19.	Mordy	1.9
20.	Wysokie	4.5			
21.	Telechany	4.5			
22.	Różana	3.8			
23.	Łahiszyn	3.1			
24.	Horodyszczce	2.9			
25.	Kosów	2.7			
26.	Antopol	2.5			
27.	Szereszów	2.4			
28.	Domaczów	1.4			

Tabela 6

Liczba ludności wsi w Polsce i na Białorusi w strefie przygranicznej w latach 1950-1990

L.p.	Obwody i województwa	Powierzchnia w tys. km ²	1950		1960		1970		1980		1990	
			ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²	ogółem w tys.	liczba osób/km ²
I.	Obwód grodzieński	25.0*	993.0	40	805.0	32	744.0	30	609.0	24	492.0	47
	1. białostockie	9.7	346.8	36	347.0	36	334.7	35	292.0	30	267.8	68
	2. łomżyńskie	6.5	256.5	40	257.2	40	247.5	38	222.0	34	207.7	51
II.	Województwa ogółem	16.2	603.3	37	604.2	37	582.2	36	514.0	31	475.5	62
III.	Obwód brzeski	32.3*	953.0	30	901.0	28	836.0	26	721.0	22	622.0	19
	1. białskopodlaskie	5.2	208.6	40	223.5	43	217.4	41	201.0	39	196.6	56
	2. siedleckie	8.3	469.2	57	486.0	59	477.2	58	455.0	55	445.0	76
II.	Województwa ogółem	13.5	677.8	50	709.5	53	694.6	51	656.0	49	641.6	69
V.	Strefa białoruska	57.3	1 946.0	34	1 706.0	30	1 580.0	27	1 330.0	23	1 114.0	46
VI.	Strefa polska	29.7	1 281.1	43	1 313.7	44	1 276.8	43	1 170.0	39	1 117.1	65

* Powierzchnia całego terytorium obwodu.

Tabela 7

Liczba mieszkańców wsi w obwodzie grodzieńskim oraz w woj. białostockim i łomżyńskim w latach 1950-1990

Lata	Obwód grodzieński		Woj. białostockie i łomżyńskie	
	w tys.	liczba osób/km ²	w tys.	liczba osób/km ²
1950	993.0	40	603.3	37
1960	805.0	32	604.2	37
1970	744.0	30	582.2	36
1980	609.0	24	514.0	32
1990	492.0	20	475.5	30

Tabela 8

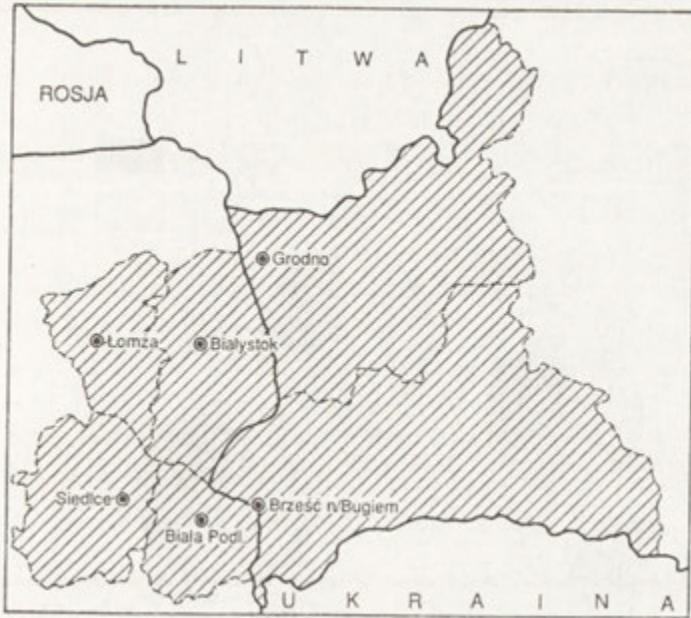
Liczba mieszkańców wsi w obwodzie brzeskim oraz w woj. białkopodlaskim i siedleckim w latach 1950-1990

Lata	Obwód brzeski		Woj. białkopodlaskie i siedleckie	
	w tys.	liczba osób/km ²	w tys.	liczba osób/km ²
1950	953.0	30	677.0	50
1960	901.0	28	709.5	53
1970	836.0	26	694.6	51
1980	721.0	22	656.0	49
1990	622.0	19	641.6	48

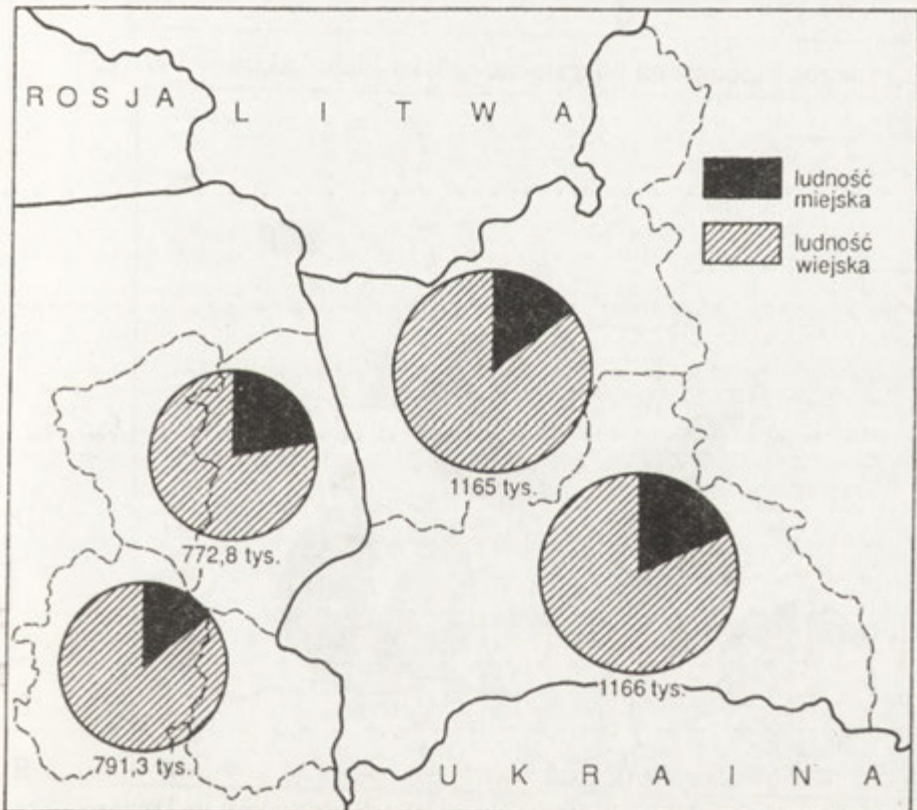
Tabela 9

Zaludnienie wsi w strefie przygranicznej w latach 1950-1990

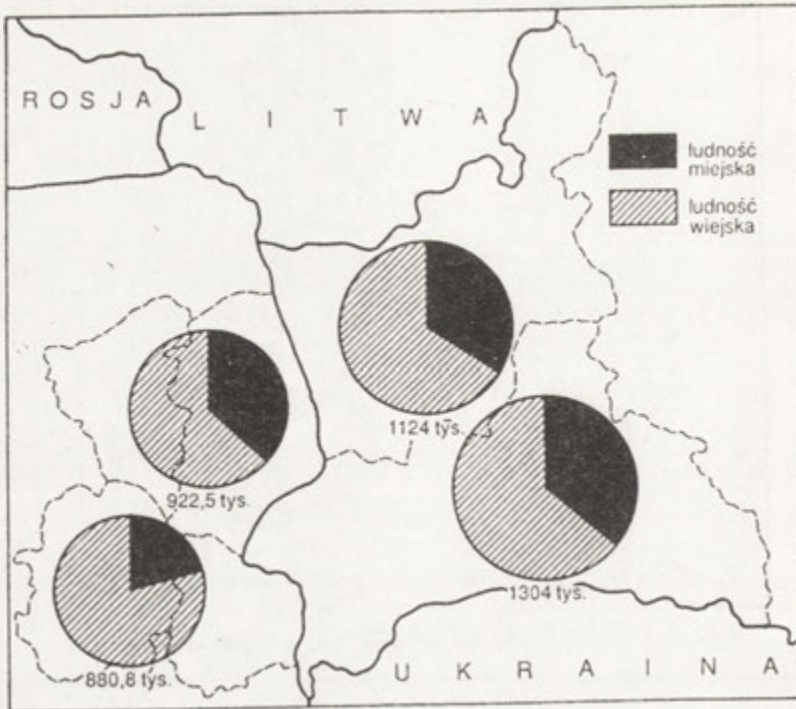
Lata	Dwa obwody białoruskie		Cztery województwa polskie	
	w tys.	liczba osób/km ²	liczba osób/km ²	w tys.
1950	1946.0	34	1281.1	43
1960	1706.0	30	1313.7	44
1970	1580.0	27	1276.8	43
1980	1330.0	23	1170.0	39
1990	1114.0	19	1117.1	38

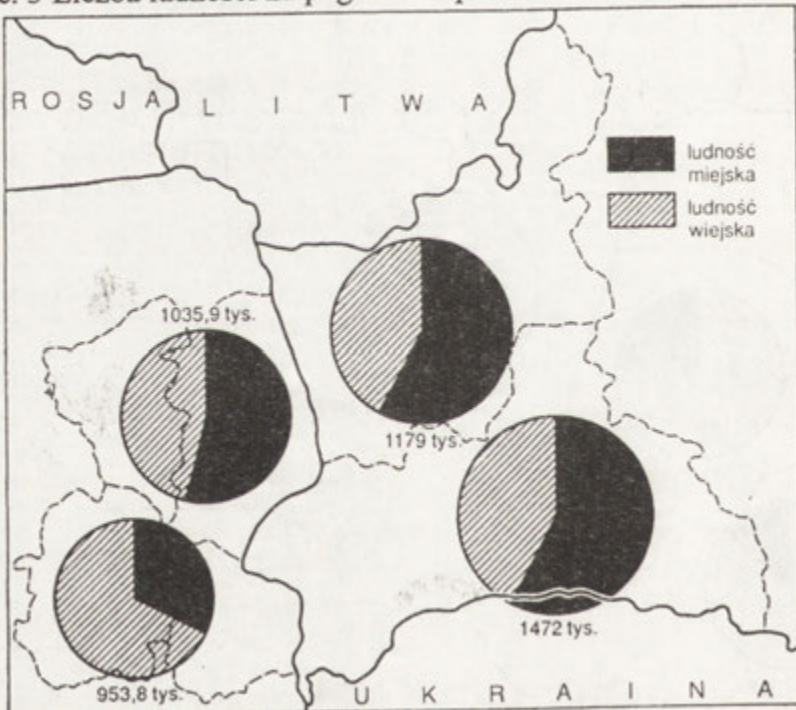
Ryc. 1 Polsko-białoruskie obszary przygraniczne

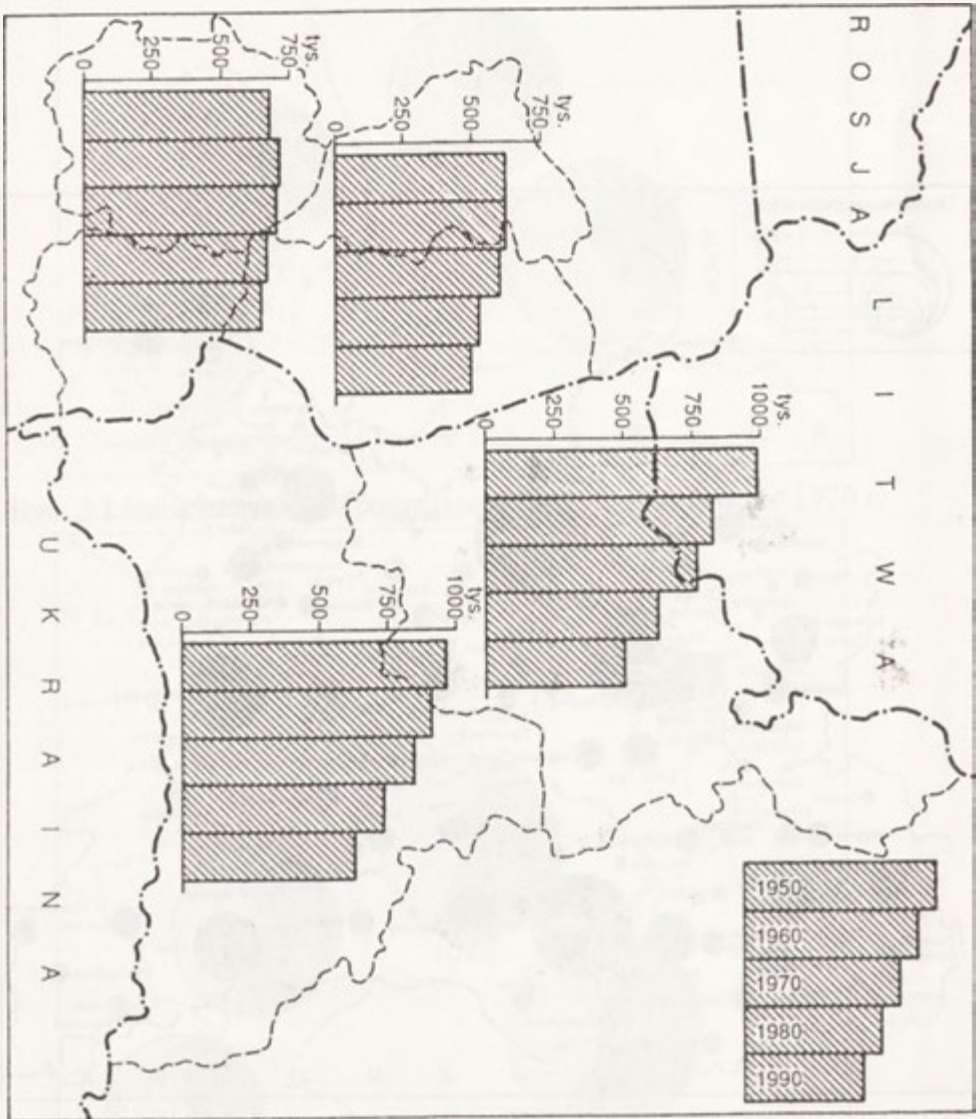
Ryc. 2 Liczba ludności na pograniczu polsko-białoruskim w 1950 r.

Ryc. 3 Liczba ludności na pograniczu polsko-białoruskim w 1970 r.

Ryc. 4 Liczba ludności na pograniczu polsko-białoruskim w 1990 r.

Ryc. 6 Liczba ludności wiejskiej na pograniczu polsko-białoruskim

Marek Proniewski

BARIERY I KIERUNKI ROZWOJU STREFY PRZYGRANICZNEJ Z BIAŁORUSIĄ I LITWĄ (NA OBSZARACH WOJEWÓDZTW BIAŁOSTOCKIEGO I SUWAŁSKIEGO)

I. Uwagi Metodyczne

1. Cel, zakres i podstawa opracowania

Celem opracowania jest wskazanie barier rozwoju strefy przygranicznej z Białorusią i Litwą oraz zarysowanie pożądanych kierunków działań i przedsięwzięć, stwarzających warunki do tworzenia efektywnych transgranicznych powiązań ekonomicznych i społecznych (zwłaszcza w skali regionalnej i lokalnej) w nawiązaniu do już ukształtowanych powiązań przyrodniczych bądź możliwych powiązań infrastrukturalnych.

Zakresem opracowania objęto:

- określenie głównych barier i ograniczeń w wykorzystaniu endogenicznych czynników w rozwoju obszaru przygranicznego;
- zarysowanie kierunków przedsięwzięć w zagospodarowaniu omawianego obszaru wynikających z jego potencjalnej roli we współpracy międzynarodowej.

Podstawą opracowania są informacje z Urzędów Wojewódzkich w Białymstoku i Suwałkach, Polsko-Litewskiej Izby Gospodarczej w Suwałkach oraz materiały Biura Planowania Regionalnego z siedzibą w Białymstoku.

2. Zasięg terytorialny opracowania

Zasięgiem terytorialnym opracowania objęto obszary dwóch województw: białostockiego i suwałskiego jako zintegrowane jednostki

administracji rządowej, funkcjonalnie powiązane infrastrukturą liniową, w tym szczególnie ciągami kolejowymi i drogowymi (także o charakterze tranzytowym) oraz usługami wyższego rzędu o zasięgu ponadwojewódzkim.

Przygraniczny obszar białostocko-suwalski liczy 20.545 km², co stanowi 6,5% powierzchni kraju. Obszar ten skupia 1.182 tys. mieszkańców, z czego 710 tys. (62%) stanowi ludność miejska rozmieszczona w 34 miastach (w przewadze o małej i średniej wielkości). Pod względem administracyjnym obszar ten podzielony jest na 15 rejonów administracji rządowej oraz na 103 jednostki gminne, z których 28 bezpośrednio przylega do granicy państwa.

II. Ograniczenia rozwoju strefy przygranicznej

Procesy przebudowy struktury gospodarczej ujawniły szereg negatywnych zjawisk, które utrudniają efektywne wykorzystanie wewnętrznych zasobów strefy przygranicznej. Ich przejawem są między innymi:

- najwyższa w kraju stopa bezrobocia w woj. suwalskim (28%), pogłębiona restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych;
- postępujący relatywny spadek miesięcznych płac ludności, w tym coraz niższe dochody ludności rolniczej spowodowane malejącą produkcją rolną;
- utrzymująca się trudna sytuacja finansowo-ekonomiczna przedsiębiorstw państwowych;
- niedobór wewnętrznych zasobów kapitałowych i minimalny napływ kapitału krajowego i zagranicznego.

Wymienione negatywne zjawiska mają także swoje źródła w stanie słabego zagospodarowania przestrzennego strefy przygranicznej, warunkującego w istotnym stopniu zakres absorbowania kapitału.

Stan zagospodarowania omawianej strefy w ogólnym zarysie charakteryzuje się:

- słabym nasyceniem w sieć podstawowych urządzeń infrastruktury technicznej, dużym stopniem zdekapitalizowania sieci kolejowej oraz linii elektroenergetycznych na obszarach wiejskich. Omawiana strefa posiada najniższą w kraju gęstość dróg o nawierzchni twardej (41,5 km na 100 km² w woj. suwalskim i 53,1 km na 100 km² w woj. białostockim; w

kraju analogiczny wskaźnik wynosi 73,3 km na 100 km²). Około 75% dróg gminnych stanowią drogi o nawierzchni gruntowej;

- brakiem w szeregu ośrodkach miejskich i w większości wiejskich ośrodków gminnych oczyszczalni ścieków, a tam gdzie one są, charakteryzują się często dużą niesprawnością lub ograniczoną przepustowością;

- w większości miast niewystarczającym stanem zaopatrzenia w wodę, co wymaga rozbudowy ujęć wodnych oraz budowy i modernizacji sieci wodociągowej. Progiem rozwojowym Białegostoku jest postępujący deficyt istniejących ujęć wody;

- niesprawnymi węzłami drogowymi w ciągach drogowego ruchu tranzytowego;

- największą w kraju luką technicznej i społecznej infrastruktury obszarów wiejskich;

- niskim standardem bazy noclegowej i obsługi ruchu turystycznego;

- wysokim stopniem zużycia majątku trwałego i dużym zużyciem przestarzałej technologii w przemyśle;

- postępującą dekapitalizacją środków trwałych w rolnictwie, zwłaszcza budownictwa inwentarskiego oraz urządzeń melioracyjnych w zachodniej części woj. suwalskiego.

Konsekwencje słabego i niewydolnego wyposażenia w techniczne urządzenia komunalne miast i gminnych ośrodków wiejskich są dla podmiotów podejmujących działalność gospodarczą, zarówno w sferze produkcyjnej jak i usługowej barierą kosztową. Negatywne skutki transformacji gospodarki oraz niedostatki w stanie i strukturze zagospodarowania przestrzennego wskazują na pilną potrzebę aktywnej polityki regionalnej państwa, zmierzającej do wspierania wschodniej strefy przygranicznej. Zaniechanie aktywnej polityki regionalnej w tej części Polski spowoduje powstanie obszaru depresji społecznej i pogłębiającego się zubożenia społecznego, a także wyludniania się obszarów wiejskich. Symptomaticz tego zjawiska jest m.in. duża depopulacja ludności wiejskiej, a w jej następstwie mała gęstość zaludnienia wynosząca na terenach wiejskich 21 osób na 1 km² w woj. suwalskim i 28 osób na 1 km² w woj. białostockim. Znamiennym jest występowanie ujemnego przyrostu naturalnego w 50% gmin wiejskich w woj. białostockim.

III. Kierunki działań w rozwoju strefy przygranicznej

Dokonana próba analizy potencjalnych warunków rozwoju oraz zidentyfikowanie głównych barier i zagrożeń rozwojowych pozwalają na wstępne określenie niektórych priorytetowych przedsięwzięć w strefie przygranicznej z Białorusią i Litwą, obejmującej głównie wschodnie obszary województw białostockiego i suwalskiego, które sprowadzają się do zarysu wybranych przedsięwzięć programowo-rzeczowych.

W polityce regionalnej państwa za priorytetowe przedsięwzięcia tworzące korzystne i zachęcające warunki do rozwoju przedsiębiorczości zorientowanej na rynki państw wschodnich i napływu kapitału zewnętrznego uznać należy:

- rozbudowę infrastruktury technicznej o znaczeniu europejskim i krajowym, głównie w zakresie transportu, telekomunikacji i gazyfikacji;

- wspieranie środkami budżetu centralnego rozbudowy i budowy infrastruktury komunalnej warunkującej lokalizację przedsiębiorczości oraz ochronę środowiska przyrodniczego;

- intensywne wspieranie rozwoju infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich oraz restrukturyzację rolnictwa i jego otoczenia, zwłaszcza przetwórstwa rolno-spożywczego;

- restrukturyzację przemysłu (tradycyjnie ukształtowanego: lekiego, spożywczego, drzewno-papierniczego i mineralnego), szczególnie w zakresie rozszerzania asortymentów i uszlachetniania wyrobów; wymogi ekorozwoju wyznaczają pożądaną rozproszoną lokalizację przemysłów o czystych technologiach;

- stworzenie zachęt ekonomicznych do wspierania rozwoju usług turystycznych skojarzonych z różnymi formami lecznictwa uzdrowiskowego i rehabilitacji zdrowotnej dla ludności z obszarów zagrożenia ekologicznego;

- wspieranie modernizacji i rozbudowy infrastruktury technicznej oraz usług ponadregionalnych w Białymstoku i regionalnych w Suwałkach, jako głównych biegunów wzrostu.

1. Modernizacja głównych ciągów transportowych

Za priorytetowe przedsięwzięcia uznaje się:

a/modernizację i rozbudowę dróg:

- drogi nr 19 na odcinku Budzisko-Suwałki-Augustów, łącznie z budową obwodnic w Suwałkach i Augustowie, co wiąże się także z przewidywaną realizacją drogi ekspresowej "Via Baltica";

- drogi nr 18 na odcinku Białystok-Kuźnica Białostocka z obwodnicami w Kuźnicy Białostockiej, Sokółce i Wasilkowie;

- drogi nr 660 Suwałki-Sejny-Granica Państwa wraz z obwodnicą w Sejnach;

- drogi nr 657 Granica Państwa-Gołdap-Olecko-Ełk;

- drogi nr 644 Augustów-Lipszczany;

- drogi nr 66 na odcinku Białystok-Bobrowniki;

- poprawa stanu dróg wojewódzkich poprzez utwardzenie dróg gruntowych i modernizację dróg o nawierzchni ulepszonej;

- zwiększonych nakładów finansowych (poprzez dotację środków samorządom gmin) wymaga przebudowa dróg gruntowych na nawierzchnię utwardzoną;

b/modernizację linii kolejowych:

- zwiększenie zdolności przepustowej linii kolejowej Białystok - Kuźnica Białostocka;

- elektryfikację linii kolejowych: Ełk - Giżycko - Korsze oraz Sokółka - Augustów - Trakiszki;

- budowę Międzynarodowego Punktu Przystawczego wagonów kolejowych w Sokółce;

- rozbudowę i modernizację przejścia granicznego w Trakiszkach oraz uruchomienie przejścia osobowego w Zubkach Białostockich.

Celowym wydaje się przeanalizowanie możliwości wykorzystania dla ruchu towarowego istniejących stacji przeładunkowych i doprowadzonych do nich szerokich torów w Geniuszach, Zubkach Białostockich i Siemianówce.

c/dostosowanie lotnisk lokalnych w Suwałkach i Białymstoku do powiązań transportem lotniczym z sąsiadującymi państwami, celem aktywizacji gospodarczej regionu;

d/rozbudowa i budowa przejść granicznych

- zakończenie modernizacji i rozbudowy przejść granicznych w Budzisku, Ogrodnikach, Gołdapii, Kuźnicy Białostockiej, Bobrownikach;

- w celu zwiększenia możliwości przekraczania granicy w ruchu paszportowym oraz w ramach małego ruchu granicznego uznaje się za celowe budowę małych przejść granicznych:

-- Perły - droga nr 644 - dla ruchu osobowego, do obsługi ruchu turystycznego z Kaliningradu do rejonu Wielkich Jezior Mazurskich;

-- Wiżajny - droga gminna jako odgałęzienie od drogi 651 (obwodnica puszczy) dla ruchu osobowego turystycznego w rejonie Puszczy Rominckiej (z Rosją);

-- Widugiery - droga gminna - dla ruchu osobowego lokalnego (z Litwą);

-- Rudawka - droga leśna wzdłuż Kanału Augustowskiego, dla ruchu turystycznego, obsługi Kanału oraz gospodarki, leśnej Puszczy Augustowskiej (z Białorusią);

-- Lipszczany - droga nr 664 dla ruchu osobowego i towarowego (z Białorusią);

-- Krynki - drogi nr 674 i 676 dla ruchu osobowego (z Białorusią);

-- Jałówka - droga nr 686 dla ruchu osobowego i towarowego (z Białorusią);

-- Białowieża - droga nr 689 dla ruchu osobowego turystycznego i gospodarki leśnej Puszczy Białowieskiej (z Białorusią);

-- Tokary (Kotarka) - droga nr 637 dla ruchu osobowego i towarowego (z Białorusią);

-- Niemirów - droga gminna, przejście osobowe dla obsługi ruchu turystycznego w dolinie środkowego Bugu (z Białorusią).

Ewentualne podjęcie ich budowy wymagać będzie wcześniejszych uzgodnień z zainteresowanymi państwami sąsiednimi i formalnego włączenia ich do zestawu przejść granicznych, objętych umowami międzyrządowymi. Problemy transportu muszą być rozpatrywane szerzej nie tylko w granicach Polski, Białorusi i Litwy ale z uwzględnieniem państw nadbałtyckich, Rosji i Europy Zachodniej. Koordynacji wymaga rozmieszczenie budowy lub rozbudowy stacji ładunkowych kolei, przejść granicznych z uwzględnieniem prognozowanych potoków transportowych. Wymaga to także wspólnego zaprogramowania urządzeń obsługi drogowego ruchu towarowego i osobowego.

2. Rozwój telekomunikacji

Do najpilniejszych zadań w telekomunikacji zaliczyć należy:

- budowę cyfrowej linii radiowej Białystok-Suwałki;
- linii światłowodowej Olsztyn-Suwałki-Budziska i z Szypliszek do Puńska;
- linii światłowodowej Suwałki-Sejny-Ogrodniki;
- zakończenie budowy centrali S-12 w Suwałkach, central automatycznych w Szypliszkach, Puńsku i Sejnach;
- instalacja nadajnika TV-1 w stacji Krzemieniucha i modernizację retransmisyjnej stacji telewizyjnej w Węgorzewie;
- wymianę central ręcznych na automatyczne na całym obszarze pogranicza;
- strefonizowanie miejscowości wiejskich nie posiadających żadnego telefonu.

3. Gazownictwo

Szczególnego wsparcia wymaga planowana budowa gazociągu tranzytowego Grodno-Kaliningrad, którego punkty przekroczenia granicy państwa zlokalizowane będą w rejonie miejscowości Lipsk (Lipszczany) i Gołdap. Realizacja tego zadania umożliwi gazyfikację woj. suwalskiego. Wobec zlokalizowanego nowego gazociągu tranzytowego przebiegającego przez rozpatrywany obszar z Białorusi do Niemiec z punktem zaopatrzenia tłoczni Kondraki (granica), uznaje się również za celowe rozważenie alternatywy doprowadzenia gazociągu do woj. suwalskiego z tego źródła zaopatrzenia.

4. Rozwój infrastruktury komunalnej

Rozbudowa infrastruktury komunalnej warunkuje aktywizację gospodarczą strefy przygranicznej. Stanowi ona podstawę rozwoju funkcji produkcyjnych i usługowych oraz zapewnia ochronę środowiska, a zwłaszcza wód powierzchniowych. Priorytetowe znaczenie mają oczyszczalnie ścieków i sieć kanalizacyjna oraz ujęcia wód dla celów komunalnych. Niedobór środków finansowych w budżetach gmin powoduje wydłużenie cyklu realizacji tych inwestycji, a przez to wzrost kosztów. Stąd zadania te wymagają wsparcia środkami centralnymi. Należą do nich:

a/Inwestycje w zakresie oczyszczalni ścieków

- w woj. białostockim:

-- budowa i modernizacja oczyszczalni w: Hajnówce, Sokółce, Łapach, Dąbrowie Białostockiej, Drohiczynie oraz w ok. 10 ośrodkach gminnych;

-- budowa kolektorów sanitarnych w aglomeracji białostockiej;

- w woj. suwalskim:

-- w latach 1994-1996 budowa i rozbudowa oczyszczalni ścieków w: Suwałkach, Sejnach, Augustowie (budowa III stopnia), Ełku, Giżycku, Orzyszu, Rynie, Rucianym Nidzie, Piszcu, Węgorzewie, Lipsku oraz w około 8 wiejskich ośrodkach gminnych.

b/Przedsięwzięcia w zakresie zaopatrzenia w wodę komunalną.

Główne zadania zmierzające do eliminowania istniejących niedoborów wody komunalnej sprowadzają się do:

- w woj. białostockim:

-- budowy trzeciego ujęcia wody dla aglomeracji białostockiej;

- w woj. suwalskim:

-- budowy i modernizacji ujęć stacji uzdatniania wody wraz z siecią wodociągową w: Węgorzewie, Orzyszu, Olecku, Rucianym Nidzie i Lipsku;

-- wymiany sieci wodociągowej w Ełku i Giżycku;

-- budowy wodociągów zbiorowych na obszarach wiejskich, a zwłaszcza w ośrodkach gminnych.

5. Kierunki rozwoju przemysłu

Generalny kierunek rozwoju przemysłu sprowadza się do zwiększenia efektywności w istniejących zakładach poprzez ich restrukturyzację technologiczno-organizacyjną oraz stymulowanie rozwoju małej przedsiębiorczości, szczególnie w zakresie przetwórstwa przemysłowego wykorzystującego lokalną bazę surowcową.

Potrzeby ożywienia współpracy przygranicznej i zwiększenia eksportu na rynki wschodnie uzasadniają:

- utworzenie sprawnych komórek marketingowych w zakładach przemysłowych;

- dostosowanie struktury asortymentowej wyrobów przemysłowych do wymogów i potrzeb rynków Białorusi, Litwy i innych państw wschodnich;

- przeprowadzenie analizy możliwości kooperacji i współpracy zakładów przemysłu rolno-spożywczego, lekkiego (w tym włókienniczego i odzieżowego), drzewnego i elektromaszynowego.

Istotnym elementem mogącym skutecznie wpływać na rozwój przedsiębiorczości przemysłowej byłoby powołanie na szczeblu regionalnym instytucji koordynatora wszystkich działań ukierunkowanych na wspomaganie rozwoju i tworzenia podmiotów sektora przemysłowego.

6. Kierunki restrukturyzacji rolnictwa

Zróznicowane przesłanki ekonomiczno-agrarne i rynkowe wyznaczają odmienne kierunki restrukturyzacji rolnictwa w poszczególnych częściach strefy przygranicznej. Na obszarach rolnictwa wielkoobszarowego w zachodniej części woj. suwalskiego pożądane jest tworzenie efektywnych gospodarstw rolnych użytkowanych przez osoby fizyczne i prawne poprzez takie działania jak:

- pomoc w organizowaniu gospodarstw skarbowych bądź jednoosobowych spółek Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, tworząc poprzez kapitałową procedurę przekształceń gospodarstwa skarbowe z rozwiniętą działalnością pozarolniczą, spółki pracownicze dzierżawiące majątek gospodarstw państwowych, gospodarstwa osadnicze (50-100 ha) zintegrowane usługowo na wzór zasiedlanych polderów holenderskich oraz gospodarstwa z udziałem kapitału zagranicznego;

- tworzenie bardziej korzystnych warunków do upełnolnienia prywatnych gospodarstw poprzez przejmowanie gruntów skarbu państwa;

- preferowanie gospodarstw podejmujących produkcję zdrowej żywności na obszarach chronionych oraz organizujących usługi turystyczne;

- odbudowa i modernizacja urządzeń melioracyjnych.

Na obszarach o zdominowanym rolnictwie prywatnym obejmujących wschodnią część woj. suwalskiego i całe białostockie trwałość rodzinnych gospodarstw rolnych wyznacza m.in. takie kierunki przedsięwzięć jak:

- dostosowanie do średnioobszarowych gospodarstw rolnych poprzez małą prywatyzację otoczenia rolnictwa tj.: handlu, zaopatrzenia i odbioru płodów rolnych, przetwórstwa rolno - spożywczego oraz produkcyjnej sfery obsługi rolnictwa (usług remontowo-budowlanych, mechanizacyjnych i melioracyjnych);

- przyspieszenie modernizacji sieci elektroenergetycznej na wsi, zwłaszcza w rejonach o wyższym poziomie rolnictwa;
- zwiększenie zakresu regulacji stosunków wodnych na gruntach ornych w południowo-zachodniej części woj. białostockiego.

Odrębnym i trudnym problemem jest wykorzystanie gruntów skarbu państwa we wschodniej przygranicznej części woj. białostockiego. Są to z reguły użytki V i VI klasy, na których brak jest nabywców i w większości winny być one przeznaczone pod zalesienia i zadrzewienia ekologiczne.

Przy obecnym poziomie produkcji rolnej występuje w strefie przygranicznej stale bądź czasowo deficyt przechowalnictwa i przerobu przemysłowego surowców rolnych, zwłaszcza w takich branżach jak: ziemniaczana, owocowo - warzywna i częściowo zbożowo-młynarska. Stąd niezbędna jest rozbudowa potencjału skupu, przechowalnictwa i przetwórstwa produktów rolnych, głównie w rejonach baz surowcowych.

W zakresie współpracy przygranicznej z Litwą i Białorusią wydaje się celowe:

- rozważenie możliwości zagospodarowania nadwyżek surowców rolniczych i handlu produktami rolniczymi;
- współdziałanie w zakresie postępu rolniczego (nasiennictwo, hodowla) oraz doradztwa rolniczego (szkolenie w ośrodkach doradztwa rolniczego w Białymstoku i Olecku-Siejniku pracowników sowchozów i kołchozów podejmujących się prowadzenia własnych gospodarstw).

7. Propozycja transgranicznych obszarów chronionych

Na przyległych terenach do granicy polsko-białoruskiej i polsko-litewskiej zachowały się stosunkowo mało przekształcone obszary o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Podobne obszary zachowały się po drugiej stronie granicy państwowej, tworząc integralne kompleksy przyrodnicze. Wymagają one jednolitych zasad ochrony prawnej (szczególnie najcenniejszych obszarów) oraz zagospodarowania i użytkowania zgodnie z wymogami ochrony środowiska.

Tworzenie wspólnych obszarów chronionych w rejonach przygranicznych jest pożądane ze względu na możliwość wykorzystania ich wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych do promowania turystyki. Odpowiednie zagospodarowanie przygranicznych obszarów chronionych oraz właściwa reklama może przyciągnąć wielu turystów "tranzytowych" na obszary najatrakcyjniejsze, takie jak: Puszcza Ro-

mincka, Puszcza Augustowska rozciągająca się od rzeki Niemen, Puszcza Białowieska. Atrakcyjność tych terenów wzrosłaby znacznie, gdyby turyści mieli możliwość ich zwiedzania w całości. Kwalifikują się one do objęcia ochroną jako transgraniczne obszary chronione (TOCH) o znaczeniu europejskim.

Według opracowania Instytutu Ochrony Środowiska i Instytutu Turystyki (z 1992 r.) wstępnie - i naszym zdaniem trafnie - wytypowano następujące Transgraniczne Obszary Chronione w rejonie granicy z Białorusią i Litwą:

- Suwalsko-Wisztyński TOCH leżący na pograniczu Polski, Rosji (Obwód Kaliningradzki) i Litwy obejmujący po stronie polskiej Puszcę Romincką i Suwalski Park Krajobrazowy;

- Augustowsko-Olicki TOCH na pograniczu Polski, Litwy i Białorusi. Po stronie polskiej objąłby on Wigierski Park Narodowy oraz Puszcę Augustowską i część Pojezierza Sejneńskiego;

- TOCH "Puszcza Białowieska" na pograniczu Polski i Białorusi;

- TOCH "Przełom Bugu" na pograniczu Polski i Białorusi, obejmujący fragment doliny Bugu pomiędzy Brześciem i Drohiczyńem oraz tereny przyległe po obu stronach granicy.

Literatura:

- *Rozwój Polski Północno-Wschodniej w warunkach transformacji gospodarczej*; praca zbiorowa pod red. L.Kupiec, M.Proniewskiego; F UW Białystok - BPR Białystok, 1994

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

Ryszard Horodeński
Cecylia Sadowska-Snarska

POLITYKA EKONOMICZNA I SPOŁECZNA WOBEC PROBLEMÓW REGIONÓW SŁABO ROZWINIĘTYCH

W pracach nad regionalizacją wymienia się różne typy regionów, między innymi: problemowe, węzłowe, strefowe, przygraniczne, przemysłowe, przemysłowo - rolnicze, rolnicze, turystyczne, rozwinięte, słabo rozwinięte itp.

Zainteresowanie nasze podziałem kraju na regiony wiążemy z potrzebami polityki regionalnej i podmiotów odpowiedzialnych za realizację tej polityki. Finalnym celem podziału kraju na regiony powinno być stworzenie podstaw do wyznaczania (programowania) zadań i środków na rzecz rozwiązywania problemów rozwoju tych regionów w ramach globalnego rozwoju kraju. Podział kraju na regiony wojewódzkie nie pokrywa się ściśle z kryteriami podziału na regiony ekonomiczne. Posiada jednak szereg zalet, które uzasadniają wiązanie ich z regionalną polityką rozwojową. Uzasadnienie to szczególnie wynika z powiązania elementów życia społecznego z elementami życia gospodarczego na obszarze województwa.

Do końca lat osiemdziesiątych oficjalnie przyjmowano, że podział administracyjny wynikał ze społecznego podziału pracy oraz służył potrzebom planowego rozwoju kraju i poszczególnych województw. W latach 1990 - 1993, to jest w okresie wyraźnego przechodzenia kraju z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej, w sformuowaniach prawnych oraz bieżących poczynaniach rządu nie uwzględniono w dostatecznym zakresie zasad i środków, które by świadczyły, że problemy rozwoju województw są przedmiotem polityki regionalnej państwa i władz wojewódzkich.

Jedynie w pracach Centralnego Urzędu Planowania dostrzega się pełniej potrzebę prowadzenia polityki regionalnej w ramach polityki społeczno - gospodarczej.

W "Programie polityki społeczno - gospodarczej na lata 1994 - 1997"¹⁾ opracowanym przez CUP znalazła się propozycja, aby regionalna polityka państwa koncentrowała się m. in. na:

- pomocy w przełamaniu recesji i przełamaniu degradacji społeczno - gospodarczej tam, gdzie możliwości wewnętrzne regionów są niewystarczające. Dotyczyć to winno zagrożonych chroniczną recesją i degradacją społeczną regionów rolniczych, zdominowanych wcześniej przez nieefektywne PGR-y (województwa: olsztyńskie, elbląskie, suwalskie, koszalińskie, śląskie),

- przełamaniu syndromu peryferyjności polskich regionów przygranicznych, w tym opóźnionych w rozwoju rolniczych regionów, tzw. "ściany wschodniej" oraz województw łomżyńskiego, ostrołęckiego i ciechanowskiego,

- tworzeniu warunków prawnych i materialnych umożliwiających powszechne prowadzenie polityki rozwojowej na szczeblu wojewódzkim.

W artykule 17 ustawy o terenowych organach rządowej administracji ogólnej stwierdza się, że "Wojewoda współdziała z sejmikiem samorządowym w sprawach rozwoju społeczno - gospodarczego i przestrzennego zagospodarowania województw, ochrony środowiska oraz zaspokajania zbiorowych potrzeb społecznych..."²⁾ zapis ten jednak nie określa bliżej zadań wojewody w zakresie tego współdziałania ani środków czy mechanizmów niezbędnych do skutecznego współdziałania. W ustawie uchylającej ustawę o planowaniu społeczno - gospodarczym³⁾ zobowiązuje się Centralny Urząd Planowania do opracowania zasad polityki regionalnej oraz prowadzenia studiów dotyczących podstawowych problemów społeczno - gospodarczych kraju i regionów. Zasady takie Rada Ministrów przyjęła w dniu 12 lipca 1994 r.⁴⁾ Wskazują one między innym, że do zadań wojewodów będzie należało:

- inspirowanie i wspieranie rozwoju instytucji polityki regionalnej, tworzących infrastrukturę rozwoju województw (fundacje, fundusze, agencje),

- przygotowanie prac studialnych i przestrzennego zagospodarowania, co znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawie o zagospodarowaniu przestrzennym,

- reprezentowanie Skarbu Państwa w tych instytucjach, które będą korzystać ze środków centralnych na rozwój regionalny.

Przytoczone zapisy w ustawach regulujących obszar działalności regionalnej wojewody i CUP nie posiadają odpowiednich ustaleń w określeniu zadań gminy i sejmiku wojewódzkiego, a szczególnie w zakresie rozwoju społeczno - gospodarczego⁵⁾

Częste zmiany podziału administracyjnego kraju wywołują różne niekorzystne zjawiska do traktowania województwa jako regionu - podmiotu polityki regionalnej.

W Polsce powojennej największe zmiany w podziale kraju na województwa nasąpiły w 1975 r. Po niespełna 10 latach rozpoczęto dyskusję nad potrzebą kolejnych zmian w układzie województw⁶⁾. Wysunięta przez komisję rządową koncepcja podziału Polski na autonomiczne regiony jest sprzeczna z potrzebami polityki regionalnej w warunkach Polski. Zrealizowanie takiego "dzielnicowego" podziału przekreśliłoby szanse na prowadzenie racjonalnej polityki regionalnej. Idee "dzielnicowego" podziału kraju pojawiają się w rozprawach naukowych L. Wojtasiewicz⁷⁾ (region Wielkopolski) oraz D. Kochanowskiej i M. Kochanowskiego⁸⁾ (region gdański). Prace te, chociaż bardzo interesujące od strony faktograficznej, podbudowują separatystyczne dążenia wielu liberalnych polityków, którym obca jest idea polityki regionalnej państwa o społecznej gospodarce rynkowej⁹⁾

Częste zmiany w podziale administracyjnym obciążają społeczeństwo wysokimi kosztami i nie sprzyjają polityce rozwojowej w układzie przestrzennym. Warto pamiętać, że we Francji granice jednostek terytorialnych w zasadzie nie zmieniły się przez ponad 200 lat¹⁰⁾. Liczymy się z potrzebami doskonalenia istniejącego podziału administracyjnego, dostosowanego do nowych uwarunkowań ustrojowych i gospodarczych.

W definicjach regionu ekonomicznego nie zawsze lub niezbyt wyraźnie podkreśla się, że działalność gospodarcza zawsze występuje obok szeroko rozumianego życia społecznego. W świetle kryteriów politycznych, społecznych i gospodarczych województwo wraz ze swoim wewnętrznym podziałem, jest podstawowym wyodrębnionym obszarem kraju, do którego adresuje się wiele ustaleń polityki społecznej i ekonomicznej państwa.

Zgadzamy się z S. L. Bagdzińskim, że "Układ terytorialny spełnia dwie istotne funkcje: ma własne cele społeczno - polityczne i gospo-

darcze; w istotnym stopniu wpływa na przebieg procesów politycznych, społecznych i gospodarczych w ujęciu globalnym¹¹⁾. Z całą pewnością funkcje te możemy wiązać z województwem jako regionem. Obszar województwa, na którym współistnieją funkcje polityczne, społeczne i gospodarcze, tworzy region o szczególnym znaczeniu dla polityki regionalnej. Umownie przyjmujemy, że odpowiada on kryteriom regionu społeczno - ekonomicznego. Polityka regionalna jako narzędzie polityki społecznej i ekonomicznej państwa powinna zajmować się rozwiązywaniem problemów rozwoju województw, jako regionów społeczno - ekonomicznych. W nowych warunkach ustrojowych i gospodarczych region społeczno - ekonomiczny wyróżniają:

- określony obszar geograficzny wraz z zasobami naturalnymi,
- ludzie zamieszkujący dany obszar oraz ich świadomość polityczna i kulturowa a także umiejętności i kwalifikacje zawodowe, oraz mobilność społeczna i przestrzenna,
- potencjał gospodarczy, jego wykorzystanie i konkurencyjność,
- potencjał infrastruktury oraz usługi świadczone przez ten potencjał na rzecz zaspakajania potrzeb ludności,
- możliwości zatrudniania ludzi i poziom bezrobocia,
- zasoby majątkowe i pieniężne ludzi,
- charakter zagrożeń bezpieczeństwa społecznego i socjalnego,
- system współżycia ludzi i władzy, jednostek społecznych, gospodarczych, zdolność do rozwiązywania problemów lokalnych i globalnych.

Z racji realnej sytuacji województw północno - wschodniej Polski jesteśmy zainteresowani w naświetleniu istoty i przyczyn powstania regionów słabo rozwiniętych.

W polskiej literaturze problemy regionów słabo rozwiniętych są wielostronnie przedstawione, a szczególnie w pracach B. Winiarskiego,¹²⁾ K. Sekomskiego,¹³⁾ A. Kuklińskiego,¹⁴⁾ A. Stasiaka,¹⁵⁾ G. Gorzelaka¹⁶⁾ Spotykamy różne określenia regionów o cechach słabego rozwoju: region nierozwinięty, region słabo rozwinięty, region niedostatecznie rozwinięty, region opóźniony w rozwoju, region słaby, region zacofany i inne. Do istotnych cech regionów słabo rozwiniętych zalicza się między innymi: niski poziom zainwestowania, słabe uprzemysłowienie i przestarzały przemysł, małe zatrudnienie, słabe wykorzystanie zasobów naturalnych, niski poziom dochodu narodowego na głowę mieszkańca. H. Leibenstein¹⁷⁾ charakteryzując zacofanie gospodarcze, wymienia 35 cech i

przedstawia je w czterech grupach: cechy gospodarcze, cechy demograficzne i dotyczące zagadnień zdrowotności, cechy technologiczne, cechy kulturowe i polityczne. Ujęcie to jest znacząco różne w zestawieniu z ujęciem w polskiej literaturze.

W wielu badaniach podejmowane są próby określenia poziomu rozwoju poszczególnych województw. Zwracamy uwagę na wybrane prace, które nawiązują do nowego podziału administracyjnego kraju (po 1975r.).

G. Gorzelak¹⁸⁾ na podstawie 31 wskaźników, głównie ze sfery infrastruktury technicznej i społecznej - za pomocą statystycznej metody porównawczej - ustalił, że 29 województw posiada niski i bardzo niski poziom życia w tym łomżyńskie i suwalskie. Białostockie uzyskało w tym badaniu średnią lokatę.

M. Lissowska¹⁹⁾ wykorzystując 16 wskaźników z dziedziny gospodarczej i społecznej oraz metodę taksonomii wrocławskiej ustaliła, że w latach 1975 i 1980 do grupy najslabiej rozwiniętych województw należą: ostrołęckie, łomżyńskie, siedleckie, ciechanowskie, radomskie. Białostockie wg tego badania zostało zakwalifikowane do przeciętnie rozwiniętych.

M. Wypych²⁰⁾ na podstawie 12 wskaźników rozwoju gospodarczego i 16 wskaźników rozwoju społecznego oraz ich standaryzacji ustalił, że w 1978 r. było 14 województw o bardzo niskim poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego, w tym województwo łomżyńskie, białostockie i suwalskie znalazły się w grupie województw o niskim poziomie rozwoju gospodarczego i średnim poziomie rozwoju społecznego.

B. Jałowicki²¹⁾ na podstawie 23 wskaźników ze sfery gospodarczej i społecznej oraz ich standaryzacji, do obszarów o najniższym poziomie rozwoju zalicza 27 województw, w tym łomżyńskie, ostrołęckie, siedleckie, białkopodlaskie. W pracy tej podaje, że makroregion północno - wschodni (w skład makroregionu wchodzi między innymi: białostockie, łomżyńskie, suwalskie) należy do najslabiej rozwiniętych w Polsce.

A. Bajger i A. Ligęza²²⁾ w oparciu o 30 cech charakteryzujących rozwój gospodarczy i społeczny w latach 1976 i 1981, stosując metodę rang, ustaliły że łomżyńskie i suwalskie należą do województw najslabiej rozwiniętych, białostockie - do średnio rozwiniętych.

E. Wysocka²³⁾ informuje, że Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, w ramach prac nad koncepcją osadnictwa do województw

charakteryzujących się niskim poziomem zagospodarowania przestrzennego i złymi warunkami życia, szczególnie na wsi, zaliczył 16 województw, w tym białostockie, łomżyńskie, suwalskie.

R. Horodeński²⁴⁾ na podstawie 19 zmiennych, charakteryzujących efekty i czynniki rozwoju społeczno - gospodarczego, stosując metodę standaryzacji, ustalił, że w latach 1975 i 1982 łomżyńskie i suwalskie znajdowały się na najniższym poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego, białostockie - na zbliżonym do średniego poziomu rozwoju.

Z innych badań R. Horodeńskiego²⁵⁾ nad warunkami życia ludności wiejskiej, w obrębie których objęto 54 zmiennych, charakteryzujących sferę społeczną i gospodarczą, wynika że ostrołęckie, łomżyńskie, nowosądeckie, suwalskie, białostockie znajduje się (w 1980 r.) w grupie pięciu województw o najmniej korzystnych elementach warunków życia ludności wiejskiej w kraju, w odróżnieniu od katowickiego, bielskiego, stołecznego warszawskiego, szczecińskiego, opolskiego, jeleńiogórskiego - które uplasowały się na przeciwnym biegunie, jako województwa o najlepszych warunkach życia ludności wiejskiej w kraju.

Badania i szacunki dochodu narodowego według województw (1976, 1986, 1992)²⁶⁾ umożliwiają dodatkową orientację w zakresie poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego województw. Dochód narodowy w przeliczeniu na 1 mieszkańca w wysokości do 75% przeciętnego poziomu w kraju osiągały: w 1976 r. 19 województw, w 1986 r. 19 województw, 11 województw w 1992 r. W tym zestawieniu znajdują się województwa łomżyńskie i suwalskie. Białostockie województwo uzyskało w w/w okresie około 90% przeciętnego poziomu kraju.

W wymienionych badaniach do oceny poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego województw wykorzystuje się różne cechy (wskaźniki), często odmienne co do zakresu ilościowego i jakościowego. Pomimo tej różnorodności wyniki większości badań wskazują na słaby rozwój kilkunastu tych samych województw. Prawie jednoznacznie w omawianych badaniach wskazano, że do najslabiej rozwiniętych województw należą: białkopodlaskie, ciechanowskie, chełmskie, łomżyńskie, nowosądeckie, ostrołęckie, przemyskie, siedleckie, suwalskie, zamojskie. Wśród omawianych przez nas województw: dwa, t.j. łomżyńskie i suwalskie zaliczane są do najslabiej rozwiniętych w kraju, trzecie t.j. białostockie występuje w grupie województw ze wskaźnikami poniżej przeciętnych w kraju, stąd można je zaliczać do województw o poziomie rozwoju zbliżonym do przeciętnego w Polsce. Pozycję taką

białostockie uzyskuje dzięki wyodrębniającej się na tle całego województwa sytuacji miasta Białegostoku. Obszar województwa bez Białegostoku, a szczególnie wiejski, jest zdecydowanie słabo rozwinięty.

W naszych rozważaniach będziemy posługiwać się określeniem region społeczno - ekonomiczny słabo rozwinięty. Pragniemy przez to uwypuklić, że w dłuższym okresie we wszystkich regionach zachodziły zmiany wyrażające rozwój, przynajmniej w wielu dziedzinach życia społecznego i gospodarczego²⁷⁾. Pojęcie słaby rozwój zawiera w sobie powiązanie z rozwojem, ale w niedostatecznym zakresie w porównaniu z wewnętrznymi możliwościami oraz w porównaniu z rozwojem osiągniętym na obszarze innych regionów, wyżej rozwiniętych.

Do przyczyn słabego rozwoju regionów w Polsce, ogólnie ujmując, w literaturze zalicza się:²⁸⁾ spuściznę porozbiorową, zniszczenia podczas I i II wojny światowej, brak unikalnych i konkurencyjnych zasobów surowcowych (bogate złoża rudy żelaza w woj. suwalskim zostały niedawno odkryte i nie są do dziś eksploatowane), niedostateczne zainwestowanie i niedostateczne wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju, błędy w polityce lokalizacyjnej i nadmierne dążenie do koncentracji działalności gospodarczej w aglomeracjach. Niedostateczne zainteresowanie się sprawami rozwoju regionów słabo rozwiniętych w PRL możemy zliczyć do istotnych przyczyn zaniedbań w usuwaniu przestrzennych dysproporcji rozwojowych. Rozbieżności między planami i dysproporcjami w sprawach aktywizacji regionów słabo rozwiniętych a faktycznym przebiegiem procesów rozwojowych prowadziły do powstania wielu nieuzasadnionych dysproporcji, które stanowią szczególną spuściznę okresu PRL. W okresie tym nie funkcjonowały w regulowaniu procesów rozwoju obszarów słabo rozwiniętych ani prawa planowej gospodarki ani prawa rynkowe gospodarki.

Nasze badania nad rozwojem województw północno - wschodniej Polski umożliwiają przedstawienie cech charakteryzujące ich oblicze we współczesnej rzeczywistości²⁰⁾. Do podstawowych cech wskazujących na źródła słabego rozwoju oraz trudności dalszego ich awansu społecznego i gospodarczego zaliczamy:

- brak (poza złożami rudy żelaza w woj. suwalskim) ważniejszych surowców mineralnych, istnieją tylko powszechnie występujące,
- wiele zagrożeń w funkcjonowaniu kondycji środowiska przyrodniczego o dużych walorach krajobrazowych i rekreacyjno - wypoczynkowych,

- niska jakość gleb, niskie plony w rolnictwie,
- rozdrobnienie gospodarstw rolnych i niski poziom wyposażenia technicznego w rolnictwie,
- niski poziom uprzemysłowienia i brak gałęzi nowoczesnego przemysłu,
- słabo rozwinięta sieć handlu i usług, dostosowana głównie do potrzeb rynku wewnątrzregionalnego i krajowego,
- słabe wyposażenie w urządzenia i placówki infrastruktury technicznej i społecznej oraz niski poziom warunków mieszkaniowych,
- małe zatrudnienie poza rolnictwem a szczególnie w nowoczesnych gałęziach gospodarki,
- wysoka stopa bezrobocia i brak perspektyw tworzenia nowych miejsc pracy,
- niski dochód na głowę ludności, brak oszczędności i wewnętrznych zasobów kapitałowych na rozwój gospodarki,
- duży udział ludności rolniczej, duży odpływ migracyjny ludności i objawy wyludniania się obszarów wiejskich,
- rozdrobnienie i rozproszenie osadnictwa wiejskiego i miejskiego utrudniające lokalizację infrastruktury i działalności gospodarczej,
- niski poziom wykształcenia ludności, brak nauczycieli o wysokich kwalifikacjach, szczególnie na wsi, stadium początkowe w rozwoju silnego ośrodka naukowego i akademickiego,
- wielonarodowa struktura ludności, szczególnie w województwach białostockim i suwalskim,
- niski poziom warunków życia ludności, szczególnie wiejskiej.

W wielu definicjach polityki regionalnej podkreśla się, że jest ona częścią składową polityki społeczno-ekonomicznej i przestrzennej lub jedną z form przejawiania się tendencji polityki społeczno-ekonomicznej³⁰. W określeniach istoty polityki ekonomicznej i polityki społecznej jako nauk występuje brak lub niedostateczny zakres kryteriów i instrumentów odnoszących się do rozwoju regionów społeczno-ekonomicznych, szczególnie słabo rozwiniętych³¹. Podobnie przedstawia się to w pracach zagranicznych autorów³².

Praktyczne poczynania w zakresie polityki przestrzennej w okresie PRL szczegółowo naświetla M. Opałło³³, jednak nie przedstawia wyraźnie swojej oceny dorobku w tym zakresie. Wskazuje jedynie, że niezbędne jest teoretyczne i praktyczne "...rozstrzygnięcie przy jakim poziomie rozwoju gospodarki narodowej jako całości i w jakich warunkach

wewnętrznych i zewnętrznych można programować zakrojone na szerszą skalę przedsięwzięcia w zakresie przyśpieszania rozwoju regionów i miast opóźnionych"³⁴). Z naszych obserwacji wynika, że praktyka gospodarcza zmniejszyła zakres swojego zainteresowania w rozwiązywaniu problemów regionalnych, szczególnie w późniejszym okresie PRL. Formalnie wyrażało się to między innymi w tym, że nie składano nawet deklaracji na temat rozwoju regionów słabiej rozwiniętych (w uchwałach KC PZPR, w założeniach planów społeczno - gospodarczych), nie akceptowano krajowych planów zagospodarowania przestrzennego, zlikwidowano planowanie regionalne w województwach.

W polityce gospodarczej lat 1989 - 1993 nastąpił w zasadzie zanik zainteresowań problemami rozwoju regionów słabych. W programie gospodarczym przyjętym 09.10.1989 r. przez rząd ³⁵) nie ujęto w ogóle zadań w zakresie polityki regionalnej a w założeniach polityki społeczno - gospodarczej na 1990 r. wspomina się jedynie, że dla celów wzrostu produkcji rolnej oraz kształtowania warunków pracy i życia na wsi sprzyjać będzie "...uwzględnienie przestrzennego zróżnicowania rolniczych warunków produkcji (regionalizacja polityki rolnej)"³⁶).

Brak w programie rządu kontekstu odniesienia do układu regionalnego podnoszony jest w ocenach przebiegu jego realizacji. K. Porwit³⁷) wskazuje, że w polityce państwowej większości krajów uwzględnia się kryteria "...dopuszczalnego stopnia zróżnicowania dochodu, majątku i warunków bytu w społeczeństwie (też w przekroju regionalnym)", S. Kurowski i M. Przygodzki podają, że "Ulgi podatkowe, należy adresować do wybranych branż regionów (czy nawet obszarów) ..."³⁸). Wcześniej pisaliśmy, że w ustawodawstwie tego okresu brak jest wyraźnie określonych zadań dla wojewódzkiej administracji państwowej i sejmiku samorządowego w zakresie polityki regionalnej ³⁹).

W programie "Strategia dla Polski" na lata 1994 - 1997 w ogólnikowej formie sygnalizuje się, że "Ze względów na regionalne zróżnicowanie uwarunkowań i źródeł wysokiego bezrobocia istnieje potrzeba pakietowych działań, dostosowanych do specyfiki obszarów zagrożonych. Pakiety takie (np. nastawione na pobudzanie rozwoju gospodarczego w regionach charakteryzujących się załamaniem pozarolniczych sektorów gospodarki, dominacją rolnictwa uspołecznionego lub przemysłów tradycyjnych i schyłkowych) stanowić będą zasadnicze instrumentarium polityki regionalnej państwa"⁴⁰). Stwierdzenie to nie rozwiązuje złożonych potrzeb rozwoju regionów słabo rozwiniętych.

Polityka ekonomiczna, jako nauka i działalność praktyczna, nie może pomijać milczeniem potrzeb w zakresie określania kryteriów i instrumentów niezbędnych do zapewnienia harmonijnego rozwoju regionów z punktu widzenia bieżących oraz przyszłych interesów ekonomicznych tych jednostek i kraju. Jest to szczególnie ważne w gospodarce rynkowej, w ramach której żywiłowe procesy przyczyniają się do pogłębiania już istniejących i nieuzasadnionych różnic w poziomie ekonomicznym regionów. Analiza nasza pokazuje, że na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, a więc w okresie wdrażania gospodarki rynkowej w Polsce dysproporcje w podstawowych czynnikach rozwoju północno - wschodnich województw i reszty kraju wyraźnie wzrosły (patrz tabela nr1).

Jeszcze wyraźniejszy jest brak spójności między polityką społeczną i polityką regionalną. Uważamy, że polityka regionalna powinna być częścią składową polityki społecznej.

Z dyrektyw zawartych w celach polityki społecznej może pośrednio wynikać zainteresowanie usuwaniem niesprawiedliwości czy nierówności w warunkach życia ludności regionów słabiej rozwiniętych. Jednak dla tego celu polityka społeczna powinna wymienić kryteria i instrumenty służące osiągnięciu postępu społecznego regionalnych grup ludności żyjących w szczególnie trudnych sytuacjach życiowych.

Polityka społeczna ujmuje zjawiska społeczne rodzące konflikty i potrzebę rozwiązywania nabrzmiałych problemów w postaci kwestii społecznych⁴¹⁾. Wśród znanych w polityce społecznej kwestii społecznych nie ujmuje się sprzeczności jakie zachodzą pomiędzy niskim poziomem życia ludności regionów słabiej rozwiniętych, odziedziczonych w wyniku obiektywnych przesłanek historyczno - ustrojowych, a uwarunkowaniami zewnętrznymi, politycznymi i ekonomicznymi, preferującymi interesy regionów wysoko rozwiniętych. Dysproporcje w warunkach życia ludności regionów słabiej rozwiniętych i ludności regionów o wyższym rozwoju znamionują nieprawidłowości oraz niesprawiedliwości i są odbiciem dostępności do dóbr narodowych oraz systemowych rozwiązań organizacji życia społecznego i gospodarczego. Dramatyzm tego stwierdzenia w powiązaniu z praktyką polega na tym, że aspekty społeczne "...uchodzą całkowicie i chyba świadomie, uwagi rządzącego establishmentu. Fachowcy od finansów nie ponoszą żadnej odpowiedzialności za społeczne skutki wprowadzonych przez nich posunięć. Nie ma żadnego programu działań w sferze społecznej"⁴²⁾. Na tle tej

Tabela 1
Wybrane dziedziny charakteryzujące dysproporcje międzyregionalne (Polska = 100)

Wyszczególnienie	Rok	Województwa północno-wschodnie						
		białosto- ckie	łomżyń- skie	suwalskie	białsko- podlaskie	ciechano- wskie	ostrołęc- kie	siedleckie
1. Ludność na 1 km kwadratowy	1990	56,6	42,6	36,9	46,7	54,9	50,0	63,1
	1992	56,1	42,3	36,6	46,3	55,3	50,4	62,6
2. Przeciętna liczba ludności na jedną miejscowość wiejską	1989	55,3	54,9	45,9	110,9	66,9	67,7	84,8
	1992	53,9	53,9	45,3	109,8	66,0	67,6	84,8
3. Wartość brutto środków trwałych poza rolnictwem na jednego pracującego	1986	90,0	106,9	124,5	99,8	102,1	110,7	88,8
	1992	80,1	81,0	85,2	55,3	72,2	81,8	63,8
4. Pracujący pełnozatrudnieni na 1000 mieszkańców	1986	92,1	63,3	90,9	75,7	73,7	70,0	64,4
	1992	96,3	55,0	75,7	69,6	65,0	63,0	66,0
5. Pracujący pełnozatrudnieni z wykształceniem ponadpodstawowym na 1000 mieszkańców	1986	93,4	62,3	81,4	78,8	72,5	68,7	69,3
	1992	98,4	55,5	72,5	73,9	64,9	63,2	67,2
6. Dochody do dyspozycji gospodarstw domowych na jednego mieszkańca	1986	94,4	86,9	86,4	89,8	93,4	77,5	82,1
	1992	90,8	83,9	79,5	92,5	88,8	80,3	80,9

Opracowano na podstawie:

- 1) Rocznik Statystyczny GUS, 1991, s. XLIX; 1993, s. XLV.
- 2) Produkt krajowy brutto i dochody ludności według województw w 1992 roku. Część I, Zakład Badań Statystyczno - Ekonomicznych GUS i PAN, Warszawa 1994.

wypowiedzi podkreślić należy brak odniesienia instytucji zajmujących się polityką społeczną do problemów warunków życia w regionach słabiej rozwiniętych. Wyjątek tu może stanowić ustawa o systemie oświaty. W artykule 1 punkt 9 podaje się, że system oświaty zapewnia w szczególności "zmniejszanie różnic w warunkach kształcenia, wychowania i opieki między poszczególnymi regionami kraju a zwłaszcza ośrodkami wielkomiejskimi i wiejskimi"⁴³).

Postulat uwzględnienia w polityce społecznej aspektów regionalnych posiada przedpole w wielu pracach dotyczących infrastruktury⁴⁴) oraz warunków życia ludności wiejskiej⁴⁵). Tworzą one przesłanki do określania zadań polityki społecznej w zakresie kształtowania strony społecznej rozwoju regionów, w tym regionów słabo rozwiniętych.

Przedstawione rozważania pozwalają przyjąć tezę, że polityka regionalna przede wszystkim powinna wyłaniać się jako część składowa polityki ekonomicznej i polityki społecznej, określać cele, kryteria i mechanizmy rozwoju ekonomicznego i społecznego regionów, w tym regionów słabo rozwiniętych. Satysfakcjonujące w tym zakresie będzie wymierne wyodrębnienie w kolejnych ustawach budżetowych zadań i środków służących realizacji założeń programów rozwoju regionów słabych.

Należy też odpowiedzieć sobie na pytanie jakie podstawy mogą argumentować wybór dróg rozwoju obszarów słabych? Uproszczeniem byłoby uznanie, że egalitaryzm stanowi jedyną podstawę uzasadniającą celowość postępu ekonomicznego i społecznego regionu słabo rozwiniętego⁴⁶). Również przyjęcie, że jedyną podstawą do wyboru dróg rozwoju regionu słabego jest rachunek efektywności ekonomicznej byłoby drugą skrajnością.

A. Kukliński przyjmuje "...że istnienie różnic międzyregionalnych jest problemem, który nigdy nie będzie rozwiązany, ponieważ zawsze będzie istniało zróżnicowanie przestrzenne działalności człowieka". Autor ten stwierdza, "...że znakomita większość krajów świata a zwłaszcza kraje socjalistyczne, bardzo silnie akcentują konieczność zmniejszenia dysproporcji międzyregionalnych, a więc zmniejszania różnic między regionami silnymi i słabymi danym kraju"⁴⁷). Autor ten egalitaryzm międzyregionalny uznaje za szczególnie przypadek równości międzyludzkiej. Chodzi mu o to "...aby ludność wszystkich regionów dysponowała podobnymi możliwościami uzyskania odpowiednich warunków ekonomicznych, społecznych, politycznych, kulturalnych i środowiskowych",

co nie oznacza, że "... stopa życiowa musi obejmować identyczne elementy we wszystkich regionach kraju"⁴⁸).

Sprawiedliwość i równość społeczna są niewątpliwie jedną z podstaw formułowania kryteriów i zasad rozwiązywania problemów rozwoju społecznego i gospodarczego regionów słabych. Współcześnie kwestię regionów słabo rozwiniętych - ich rozwoju i usuwania bądź łagodzenia nierówności i dysproporcji - należy rozpatrywać w kontekście przebudowy gospodarki z centralnie planowanej na rynkową. Świadomi jesteśmy faktu, że gospodarka rynkowa wykazuje się skłonnościami do powiększania dysproporcji między regionami⁴⁹.

Dysproporcje (jako nieuzasadnione różnice, wskazujące na upośledzenie)⁵⁰ w poziomie rozwoju regionów mogą występować w: zatrudnieniu, majątku, produkcji, dochodach, oświacie, wyposażeniu w urządzenia oraz placówki infrastruktury ekonomicznej i społecznej, ochronie środowiska przyrodniczego, innych elementach warunków życia ludności (np. mieszkanie, ochrona zdrowia). Usuwanie bądź łagodzenie nierówności rozwojowych nie musi oznaczać dążenia do pełnej równości. Przyjmujemy za Z. Morecką, że "Przez równość rozumiemy brak różnic rażących, obiektywnie nie uzasadnionych i społecznie nie akceptowanych"⁵¹. Usuwanie bądź łagodzenie nierówności (dysproporcji) powinno następować w ramach ogólnych procesów rozwojowych albo w drodze jednorazowych przedsięwzięć odpowiednich podmiotów.

Dochodzi do potrzeby sformułowania prawa regionów słabych do zadawalającego rozwoju, odpowiadającego kryteriom sprawiedliwości i równości. Prawo takie to wyzwanie współczesnego cywilizacyjnego świata. Prawo do rozwoju w ogóle, określone przez ONZ i wybitne osobistości w nauce⁵², uzasadnia między innymi nasz postulat prawa do rozwoju regionów słabych.

Polityka regionalna argumentując potrzebę rozwoju regionów słabych odpowiednio rozumianą sprawiedliwością i równością, nie może całkowicie unikać badania strony ekonomicznej tego rozwoju. Posługiwanie się w analizie efektywności zagregowanych zjawisk rozwoju regionu tradycyjnym rachunkiem ekonomicznym jest mało użyteczne⁵³. Na szczególne trudności napotykami przy próbie analizy zjawisk w skali makro o różnorodnych efektach (często przychodzących z opóźnieniem) i o różnorodnych nakładach. Uzasadniony jest w związku z tym pogląd, że badanie efektywności ekonomicznej trzeba wiązać z

poszczególnymi przedsięwzięciami rozwojowymi, stosując metody właściwe specyficie tych przedsięwzięć.

Krytyczna ocena sytuacji w polityce regionalnej w Polsce uzasadnia potrzebę przedstawienia propozycji rozumienia polityki regionalnej i jej celów w nowej rzeczywistości w Polsce.

Politykę regionalną, zintegrowaną z polityką ekonomiczną i polityką społeczną, wiążemy z działalnością centralnych organów państwa, wojewódzkiej administracji państwowej oraz wewnątrzwojewódzkich organów samorządu terytorialnego, zmierzającą - poprzez odpowiednie instrumenty i zasilanie środkami - do tworzenia warunków zapewniających różną regionów zbieżną z interesami ludności regionów i kraju⁵⁴).

W naszych rozważaniach przez rozwój regionu będziemy rozumieć rozwój gospodarczy regionu wyrażający się strukturalnymi oraz innymi zmianami towarzyszącymi wzrostowi gospodarczemu⁵⁵) oraz postęp społeczny mierzony poprawą warunków życia ludności oraz doskonaleniem stosunków międzyludzkich⁵⁶). Rozwój regionów słabych będzie oznaczać rozwój gospodarczy i postęp społeczny połączony z usuwaniem bądź łagodzeniem dysproporcji w porównaniu do możliwości rozwoju opartego o wewnętrzne czynniki.

Zgadzamy się z poglądami S. M. Zawadzkiego, że dysproporcje rozwojowe Polski powstały w bardzo długim okresie żywiołowego rozwoju, a ich usuwanie bądź łagodzenie, ze względu na ograniczone środki, może nastąpić w procesie długotrwałego rozwoju⁵⁷). Wyprowadzamy stąd wniosek, że polityka regionalna oraz system organizacyjno - prawny, służący do jej realizacji, nie mogą być przejściowym i przypadkowym przejawem działalności państwa i innych podmiotów tej polityki. Wymienione poglądy wskazują na potrzeby prowadzenia badań naukowych nad problemami rozwoju regionów, w tym badań pogłębionych nad istotą i kierunkami regionów słabo rozwiniętych i wykorzystywania ich w działalności systemu decyzyjnego. Praktyczną stroną realizacji polityki regionalnej mogą zapewnić sztabowe zespoły specjalistów ulokowanych w centralnych oraz terenowych ogniowach władzy państwowej i samorządowej, ewentualnie w specjalistycznych agencjach zajmujących się projektowaniem i programowaniem rozwoju regionów jako całości lub w zakresie różnych problemowych układów regionalnych⁵⁸).

Cele polityki regionalnej formułuje wielu autorów i badaczy. Zwrócimy naszą uwagę szczególnie na te prace, które będą bardziej uży-

teczne w określeniu przez nas celów polityki regionalnej, dostosowanej do zmieniającej się rzeczywistości. B. Prandecka twierdzi, że "Wszystkie partykularne cele gospodarowania powinny być podporządkowane ogólnym celom działalności społecznej (i indywidualnej) w przestrzeni"⁵⁹). Wiąże je z celami społecznymi, produkcyjnymi i biologicznymi B. Winiarski⁶⁰) w rozważaniach nad celami polityki regionalnej szczególnie naświetla istotę przesłanek i celów ekonomicznych, społecznych i biologicznych. S. M. Zawadzki⁶¹) obok celów ekonomicznych, społecznych i biologicznych umieszcza cele związane z obronnością państwa. T. Markowski przytacza cele polityki regionalnego (lokalnego) rozwoju ekonomicznego, określone przez organizację dla spraw współpracy ekonomicznej kooperacji i rozwoju skupiającą kraje rozwinięte (O.E.C.D.), które obejmują:

- wzmocnienie siły konkurencyjności regionów i jednostek lokalnych w regionach poprzez rozwijanie i wykorzystywanie potencjałów ludzkich i surowcowych, dotychczas nie spożytkowanych;

- wykorzystywanie wewnętrznych szans ekonomicznego wzrostu poprzez rozpoznawanie możliwości tkwiących w lokalnie wytwarzanych produktach i usługach;

- poprawienie poziomu zatrudnienia i długoterminowych możliwości kariery zawodowej dla społeczności lokalnych;

- wzrost udziału osób niepełnosprawnych i mniejszości narodowych w lokalnej gospodarce;

- poprawienie stanu środowiska antropogenicznego (stanu zagospodarowania przestrzennego) jako koniecznego składnika do poprawy otoczenia działania biznesu, a także w celu poprawy jakości życia mieszkańców"⁶²).

Polityka regionalna naszym zdaniem, uwzględniana w polityce ekonomicznej i społecznej, kierując się zasadami sprawiedliwości i równości społecznej, powinna dążyć do tworzenia regionom słabo rozwiniętym warunków i podstaw politycznych, ekonomicznych i prawno - organizacyjnych do ich rozwoju, a w szczególności umożliwiających:

- usuwanie bądź łagodzenie dysproporcji w poziomie ich rozwoju w celu likwidacji barier rozwojowych i zapewnienie równowagi społecznej (zapobieganie konfliktom społecznym),

- wzrost aktywności gospodarczej osób i podmiotów gospodarczych przez angażowanie oszczędności i kapitału (wewnątrzregionalnego

i z zewnątrz) w nowe i nowoczesne przedsięwzięcia inwestycyjne oraz pełne wykorzystanie czynników wewnętrznych rozwoju gospodarczego,

- pełne zatrudnienie zasobów siły roboczej, wzrost efektywności pracy, wzrost dochodów,

- konkurencyjne uczestnictwo osób i podmiotów gospodarczych oraz społecznych w ogólnokrajowych procesach rozwojowych, przez podnoszenie oświaty i kwalifikacji, doskonalenie organizacji i rozbudowę infrastruktury gospodarczej i społecznej;

- ochronę środowiska przyrodniczego i efektywne zagospodarowanie jego zasobów,

- osiąganie postępu społecznego, wyrażającego się poprawą szeroko rozumianych warunków życia ludności,

- podniesienie ogólnego bezpieczeństwa publicznego oraz obronności, szczególnie ze względów przygranicznego położenia regionów północno - wschodniej Polski.

Eksponując wśród ogólnych zadań polityki regionalnej potrzebę tworzenia przez państwo warunków i podstaw zapewniających regionom słabym osiągnięcie właściwego rozwoju, wskazujemy również na odpowiedzialność tych regionów za ich przedsiębiorczość i wykorzystanie stwarzanych szans osiągania postępu. Stwarzanie regionom słabym warunków do ich rozwoju nie oznacza, że muszą one zrównać się poziomem z innymi, wyżej rozwiniętymi regionami. Zgadzaemy się z Z. Morecką, że "...równość szans może zapobiegać powstawaniu znaczących różnic sytuacji życiowych i rozwarstwienia społecznego. W szczególności może ona zapobiegać utrwalaniu się nierówności w tych samych przekrojach społecznych"⁶³). Jednak wyraźnie należy akcentować, że nie stworzenie regionom słabo rozwiniętym odpowiednich warunków na rzecz ich rozwoju, nie daje im szans na wydobyć się o własnych siłach z kręgów niedorozwoju, brak takich szans oznaczałby pozbawienie tych regionów prawa do rozwoju.

W przedstawionej propozycji istoty i celów polityki regionalnej tkwi postulat ponoszenia nakładów na tworzenie warunków i podstaw rozwoju regionów słabych. W regułach gospodarki rynkowej wiąże się to z ryzykiem osiągania spodziewanych efektów płynących ze stymulowania rozwoju regionów słabych. Zaangażowanie państwa jako podstawowego podmiotu polityki ekonomicznej i społecznej, w sprawy warunków i podstaw rozwoju regionów słabych jest też nieodzownym warunkiem podjęcia ryzyka przez osoby i podmioty gospodarcze angażowania

swoich oszczędności, kapitałów i prorozwojowych postaw świadomościowych. To też, przyjmujemy, że ryzyko angażowania się państwa i podmiotów fizycznych oraz prawnych w sprawy rozwoju regionów słabych będzie znikome, gdy podejmiemy aktywną i konsekwentną politykę regionalną. Pozytywną rolę w kształtowaniu podstaw takiej polityki mogą odegrać badania naukowe nad potrzebami i warunkami rozwoju regionów słabych oraz formalne ujęcie zadań i środków w tym zakresie w programach polityki gospodarczej i społecznej rządów.

Przypisy:

1. *Program polityki społeczno - gospodarczej na lata 1994 - 1997*, Centralny Urząd Planowania, Warszawa 1994, s.78 -82;
2. *Ustawa z dn . 22 marca 1990 r. O terenowych organach rządowej administracji ogólnej*. Dz. U. nr 21, 1990;
3. *Ustawa z dnia 30 września 1990 r. O uchyleniu ustawy o planowaniu społeczno - gospodarczym oraz o zmianie niektórych ustaw*. Dz.U. nr 87, 1990 r.;
4. Por.: *Zasady polityki regionalnej Państwa*, Centralny Urząd Planowania, Warszawa 1994;
5. *Ustawa z dnia 8 marca 1980 r O samorządzie terytorialnym*, Dz. U. nr 16, 1990 art. 18 i 77;
6. Dyskusja na ten temat została opublikowana w: Biuletyn KPZK PAN z 126, 1984 i Biuletyn KPZK PAN z 128, 1986;
7. L. Wojtasiewicz, *Wielkie regiony Polski na mapie Europy. Wielkopolska. Historia, terażniejszość, przyszłość*. W: Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej, t. 1, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego, z. 1/34, Warszawa 1991, s.33 i dalsze;
8. D. Kochanowska, M. Kochanowski, *Wielkie regiony Polski na mapie Europy. Region Gdańska. Historia, terażniejszość, przyszłość*. W: Restrukturyzacja regionów..., cyt. wyd.,s. 85 i dalsze;
9. Por.: A. Wieczorkowska, *Gra w regiony*, "Życie Gospodarcze"nr 34, 1991;
10. B. Jałowiecki, *Decentralizacja,samorząd, organizacja terytorialna kraju. Doświadczenia francuskie*. W: Gospodarka przestrzenna

Polski. Diagnoza, rekonstrukcja, prognoza, pod redakcją A. Kuklińskiego, Biuletyn KPZK PAN, z. 125, Warszawa 1984;

11. L. Bagdziński, *Polityka regionalna w procesie przejścia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej*. W: Restrukturalizacja regionów jako problem współpracy europejskiej, tom 1, Redakcja naukowa A. Kukliński, B. Jałowiecki, UW, Warszawa 1991, s.130;

12. B. Winiarski, *Aktywizacja regionów gospodarczo - nierozwiniętych*, PWG. Warszawa 1961; B. Winiarski, *Czynniki i etapy podnoszenia intensywności gospodarki obszarów nierozwiniętych*. Biuletyn KPZK PAN, z. 31, Warszawa 1965; B. Winiarski, *Polityka regionalna PWE*, Warszawa 1976, s. 173 - 1987; *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*, redakcja B. Winiarski, Z. N. im Ossolińskich w PAN, 1992, s.14;

13. K. Secomski, *Wstęp do teorii rozmieszczenia sił wytwórczych*, PWG, Warszawa 1956, s.32-48, 121-122;

14. A. Kukliński, *Regiony silne i słabe w polityce społeczno - ekonomicznej, Region Białostocki*. Studia Społeczno - Ekonomiczne, t.V, Białystok 1977, s.55-68;

15. A. Stasiak, *Istota i charakter obszarów słabiej rozwiniętych w Polsce w świetle dociekań nauki i praktyki*, Nauka i Praktyka, Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku, z. 2, Białystok 1985, s.9-15;

16. G. Gorzelak, *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, z. 14, Warszawa 1989, s.29-43;

17. H. Leibenstein, *Rozwój i zacofanie gospodarcze*, Studia z teorii rozwoju gospodarczego, PWN, Warszawa 1963, s.59 i dalsze;

18. G. Gorzelak, *Zmiany w poziomie życia ludności według województw w latach 1974 - 1978*, "Wiadomości statystyczne", nr 11/1980, s.6-10;

19. M. Lissowska, *Wyniki badań zróżnicowań rozwoju społeczno - gospodarczego w latach 1975 -1980*, "Wiadomości statystyczne", nr 12, 1981, s.21;

20. M. Wypych, *Uprzemysłowienie, rozwój gospodarczy i społeczny Polski w ujęciu przestrzennym*, "Wiadomości statystyczne" nr 2, 1981, s.25-29;

21. B. Jałowiecki, *Strategia uprzemysłowienia a proces urbanizacji. Studium socjologiczne*. W: Strategia uprzemysłowienia a proces urbanizacji, Biuletyn, z. 119, KPZK PAN, Warszawa 1982, s.43-44;

22. A. Bajder, A. Ligeża, *Poziom rozwoju społeczno - gospodarczego województw w latach 1976 i 1981 (szacunek)*, "Z prac Zakładu Badań Statystyczno - Ekonomicznych, GUS, Warszawa 1984;

23. E. Wysocka, *Przesłanki i zasady kształtowania polityki przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN, z. 143, s.69;

24. R. Horodeński, pod kier. W. Niecińskiego i W. Pukniela, *Czynniki rozwojowe obszarów zaniedbanych (na przykładzie województw: białostockiego, łomżyńskiego i ostoleckiego)*, OBN Białystok 19884, maszynopis;

25. R. Horodeński, *Warunki życia ludności wiejskiej Polski północno-wschodniej*, Ośrodek badań naukowych w Białymstoku, Białystok 1983;

26. E. Krzeczowska, *Zróżnicowanie regionalne kraju w świetle badań dochodu narodowego*. "Ekonomista", nr 6, 1978, s. 1377-1403; *Dochód narodowy Polski według województw w 1986 r.*, Zakład Badań Statystyczno - Ekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1989r.,s.58; L. Zienkowski, *Dochód Narodowy w roku 1986 według województw (pierwsze impresje)* W: Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski, Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski, Instytut Gospodarki Przestrzennej, z. 18, Warszawa 1989, s.155-178; *Produkt krajowy brutto i dochody ludności wg województw w 1992 roku*, Zakład Badań Statystyczno - Ekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994, s.410;

27. Por.: B. Winiarski, *Aktywizacja regionów...*, cyt. wyd., s.21-22.

28. Por.: S. Leszczyński, *Zmiany w przestrzennym zagospodarowaniu kraju w XX - leciu PRL*, "Nauka Polska", nr 5-6, 1964; Cz. Bielecki, *Planowanie terenowe w Polsce Ludowej*, PWG, Warszawa 1953, s.22-25; B. Malisz, J. Kostrowicki, *Aktywizacja województw niedostatecznie zagospodarowanych 1950-1955*, PWG, Warszawa 1952, s.17-24; B. Winiarski, *Polityka regionalna*, cyt. wyd., s.98-101; I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, KiW, Warszawa 1975, s. 207-208; B. Jałowiecki, *Ocena stanu systemu osadniczego kraju*. W: *Diagnoza gospodarki przestrzennej Polski*, Biuletyn KPZK PAN, z. 123, 1983 s.78 256; S. G. Kozłowski, *Aktywizacja zasobów ludzkich*, Biuletyn KPZK PAN, z. 81, Warszawa 1974, s.11;

29. R. Horodeński, *Rola przemysłu w aktywizacji województwa białostockiego*, PWN, 1974; R. Horodeński, *Warunki życia ludności wiejskiej Polski północno-wschodniej*, Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku, Białystok 1983; R. Horodeński, *Problemy rozwoju obszarów zaniedbanych na przykładzie województwa białostockiego, łomżyńskiego, ostrołęckiego*. "Nauka i Praktyka"z. 2/85, OBN w Białymstoku. R. Horodeński, *Problemy kierowania gospodarką w okresie przemian w systemie funkcjonowania gospodarki w Polsce*, Uniwersytet Warszawski filia w Białymstoku, "Zeszyty Naukowe. Prawo i Ekonomia", z. 64, t. XIV, Białystok 1988; R. Horodeński, *Dochód Narodowy wytworzony i podzielony*, W Studia nad powiązaniem woj. łomżyńskiego z krajem "Nauka i Praktyka", z. 1i2/1989, OBN Białystok;
30. Patrz: K. Sekomski, *Ekonomika regionalna*, PWE, Warszawa 1982, s.46; A. Kukliński, *Regiony silne i słabe...*, cyt. wyd. s.66-67, B. Winiarski, *Polityka regionalna...*, cyt. wyd.s.129;
31. Por.: A. Kukliński, *Regiony silne i słabe...*, cyt. wyd. s.66-67 K. Sekomski, *Polityka społeczno - ekonomiczna. Zarys teorii*. PWE Warszawa 1977, s. 320-344; Z. Bosiakowski, A. Sławiński, B. Woźniak, *Polityka ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1988, s. 210-219, 239-237; B. Prandecka, *Przedmiot zainteresowań i badań polityki ekonomicznej*. "Studia Ekonomiczne" Instytut Nauk Ekonomicznych PAN, z. 6, 1984,s. 9-39; S. Kuziński, *Polityka Gospodarcza*, PWE, Warszawa 1987;
32. Por.: Donald A. Ball, Wendell H. Mc Culloch, Jr. *International business, Introduction and Essentials*, Business Publications, Inc., Plano, Texas, 1982; David E. Kamerschen, Richard B. Mc Kenzie, Clark Nardinelli, *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ "Solidarność" Gdańsk 1991, s.136;
33. M. Opałło, *Polityka przestrzenna w czterdziestoleciu*, Biuletyn KPZK PAN, 143, Warszawa 1989, s.25-62;
34. Tamże, s.61;
35. *Rząd ogłosił program gospodarczy. Główne założenia i kierunki*, "Rzeczpospolita", 239, 13.10.1989;
36. *Założenia polityki społeczno - gospodarczej na 1990 r.*, "Rzeczpospolita nr 292, 16-17, 12.1989;
37. M. Misiak, *Naukowcy o polityce gospodarczej*, "Życie Gospodarcze" nr 27, 1991;
38. S. Kurowski, M. Przygodzki, *Program żywienia*, "Życie Gospodarcze" nr 42, 1991;

39. Patrz: *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie terytorialnym*, Dz. U. nr 16, 1990; *Ustawa z 22 marca 1990 r. O terenowych organach rządowej administracji ogólnej*, Dz. U. nr 21, 1990 r.;
40. *Strategia dla Polski*, "Rzeczpospolita", nr 151, 1994;
41. Por.: A. Łopatko *Kwestie społeczne a polityka społeczna (Przegląd teorii)*. W: *Polityka społeczna w okresie przemian*, pod redakcją A. Piekary, J. Supińskiej, PWE, Warszawa 1985, s.82-83;
42. A. Tymowski, *Świadome potknięcia. Nie da się nadal ignorować polityki społecznej*. "Życie Gospodarcze", nr 25, 1991;
43. *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. O systemie oświaty*. Dz. U nr 95, 199;
44. Patrz: B. Piasecki, K. Podoski, Cz. Surowik, K. Wojkiewicz, *Infrastruktura społeczna w Polsce. Stan i perspektywy*, PWE, Warszawa 1978; W. Pukniel, *Infrastruktura społeczna Białostocczyzny* PWN, Warszawa 1974; J. Kroszel, *Rozmieszczenie infrastruktury społecznej. Wybrane problemy*. ZNJO, Wydawnictwo PAN, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1982.
45. Patrz: R. Horodeński, *Warunki życia ludności wiejskiej Polski północno-wschodniej...*, cyt. wyd.;
46. Interesujący wykład na temat egalitaryzmu jako doktryny polityki regionalnej przedstawia G. Gorzelak w pracy: *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*, Uniwersytet Warszawski Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa 1989, s.36-46;
47. A. Kukliński. *Regiony silne i słabe...*, wyd. s.56;
48. Tamże;
49. Por.: J.S. Kowalski, *Teoria rozwoju regionalnego w świetle koncepcji szwedzkich*, Biuletyn KPZK PAN, z. 114, Warszawa 1981, s.28-29; R. Domański, *Przestrzenna organizacja rozwoju regionalnego*, Studia KPZK PAN, t. XCIII, Warszawa 1987, s.45;
50. Por.: B. Tryfan, *Wieś - miasto, różnice, dysproporcje, dysparytety*. "Wieś i Państwo", nr 1, 1990, s. 81;
51. Z. Morecka, *Rola dochodów w egalitaryzacji społeczeństwa*, "Polityka Społeczna", nr 10, 1977, s.4;
52. Patrz: J. Trinbergen, *Czy wzrost warunkuje efektywność*. W: *Problemy planowania i polityki społeczno - gospodarczej* pod redakcją A. Łukaszewicza, PWE, Warszawa 1980, s.166; S. Kozłowski, *Uwarunkowania przyrodnicze planowania przestrzennego*. W: Biuletyn KPZK

PAN z 143, Warszawa 1989, s.183; K. Sekomski, Teoria regionalnego rozwoju i planowania, PWE, Warszawa 1987, s.115;

53. Por.: J. Kolipiński, *Kierunki badań gospodarki przestrzennej i rozwoju regionalnego*, W zbiorze: gospodarka przestrzenna i informacja regionalna. Biuletyn KPZK PAN, nr 90, 1976, s.22;

54. Por.: K. Sekomski, Referat w zbiorze: *Cele polityki regionalnej a przedmiot planowania gospodarczego*, Studia KPZK PAN, Tom XXXVII, PWN, Warszawa 1971, s. 20; S.M. Zawadzki, Referat w zbiorze j. w. , s.25; A. Kukliński, *Regiony silne i słabe...*, cyt. wyd. s.56;

55. Patrz: David R. Kamerschen i inni. *Ekonomia...*, cyt. wyd., s.958 i 978.

56. A. Rajkiewicz, *Wprowadzenie*. W: *Polityka społeczna*, PWE, Warszawa 1976, s.12;

57. Por.: S. M. Zawadzki, *Efektywność rozwoju regionalnego*, "Przegląd geograficzny", t. XLVIII, z. 1, 1976, s.128;

58. Por.: B. Winiarski, *Polityka regionalna...*, cyt. wyd., s. 139-146;

59. B. Prandecka, Referat w zbiorze: *Cele polityki regionalnej...*, cyt. wyd., s.41;

60. B. Winiarski, *Polityka regionalna...*, cyt. wyd. , s.188 - 218, 221;

61. S. M. Zawadzki, *O celach planu przestrzennego zagospodarowania kraju*, "Gospodarka Planowa", nr 10, 1972;

62. T. Markowski, *Rozwój regionalny Polski w sytuacji umiędzynarodowienia i restrukturyzacji*. W: *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, tom 1, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1991, s.181-182;

63. Z. Morecka, *Rola dochodów...*, cyt. wyd., s.5.

Tomasz Komornicki

POWIĄZANIA TRANSPORTOWE POLSKI I BIAŁORUSI - STAN AKTUALNY, WYKORZYSTANIE, PERSPEKTYWY

Wzajemne położenie geograficzne Białorusi i Polski sprawia, że granicę między obydwojoma krajami przecinają szlaki komunikacyjne o znaczeniu kontynentalnym. Tędy wiedzie główny szlak drogowy i kolejowy łączący Europę Zachodnią przez Berlin, Warszawę i Mińsk z Rosją. Odgałęzienie tej trasy prowadzące z Warszawy do Wilna i Sankt Petersburga przecina północno - zachodni fragment Republiki Białorusi. W tej sytuacji problem przepustowości granicy dla osób i towarów przestaje być jedynie kwestią bilateralną a staje się kluczowym problemem europejskiego systemu transportowego.

W niniejszym opracowaniu przedstawiony zostanie aktualny stan polsko-białoruskiej transgranicznej infrastruktury transportowej i jej obciążenie wyrażające się w wielkości i strukturze ruchu granicznego osób i pojazdów. Omówione zostaną wyniki badania długości kolejek granicznych w 1992 roku oraz przedstawione najnowsze przemiany we wzajemnych regularnych połączeniach transportowych. Na zakończenie podjęta zostanie próba określenia warunków dalszego wzrostu ruchu granicznego oraz przedstawienia najważniejszych zadań o charakterze prawnym i inwestycyjnym stojących dziś przed władzami obu krajów w zakresie poprawy przepuszczalności wspólnej granicy.

Wykorzystanie istniejących szlaków transportowych

Istniejący obecnie system szlaków komunikacyjnych pomiędzy Białorusią i Polską pochodzi w ogromnej mierze jeszcze z okresu międzywojennego, zaś funkcjonująca aktualnie infrastruktura graniczna

Tabela 1

Drogi o nawierzchni twardej przecinające granicę polsko-białoruską

Miejscowości graniczne	droga	stan ¹	status przejścia gr.	
			obecny ²	planowany ²
1.Kopczań/Gołynka	Kurianka - Sopoćkin	3/3	-	-
2.Lipszczany/Polnyje	Augustów - Grodno	3/3	upr.	og.os-tow.
3.Chworosciany/Bielany	Dąbrowa Biał. - Grodno	3/2	-	og.os.
4.Kuźnica Biał./Kłoczki	Białystok - Grodno	2/3	og.os,tow	*og.os.
5.Krynki/Gieniuszy	Białystok - M. Bieriestowica	3/3	-	og.os.
6.Bobrowniki/Pogranicznyj	Białystok - Wołkowysk	2/3	tow.,upr.	*og.os-tow.
7.Jałówka/Stoki	Juszkowy Gród - Świsłocz	3/3	upr.	og.os.
8.Białowieża/Pierierow	Hajnówka - Prużany	3/2	upr.	og.os.
9.Białowieża/Kamieniuki	Białowieża - Brześć	3/3	-	-
10.Połowce/Pieszczałka	Bielsk Podlaski - Wysokoje	3/3	og.(PL-BY)	*og.(PL-BY)
11.Tokary/Tokari	Siemiatycze - Widomla	3/3	-	og.os-tow.
12.Kukuryki/Klejniki	Warszawa - Minsk	2/2	tow.	*tow.
13.Terespol/Brześć	Warszawa - Mińsk	2/1	og.os.	*og.os.
14.Sławatycze/Domaczewo	Radzyń Podl. - Lepelka	3/2	upr.	*og.os-tow.

¹ Rodzaj drogi po stronie polskiej/białoruskiej: 1 - droga dwujezdniowa lub autostrada, 2 - droga główna, 3 - droga drugorzędna

² Rodzaj ruchu dopuszczonego lub planowanego na przejściu: og.- ogólnodostępne, og.(PL-BY) - ogólnodostępne tylko dla obywateli Polski i Białorusi, os.- ruch osobowy, tow.- ruch towarowy, upr.-ruch uproszczony (* - przejścia wymienione w polsko-białoruskiej Umowie o Przejściach Granicznych)

Źródła: - Mapy topograficzne 1:200.000; WZKart, arkusze: Grodno, Białystok, Brześć, Włodawa
 - Mapy topograficzne Białorusi 1:200.000; Białoruskie kartografo-geodezyczne przedsiębiorstwo; Mińsk 1993; arkusze: Grodno i okolice, Brześć i okolice
 - Monitor Polski Nr 20/1991
 - Kazimierz Fiedorowicz, 1992
 - Teofil Lijewski, 1993

prawie w 100% z lat 60-tych i 70-tych. Według wojskowej mapy topograficznej 1:200 tys. w końcu lat 80-tych granicę polsko-białoruską przecinało 16 dróg bitych, w tym 14 o nawierzchni utwardzonej. Ich pełny wykaz zawiera tabela 1. Jedna droga utwardzona przypadała więc średnio na 29.1 km granicy. Jednocześnie czynne są nadal jedynie trzy ogólnodostępne drogowe przejścia graniczne: Terespol / Kukuryki (liczone jako jedno, gdyż każde z nich obsługuje inną kategorię pojazdów: Terespol -osobowe i autokary, Kukuryki -ciężarowe), Kuźnica Białostocka (począwszy od połowy 1994 roku obsługująca tylko pojazdy

Linie kolejowe przecinające granicę polsko-białoruską

Stacje graniczne	Linia kolejowa	stan ¹	status przejścia gr.	
			obecny ²	planowany ²
1. Kuźnica Biał./Briuzgi	Warszawa - Wilno	1/2	os.r.-tow.	*os.r.-tow.
2. Zubki Biał./Pogranicznyj	Białystok - Wołkowysk	1/2	tow.	*os.r.-tow.
3. Cisówka/Swisłocz	Hajnówka - Wołkowysk	2/2	tow.	*os.r.-tow.
4. Czeremcha/Pogranicznaja	Białystok - Brześć	1/2	os.r.-tow.	*os.r.-tow.
5. Terespol/Brześć	Białystok - Terespol	2/2	-	-
6. Terespol/Brześć	Warszawa - Moskwa	2E/3E	os.r.-tow.	*os.r.-tow.

¹ Rodzaj linii kolejowej po stronie polskiej/białoruskiej: 1 - jednotorowa, 2 - dwutorowa, 3 - trzytorowa, E - zelektryfikowana

² Rodzaj ruchu dopuszczonego na przejściu: os. - ruch osobowy, tow. - ruch towarowy, r - regularna komunikacja pasażerska,

* przejścia wymienione w polsko-białoruskiej umowie o przejściach granicznych

Źródła: - Mapy topograficzne 1:200.000; WZKart, arkusze: Grodno, Białystok, Brześć, Włodawa
 - Mapy topograficzne Białorusi 1:200.000; Białoruskie kartografo-geodezyczne predpriятие; Mińsk 1993; arkusze: Grodno i okolice, Brześć i okolice
 - Monitor Polski Nr 20/1991
 - Kazimierz Fiedorowicz, 1992
 - Teofil Lijewski, 1993

osobowe i autokary) i otwarta w 1994, Czeremcha (tylko dla obywateli Polski i Białorusi). Średnio jedno przejście przypada zatem na 135.7 km granicy, co jest jednym z najgorszych wskaźników na wszystkich polskich granicach lądowych (dla porównania 1 przejście przypada przeciętnie na 35.5 km granicy z Niemcami, 65.4 z Czechami, 86.2 ze Słowacją, 102.0 z Litwą, 104.5 z Obwodem Kaliningradzkim i 175.3 z Ukrainą). Istniejące drogi utwardzone wykorzystywane są zaledwie w 21.4% (z Niemcami w 68.4%, ze Słowacją w 46.2% i z Ukrainą 27.3%). Na niektórych innych drogach funkcjonują punkty odprawy dla tzw. ruchu uproszczonego (Jałówka-Stoki), wyłącznie towarowego i uproszczonego (Bobrowniki - Pogranicznyj), względnie przeznaczone dla obsługi okolicznościowych delegacji (Lipszczany-Polnyje) lub pracowników parków narodowych (Białowieża-Pierierow). Ruch paszportowy w tego typu punktach jest jednak znikomy (poza przejściem towarowym w Bobrownikach), a liczba osób korzystających z przepustek dla ruchu

uproszczonego nie przekracza kilkudziesięciu tysięcy w skali roku na wszystkich przejściach.

Znacznie lepiej wykorzystywana jest przecinająca granicę polsko-białoruską infrastruktura kolejowa (patrz tabela 2). Pociągi towarowe jeżdżą aktualnie po wszystkich istniejących liniach transgranicznych (przy założeniu, że oba mosty kolejowe w Brześciu/Terespolu - poz. 5 i 6 w tabeli - potraktujemy jako jedną linię). Pociągi pasażerskie wykorzystują trzy spośród nich (Warszawa-Terespol-Brześć, Białystok - Kuźnica Białostocka - Grodno i od 1992 r. Białystok - Czeremcha - Brześć). Ruch towarowy odbywa się ponadto na trasach Hajnówka - Cisówka - Wołkowysk i Białystok - Zubki Białostockie - Wołkowysk. W roku 1945 zamknięte zostały dwie transgraniczne linie kolejowe: Grodno-Dąbrowa Białostocka i Włodawa-Brześć (T.Lijewski, 1992). Pierwsza linia została w całości rozebrana, w przypadku drugiej brakuje jedynie mostu na Bugu we Włodawie.

Transgraniczny ruch osób i pojazdów

Stan i stopień wykorzystania polsko-białoruskiej transgranicznej infrastruktury transportowej dalece odbiega od potrzeb uwarunkowanych ogromnym wzrostem natężenia ruchu jaki miał miejsce na początku lat 90-tych. W 1980 roku granicę w obu kierunkach przekroczyło 1715.0 tys osób, w 1993 już 8926.2 tys. Liczba przejeżdżających przez nią pojazdów osobowych wzrosła w tym czasie z 18.3 tys do 1.098.8 tys. a ciężarowych odpowiednio z 49.9 tys do 268.2 tys.

W ciągu ostatniego roku (1992-1993) obserwujemy jednak zatrzymanie tempa wzrostu osobowego ruchu granicznego (patrz tabela 3). Wydaje się, iż główną przyczyną tego zjawiska było pogorszenie się sytuacji gospodarczej na Białorusi. Spowodowało ono zmniejszenie opłacalności wycieczek handlowych do Polski (wyrównywanie się cen, trudności z nabyciem niektórych towarów). Pewne znaczenie mogło mieć także stopniowe przejmowanie drobnego handlu przez większe (choć nadal małe) firmy o charakterze legalnym.

Zahamowaniu tempa wzrostu liczby przekraczających granicę towarzyszyły szybkie zmiany w strukturze ruchu granicznego. Jeszcze w roku 1992, 63% przekraczających granicę polsko-białoruską osób podró-

Tabela 3

Ruch osób na polsko-białoruskich przejściach granicznych w latach 1980-1993

przejścia graniczne	osobowy ruch graniczny w obu kierunkach*				
	1980	1990	1991	1992	1993
kolejowe:					
Kuźnica B.	430.003	1193.885	2061.818	1909.616	1475.842
Siemianówka	0	2	0	0	22
Czeremcha	4.896	5.576	2.558	9.627	93.482
Terespol	1037.831	1778.263	2355.800	3639.539	3013.455
kolejowe razem	1472.730	2977.726	4420.176	5558.782	4582.801
drogowe:					
Lipszczany	8	0	3	21	2
Kuźnica B.	1.373	70.645	544.890	807.255	1253.165
Bobrowniki	0	1.056	1.224	5.984	67.082
Jałówka	0	0	116	2	0
Białowieża	0	0	5	234	18
Czeremcha	0	0	0	196	10.351
Kukuryki	0	204.701	243.754	267.230	299.212
Terespol	240.881	2313.083	2447.030	2278.719	2713.596
drogowe razem	242.262	2589.485	3237.022	3359.641	4343.426
R A Z E M	1714.992	5567.211	7657.198	8918.423	8926.227

* w zestawieniu uwzględniono wyłącznie ruch paszportowy, bez ruchu uproszczonego i tzw. obsługi środków transportu (m.in. załogi pociągów)

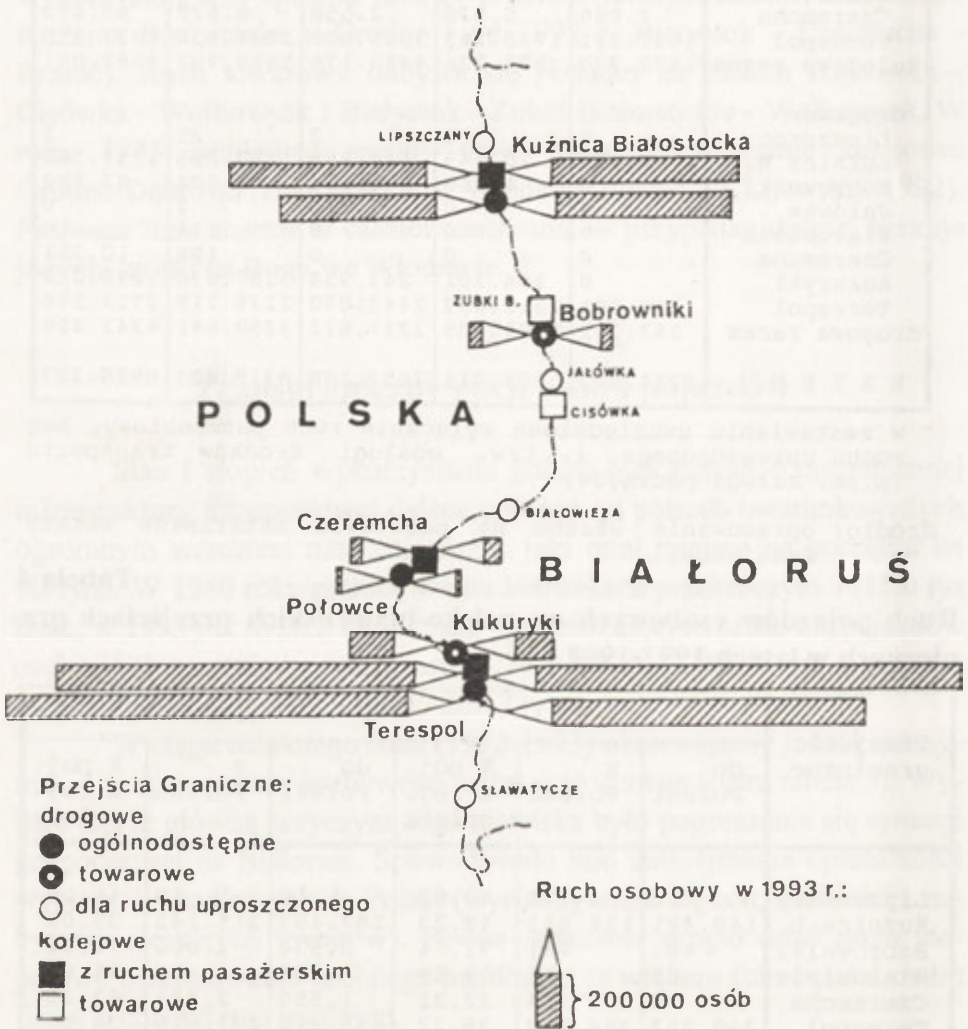
Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznejj

Tabela 4

Ruch pojazdów osobowych na polsko-białoruskich przejściach granicznych w latach 1992-1993

Przejścia graniczne	1992			1993		
	do Polski	z Polski	% poj. z rej. polską	do Polski	z Polski	% poj. z rej. polską
Lipszczany	16	14	60.00	10	10	45.00
Kuźnica B.	140.491	154.611	48.23	187.493	215.142	35.08
Bobrowniki	482	431	71.74	2.534	2.006	74.36
Białowieża	63	65	79.69	94	98	95.83
Czeremcha	5	4	22.22	1.559	2.849	43.22
Terespol	240.253	304.217	38.72	255.312	431.675	25.83
Sławatycze	9	8	70.59	0	0	-
razem	381.319	459.350	42.10	447.002	651.780	29.50

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznejj

Ryc.1 Ruch osobowy przez polsko-białoruskie przejścia graniczne

żowało kolejną; w roku 1993 już tylko 52%. Na zmiany w strukturze złożyły się:

- ciągły wzrost cen biletów kolejowych,
- dynamiczny rozwój komunikacji autobusowej,
- szybki rozwój motoryzacji na Białorusi i w Rosji,
- powolna zmiana statusu materialnego osób zajmujących się handlem bazarowym (coraz większy udział osób zamożniejszych, a więc częściej posiadających własne samochody).

Wspomniane zatrzymanie tempa wzrostu ruchu granicznego dotyczy jednak jedynie ruchu osób. W kategorii samochodów tak osobowych jak i ciężarowych wzrost ruchu jest nadal niezwykle dynamiczny (w obu przypadkach 30.7% względem roku 1992).

Pomimo ograniczenia tempa wzrostu ruchu granicznego, nadal odznacza się on niespotykanym na innych granicach Polski stopniem koncentracji (patrz ryc.1). Wynika to z wciąż niedostatecznej liczby drogowych przejść granicznych oraz z nierównomiernego wykorzystania istniejących przejść kolejowych. Zespół przejść granicznych Terespol (drogowe i kolejowe) - Kukuryki (drogowe dla ciężarówek) odprawił w 1993 roku aż 67.5% całości ruchu osobowego przez granicę polsko-białoruską. Samo przejście w Kukurykach odprawiło natomiast 79.6% przekraczających tę granicę ciężarówek i tym samym 9.8% pojazdów ciężarowych przejeżdżających przez wszystkie granice Polski (patrz tabela 5). W przeciwieństwie do, wymagającego dekoncentracji ruchu osobowego, niezwykle silna koncentracja drogowych przewozów towarowych pozostaje jednak swego rodzaju faktem obiektywnym. Wiąże się to z przebiegiem głównego europejskiego szlaku transportowego wschód-zachód (wzdłuż szosy E-30: Amsterdam - Berlin - Warszawa - Mińsk - Moskwa). Znaczenie tego szlaku jest w chwili obecnej, o wiele większe w przypadku przewozów towarowych niż pasażerskich. Świadczy o tym fakt, że przez granicę polsko-białoruską przejeżdża łącznie 12.3% przekraczających granicę Polski ciężarówek i tylko 4.8% przekraczających ją osób oraz 2.5% samochodów osobowych.

W przeciągu ostatnich dwóch lat nasileniu uległo zjawisko masowego prywatnego importu samochodów osobowych z Europy Zachodniej (Niemcy, Holandia, Belgia) do krajów Wspólnoty Państw Niepodległych. Największy strumień tych pojazdów przejeżdża przez Polskę trasą ze Świecka na granicy niemieckiej do Terespoła na białoruskiej. Znaczna ich część udaje się dalej tranzytem przez Białoruś do Rosji. Rozmiar zja-

Tabela 5

Ruch pojazdów ciężarowych na polsko-białoruskich przejściach granicznych w latach 1992-1993

przejścia graniczne	ruch graniczny		% pojazdów z rejestr. polską 1993	udział w ruchu przez granicę białoruską w %	udział w całości ruchu na granicach Polski w %
	1992	1993			
Lipszczany	0	4	50.0	0.00	0.00
Kuźnica B.	9.801	23.033	42.3	8.59	1.05
Bobrowniki	2.704	31.571	53.8	11.77	1.44
Jałówka	4	0	-	0.00	0.00
Białowieża	21	114	2.6	0.04	0.01
Czeremcha	24	9	0.0	0.00	0.00
Kukuryki	193.145	213.504	13.0	79.60	9.77
R A Z E M	205.699	268.235	20.3	100.00	12.27

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Straży Granicznej

wiska ilustruje tabela 4, w której porównano ilości samochodów przekraczających granicę w każdym z kierunków. Jeszcze w roku 1992 nadwyżka samochodów opuszczających Polskę nad wjeżdżającymi do Polski wynosiła 78 tys., w roku 1993 było to 205 tysięcy. Jak już wspomniano największym "portem wywozowym" importowanych samochodów jest przejście graniczne Terespol/ Brześć z nadwyżką wyjeżdżających sięgającą 177 tysięcy.

Stale zmniejsza się udział samochodów z rejestracją polską wśród pojazdów przekraczających granicę. W roku 1980 było ich 77%, w 1992 - 42%, zaś w 1993 już tylko 29.5%. Wiąże się to z jednej strony ze wspomnianymi już: rozwojem motoryzacji w byłym ZSRR oraz masowym importem samochodów, z drugiej zaś z panującą wśród obywateli polskich niechęcią w używaniu własnych pojazdów przy podróżowaniu na wschód (obawa przed wielokilometrowymi kolejkami oraz przed kradzieżą). Spośród przejeżdżających przez granicę samochodów ciężarowych rejestrację polską posiadało w roku 1993 jedynie 20%. Udział ten był różny zależnie od funkcji poszczególnych przejść granicznych. W Terespolu, gdzie dominuje ruch tranzytowy (pojazdy rosyjskie i zachodnioeuropejskie) wynosił on zaledwie 13%, na lokalnym, typowo dwustronnym przejściu w Bobrownikach było to 53% (patrz tabela 5).

Kolejki graniczne

Przejawem utrzymującego się przeciążenia drogowych przejść granicznych jest zjawisko kolejek granicznych. W 1992 roku przeprowadzono badania natężenia kolejek na wszystkich granicach Polski, z rozróżnieniem na kategorie: samochodów osobowych, ciężarowych i autobusów. Najdłuższe czasy oczekiwania notowano wówczas właśnie przy wjeździe z Białorusi do Polski. Samochody osobowe czekały na wjazd w Terespolu, średnio blisko 25 godzin, ciężarowe 31 godzin a autobusy 42 godziny. Na wyjazd z Polski oczekiwały jedynie pojazdy ciężarowe - średnio 12 godzin. Średnie kolejki w Kuźnicy były wyraźnie krótsze, co jednak wynikało z ograniczeń w funkcjonowaniu tego punktu w pierwszej połowie roku. Maksymalne kolejki pojazdów osobowych i ciężarowych (160 godzin na wjazd) zanotowano natomiast 18 grudnia właśnie w Kuźnicy. Kuriozalne rozmiary osiągnęła też kolejka autobusów w Terespolu. W dniach 4, 10, 11 i 12 kwietnia na wjazd do Polski czekały one 240 godzin (10 dni !!!). Interpretacja rozkładu długości kolejek na przestrzeni roku napotyka na zasadnicze trudności. Prócz zauważalnego skrócenia czasów oczekiwania w okresie świąteczno - zimowym (ostatni tydzień grudnia i styczeń) oraz częściowo wakacyjnym (samochody ciężarowe), rozkład ten wydaje się być całkowicie przypadkowy. Zdażało się, że w ciągu jednego dnia kolejka zmniejszała się z kilkudziesięciu do kilku godzin, by następnie równie szybko osiągnąć po-przednie rozmiary. Powodem jest nierówna praca białoruskich służb celnych, które w pewnych szczególnych sytuacjach decydują się odblokować przejścia. Dowodzi to, że w przypadku zmiany systemu odprawy, na mniej restrykcyjny, potencjalne możliwości przepustowości przejść są daleko większe od obecnych (bez konieczności rozbudowy).

Na przestrzeni dwóch lat jakie upłynęły od od przeprowadzenia opisanego badania sytuacja panująca na przejściach granicznych nie uległa większej poprawie. Przeciwnie w związku z opisanym wyżej importem samochodów do byłego ZSRR, kolejki pojazdów osobowych zaczęły formować się również na kierunku z Polski. Z chwilą przeniesienia w połowie 1994 roku całości ruchu towarowego z Kuźnicy Białostockiej do pobliskich Bobrownik, również na tym do niedawna nieczynnym przejściu pojawiły się kolejki. Także w początkowo pustym,

Tabela 6

Średnie czasy oczekiwania na odprawę na polsko-białoruskich przejściach granicznych w 1992 roku

przejście	do Polski			z Polski		
	osobowe	autob.	cięż.	osobowe	autobusy	ciężar.
Kuźnica Białostocka	10.20	10.62	10.92	1.11	1.19	1.13
Terespol / Kukuryki	24.98	41.98	30.88	0.97	0.23	12.11

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów Straży Granicznej

Tabela 7

Maksymalne czasy oczekiwania na odprawę na polsko-białoruskich przejściach granicznych w 1992 roku

przejście	do Polski			z Polski		
	osobowe	autob.	cięż.	osobowe	autobusy	ciężar.
Kuźnica Białostocka	160	160	160	18	18	18
Terespol / Kukuryki	140	240	120	24	10	105

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów Straży Granicznej

nowym punkcie w Czeremsze (Połowcach) regułą stało się kilku- lub kilkunastogodzinne oczekiwanie samochodów osobowych na wjazd do Polski.

Pojawiło się też zjawisko kolejek na przejściach kolejowych. Miały one miejsce na dworcu w Brześciu gdzie odprawa pasażerów pociągów lokalnych odbywa się w budynku, przed wyjściem na peron. W skrajnych przypadkach czas oczekiwania na wejście do pociągu przekraczał tam 24 godziny.

Obecność wielokilometrowych kolejek blokuje wzajemne kontakty handlowe, osłabia rolę Polski i Białorusi jako ogniwi szlaku tranzytowego wschód - zachód, uniemożliwia autentyczną współpracę przygraniczną, blokuje kontakty międzyludzkie, sprzyja rozwojowi zor-

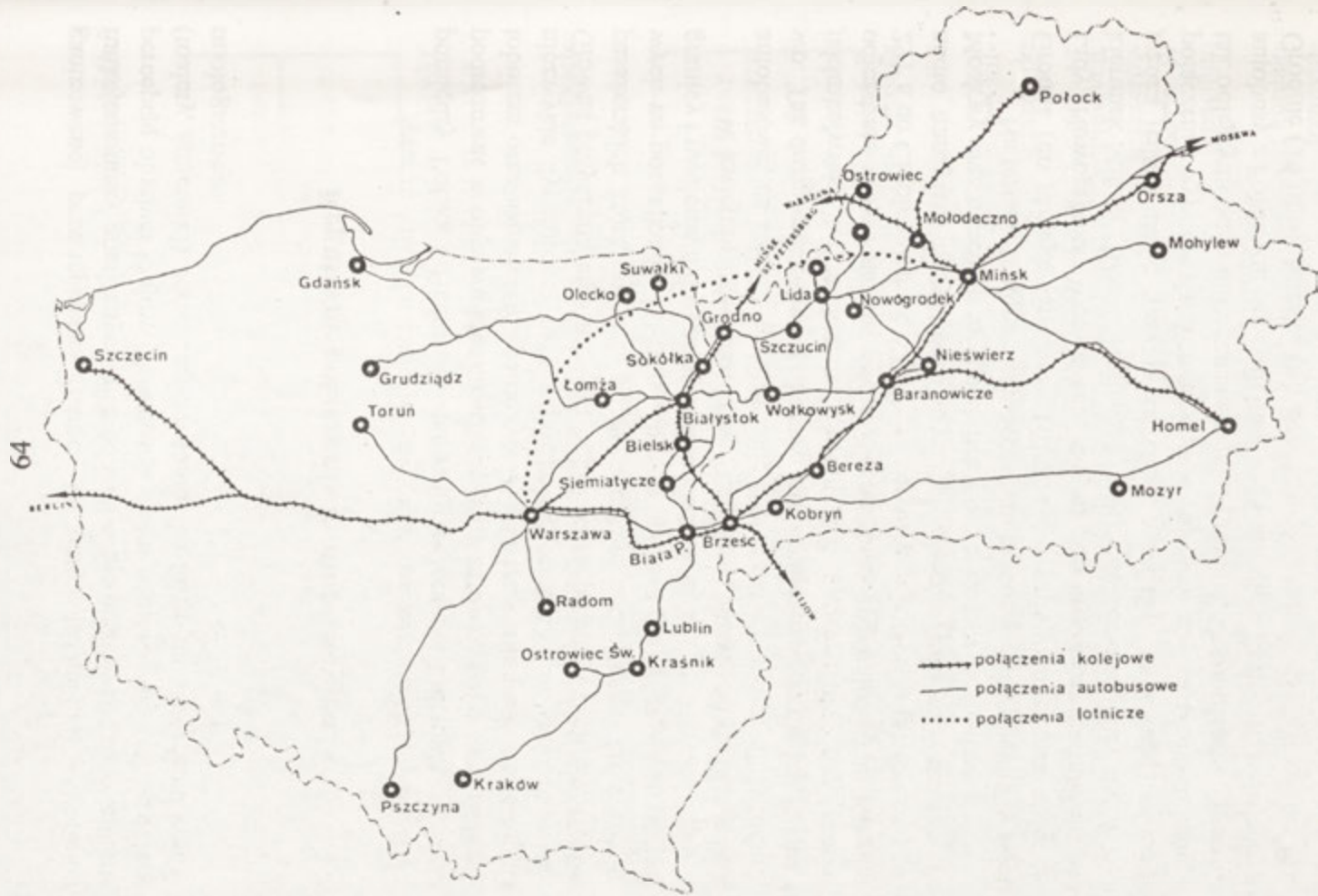
ganizowanej przestępczości (haracz za ominiecie kolejki) i korupcji funkcjonariuszy granicznych oraz oddziałującej negatywnie na wzajemną percepcję obydwu krajów. W sytuacji braku podstawowej infrastruktury (toalety, śmietniki) coraz częściej dochodzi także do zagrożenia epidemiologicznego.

Regularne połączenia komunikacyjne

Jeszcze kilka lat temu jedyną regularną komunikacją pasażerską pomiędzy Polską i Białorusią stanowiły połączenia kolejowe. Obecnie podróżować w obydwu kierunkach możemy zarówno pociągiem jak i autobusem oraz samolotem (patrz ryc. 2). Na szczególną uwagę zasługuje niezwykle dynamiczny rozwój polsko-białoruskich linii autobusowych. Główną przyczyną tego rozwoju była luka w podaży tanich przewozów pasażerskich która powstała po drastycznym podniesieniu taryf kolejowych na początku lat 90-tych. Zbiegło się to z politycznym otwarciem granicy i nasileniem drobnego handlu bazarowego.

W kwietniu 1994 roku Polskę i Białoruś łączyły 53 regularne linie autobusowe, na których wykonywano 538 kursów powrotnych tygodniowo. Tak dużej częstotliwości kursów nie zanotowano pomiędzy Polską i jakimkolwiek innym krajem Europy (dla porównania na Ukrainę odjeżdżało w tym samym czasie 394 autobusy tygodniowo, do Niemiec 291 a do Czech zaledwie 67). Przez terytorium Białorusi przebiegają ponadto tranzytem trasy trzech czynnych obecnie linii z Warszawy do Moskwy oraz trzech łączących stolicę Rosji z Europą Zachodnią.

Na terenie Białorusi najwięcej linii autobusowych dociera w rejon Grodna (do samego Grodna - 161 kursów w tygodniu) oraz dalej do Lidy, Nowogródka, Woronowa. Drugim podstawowym kierunkiem jest kierunek Miński (Brześć, Kobryń, Mińsk). Niektóre autobusy do Mińska jeżdżą jednak także trasą przez Grodno i Lidę. Na uwagę zasługują połączenia wybitnie dalekobieżne zapewniające regularną komunikację z tak odległymi od granicy miastami jak Mohylew, Orsza i Homel. Łącznie autobusy z Polski kończą swój bieg w 19 miastach Białorusi; najwięcej w Grodnie (14 linii), Mińsku (9), Brześciu (5) i Homlu (3). Po stronie Polskiej największym węzłem, zorientowanej na Białoruś, komunikacji autobusowej jest Białystok (rozpoczyna się tu 20 linii). Duże znaczenie mają także: Warszawa (10), Gdańsk (4), Siemiatycze (3) i Biała Podlaska (2).

Ryc. 2 Regularne połączenia komunikacyjne Polski i Białorusi

Jest charakterystyczne, że trasa niektórych linii dopasowana jest do rozkładu geograficznego miejscowości zamieszkałych przez mniejszości narodowe: białoruską w Polsce (połączenia z Siemiatycz, przebiegające przed przekroczeniem granicy okrężną drogą przez Milejczyce, Hajnówkę - obszary skupiające ludność białoruską) i polską na Białorusi (linie do Grodna, Lidy, Nowogródka).

Wraz ze wzrostem znaczenia połączeń autobusowych ograniczeniu uległa rola wzajemnej komunikacji kolejowej. Przez granicę polsko-białoruską przejeżdża tygodniowo 144 par pociągów pasażerskich obsługujących 23 regularne linie kolejowe (wg rozkładu jazdy PKP, wiosna 1994). Nadal ruch pociągów pasażerskich jest więc mniejszy niż na tych samych liniach w okresie przedwojennym, kiedy to kursowało po nich 189 par pociągów tygodniowo (T.Lijewski, 1992). Ponadto, tylko 10 spośród tych linii (63 pary pociągów tygodniowo) kończy się na terytorium Białorusi. Reszta to połączenia tranzytowe łączące Moskwę i inne miasta Rosji (a także Ukrainy i Uzbekistanu - wagony do Taszkientu) z Polską i Europą Zachodnią. Kupienie biletu na tego typu pociąg przez podróżnego udającego się z Polski na Białoruś, lub odwrotnie jest często całkowicie niemożliwe. Jako linie transgraniczne o charakterze lokalnym zakwalifikować możemy w praktyce jedynie 4 połączenia: Białystok-Grodno, Białystok-Brześć, Warszawa-Grodno i Warszawa-Brześć.

Począwszy od 1992 roku funkcjonuje też połączenie lotnicze Warszawa-Mińsk. Latem 1994 r. w obu kierunkach odlatywało na tej trasie 6 samolotów w tygodniu (3 należące do polskich i 3 do białoruskich linii lotniczych). Aspiracją Polskich Linii Lotniczych LOT jest przejęcie w tranzycie jak największej liczby pasażerów podróżujących z Białorusi do Europy Zachodniej oraz do Ameryki Północnej.

Nie funkcjonują natomiast żadne transgraniczne śródlądowe połączenia żeglugowe. Warunki do uruchomienia takiej komunikacji (przede wszystkim turystycznej) istnieją na Bugu oraz na Kanale Augustowskim.

Perspektywy rozwoju powiązań transportowych

Wiele wskazuje na to, że obecne zatrzymanie tempa wzrostu osobowego ruchu granicznego ma jedynie charakter przejściowy i że w naj-

bliższych latach będziemy mieli do czynienia z dalszym wzrostem przewozów tak towarowych jak i pasażerskich przez granicę polsko-białoruską. Sam wzrost oraz jego skala zależą jednak od szeregu czynników politycznych, ekonomicznych i społecznych m.in. takich jak:

- ogólna sytuacja ekonomiczna na Białorusi, warunkująca rozwój dwustronnej wymiany towarowej,

- stan wzajemnych kontaktów gospodarczych pomiędzy Rosją i Unią Europejską oraz państwami Grupy Wyszehradzkiej, warunkujący wzrost przewozów tranzytowych,

- sytuacja ekonomiczna po obu stronach granicy wyrażająca się zróżnicowaniem cen towarów konsumpcyjnych oraz średniej płacy (przeliczonych na dolary USA), warunkująca opłacalność drobnego handlu "turystycznego" oraz podróży do Polski w poszukiwaniu pracy,

- polityka celna Białorusi, wpływająca zarówno na rozwój wymiany handlowej w makroskali jak i na natężenie handlu "turystycznego",

- rozbudowa taniej bazy turystycznej po obu stronach granicy, warunkująca rozwój autentycznej turystyki transgranicznej,

- stan i przepustowość transgranicznej infrastruktury transportowej, warunkujący techniczną możliwość wzrostu ruchu osób i pojazdów.

Jako szczególnie istotny uznać należy ostatni z wymienionych czynników. Już dzisiaj zły stan infrastruktury staje się bowiem powoli jedną z głównych barier w rozwoju wzajemnych stosunków gospodarczych, wymiany turystycznej i kontaktów międzyludzkich. Biorąc zaś pod uwagę, wspomniane we wstępie do niniejszego opracowania, strategiczne położenie obu państw na szlaku wschód-zachód bariera ta nabiera stopniowo ogólnoeuropejskiego wymiaru.

Dlatego też w jak najlepiej pojętym interesie tak Polski jak i Białorusi leży podjęcie zdecydowanych kroków w celu poprawy przepuszczalności granicy. Poniżej podjęto próbę przedstawienia najważniejszych zadań o charakterze zarówno inwestycyjnym jak i prawnym, stojących w tej dziedzinie przed władzami centralnymi i lokalnymi obu państw.

1. Poprawa wykorzystania istniejących powiązań kolejowych, wyrażająca się m.in. w:

- zwiększeniu wykorzystania istniejących stacji przeładunkowych, szczególnie praktycznie nie użytkowanej stacji w Siemianówce,

- uruchomieniu komunikacji pasażerskiej na wszystkich liniach transgranicznych,
- ewentualnej odbudowie mostu kolejowego we Włodawie i reaktywowaniu linii Chełm-Włodawa-Brześć,
- wprowadzeniu tzw. przewozów kombinowanych (przewóz ciężarówek koleją np. na trasie Warszawa-Mińsk),
- modernizacji dworców na stacjach granicznych,
- relatywnym obniżeniu taryf kolejowych.

2. Budowa nowoczesnych magistrali drogowych o znaczeniu kontynentalnym oraz usytuowanych na nich nowoczesnych przejść granicznych z wydzielonymi terminalami dla obsługi ruchu towarowego (na wzór obiektu budowanego obecnie w Świecku na granicy polsko-niemieckiej):

- autostrada A-2 (Berlin-Moskwa), z przejściem granicznym na północ od Terespoła,
- trasa Warszawa-Białystok-Grodno, z przejściem w Kuźnicy Białostockiej,
- trasa Białystok - Wołkowysk - Mińsk, z przejściem w Bobrownikach.

3. Budowa i uruchomienie maksymalnej liczby przejść lokalnych w pierwszej kolejności w Sławatyczach, Tokarach, Bobrownikach (uruchomienie dla ruchu osobowego) i Lipszczanach (potencjalna trasa tranzytowa łącząca Białoruś z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej poprzez Augustów i będące na ukończeniu polsko-rosyjskie przejście graniczne w Gołdapii)

4. Organizacja turystycznych przejść granicznych na Kanale Augustowskim (połączona z rekonstrukcją białoruskiej części Kanału) i Bugu (w obu przypadkach dla statków wycieczkowych, łodzi i kajaków) oraz w Puszczy Białowieskiej i na łuku Bugu w Niemirowie (dla pieszych, rowerzystów, ewentualnie lokalnych mikrobusów turystycznych).

5. Zniesienie absurdalnego zakazu przekraczania granicy pieszo.

6. Zmiana założeń białoruskiego systemu odpraw celno - paszportowych, obligującego funkcjonariuszy granicznych do kontroli każdej

przewożonej walizki, otwarcia każdego bagażnika oraz opuszczenia pojazdu przez pasażerów autobusów.

7. Poprawa organizacji pracy służb granicznych obu krajów, wyrażająca się w:

- wprowadzeniu na wszystkich przejściach tzw. wspólnych kontroli (obecnie wprowadzonych na okres próbny w Kuźnicy Białostockiej),
- przestrzennym i organizacyjnym oddzieleniu ruchu towarowego od osobowego,
- zwiększeniu liczby funkcjonariuszy,
- rezygnacji z obowiązku ostemplowywania każdego paszportu.

8. Jako środek doraźny konieczna jest też poprawa warunków oczekiwania w kolejkach granicznych polegająca na zainstalowaniu podstawowych urządzeń sanitarnych (toalety, śmietniki), zapewnieniu zaopatrzenia w wodę i artykuły spożywcze oraz stałym nadzorze nieskorumpowanej policji.

9. Zwiększenie częstotliwości lotów na trasie Warszawa-Mińsk, wprowadzenie na tej linii do eksploatacji większych samolotów (obecnie użytkowane ATR-72 i TU-134 mogą zabrać każdy po zaledwie 64 pasażerów) a w dalszej perspektywie także uruchomienie komunikacji lotniczej do Mińska z innych portów lotniczych Polski (np. z Gdańska).

Sprawą niezwykle ważną jest też odpowiednia koordynacja wszelkich podejmowanych po obu stronach granicy działań. Istotne jest nie tylko wzajemne uzgodnienie miejsc budowy przejść granicznych, dróg i autostrad, ale także ustalenie listy zadań priorytetowych oraz kolejności ich realizacji.

Literatura:

1. Fiedorowicz Kazimierz, *Międzynarodowe powiązania transportowe Polski, stan i perspektywy*, Instytut Turystyki, Warszawa, 1992
2. Komornicki Tomasz, *Ruch osobowy na polskich przejściach granicznych - analiza zmian 1980 - 1991*, Geografia w Szkole nr. 5/1992
3. Komornicki Tomasz, *Międzynarodowe regularne połączenia autobusowe pomiędzy Polską i pozostałymi krajami Europy*, Biuletyn nr 5 programu "Podstawy Rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski", IGiPZ PAN, Warszawa, 1994
4. Komornicki Tomasz, *Przepustowość polskich drogowych przejść granicznych*, Biuletyn nr 5 programu "Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski", str 85-102, Warszawa 1994
5. Lijewski Teofil, *Infrastruktura transportu wschodniego pogranicza Polski*, Biuletyn nr 2 programu "Podstawy Rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski", IGiPZ PAN, Warszawa, 1993
6. Lijewski Teofil, *Infrastruktura komunikacyjna Polski wobec zmian politycznych i gospodarczych w Europie Środkowej i Wschodniej*, Zeszyty IGiPZ PAN nr 23, Warszawa 1994
7. *Sieciowy Rozkład Jazdy PKP 1994*, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 1994
8. *Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 czerwca 1991 w sprawie ogłoszenia przejść granicznych, rodzaju ruchu dozwolonego przez te przejścia oraz czasu ich otwarcia*; Monitor Polski Nr 20/1991 poz.143

Halina Powęska

WOLNY OBSZAR CELNY JAKO STYMULATOR AKTYWIZACJI SPOŁECZNO - GOSPODARCZEJ OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH

Historycznie rzecz biorąc, wszelkie granice, niezależnie od tego czy naturalne czy sztuczne najczęściej były traktowane jako peryferyjne z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego kraju czy regionu. Możliwość agresji czy zaanektowania w tych obszarach była największa, w związku z czym centrum nie było zainteresowane rozwojem tych obszarów. Jednakże wzrost znaczenia wymiany towarowej i handlu doprowadził do powstania miejsc w strefach przygranicznych o szczególnie dogodnych warunkach do prowadzenia takiej działalności. Powstawały w ten sposób ośrodki, gdzie składowano towary i kwitł stan kupiecki. Poziom rozwoju handlu w tych miastach, tak na przestrzeni czasów jak i obecnie, zależał i zależy od politycznych uwarunkowań. Zamknięcie granic lub wydanie aktów prawnych w istotny sposób wpływających na ograniczenie handlu prowadzi do zmniejszenia znaczenia ośrodków przygranicznych. Tak więc granica może być barierą ale i również motorem rozwoju. W ciągu 4 ostatnich lat w Polsce nastąpiła zmiana charakteru granicy od bariery do stymulowania rozwoju. Obszary przygraniczne zupełnie peryferyjne gospodarczo jeszcze 10 lat temu, obecnie są miejscem intensywnego rozwoju gospodarczego, szczególnie w dziedzinie handlu i usług.

Jedną z form aktywizacji obszarów przygranicznych, szczególnie pozytywnie postrzeganych przez samorządy lokalne i podmioty gospodarcze, są wolne obszary celne. Wolne obszary celne we współczesnym handlu i gospodarce światowej są instytucjami stwarzającymi szczególne udogodnienia do prowadzenia i rozwoju, w miarę swobodnej działalności handlowo-przemysłowej, promocji wyrobów krajowych i zagranicznych, intensyfikacji wymiany towarowej oraz szybkiego rozwoju terytorium

wraz z otoczeniem, w którym funkcjonują. Traktowane są one jako infrastruktura techniczna o znaczeniu ponadregionalnym obsługująca międzynarodowe obroty handlowe. Działalność prowadzona na terenie WOC ożywia obroty handlowe państwa, obroty międzynarodowe, rozwój usług, transportu i produkcji przemysłowej. Ożywienie działalności gospodarczej bezpośrednio odnosi się do miast i regionów, a pośrednio do całej gospodarki krajowej, która współpracuje i kooperuje z nimi.

Na świecie istnieje około 400 wolnych obszarów celnych z czego około 100 przynosi realne korzyści. Dlatego w chwili obecnej, na etapie formułowania się tego typu przedsięwzięć w Polsce, należy stworzyć optymalne warunki do ich prawidłowego i efektywnego gospodarczo funkcjonowania. Nie powinno się dopuścić aby proces ten był sterowany żywiołem.

Niezbędne warunki do zaistnienia WOC to: wolne obszary i grunty o niskiej bonitacji gleb a jednocześnie nie stanowiące rezerwatów i pomników przyrody chronionej, dogodne warunki geograficzne, dysponowanie infrastrukturą komunalną i usługową o parametrach odpowiadających współczesnym wymaganiom światowym, istnienie bazy składowo-magazynowej, dysponowanie dobrym wyposażeniem transportowym w postaci węzłów transportowych umożliwiających przeładunek i transport a także połączenia komunikacyjne tak z zapleczem jak i z kontrahentami zagranicznymi, istnienie niezawodnej łączności telekomunikacyjnej oraz bazy hotelowo-gastronomicznej i usług bytowych. Ważne są również uwarunkowania prawno-instytucjonalne. W WOC-ach powinny obowiązywać zasady światowego rynku gospodarczego, takie zasady podatkowo-prawne, które przyciągałyby inwestorów a nie ich odstraszały. Tu można inwestorom zagwarantować niezmienność zasad wprowadzonego systemu ekonomiczno-finansowego przez z góry określony okres, np 10 lat, różny system ulg i zwolnień podatkowych, ułatwienia w korzystaniu z systemu bankowego itp.

Na obszarze pogranicza polsko-białoruskiego znajdują się dwa Wolne Obszary Celne, Terespol-Małaszewicze i Sokółka. Miasto Terespol po raz pierwszy ośrodkiem wolnego handlu zostało w 1810 roku, kiedy to Fryderyk August, król saski i Książę Warszawski "chcąc większy nadać ruch handlowi Miasta Terespolu, a tem samem powiększyć cyrkulacją pieniędzy w Naszem Xięstwie Warszawskim, po zawarciu układu pod dniem 15 miesiąca terażniejszego, między Ministrem Naszego Skarbu i Dwidziczką Rzeczonego Miasta Terespol z całym

swoim obwodem ma być uważane za Miasto wolne handlowe¹⁾). Ponownie wolny obszar celny w gminie Terespol ustanowiono w 1989 roku w sąsiedztwie portu przeładunkowego PKP Małaszewicze. Brak uregulowań formalnych spowodował zastój organizacyjny i dopiero na podstawie ponownego rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 marca 1993 roku wznowiono działania mające na celu uruchomienie tegoż wolnego obszaru celnego.

Terespol i Małaszewicze (ryc.1) leżą na przedłużeniu Transyberyjskiego Szlaku Tranzytowego - magistrali kolejowej pomiędzy Europą a Azją zaczynającej się od portu Nachodka nad Pacyfikiem a kończącej w Moskwie. W Moskwie następuje rozwidlenie szlaków komunikacyjnych Azja - Syberia - Europa (ryc.2). Jedną z odnóg tego przedłużenia jest linia Moskwa - Brześć - Małaszewicze. Szerokość torów na całym odcinku wynosi 1 520 mm. Jednocześnie w Małaszewiczach znajduje się początek torów o standardzie europejskim - 1435 mm a także odpowiednia infrastruktura do przeładunku towarów i zmiany podwozi wagonów z rozstawu rosyjskiego do europejskiego i odwrotnie. Infrastruktura Suchego Portu PKP Małaszewicze przystosowana jest do przeładunku 9 mln ton ładunków rocznie. Istnienie odpowiedniej infrastruktury w Małaszewiczach a także najkrótsza droga z Azji do wielu ośrodków przemysłowych Europy Zachodniej poprzez Terespol wskazuje na ogromne możliwości rozwoju Wolnego Obszaru Celnego Małaszewicze. Równoległe do torów kolejowych przebiega międzynarodowa droga nr 2 łącząca Moskwę z Europą Zachodnią, którą w perspektywie kilkunastu lat planuje się rozbudować do parametrów autostrady. Około 30 km od lokalizacji WOC Małaszewicze istnieje lotnisko przystosowane do przyjmowania i odprawiania największych współcześnie latających samolotów. Jest to lotnisko wojskowe, a obecnie podejmowane są próby zmierzające do przekształcenia białskopodlaskiego lotniska w lotnisko typu cargo. Może w ten sposób powstać komplementarny węzeł komunikacyjny, stanowiący o dostępności obszarów zaplanowanych jako Wolny Obszar Celny Małaszewicze. Nie bez znaczenia jest również sąsiedztwo kilku przejść granicznych, dwóch kolejowych: osobowego w Terespolu i towarowego w Małaszewiczach a także dwóch drogowych: dla ruchu samochodów ciężarowych w Kukurykach i dla samochodów osobowych w Terespolu. "Bezpośrednie sąsiedztwo wielkiego rynku wschodniego i

1. Wypis z Protokołu Sekretarza Stanu, 23 lipca

funkcjonowanie na styku dwóch infrastrukturalnych systemów komunikacyjnych zapewnia WOC Małaszewicze funkcję najlepszej w Europie bramy na wschód²⁾.

Pomimo zaangażowania organizacyjnego i finansowego na terenie WOC Małaszewicze przedsięwzięcie nadal nie rozpoczęło swojej działalności. Formalną przeszkodą jest brak odpowiedniego ogrodzenia, obwodnicy oświetleniowej oraz obiektów niezbędnych do odpraw celnych. Obserwując jednak przedsięwzięcie i atmosferę wokół niego wydaje się, że największą przeszkodą jest niechęć ośrodków decyzyjnych.

"Pomimo niezrozumienia i niedoceny przez władze centralne roli wolnych obszarów celnych w intensyfikacji eksportu i ożywieniu gospodarki - strefa wolnocłowa w gminie Terespol zaczęła obrastać inicjatywami lokalnymi³⁾. Wprowadzono na teren WOC kilka firm produkcyjnych i usługowych już obecnie zatrudniających kilkaset osób, jak również w otoczeniu WOC-u zaczęły powstawać firmy spedycyjne, konsultingowe, budowlane, handlowe a także giełda towarowa. Zaobserwowano wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, prężności organizacji samorządowych i władz wojewódzkich, powstawanie organizacji prorynkowych. Wszystko to dla zaniedbywanego przez lata Podlasia jest początkiem nowej drogi rozwoju.

Obecnie na terenie WOC-u Małaszewicze działają następujący inwestorzy:

1. "TEMA" Wolny Obszar Celny Małaszewicze-Terespol, Spółka z o.o., w użytkowaniu wieczystym posiada 40,33 ha gruntów,
2. Wschodni Wolny Obszar Celny Małaszewicze S.A. w Białej Podlaskiej, w użytkowaniu wieczystym posiada 11,30 ha gruntów,
3. Polish Farm Meat Zakłady Mięsne Małaszewicze Spółka z o.o., firma z udziałem kapitału włoskiego, w wieczystym użytkowaniu posiada 16 ha gruntów,
4. GASPOL, Spółka z o.o. z udziałem kapitału holenderskiego, w użytkowaniu posiada 15,01 ha gruntów,
5. Centralna Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych, w wieczystym użytkowaniu 1,78 ha gruntów,

²⁾ *Funkcjonowanie Wolnych Obszarów Celnych na podstawie doświadczeń wynikających z uruchomienia Wolnego Obszaru Celnego Małaszewicze w gminie Terespol, maszynopis, str.3*

³⁾ tamże str.4

6. Strefa Wolnocłowa, Spółka z o.o., w użytkowaniu wieczystym 0,34 ha gruntów,

7. Podlaska Agencja Spedytorska WSCHÓD, Spółka z o.o., w użytkowaniu posiada 0,50 ha gruntów,

8) Gmina Terespol, właściciel 83,16 ha gruntów.

Cała powierzchnia Wolnego Obszaru Celnego Małaszewicze wynosi 166 ha.

Wolny Obszar Celny w Sokółce ma mniejsze zaplecze komunikacyjne. Leży przy drodze dojazdowej prowadzącej do przejścia granicznego w Kuźnicy Białostockiej. Brak jest połączeń kolejowych i lotniczych. Nieatrakcyjna lokalizacja i dodatkowo brak infrastruktury jest przyczyną małej prężności funkcjonowania przedsięwzięcia. Dotychczas zgłosiła się tylko jedna firma zagraniczna (z Kazachstanu), zainteresowana działalnością na terenie wolnego obszaru celnego w Sokółce. Ponadto WOC Sokółka nie spełnia wymogów formalnych pod względem prawa celnego: brak oświetlenia, punktów kontroli celnej i stosownego ogrodzenia, również nie sprecyzowany został dotychczas jego status. Dlatego prawdopodobnie w niedalekiej przyszłości działalność WOC-u w Sokółce zostanie zawieszona.

Uzyskiwane korzyści związane z istnieniem WOC-ów mogą mieć charakter bezpośredni lub pośredni, ekonomiczny i społeczny. Korzyści bezpośrednio to: wpływy podmiotu administrującego lub zarządcy przedsięwzięcia, w przypadku Małaszewicz osobą zarządzającą jest wójt gminy, opłaty, czynsze dzierżawne i podatki, wynagrodzenia pracowników zatrudnionych na terenie WOC-u a zamieszkujących region i okolice, wykorzystywanie rezerw energii, wody, gazu a także surowców i produktów krajowych, powstawanie towarzyszących podmiotów gospodarczych pracujących na potrzeby WOC-u, co szczególnie w rolniczym dotychczas regionie białkopodlaskim bardzo uatrakcyjniłoby teren, zyski przewoźników i kooperantów krajowych, zyski z tytułu działalności bankowej, ubezpieczeniowej, udział w lokalnej giełdzie, powstanie sfery hotelowo-usługowej i gastronomicznej w regionie gdzie zlokalizowany jest WOC. Wiele z wymienionych wyżej elementów, jak chociażby baza hotelowo-noclegowa czy usługi bankowo-finansowe, nie stanęło jeszcze w regionie białkopodlaskim na wysokości zadania, dlatego niektóre funkcje związane z zapleczem działania WOC Małaszewicze przejmują Warszawa.

Korzyści pośrednie są efektem dalekosiężnym i będą widoczne dopiero po pewnym okresie. Dotyczyć one będą ogólnej prężności gospodarki regionu i jego ożywienia, rozwoju kooperacji lokalnych przedsiębiorstw z gospodarką światową, przyciągania obcego kapitału, wprowadzania nowoczesnych technologii produkcji i form zarządzania, rozwoju działalności aukcyjnej i giełdowej, wzrost eksportu oraz zwiększenie obrotów handlowych ze światem co w efekcie mogłoby wpłynąć nie tylko na rozwój Podlasia ale także na wzrost dochodu narodowego oraz poprawę bilansu płatniczego państwa.

Jednocześnie należy zdać sobie sprawę z zagrożeń wynikających z funkcjonowania wolnego obszaru celnego. Mogą wystąpić komplikacje na lokalnym rynku pracy, związane ze wzrostem zróżnicowania płac w nowej sytuacji gospodarczej regionu. Prawdopodobnie dojdzie do lokalnego drenażu muzgów. Przedsiębiorstwa działające w ramach WOC-u i kooperujące z nimi będą atrakcyjniejsze płacowo i psychologicznie, co przy tkwiącej nadal w społecznościach lokalnych pogranicza wschodniego, zasadzie społecznej równości, szczególnie z dala od ośrodków, w których postawa rynkowa jest bardziej zakorzeniona, może budzić społeczne niezadowolenie. Najistotniejszym z zagrożeń jest zanieczyszczenie środowiska. Obszary WOC-ów z założenia nie są terenem prowadzenia działalności gospodarczej wpływających ujemnie na jakość okolicznych terenów. Na obszarze WOC Małaszewicze funkcjonujące tam przedsiębiorstwa wyposażone są w nowoczesne oczyszczalnie ścieków o dużych możliwościach przerobu, jednakże poprzez wzrost ruchliwości pojazdów, rozwój infrastruktury komunikacyjnej i mobilności ludności obecność Wolnego Obszaru Celnego Małaszewicze wpływać będzie ujemnie na środowisko przyrodnicze Podlasia. Poza tym przy składowaniu towarów lub działalności związanej z utylizacją własnych odpadów przedsiębiorstwa praktycznie trudno jest wykluczyć w dostawach dużych ilości towarów, przemycania skażonych odpadów z za granicy. Pomimo gwarancji zawartych w umowach międzypaństwowych i pomiędzy przedsiębiorstwami a także znajomość konsekwencji prawnych dla osób fizycznych i prawnych istniejących na terenie WOC-ów, znane są przykłady niesolidności stron i próby składowania odpadów radioaktywnych, wybuchowych czy chemicznych na terenie WOC-ów zlokalizowanych w Polsce.

Zagrożeniem dla regionu i tworzącego się wokół WOC-u systemu rynkowego może być nieefektywność działania przedsięwzięcia, brak

napływu kapitału obcego i krajowego, fakt iż przedsiębiorstwa już funkcjonujące nie osiągają spodziewanych obrotów, nieprzyciągnięcie ładunków i usług. Teoretycznie może to być spowodowane nieatrakcyjnym miejscem, lokalizacją WOC-u, bądź przeszkodami formalno-prawnymi. Dlatego należy przeprowadzić dogłębną analizę warunków ekonomicznych, geograficznych i społeczno-politycznych przed powoływaniem przedsięwzięcia, czego nie dopełniono w przypadku Sokółki. Jeśli chodzi o przeszkody formalno-prawne to ich istota leży w złym przygotowaniu organizacyjnym bądź niestabilności politycznej, społecznej i gospodarczej kraju lub regionu. Wydaje się, że w przypadku Małaszewicz trudności w pełnym uruchomieniu WOC tkwią w niechęci instytucjonalnej spowodowanej różnicami interesów różnych grup społecznych i lokalnych elit. Pamiętać należy, że raz zasiane wątpliwości wśród biznesu, zarówno regionalnego, krajowego jak i zagranicznego, rozwijają się bardzo szybko i często pomimo prób późniejszego uatrakcyjniania terenu czy likwidowania formalnych przeszkód zawsze pozostawia ziarenko nieufności czy zaistniała stabilizacja nie jest tylko przejściowa.

Aby przezwyciężyć trudności związane z rzeczywistym powołaniem WOC-ów we wschodniej strefie przygranicznej wydaje się, że należy wprowadzić pewien ład w dziedzinie legislacji, strategii rozwoju i zagospodarowania przestrzennego.

W dziedzinie legislacji konieczne jest ściśle rozgraniczenie, zdefiniowanie pojęć skład celny i wolny obszar celny. Przedstawiona definicja w Dzienniku Ustaw z dnia 31.XII.1989 a następnie poprawiona w Dzienniku Ustaw z dnia 19.VIII.1991 w następującym brzmieniu: "Wolnym obszarem celnym jest wyodrębniona i niezamieszkała część polskiego obszaru celnego, traktowana jako zagranica, na której może być prowadzona działalność gospodarcza przez polskie, zagraniczne i międzynarodowe podmioty gospodarcze, z wyłączeniem handlu detalicznego. Wyłączenie nie dotyczy wolnego obszaru celnego ustanowionego na terenie lotniczego, morskiego lub rzeczno-przebiegu granicznego.", "Składem celnym jest wyodrębniona część polskiego obszaru celnego, traktowana jako zagranica, na której terenie podmioty gospodarcze mające siedzibę na terenie Polski mogą składować i przechowywać towary oraz dokonywać ich konsygnacji i konfekcjonowania" nie stawia jednoznacznej granicy. W którym momencie skład celny zaczyna być wolnym obszarem celnym, i odwrotnie, a także kiedy WOC spełnia

funkcje składu celnego. Problemem jest również pojęcie "działalność gospodarcza". Termin ten obejmuje również handel hurtowy i składowanie, które w zamierzeniach ustawodawców nie wchodzi w zakres działalności na terenie WOC-ów. W chwili obecnej pobieranie należności VAT jest w sprzeczności z zapisem o traktowaniu obszaru WOC jako zagranicy. Jednakże biorąc pod uwagę, że jak dotychczas żaden z WOC-ów, w tym Małaszewicze, nie spełnił wymogów formalnych, a więc nadal nie może być traktowany jako zagranica w związku z czym odpłatność VAT jest uzasadniona. Należy mieć jednak nadzieję, że z chwilą osiągnięcia pełnej sprawności przez WOC-e podatek ten będzie pobierany w sposób podobny jak przy operacjach międzynarodowych.

W chwili obecnej organem zarządzającym wolnymi obszarami celnymi we wschodniej strefie przygranicznej są wójtowie Gmin. Jednakże, szczególnie na obszarach położonych peryferyjnie, samorząd terytorialny nie jest przygotowany merytorycznie do prowadzenia rozmów z osobami zajmującymi się biznesem, który powinien się tam pojawić. Zachodzi również obawa, że nieznamość złożoności funkcjonowania WOC-ów przez władze gminne może być przyczyną nadużyć ze strony inwestorów. Dlatego organem sprawującym nadzór nad wolnymi obszarami celnymi powinny być w chwili obecnej co najmniej Urzędy Wojewódzkie. Wynika to również z faktu, iż gmina, przy niewystarczającym budżecie nawet na bieżące rachunki, nie jest w stanie zabezpieczyć odpowiedniego wyposażenia technicznego, sięgającego wielokrotności bieżących dochodów. Tworzenie infrastruktury transportowej, powiązań między WOC-ami i z całym krajem wymaga również dużych nakładów a dodatkowo jest utrudnione ze względów formalnych, gdyż gmina nie jest zarządcą wszystkich gruntów przez które musi przechodzić system transportowy łączący ze sobą poszczególne wolne obszary celne.

Czynniki związane z działalnością WOC można podzielić na dwie kategorie. Z jednej strony nakłady i obowiązki, a z drugiej korzyści. Z punktu widzenia ekonomii pożądaną są większe nakłady aby zgodnie z elementem mnożnikowym, osiągać większe profity. Jak wcześniej wspomniano wielkość nakładów jest tak duża, że są one poza zasięgiem możliwości gminy. Możliwe są również inwestycje przyszłych użytkowników, ale ponieważ wchodzi w grę duże pieniądze Państwo jest zdecydowanie lepszym gwarantem przyszłych korzyści inwestorów.

Ponadto ważne jest w chwili obecnej uznanie WOC-ów jako niezwykle istotnego zagadnienia z punktu widzenia rozwoju gospodarczego

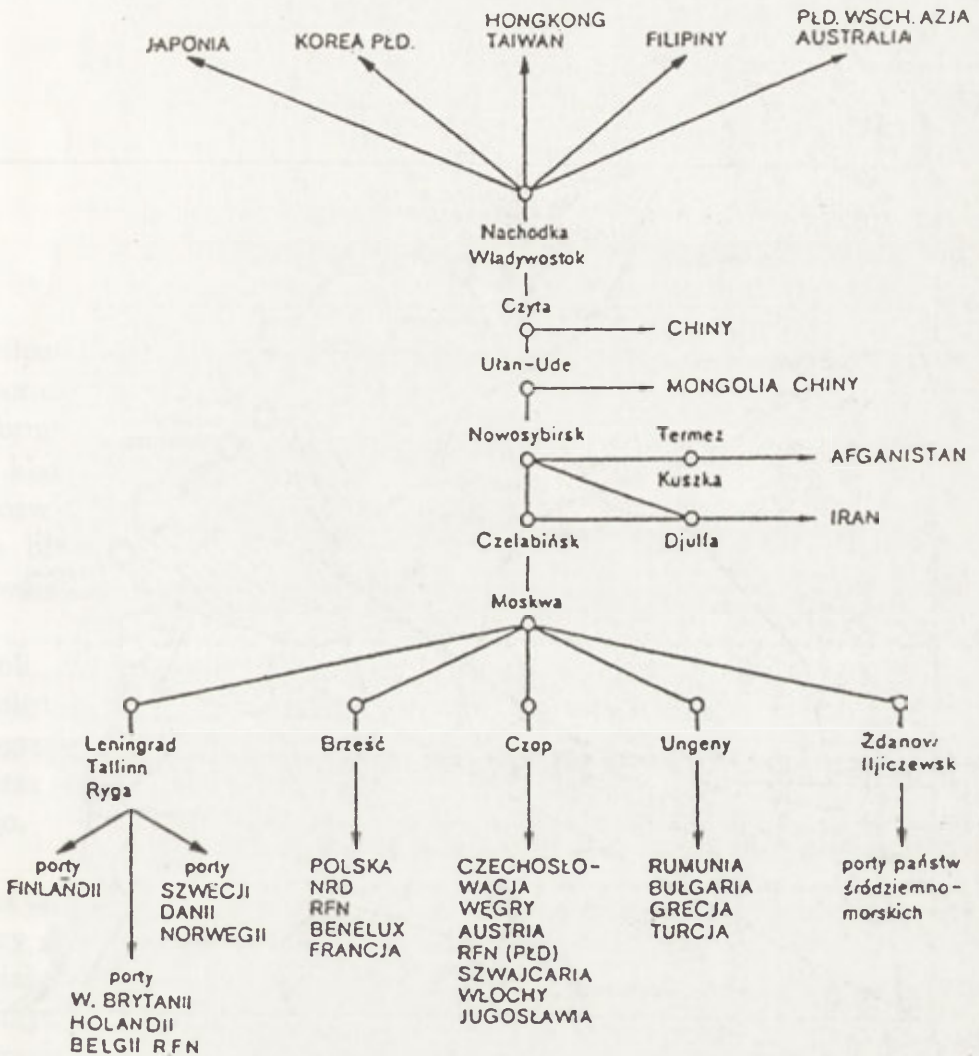
Państwa. Wydaje się celowe opracowanie strategii rozwoju poszczególnych wolnych obszarów celnych w perspektywie krótkoterminowej i długoterminowej. Perspektywa krótkoterminowa to przede wszystkim nakłady finansowe potrzebne na ten cel. Spodziewane profity dotyczyć będą wzrostu zatrudnienia przy budowie infrastruktury, podniesienia rangi terenu, wyjścia z "zaścianka gospodarczego", zmiany charakteru gospodarki, aktywizacji gospodarczej, przyływu wysoko kwalifikowanych kadr.

W perspektywie dalszej wystąpi kumulowanie się kapitału, dalszy wzrost przedsiębiorczości oraz zmiana wzorców gospodarczych, a w dalszej konsekwencji czynniki te prowadzą do wytworzenia się ośrodka wzrostu, który nawet po wejściu do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i innych organizacji europejskich, będzie nadal spełniał w danym terenie swe funkcje. Termin wejścia Polski do powyższych organizacji jest jeszcze nieokreślony, a w obliczu trwającego kryzysu w Europie Zachodniej nie koniecznie musi być szybki. Natomiast z punktu widzenia obecnego stanu naszej gospodarki wszelkie aktywizujące ją elementy powinny być popierane. Dodatkowo na obszarze województwa białkopodlaskiego wyzwoliły się elementy rynkowe tkwiące w możliwościach rozwoju handlu pomiędzy obszarami o znacznych różnicach w dochodach ludności i cen towarów po obu stronach granicy. Ewolucja działalności handlowej na tym terenie jest stosunkowo szybka, i należy się spodziewać również dość szybko zachodzących zmian jakościowych jeśli chodzi o WOC-Małaszewicze. W dużym stopniu ich postać i rozwój zależy od nadania tym przedsięwzięciom odpowiednich torów, opartych o strategię działania, mającą swe odniesienie w przepisach prawnych. Korzystne jest wzorowanie się na przykładach obcych, jednakże zawsze należy pamiętać o specyfice naszego terenu oraz specyfice sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, wynikającej z procesu "przejścia" w jakim obecnie się znajdujemy.

Bardzo istotne z punktu widzenia rozwoju Wolnego Obszaru Celnego Małaszewicze jak i interesu dochodów Państwa jest wzajemne usytuowanie WOC-ów w stosunku do siebie. Pożądane byłoby stworzenie i wykorzystanie infrastruktury transportowej i technicznej łączącej Wolny Obszar Celny Małaszewicze z będącym w sferze planów i organizacji WOC-em w Gdańsku. Chodzi o optymalne wykorzystanie infrastruktury na terenie WOC-ów ale także połączeń komunikacyjnych WOC z krajem i zagranicą. Istnienie parku maszynowego i infrastruktury

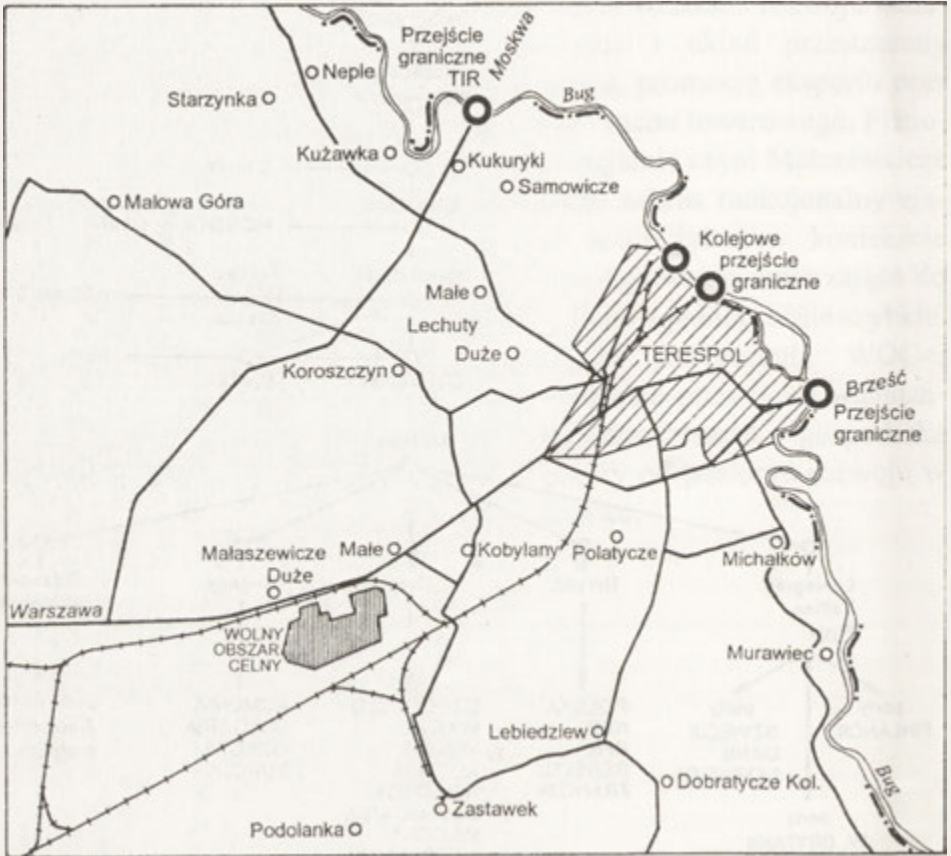
przeładunkowej z transportu morskiego na lądowy (kolejowy i samochodowy) w Gdańsku oraz odpowiedniego wyposażenia w Małaszewiczach mogłoby stworzyć bardzo dogodny system połączeń tranzytowych przez nasz kraj. Warunkiem niezbędnym jednakże jest wybudowanie infrastruktury transportowej łączącej Port Morski w Gdańsku z Suchym Portem w Małaszewiczach.

Reasumując, przedsięwzięcie typu wolny obszar celny na pograniczu polsko-białoruskim jest w chwili obecnej bardzo pożądanym zjawiskiem tak z punktu widzenia rozwoju zaniedbanej części kraju, całej mapy gospodarczej Polski, jak również z punktu widzenia rozwoju handlu ze wschodem. Połączenia komunikacyjne i układ przestrzenny Małaszewicz gwarantuje duże obroty towarowe, promocję eksportu oraz dochody z tytułu obsługi transkontynentalnego ruchu towarowego. Planowane przesunięcie granicy EWG na Bug potencjalnie czyni Małaszewicze ośrodkiem o znaczeniu europejskim. Jednakże zakres funkcjonalny zjawiska jest niezwykle złożony, w samym sobie jak i w kontekście zewnętrznych powiązań. Dlatego wszelkie postępowanie zmierzające do jego uaktywnienia musi być głęboko przemyślane a jednocześnie szybkie. Zakres możliwych do uzyskania korzyści z istnienia WOC-u Małaszewicze związany jest z jego stanem formalno-prawnym i organizacyjnym przed wejściem Polski do EWG i zjednoczeniem z gospodarką europejską. Zakres późniejszych korzyści zależy od poziomu rozwoju w pierwszym okresie, dlatego działać należy szybko.

Ryc. 1 Międzynarodowe połączenia dowozowo/odwozowe transsyberyjskiego szlaku tranzytowego

Źródło: L.Kuźma, T.Szczepaniak, J.Tarnowski, *Tranzyt w międzynarodowej wymianie towarowej*, Warszawa 1988 s. 247

Ryc. 2 Wolny Obszar Celny Małaszewicze na tle infrastruktury komunikacyjnej rejonu Terespol

Włodzimierz Zgliński

KANAŁ AUGUSTOWSKI JAKO SZANSA POLSKO - BIAŁORUSKIEJ WSPÓŁPRACY PRZYGRANICZNEJ

1. Wprowadzenie

Kanał Augustowski będący częścią nigdy niedokończzonej 1000-kilometrowej drogi wodnej łączącej Wisłę z Niemnem i dalej z bałtyckim portem Windawą, stanowi unikalną, zachowaną w prawie niezmienionej formie inwestycję z początku XIX wieku, uznaną w 1968 roku za zabytek I klasy. Przy jego budowie zastosowano najnowsze technologie i śmiałe rozwiązania techniczne, podziwiane w ówczesnym świecie i świadczące o bardzo wysokim poziomie teoretycznym i technicznym polskich twórców i budowniczych kanału.

W swej przeszło półtorawiecznej historii kanał nigdy nie spełniał roli, dla której został wybudowany. Zmieniające się układy stosunków międzynarodowych i rozwój innych środków transportu wpłynęły na ograniczenie jego roli do lokalnego transportu towarów, głównie drzewa oraz rozwoju niewielkiego w stosunku do możliwości, ruchu turystycznego.

Obecnie w nowych realiach politycznych reaktywowanie Kanału na całej 100 km długości po obu stronach granicy państwowej, od Biebrzy do Niemna, stanowiłoby nie tylko spektakularny przykład polsko - białoruskiej współpracy przygranicznej, ale także niepowtarzalną szansę przyciągnięcia ruchu turystycznego z wielu krajów Europy. Szlak kanału przebiega bowiem przez najczystsze ekologicznie tereny Europy o wspaniałej przyrodzie, pięknych krajobrazach i bardzo dobrym mikroklimacie, sprzyjającym leczeniu rozmaitych schorzeń, m.in. chorób układu krążenia. Kanał połączyłby dwa znane uzdrowiska: Augustów i Druskienniki. Reaktywowany kanał, przebiegając przez dotychczas "martwą"

granicę, łącząc ze sobą rejony nadgraniczne, przyczyniłby się do ich aktywizacji gospodarczej.

Podczas III seminarium polsko - białoruskiego, dotyczącego współpracy przygranicznej, uczestnicy seminarium, w tym również władze województw suwalskiego i białostockiego uznali, iż reaktywowanie kanału i jego zagospodarowanie turystyczne stanowi jedno z trzech głównych zadań zmierzających do aktywizacji współpracy przygranicznej (obok budowy i modernizacji przejść granicznych oraz integracji zarządzania i ochrony Puszczy Białowieskiej).

2. Historia powstania i budowy kanału Augustowskiego

Powstanie Kanału Augustowskiego wiąże się z położeniem geopolitycznym Królestwa Polskiego, odciętego przez Prusy od dostępu do Bałtyku i pozbawionego utartego przez wieki szlaku wywozu towarów Wisłą do Gdańska. Prusy oddzielały również od Bałtyku ujście Niemna oraz dolny bieg Warty.

W latach dwudziestych XIX wieku Królestwo Polskie stanowiło, pomimo niedawnych zniszczeń z okresu insurekcji kościuszkowskiej i wojen napoleońskich, ważny ekonomicznie kraj Europy, eksportujący płody rolne, produkty mineralne i drzewo a importujący maszyny i urządzenia dla dynamicznie rozwijającego się przemysłu. Ówczesna polityka gospodarcza kraju oparta na rozwoju silnego rolnictwa, zmierzała do jak najszybszego zwiększenia produkcji przemysłowej i wykorzystania bogactw naturalnych w celu osiągnięcia jak najdalej idącej samowystarczalności.

Mimo postanowień Kongresu Wiedeńskiego, zastrzegających dla Polski wolną i swobodną żeglugę handlową na obszarze dawnej Rzeczypospolitej, w jej granicach sprzed 1772 roku, Prusy wysokimi taryfami celnymi utrudniały wymianę handlową. 10 kwietnia 1823 roku wprowadziły wysokie cła represyjne (prusko - rosyjska wojna celna) na towary wywożone z Rosji i stanowiącego jej część Królestwa Polskiego. Nowa taryfa celna oraz brutalna polityka Prus, drwiąca z traktatów międzynarodowych wywołała oburzenie zarówno u administracji petersburskiej jak i w Królestwie Polskim.

Wówczas to narodziła się idea nowej drogi wodnej omijającej Gdańsk, łączącej Wisłę z Niemnem przez Narew, Biebrzę, Nette, system sztucznie połączonych jezior i rzeką Czarna Hańcza, dalej kanałem z Niemna przez rzekę Wentę aż do najrzadziej i najkrócej zamarzającego rosyjskiego portu bałtyckiego - Windawy. Łączna długość całej trasy sięgała 1000 km (ryc. 1)¹⁾. Za twórcę idei Kanału uznaje się Księcia Xawerego Druckiego-Lubeckiego - ministra Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego.

Ta śmiała, lecz kosztowna idea znalazła pełne poparcie Cara Aleksandra I, który polecił bratu Wielkiemu Księżu Konstantemu realizację Kanału. Namiestnik Królestwa Polskiego wydał z kolei rozkaz generałowi Haukemu - szefowi Kwatermistrzostwa Generalnego Artylerii i Inżynierii, zajęcie się całą stroną techniczną i wykonawczą budowy polskiego odcinka Kanału. Generał Hauke jako wykonawcę zarówno projektu jak i całego przedsięwzięcia wyznaczył ppłk. Ignacego Prądyńskiego. W ciągu niecałego roku, już wiosną 1824 roku projekt Kanału został wykonany i przedstawiony Radzie Administracyjnej Królestwa. Nawet we współczesnych czasach zadziwia tempo prac studialnych, których zakres obejmował nie tylko zaprojektowanie odcinków Kanału, śluz, upustów, przekopów, nasypów, dróg holowniczych, mostów i budynków, ale również usprawnienie rzek, zbadanie prądów, wylewów, stanów wód rzek i jezior. W lipcu 1824 r. Cesarz zatwierdza projekt, a w 1825 r. rozpoczynają się prace budowlane na 100 kilometrowym polskim odcinku Kanału. Na mało zaludnionym dziewiczym obszarze zorganizowano wielki plac budowy. Zbudowano drogi, cegielnie, warsztaty stolarskie, ślusarskie i kowalskie, hutę w Sztabinie, piece do wypalania wapna.

Budowę poszczególnych odcinków Kanału i 18 śluz powierzono inżynierom wojskowym z Korpusu Inżynierskiego Komunikacji. Byli to zarówno wykształceni w uczelniach francuskich, dawni oficerowie napoleońscy oraz absolwenci Instytutu Korpusu Inżynierów w Petersburgu, jak również wysoko wyspecjalizowani i doskonale przygotowani teoretycznie absolwenci uczelni polskich (m. in. Szkoły Artylerii i Inżynierii, Szkoły Akademiczno - Górniczej).

¹⁾ Przy opisie budowy Kanału oraz jego parametrów technicznych oparto się głównie na opracowaniu J. Górewicza i B. Orłowskiego "Kanał Augustowski, jego dzieje i przyszłość", Wiedza Powszechna, Warszawa, 1971r.

Kanał i jego urządzenia wybudowane zostały według najnowszych wówczas technologii i wzorów światowych. Rozmiary śluz zaprojektowano wg założeń teoretyków francuskich, które we Francji realizowano dopiero 60 lat później (w 1885r.) przy budowie Kanału Południowego. Przy ich budowie prawdopodobnie poraz pierwszy na świecie w 1826 r. użyto wodoodpornego tzw. "wapna hydraulicznego", odpowiednika cementu portlandzkiego, wynalezione go w Anglii (i uważanego za drugi po maszynie parowej wynalazek, który zrewolucjonizował świat XIX wieku) i zastosowanego dwa lata później przy budowie tunelu pod Tamizą w Londynie.

Śluzy są posadowione na sklepieniach odwróconych lub rusztach palowych i murowane z kamienia polnego oraz oblicowane cegłą na zaprawie z wapna hydraulicznego. Część murów najbardziej narażona na uszkodzenia (przyczółki, progi, wnęki wrót, górne krawędzie ścian) oblicowane są ciosami z piaskowca. Wrota śluzowe wykonano z okutej dębiny. Obracały się one na zawiasach z żelaza lanego osadzonych w kamieniu ciosowym, zalanym ołowiem. We wrotach umieszczone były motylkowe zastawki służące do napełniania i opróżniania komór, uruchamiane za pomocą mechanizmu przypominającego śrubę bez końca. Mechanizmy te funkcjonują do dnia dzisiejszego na wielu jeszcze śluzach Kanału Augustowskiego. Łącznie wybudowano 18 śluz (16 jednokomorowych, jedną dwukomorową w Paniewie i jedną trzykomorową w Niemonowie).

Dla normowania stanów wód włączonych w system skanalizowanych rzek służy 20 upustów wybudowanych pierwotnie z drewna. Częścią składową Kanału były również drogi holownicze, 14 mostów, przepusty, port w Augustowie i 20 domów dla służby kanałowej.

O ogromie przeprowadzonych przy budowie Kanału prac świadczy ilość użytych materiałów: 17 tys. m³ kamienia polnego, 6,9 mln cegieł, 8,9 tys. ton wapna hydraulicznego, 617 tys. m³ drzewa sosnowego, 31 tys. m³ dębiny, 825 ton żelaza, 4,4 ton stali, 35,4 ton ołowiu i 3 tony mosiądzu (są to dane przytoczone przez W. Bolesta, przeliczone przez autora na współczesne jednostki miary).

Budowa Kanału i wprowadzenie żeglugi po nim przebiegała w szybkim tempie. Wprawdzie wybuch Powstania Listopadowego zatrzymał prawie na 2 lata wszelkie prace, a w wyniku działań wojennych wiele budowli uległo zniszczeniu, to już w 1838 r. ukończono budowę i w 1839 r. otwarto żeglugę na polskim odcinku Kanału. Po

zakończeniu robót Kanał Augustowski stał się celem wycieczek specjalistów z krajów Europy Zachodniej a nawet Ameryki Północnej. Świadczy to o randze ówczesnej polskiej myśli technicznej reprezentowanej przez projektantów i budowniczych Kanału.

Szlak wodny mający połączyć Niemen z Bałtykiem nie został jednak do końca zrealizowany. Prace nad nim rozpoczęto również w 1825 roku i przerwano z chwilą wybuchu Powstania Listopadowego, a próby ich kontynuacji nigdy już nie uzyskały aprobaty władz carskich. Według projektów trasa ta miała mieć 395 km i wiodła z Niemna Dubissą do ujścia jej dopływu Szawszy (89 km), następnie 26 km kanałem nazwanym "Obocznyj" do wsi Bubie (na wysokości 85 m n.p.m. i 78,7 m powyżej poziomu Niemna), skąd kanałem "Sojeditelny" (13km) do rzeki Windawy i dalej aż do jej ujścia (267 km) w Windawie. Na całym odcinku tej trasy zaprojektowano 41 śluz i 11 zapór spiętrzających wody Dubissy i Windawy.

Zaniechanie prac nad budową Kanału spowodowane było zarówno faktem coraz większego zaniedbywania interesów gospodarczych Królestwa ze strony Rosji, jak też wprowadzeniem kolei żelaznych. W dalszych planach zamieniono projekt Kanału Windawskiego na projekt kolei Kowno - Libawa, która miała przewozić do Bałtyku towary dostarczane do Kowna Kanałem Augustowskim.

Z chwilą rozpoczęcia budowy Kanału Augustowskiego, Prusy doceniając determinację Królestwa Polskiego i Rosji w rozwiązaniu problemu eksportu nadwyżek rolnych, 11 marca 1825 roku zniosły represje celne i obniżyły znacznie opłaty tranzytowe. Z gospodarczego punktu widzenia była to jedyna korzyść jaką przyniosła zakrojona na tak wielką skalę inwestycja, która w rezultacie okazała się zbędna. Fakt ten jednak uchronił wybudowany Kanał przed modernizacją i pozwolił dotrzeć mu w prawie niezmienionej postaci do dnia dzisiejszego.

W ciągu przeszło półtorawiecznego istnienia Kanał przechodził rozmaite koleje losu (dewastacje wojenne, naprawy, niewielkie przeróbki) i aż do 1990 r. był w różnym stopniu wykorzystywany dla przewozu towarów, głównie drzewa. Nowa granica państwowa z 1945 roku, przebiegająca w poprzek przez Kanał i zniszczoną śluzę w Kurzyńcu, ostatecznie przyczyniła się do utraty znaczenia Kanału Augustowskiego, łączącego Wisłę z Niemnem.

W 1968 roku uznano Kanał z jego budowlami i szlakiem za zabytek klasy pierwszej. Zobowiązuje to do przywrócenia budowlom Kanału

ich dawnego wyglądu i zachowanie szlaku w niezmienionej postaci przy jednoczesnym utrzymaniu jego pełnej sprawności technicznej.

3. Przebieg i współczesny stan Kanału Augustowskiego

Długość Kanału Augustowskiego na odcinku polsko - białoruskim wynosi około 100 km, z tego po stronie polskiej - 81 km. W jego skład wchodzi sztuczne przekopy - 40 km, skanalizowane odcinki rzek Netta i Czarna Hańcza - 34 km, jeziora - 18 km i stawy - 8 km. Największą wysokość (124,87 m npm.) osiąga Kanał między śluzami Swoboda i Gorzycza na dziale wodnym Wisły i Niemna. Ogólny spadek zwierciadła wody Kanału od tego punktu do poziomu normalnej wody Biebrzy wynosi 15 m, zaś do poziomu Niemna 39,5 m. Do pokonania różnic poziomu wód służy 18 śluz, w tym jedna trzykomorowa w Niemnowie, jedna dwukomorowa w Paniewie i 16 jednokomorowych. W granicach Polski znajduje się 14 śluz, na liczącym 19 km odcinku białoruskim - 3 śluzy: Warkusz, Dąbrówka i Niemnowo i na granicy 1 śluza w Kurzyńcu.

Linia żeglugi zgodnie z projektem budowy Kanału zaczyna się od rzeki Narwi, od ujścia do niej Biebrzy aż do wpadającej do niej rzeki Netty. Tu wybudowano śluzę Dębowo. Obok niej znajduje się upust, którym wody Netty odpływają do Biebrzy. Od śluzy Dębowo (0 km) łożyskiem skanalizowanej rzeki Netty oraz wykopem o długości 2,5 km Kanał dochodzi do śluzy Sosnowo (11km), następnie prostym wykopem do śluzy Borki (17km) i dalej wykopem i dawnym łożyskiem Netty do śluzy Białobrzegi (25 km). Obok tej śluzy znajduje się upust, którego zadaniem jest doprowadzanie wody z jeziora Sajno, w celu poprawy warunków żeglowości skanalizowanych rzek Netty i Biebrzy. Dalej Kanał przebiega miejscami wyprostowanym korytem Netty do śluzy w Augustowie (32 km). Rzeka Netta przez upust w Augustowie skierowana została sztucznym Kanałem Bystrym do jez. Sajno.

Opisany wyżej południowy odcinek Kanału do śluzy w Augustowie jest najmniej urozmaicony, posiada nizinne brzegi użytkowane przeważnie jako pastwiska. Śluzy i upusty zostały tu odbudowane i zmodernizowane po II wojnie światowej i utracił swój pierwotny wygląd i zabytkowy charakter. W Augustowie rozebrano starą śluzę i wybudowa-

no w 1950 r. nową, przesuniętą w stosunku do miejsca, w którym stała stara.

Począwszy od Augustowa do granicy państwa Kanał biegnie równoleżnikowo w kierunku wschodnim, przecinając malowniczą Puszcę Augustowska. Od przystani w Augustowie krótkim odcinkiem rzeki Netty, a następnie przez jezioro Necko (pow. 5,19 km², długość 5 km, szerokość 800 m, głębokość do 25 m) krótkim przesmykiem dochodzi do jeziora Białego (pow. 4,85 km², długość 6 km, szerokość 1,25 km, głębokość do 30 m) i służy w Przewięzi (42 km). Służą tą biegnie droga Augustów - Sejny - przejście graniczne w Ogrodnikach. Od Przewięzi jeziorem Studzienicznym (pow. 2,72 km², długość 3,5 km, szerokość 1 km, głębokość ponad 30 m) i wykopem, Kanał dochodzi do służy Swoboda (47 km) leżącej już na stanowisku szczytowym. Następnie stawem zwanym "Ślepy" i sztucznym przekopem o długości 7 km poprzez Stawy Gorczyckie (pow. 0,23 km², długość 2,5 km, szerokość 50-200 m) dochodzi do służy Gorczyca (57,5 km). Jest to najpiękniejszy odcinek gdzie Kanał biegnie prostą aleją wśród pagórkowatego terenu, we wspaniałej oprawie leśnej Puszczy Augustowskiej. Do regulowania poziomu wody i nawadniania Kanału służy trzyzastawkowy upust w Suchorzeczu, łączący Kanał z jeziorem Serwy i położony na dziale wodnym między stawami Swoboda i Gorczyca. Ilość wody w zbiorniku jez. Serwy pozwala na około 5 tysięcy prześluzowań na Kanale w ciągu roku. Zważywszy, że w sezonie nawigacyjnym trwającym 175 dni można wykonać najwyżej 7 tys. śluzowań (tylko w ciągu dnia), alimentacja Kanału wodami jeziora Serwy jest wystarczająca. W latach 1925 - 1929, kiedy ruch na Kanale był duży i nie krępowany trudnościami gospodarczymi, projektowano w celu zwiększenia zdolności tranzytowej systemu utworzenie na jeziorze Blizno i Tobołowo zbiorników dodatkowych włączonych do zbiornika jeziora Serwy.

Od służy Gorczyca półkilometrowym wykopem opada Kanał do jez. Orlewo (0,25 km², długość 750 m, głębokość do 5 m) i następnym kilometrowym wykopem przez jez. Paniewo (0,4 km², długości 1 km, głębokości do 12,5 m) i dalszym 300 metrowym wykopem dochodzi do dwukomorowej służy Paniewo (61 km). Do służy tej docierają obecnie statki spacerowe z Augustowa. Następnie jeziorem Krzywym (1,5 km długości) i krótkim wykopem dochodzi Kanał Augustowski do służy Perkuć (62,5 km). Służę tę wybudowano w pięknym otoczeniu leśnym. Obok znajduje się jeden z licznych rezerwatów puszczańskich "Perkuć".

Półkilometrowy przekop prowadzi Kanał dalej do jez. Mikaszewo (1,26 km², długość 3,5 km, szerokość do 75 - 600 m, głębokość do 15 m), po czym wąskim przesmykiem na mniejsze jezioro Mikaszówek (0,17 km², długość 1,2 km, szerokość do 400 m, głębokość 5 m) do śluzy Mikaszówka (69 km). Kilometr dalej znajduje się śluza Sosnowek leżąca 0,5 km od Czarnej Hańczy. Dalej na przestrzeni 23 km Kanał biegnie skanalizowanym korytem Czarnej Hańczy, wąską doliną o brzegach dość wysokich i pagórkowatych, miejscami pokrytych lasem. Szerokość zwierciadła wody wynosi 20 - 30 m, a przy śluzach rzeka rozszerza się i tworzy stawy o szerokości 100 - 200 m. Głębokość rzeki waha się w granicach 1 - 3 m, na mieliznach i przy stanach niskich nie przekracza 0,5 - 0,6 metra. Na Polskim odcinku Kanału znajdują się trzy śluzy: Tartak (74 km), Kudrynki (77 km) i zniszczona śluza na granicy państwa w Kurzyńcu (81 km).

19-kilometrowy odcinek Kanału po stronie Białoruskiej biegnie z początku Czarną Hańczą. Na 83 km Kanału znajduje się jednokomorowa śluza o największym spadku (3,36 m) w Workuszu. Za tą śluzą do Czarnej Hańczy wpada kapryśna i gwałtowna rzeka Wołkuszanka. Na 90 km Kanału znajduje się śluza Dąbrówka. W Dąbrówce obok śluzy znajduje się duży upust, służący do przepuszczania wielkich wód Czarnej Hańczy, która po przejściu przez upust wraca do systemu i dopiero po przejściu przez następny upust w Czortku Kanał biegnie sztucznym pięciokilometrowym wykopem przez doliny błotnistych rzeczek Ostaszenki i Pieszcanki do pięcizastawkowego upustu w Kurkulu (przeznaczonego do współpracy z upustem w Czortku). W odległości 1,5 km od upustu w Kurkulu (przy wylocie Kanału do Niemna) znajduje się ostatnia, trzykomorowa śluza w Niemonowie. Przy normalnym stanie wody różnica poziomów rzeki i Kanału wynosi 7,13 m, natomiast przy wysokich stanach Niemna redukuje się 2,5 m, zaś przy stanach niskich przekracza 8 metrów. Śluzy i upusty na terenie Białorusi nie były remontowane od czasów wojny. Wrota zbutwiały i odpadł, ale wszystkie mechanizmy zostały nienaruszone i ich renowacja jest możliwa.

4. Możliwości wykorzystania reaktywowanego Kanału Augustowskiego dla aktywizacji polsko-białoruskich obszarów przygranicznych.

Unikalne w Europie walory Kanału Augustowskiego, jego niezmienny przez półtorawieczne użytkowanie wygląd, zachowane urządzenia i techniki służowania oraz piękno otaczającej go przyrody, stanowią wielką szansę wykorzystania go na całym 100-kilometrowym odcinku. Wymaga to oczywiście wspólnych przedsięwzięć Polski i Białorusi, programu odbudowy zniszczonych śluz, budowy taboru pływającego, infrastruktury, a przede wszystkim wspólnego planu zagospodarowania Kanału i jego otoczenia.

Reaktywowanie Kanału obok wymiernych korzyści gospodarczych miałyby też wymiar polityczny. Byłoby przykładem współpracy przygranicznej między dwoma sąsiadami w Europie Środkowo - Wschodniej.

Wydaje się, że reaktywowanie Kanału przy współczesnej technice nie powinno być przedsięwzięciem zbyt trudnym. Półtora wieku temu projekt całości Kanału, łącznie z pracami studialnymi i badawczymi oraz staranną dokumentacją techniczną opracowano w ciągu niecałego roku, a budowa prowadzona od podstaw w dziewiczym terenie, w środku Puszczy Augustowskiej, trwała 13 lat (łącznie z dwuletnią przerwą podczas Powstania Listopadowego). Budowa poszczególnych śluz trwała na ogół niecały rok.

Można w tym miejscu snuć wizje różnego rodzaju zagospodarowania Kanału i jego strefy. Wspólnym ich warunkiem jest jednak zachowanie zabytkowego charakteru Kanału i jego budowli oraz rygorystyczne uwzględnienie zasad ochrony przyrody, tak by nie dopuścić do degradacji w wyniku budowy niezbędnej infrastruktury. Przebudowane obiekty należy w miarę możliwości doprowadzić do pierwotnego stanu, a pogłębienie Kanału i dostosowanie go żeglugi statków motorowych prowadzić tak by nie naruszyć jego pierwotnego wyglądu.

Kanał służyć winien jako linia komunikacji wodnej dla regularnej żeglugi pasażerskiej (np. Druskienniki - Augustów, Augustów - Grodno), dla wycieczek zarówno indywidualnych kajakami lub łodziami jak też statkami wycieczkowymi. Atrakcją byłby też przejazd Kanałem statkami parowymi, zbudowanymi na wzór takich jakie pływały tu w okresie

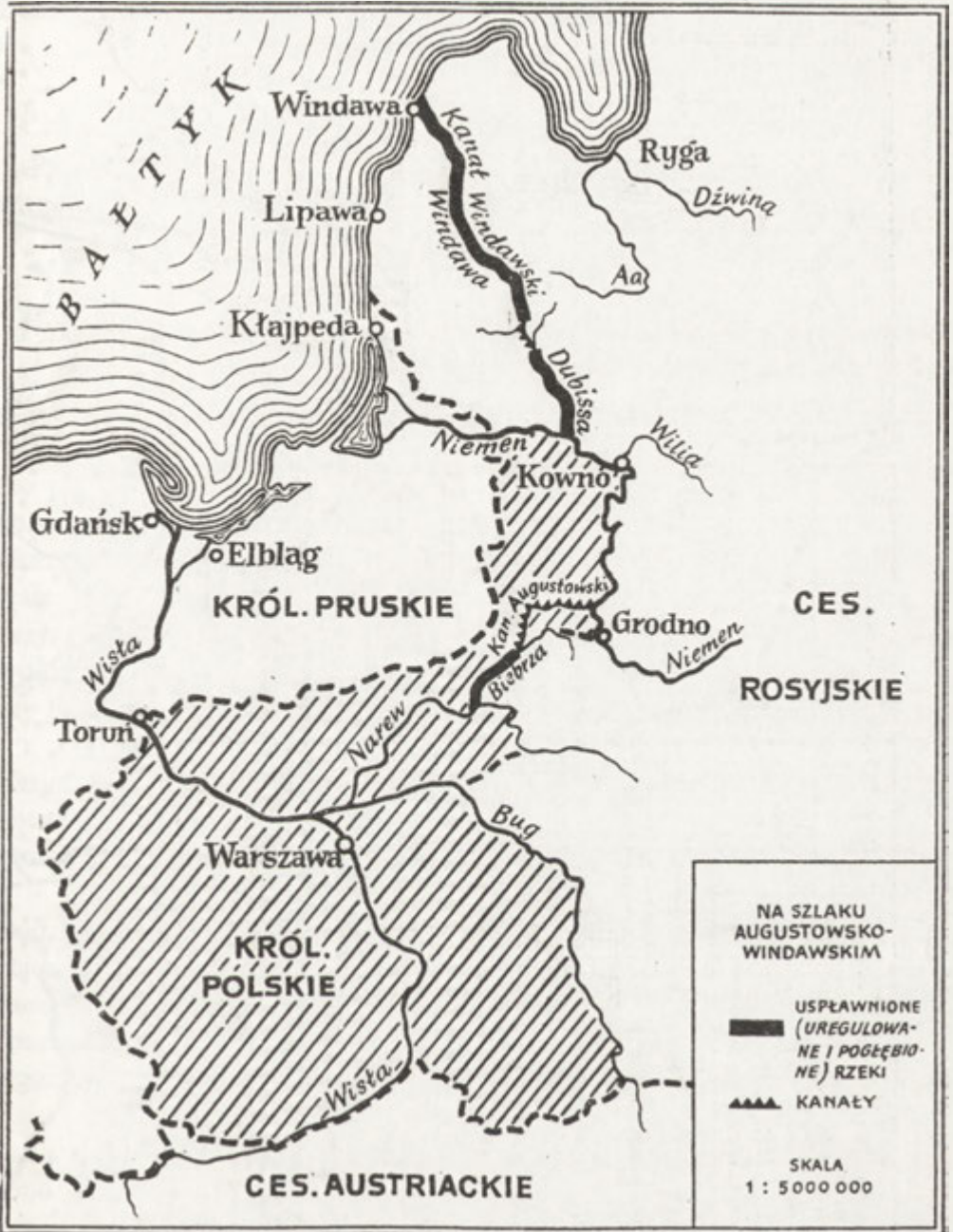
międzywojennym (np. "Emilia Plater" czy "Dwernicki"), w zimę zaś statkami motorowymi na płozach.

W strefie Kanału należy wybudować hotele, motele, pensjonaty, schroniska, stacje wodne, parkingi i całą niezbędną infrastrukturę turystyczną. Wykorzystać można też walory uzdrowiskowe (wody mineralne i mikroklimat) rozbudowując sanatoria w Augustowie i Druskiennikach. Atrakcją byłyby tu wczasy uzdrowiskowe z programem: pobyt w Augustowie - podróż statkiem do Druskiennik - pobyt w Druskiennikach.

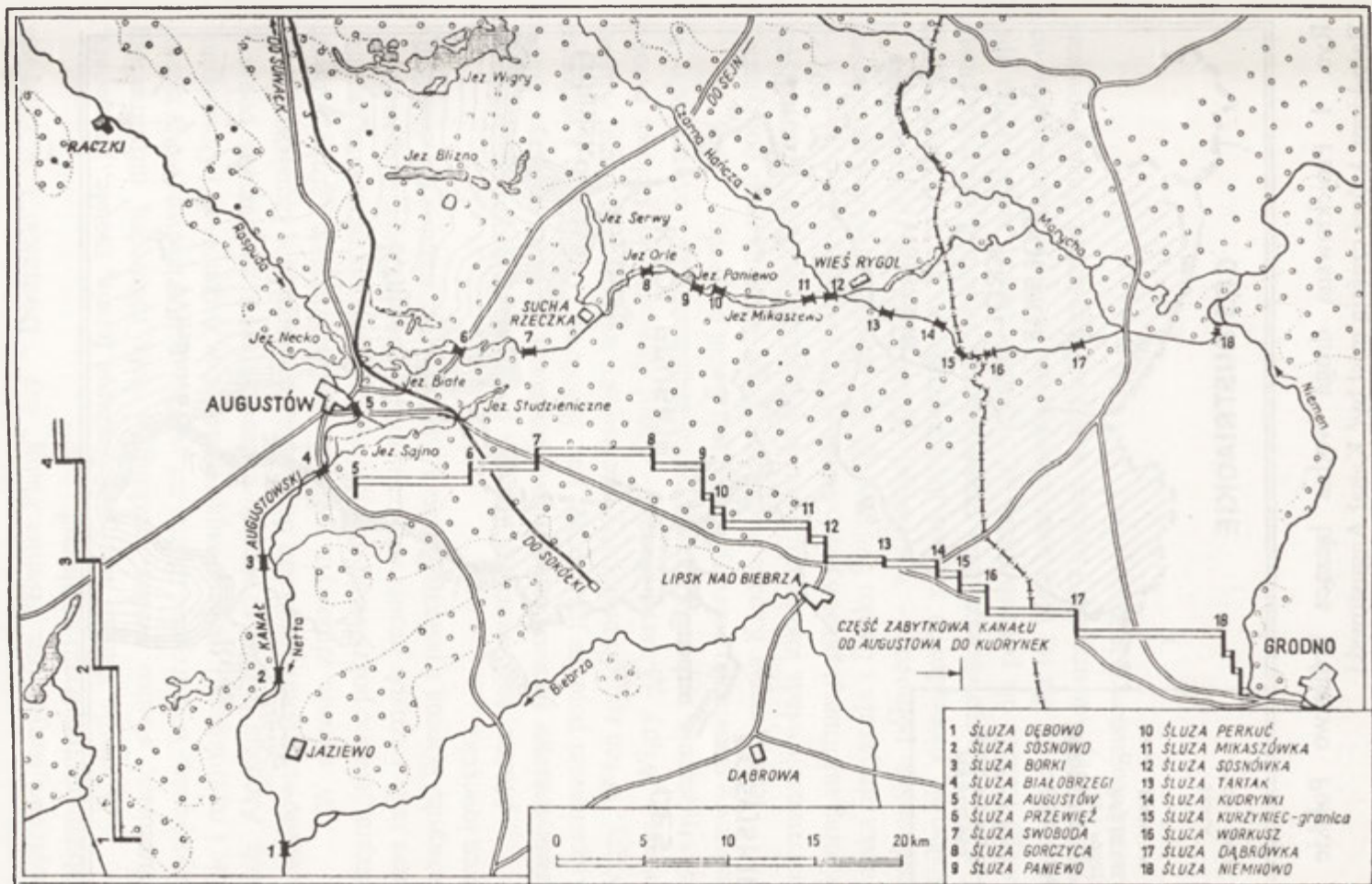
W okresie zimowym warunki meteorologiczne (gruba i długo utrzymująca się pokrywa śnieżna), silnie pofałdowany teren oraz zamrznięte tafle licznych jezior, stwarzają możliwości uprawiania sportów zimowych. Wiosną i jesienią Puszcza Augustowska stanowi też doskonały teren łowiecki.

Można też wzorując się na pierwotnym projekcie Ignacego Prądzyńskiego (opracowanym dla alimentacji Kanału) połączyć Kanał Augustowski poprzez jez. Serwy, jez. Tobołowo i jez. Blizno z jeziorem Wigry. W ten sposób powstałby interesujący szlak wodny: Kanał Augustowski - Wigry - Czarna Hańcza - Kanał Augustowski. Celowe byłoby też utworzenie w strefie Kanału parku krajobrazowego. Stworzyłoby to podstawy prawne do ochrony otaczającej Kanał przyrody.

Reaktywacja Kanału Augustowskiego wymaga woli politycznej, determinacji władz lokalnych, a przede wszystkim środków finansowych. Według informacji prasowych (Gazeta Wyborcza nr 249 z 22.10.1992 r.) Polska otrzymała z Banku Światowego 4,5 mln dolarów USA na ochronę środowiska północno - wschodniej części kraju. W porozumieniu z Białorusią pieniądze te zostaną przeznaczone m. in. na reaktywowanie Kanału Augustowskiego. Dla przyspieszenia prac nad uruchomieniem całego Kanału dla potrzeb ruchu turystycznego, celem angażowania opinii społecznej dla tej idei oraz zdobywanie środków finansowych, celowe byłoby utworzenie Fundacji lub Stowarzyszenia Reaktywowania Kanału Augustowskiego.

Ryc. 1 Projektowana droga wodna łącząca królestwo Polskie z Bałtykiem, której częścią miał być Kanał Augustowski

Ryc. 2 Przebieg Kanału Augustowskiego

Bożena Degórska

PROBLEMATYKA EKOLOGICZNA POGRANICZA POLSKO-BIAŁORUSKIEGO ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM JAKOŚCI WÓD BUGU NA ODCINKU GRANICZNYM

Wstęp

Środowisko przyrodnicze pogranicza polsko-białoruskiego pomimo przynależności do pasa nizin charakteryzuje się znaczną różnorodnością krajobrazów naturalnych, kulturowych, a także elementów biologicznych. O szczególnych cechach obszarów nadgranicznych zadecydowały bagienno-torfowiskowe zbiorowiska Polesia Podlaskiego, walory przyrodniczo-krajobrazowe doliny Bugu, Narwi i Biebrzy oraz wyjątkowo cenne zbiorowiska leśne budujące zwarte i rozległe kompleksy Puszczy Białowieskiej, Puszczy Augustowskiej i Puszczy Knyszyńskiej.

Podobnie jak ekosystemy przyrodnicze również powietrze atmosferyczne we wschodniej strefie nadgranicznej charakteryzuje się stosunkowo wysoką jakością (regionalne emitory zanieczyszczeń o dużej skali zagrożenia zlokalizowane są głównie w Białymstoku i Białej Podlaskiej).

Znaczna powierzchnia pogranicza polsko-białoruskiego (województwo białostockie i suwalskie) znajduje się granicach obszaru funkcjonalnego Zielonych Płuc Polski, a według projektu Zielonych Płuc Europy cała strefa nadgraniczna zostanie włączona do wspomnianego obszaru, na którym zasoby przyrody mają podlegać szczególnej ochronie a gospodarka ma być zgodna z zasadami ekorozwoju.

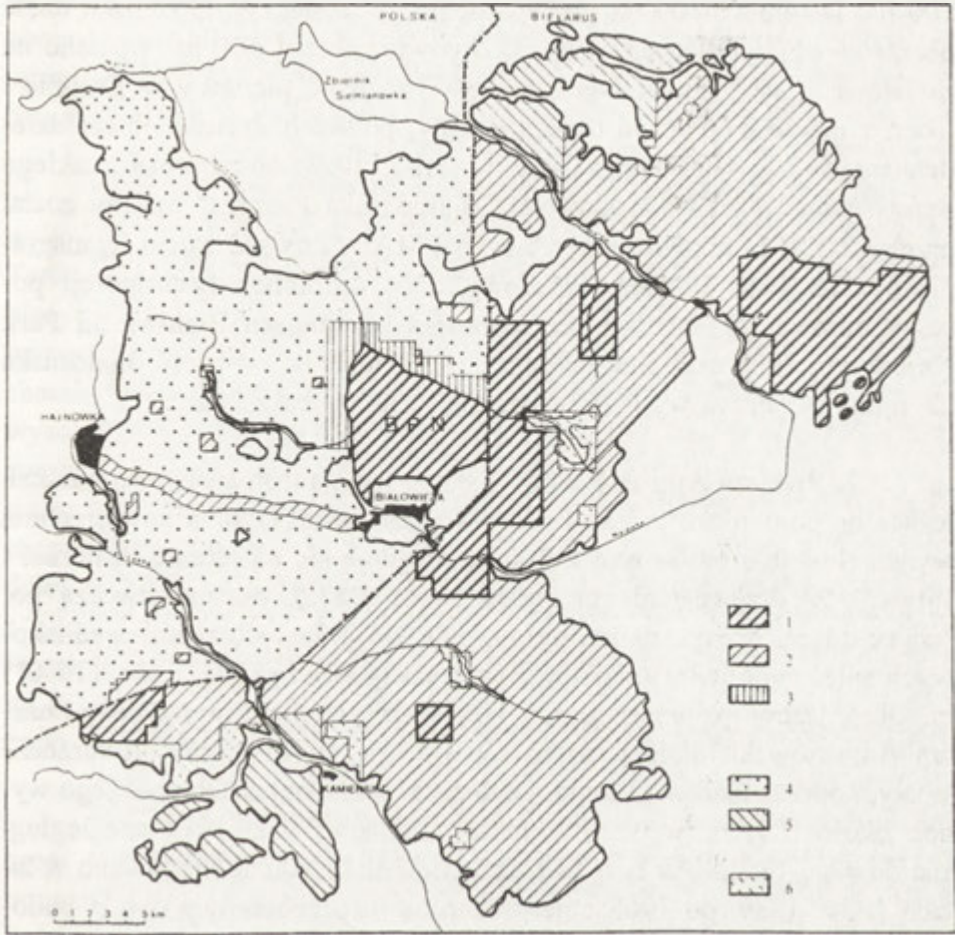
Mając na uwadze ekologiczne uwarunkowania rozwoju pogranicza polsko-białoruskiego, w niniejszej analizie szczególną uwagę zwrócono na dwa zagadnienia:

1. Obszary o szczególnych walorach środowiska przyrodniczego z uwzględnieniem ich ochrony;
2. Problem jakości wód Bugu na odcinku granicznym.

I. Obszary o szczególnych walorach środowiska przyrodniczego

Jak wspomniano we wstępie w polsko-białoruskiej strefie przygranicznej znajduje się kilka większych jednostek przyrodniczych o wysokich walorach biocenotycznych i krajobrazowych. Należą do nich poniżej scharakteryzowane obszary.

1. Puszcza Białowieska¹⁾ - która pod względem biocenotycznym stanowi jeden z najcenniejszych transgranicznych obszarów przyrodniczych, podzielonych granicą pomiędzy Polskę i Białoruś (rys. 1). Całkowita powierzchnia puszczy wynosi 150 000 ha, część polska: 62 500 ha, część białoruska: 87 500 ha. Obejmuje najlepiej zachowane na niżu Europy naturalne ekosystemy leśne znajdujące się w strefie lasów liściastych i lasów mieszanych. Dzisiejszy kompleks leśny to pozostałość dawnej Puszczy Białowieskiej oraz sąsiadujących z nią puszczy: Świsłockiej, Szereszewskiej i Bielskiej, zwanej także Ładzka. Występujące tu ekosystemy zachowały w większości charakter naturalny, a liczne fragmenty puszczy posiadają cechy lasu pierwotnego. Najbardziej charakterystycznym zbiorowiskiem leśnym jest grąd występujący w subborealnej postaci jako wielogatunkowy las dębowo-grabowo-lipowy z udziałem klonu, świerka, jesionu i wiązu. Wśród innych zbiorowisk należy wymienić: łągi olchowo-jesionowe, bagienne lasy olszowe, sosnowo-świerkowe bory mieszane świeże, dębowo-świerkowe bory mieszane wilgotne, sosnowo-brzozowe lasy bagienne, bory bagienne. Rzadkim zbiorowiskiem jest mszar sosnowy oraz świerkowy bór torfowcowy. Bioróżnorodność wyrażona jest poprzez dwie cechy: różnorodność gatunków (2 245 gatunków roślin) oraz mozaikowość zbiorowisk roślinnych (różnorodność przestrzenna). Najcenniejszy obszar Puszczy Białowieskiej o cechach lasu pierwotnego położony, w widłach Hwoźnej i Narewki już w 1921 roku objęty został ochroną rezerwatową. W 1932 roku powołano "Park Narodowy w Białowieży" o powierzchni 4 594 ha. W 1947 roku na wspomnianym obszarze restytuowano Białowieski Park Narodowy, który w roku 1977 UNESCO uznała za jeden z czterech polskich rezerwatów biosfery MAB. Natomiast w 1979 r. wpisany został na Światową Listę Dziedzictwa Ludzkości jako jedyny obiekt przyrodniczy

Ryc. 1 Puszcza Białowieża (część polska i białoruska) z zaznaczonymi obszarami chronionymi i użytkowanymi (wg Cz. Okołów, 1994, *Białowieża w: Rezerваты Biosfery w Polsce*, A. Breymeyer - red., Warszawa). 1- ochrona ścisła, 2- ochrona częściowa, 3- strefa ochronna rezerwatu, 4- lasy gospodarcze, 5- intensywna turystyka, 6- intensywna gospodarka rolna i hodowlana.

z Polski. Obecna powierzchnia Białowieskiego Parku Narodowego (części polskiej) wynosi 5.358 ha, w tym na powierzchni 4.747 ha obowiązuje ochrona ścisła.

Białoruska część Puszczy Białowieskiej podlega ochronie od 1957 roku jako gospodarstwo rezerwatowo-łowieckie. Państwowy Park Narodowy "Białowieska Puszcza" utworzono w 1991 roku. Park obejmuje 87 500 ha, w tym 16 600 ha podlega ochronie ścisłej. W 1992 roku część obszarów objętych ścisłą ochroną, o powierzchni 4 500 ha, wpisano na Światową Listę Dziedzictwa Ludzkości, tworząc pierwszy w Europie i jeden z pięciu na świecie transgraniczny, polsko-białoruski obiekt dziedzictwa światowego. Natomiast w roku 1993 obszar białoruskiego Państwowego Parku Narodowego "Białowieska Puszcza" uznany został przez UNESCO jako rezerwat biosfery MAB. Powstał zatem Transgraniczny Rezerwat Biosfery "Białowieża" o ogromnej dysproporcji powierzchniowej (5 346 ha - część polska obejmująca Białowieski Park Narodowy "Puszcza Białowieska" i 87 000 ha - część białoruska obejmująca Państwowy Park Narodowy "Białowieska Puszcza").

2. Puszcza Augustowska²⁾ - jest to jedyna trójpaństwowa puszcza leżąca na pograniczu polsko-białorusko-litewskim. Ogólna powierzchnia wynosi 114 000 ha, w tym 6 300 ha znajduje się na terenie Białorusi i Litwy. W drzewostanie przeważa sosna (78%), ponadto tworzą go: świerk, olsza, brzoza, osika, jesion, dąb. Do głównych typów siedliskowych należą bór świeży (63%), bór mieszany świeży (20%), olsy (10%) i in. Obok lasów i czystych jezior, jako ważny element turystyczny Puszczy Augustowskiej należy uznać Kanał Augustowski. Łączy on dorzecze Wisły, poprzez Narew i Biebrzę, z dorzeczem Niemna. Długość jego wynosi około 100 km, w tym 80 km w granicach Polski. Na trasie żeglugi znajduje się 18 śluz, w tym 14 na terenie Polski. Kanał zbudowano w latach 1824 -1839, od 1968 objęty ochroną jako zabytkowy obiekt budownictwa wodnego. Obecnie wykorzystywany jest przez lokalną żeglugę pasażerską a przede wszystkim turystykę kajakową. Niestety Kanał Augustowski jest czynny tylko po stronie polskiej i należałoby w ramach współpracy polsko-białoruskiej odbudować go także po stronie białoruskiej, tworząc w ten sposób niepowtarzalną drogę turystyki wodnej w Europie.

3. Puszcza Knyszyńska³⁾ - kompleks leśny na Wysoczyźni Białostockiej o powierzchni około 90 000 ha położony w polskiej strefie nadgranicznej. W drzewostanie przeważa sosna (72%) i świerk (13%), w domieszce brzoza (5%) i olsza (4%), w północnej części występują również drzewostany dębowe i sosnowe. Pod względem siedliskowym są to: bór mieszany świeży (42%), bór świeży (37%), las mieszany (8%), las świeży (7%), ols (5%). Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej obejmujący cały kompleks leśny zapewnia prawną ochronę tego obszaru. terenie Białorusi. Obok funkcji ochronnej stanowi on ważny rejon turystyczny i rekreacyjny dla mieszkańców Białegostoku.

4. Podlaski Przełom Bugu - jest to najcenniejszy pod względem walorów krajobrazowych obszar transgraniczny, w którym na odcinku Terespol - Niemirów Bug jest rzeką graniczną zaś od Niemirowa do Drohiczyzna przepływa przez terytorium Polski. Sąsiedztwo wysoczyzn morenowych z licznymi wzgórzami sprawia, że dolina Bugu ma tutaj charakter przełomowy. Podlaski Przełom Bugu posiada zatem zarówno wysokie walory krajobrazowe jak i potencjalne warunki wodne do rozwoju turystyki. Obecny stan czystości Bugu (wody nadmiernie zanieczyszczone) znacznie ogranicza turystyczną aktywizację regionu, a szczególnie rozwój turystyki wodnej. Wiąże się to z koniecznością rozbudowy oczyszczalni ścieków zarówno po stronie polskiej jak i białoruskiej, a zwłaszcza budowy oczyszczalni ścieków dla około 300-tysięcznego Brześcia. Należy także dążyć do podwyższenia statusu ochrony tego terenu (obecnie obszar chronionego krajobrazu) i powołania na tym terenie parku krajobrazowego.

4. Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie - stanowi południową część Polesia Podlaskiego będącego zachodnim fragmentem Polesia - transgranicznej jednostki przyrodniczej rozciągającej się na pograniczu Polski, Białorusi i Ukrainy. Główną osią hydrograficzną Polesia jest Prypeć, natomiast polska część (Polesie Zachodnie) należy do zlewni Wieprza i Bugu.

O wybitnych walorach przyrodniczych Pojezierza Łęczyńsko - Włodawskiego zadecydowała zarówno mozaikowość krajobrazów naturalnych i zbiorowisk roślinnych (różnorodność przestrzenna) jak i różnorodność biologiczna wyrażona liczebnością gatunków. Najcenniejszymi elementami krajobrazu są równiny bagienno-torfowiskowe. Naj-

większym obszarem torfowiskowym jest Krowie Bagno (torfowisko typu niskiego, o powierzchni 40 km², długości 12 km i szerokości 5 km), pomimo częściowej degradacji przez odwodnienie, stanowi ono ostoję ptaków. Na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim znajduje się 68 jezior o powierzchni ponad 1 ha, w tym 7 jezior o powierzchni ponad 100 ha. Największym jest jezioro Uściwierz o powierzchni 280 ha. Część jezior i otaczających je torfowisk stanowi pozostałość dawnych zastoisk wodnych. W większości są to jeziora poligenetyczne⁴⁾. Lasy występują wyspowo. Największe kompleksy znajdują się w okolicach Parczewa, Sobiboru i Włodawy. Najcenniejsza roślinność występuje w zachodniej części Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, na obszarze Poleskiego Parku Narodowego, i Poleskiego Parku Krajobrazowego, które uznano za miniaturę europejskiej tundry i lasotundry o najdalszym południowo-zachodnim zasięgu. Na terenie Poleskiego Parku Narodowego, powołanego w 1990 r na powierzchni 4903 ha, występuje tu nagromadzenie roślin chronionych (57 gatunków) i roślin rzadkich (170 gatunków) oraz bogata awifauna. Przez teren Parku przebiega granica zasięgu 150 gatunków roślin. Do charakterystycznych zbiorowisk roślinnych należą torfowiska niskie, przejściowe i wysokie, do najliczniej występujących: zbiorowiska wodne i szuwarowe⁵⁾.

Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie stanowiące wraz z Pojezierzem Szackim szczególnie cenną, transgraniczną jednostkę przyrodniczą, o znaczeniu ponadkrajowym, uległo znacznej degradacji głównie z dwu powodów. Po pierwsze: budowa Kanału Wieprz-Krzna oraz towarzyszącej mu gęstej sieci rowów melioracyjnych (głównie odwadniających), a także uruchomienie kopalni węgla kamiennego w Bogdance, doprowadziło do nadmiernego odwodnienia bagienno-torfowiskowych terenów Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, zanikania niektórych jezior (np: Brzeziczne, Karaśne), a w skrajnym przypadku znikania jezior (jak np: jeziora Lejno), zmiany przebiegu działów wodnych oraz zmian biologicznych i fizykochemicznych właściwości wód, jak i przebudowy zbiorowisk roślinnych⁶⁾. Po drugie nie powiodły się próby rolniczego wykorzystania torfowisk jako gruntów ornych. Ingerencja człowieka doprowadziła do degradacji gleb i uruchomienia się procesów eolicznych.

II. Jakość wód Bugu na odcinku granicznym

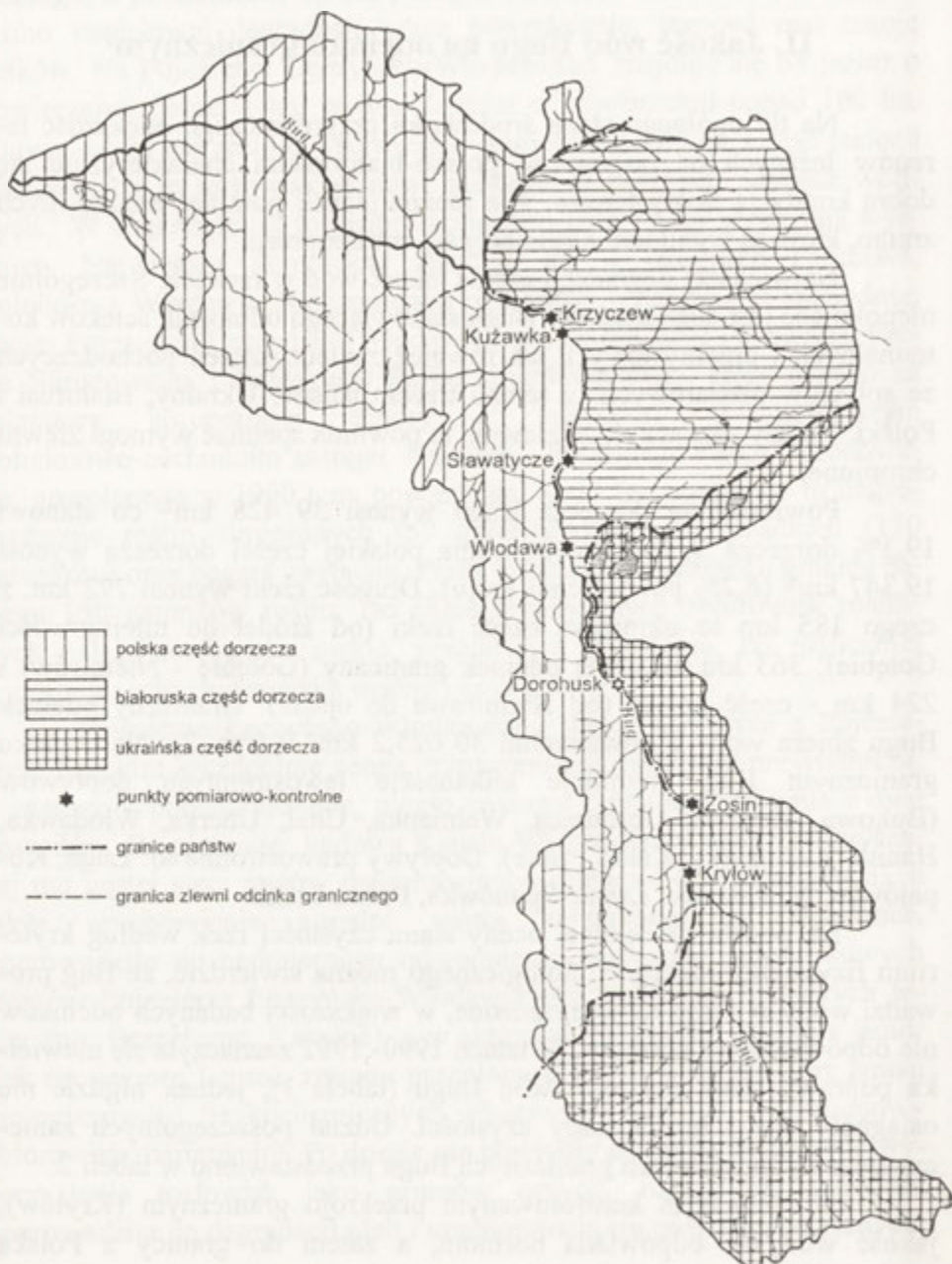
Na tle ogólnego stanu środowiska przyrodniczego większość terenów leżących na pograniczu polsko-białoruskim charakteryzuje się dobrą kondycją ekosystemów. Nie można jednak pominąć negatywnych zmian, które są wynikiem nasilającej się antropopresji.

Największej degradacji uległa jakość wód w rzekach. Szczególnie niepokojące jest duże skażenie Bugu stanowiącego odbiornik ścieków komunalnych i przemysłowych jak również zanieczyszczeń pochodzących ze spływów obszarowych z terenu trzech państw: Ukrainy, Białorusi i Polski. Należy zaznaczyć, że zlewnia ta powinna spełniać wymogi zlewni chronionej.

Powierzchnia dorzecza Bugu wynosi 39 428 km², co stanowi 19,3% dorzecza Wisły. Powierzchnia polskiej części dorzecza wynosi 19.347 km² (6,2% powierzchni kraju). Długość rzeki wynosi 772 km, z czego 185 km to ukraińska część rzeki (od źródeł do miejscowości Gołębie), 363 km stanowią odcinek graniczny (Gołębie - Niemirów) i 224 km - część polska (od Niemirowa do ujścia). Graniczny odcinek Bugu zbiera wody z powierzchni 30 025,2 km² ⁷⁾ (rys. 2). Na odcinku granicznym Bug przyjmuje kilkanaście lewostronnych dopływów (Bukowa, Huczwa, Ubrodnica, Wełnianka, Udał, Uherka, Włodawka, Hanna, Kałamanka, Krzna i inne). Dopływy prawostronne to: Ługa, Kopajówka, Muchawiec, Leśna, Spanówka, Pulwa i inne.

Na podstawie ogólnej oceny stanu czystości rzek według kryterium fizykochemicznego i biologicznego można stwierdzić, że Bug prowadzi wody o silnie zanieczyszczone, w większości badanych odcinków nie odpowiadające normom. W latach 1990- 1992 zaznaczyła się niewielka poprawa stanu czystości wód Bugu (tabela 1), jednak nigdzie nie osiągnęły one I lub II klasy czystości. Udział poszczególnych zanieczyszczeń w przekrojach granicznych Bugu przedstawiono w tabeli 2.

W pierwszym kontrolowanym przekroju granicznym (Kryłów), jakość wód nie odpowiada normom, a zatem do granicy z Polską dopływają z ukraińskiej części dorzecza wody nadmiernie zanieczyszczone. Stan taki jest spowodowany głównie niską sprawnością lub brakiem oczyszczalni ścieków oraz licznymi zrzutami awaryjnymi oraz zanieczyszczeniami rolniczymi. W ukraińskiej części dorzecza, największy

Ryc. 2 Dorzecze Bugu (granice zlewni wg Czubła P., Wołoszyn W., Woyciechowski K., 1993)

Tabela 1
Stan czystości Bugu w latach 1990-1992, według klasyfikacji ogólnej (fizykochemicznej i biologicznej)

lata	długość rzeki w km		klasy czystości wód			wody nadmiernie zanieczyszczone
	w Polsce	odcinków kontrolowanych	I	II	III	
			w % dł. odc. kontrolowanych			
1990	587,2	567,2	-	-	-	100,0
1991	587,2	570,2	-	-	3,7	96,3
1992	587,2	570,2	-	-	9,9	90,1

Źródło: Ochrona Środowiska, 1993, GUS, Warszawa.

Tabela 2
Stan czystości rzeki Bug w 1990 r.
 (według metodyki b. RWPG z 1982 r., a/ - oznaczone metodą dwuchromianową)

Rzeki graniczne - Bug przekroje kontrolne		Stężenie zanieczyszczeń w mg/l							
		BZT ₅	ChZT ₅	zawiesi- na ogólna	chlorki	siarcza- ny	azot amonowy	azot azotano- wy	fosfora- ny
Kryłów	a	6,0	40,0	30	100	150	2,0	1,5	1,0
	b	12,1	40,3	130	94	170	1,5	6,7	0,8
Zosin	a	8,0	40,0	40	100	150	2,0	1,5	1,0
	b	12,5	42,4	74	83	157	0,9	7,3	0,8
Dorohusk	a	8,0	40,0	40	100	150	2,0	1,5	1,0
	b	10,2	38,5	76	73	140	0,9	8,6	0,8
Włodawa	a	8,0	40,0	30	100	100	2,0	1,5	1,0
	b	13,0	64,7	87	73	132	1,0	1,6	0,7
Sławatycze	a	8,0	40,0	30	100	100	2,0	1,5	1,0
	b	17,1	57,0	79	70	135	0,9	1,6	0,7
Kuźawka	a	8,0	40,0	30	100	100	2,0	1,5	1,0
	b	14,7	63,0	40	59	104	1,1	1,1	0,8
Krzyczew	a	8,0	40,0	30	100	100	2,0	1,5	1,0
	b	10,7	62,0	40	52	90	1,1	1,1	.

Źródło: Ochrona środowiska 1992, GUS, Warszawa.

ładunek zanieczyszczeń dostarcza przemysł górniczy z okolic Nowowołyńska oraz Pełtew (głównie ścieki ze Lwowa i Buska) a także inne dopływy jak Zołoczówka, Rata, Sołokija, które prowadzą wody nie odpowiadające przyjętym na Ukrainie normatywom⁸⁾.

W białoruskiej części dorzecza największym zagrożeniem jakości wód Bugu są ścieki komunalne i przemysłowe z Brześcia dostarczane do Bugu za pośrednictwem rzeki Muchawiec oraz spływy obszarowe pochodzenia rolniczego.

Według badań A. Pytkowskiej⁹⁾, po stronie polskiej pierwszy duży zrzut ścieków pochodzi z cukrowni w Strzyżowie, które oczyszczane są wyłącznie mechanicznie. Ponadto na tym odcinku poprzez Sołokiję doprowadzane są ścieki z Tomaszowa Lubelskiego, przez Huczwę z cukrowni w Wozuczynie i w Werbkowicach oraz z Komarowa, Łaszczowa, Nielewki i Hrubieszowa. Kolejnym dopływem niosącym znaczny ładunek zanieczyszczeń, pochodzących głównie z Chełma, jest Uherka. W dalszym biegu Bug za pośrednictwem Włodawki przejmuje ścieki komunalne i przemysłowe z Włodawy. Ostatnim lewobrzeżnym dopływem do granicznego odcinka Bugu jest Krzna, która odbiera ścieki komunalne i przemysłowe z Łukowa, Międzyrzecza Podlaskiego i Białej Podlaskiej.

Poza odcinkiem granicznym do większych źródeł zanieczyszczeń Bugu należy zaliczyć: Drohiczyn, Sokołów Podlaski (dopływ Cetynia), Brańsk i Ciechanowiec (dopływ Nurzec), oraz Wyszków.

Na podstawie rozkładu stężeń zanieczyszczeń w przekrojach granicznych można stwierdzić, że większość wskaźników wykazuje tendencje malejące wraz z biegiem rzeki, co między innymi może świadczyć o mniejszym ładunku doprowadzanych zanieczyszczeń jak i zdolnościach rzeki do samooczyszczania (tabela 2).

Wnioski

Podsumowując powyższą analizę obejmującą problematykę ekologiczną pogranicza polsko-białoruskiego jako najważniejsze wnioski ujmujące zagadnienia transgraniczne przedstawić można:

1. Podniesienie jakości wód Bugu jest szczególnie istotne dla gospodarki polskiej i powinno być dostrzegane w różnych skalach przes-

trzennych zarówno w skali międzynarodowej, krajowej jak i regionalnej oraz lokalnej, z kilku zasadniczych powodów:

- Wody Bugu po połączeniu się z wodami Narwi stanowią źródło zaopatrzenia w wodę dla Warszawy;
- Zalew Zegrzyński (oprócz ujęcia wodnego) stanowi jedyny większy zbiornik wodny w okolicach Warszawy, który powinien być wykorzystywany jako główny teren rekreacyjno - wypoczynkowy;
- Bug stanowi potencjalne zaplecze zasobów wodnych dla rolnictwa;
- walory przyrodniczo-krajobrazowe doliny Bugu stwarzają możliwości aktywizacji turystycznej regionu a szczególnie rozwoju turystyki wodnej;
- transport zanieczyszczeń musi być rozpatrywany w szerszym aspekcie z uwagi na połączenie zlewni Bugu przez Kanał Wieprz-Krzna z dorzeczem Wieprza jak i z dorzeczem Prypeci przez rzekę Muchawiec, Kanał Dniepr-Bug (Kanał Królewski) i rzekę Pinę.

2. Dotychczas brak jest wspólnego polsko - białorusko - ukraińskiego programu podniesienia jakości wód Bugu. Istnieje zatem konieczność jego opracowania oraz budowy oczyszczalni ścieków jako inwestycji priorytetowych na obszarze dorzecza Bugu.

3. Powiększenie obszaru Białowieskiego Parku Narodowego docelowo poprzez włączenie do Parku całego kompleksu leśnego polskiej części Puszczy Białowieskiej jest konieczne ze względu na:

- zapewnienia ochrony ekosystemom transgranicznym;
- ochronę bioróżnorodności poprzez ochronę zbiorowisk leśnych będących obecnie poza granicami Parku, takich jak sosnowo - dębowego boru mieszanego, boru sosnowego czernicowego, boru mieszanego torfowcowego, dąbrowy świetlistej;
- ochrony areałów osobniczych głównie rysi i wilków;
- zapobieżenia obecnie często prowadzonej rabunkowej gospodarce leśnej.

4. W celu ochrony walorów krajobrazowych, przyrodniczych i kulturowych obszarów nadbużańskich, na odcinku Terespol -Drohiczyn, należy dążyć do powołania Parku Krajobrazowego "Podlaski Przełom Bugu" jako transgranicznego, polsko- białoruskiego obiektu chronionego.

5. Podniesienie atrakcyjności turystycznej Puszczy Augustowskiej można uzyskać poprzez uruchomienie białoruskiego odcinka Kanału Augustowskiego oraz zakończenie remontu polskiej części Kanału, co otwierałoby szlak żeglowny dający połączenie z Niemnem. Warunkiem

jest jednak uruchomienie przejścia turystycznego w przekroju granicznym Kurzyniec.

6. W związku z planowanym otwarciem przejścia granicznego w Gołdapi i mażliwością tranzytu Obwód Kaliningradzki - Białoruś przez przejście graniczne Rakowice, powstaje niebezpieczeństwo wprowadzenia ciężkiego ruchu kołowego do Puszczy Augustowskiej. Zaistnieje zatem konieczność skierowania go trasą okrężną.

7. Transgraniczny przebieg jednostek przyrodniczych wymaga wspólnych badań i uzgodnień polsko-białoruskich, jak również polsko-białorusko-ukraińskich oraz polsko-białorusko-litewskich, które muszą doprowadzić do wypracowania strategii zagospodarowania przestrzennego obszaru pogranicza z uwzględnieniem zasad ekorozwoju.

Przypisy:

¹⁾ Charakterystykę Puszczy Białowieskiej wykonano na podstawie opracowań: Cz. Okołów, *Białowieski Park Narodowy*, Warszawa 1991 Cz. Okołów, *Pierwszy w Europie obiekt dziedzictwa światowego*, Parki Narodowe, nr 3, 1993; Cz. Okołów, Białowieża (w:) Rezerваты Biosfery w Polsce, red. A. Breymeyer, Warszawa 1994; Cz. Okołów, V.V. Semakov, Białowieża National Parks and Biosphere Reserves, Preservation of Natural Diversity in Transboundary Protected Areas, Bieszczady Biosphere Reserve and Tatry Biosphere Reserve, May 16 -24, 1994.

²⁾ Zaręba R., 1978, *Puszcze, bory i lasy Polski*, PWRiL, Warszawa

³⁾ Walczak M., Lubelska T., Radziejowski J., Smogorzewska., 1993, *Obszary chronione w Polsce*, IOŚ, Warszawa.

⁴⁾ *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, 1992, PWN, Warszawa.

⁵⁾ Sołtys M. 1994, *Poleski Park Narodowy*, (w:) T. Wilgat (red.) Przewodnik wycieczkowy Ogólnopolskiego Zjazdu PTG, Lublin.

⁶⁾ Wilgat T., 1994, *Spory wokół jezior Łęczyńsko- Włodawskich.*, (w:) T. Wilgat (red.) Przewodnik wycieczkowy Ogólnopolskiego Zjazdu PTG, Lublin.

⁷⁾ Czubla P., Wołoszyn W., Wojciechowski K., 1993, *Problematyka jakości wód Bugu na odcinku granicznym*, (w:) K. H. Wojciechowski (red.) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach, TWWP, Lublin.

⁸⁾ Szabluj O., Kowalczyk I., Malskyj M., 1993, *Sytuacja geoekologiczna w dorzeczu Bugu zachodniego oraz sposoby jej poprawy*, (w:) K. H. Wojciechowski (red.) Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach, TWWP, Lublin.

⁹⁾ Pytkowska A., 1993, *Przestrzenne zasięgi i źródła zanieczyszczeń rzeki Bug na odcinku granicznym i ewentualne możliwości poprawy tego stanu*, (w:) Materiały z konferencji Problematyka wschodniego obszaru pogranicza, P. Eberhardt, T. Komornicki (red.), Podstawy Rozwoju Zachodnich i Wschodnich Obszarów Przygranicznych Polski, Biul. nr 1, IGIPIZ PAN, Warszawa.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and accountability in the financial process.

Furthermore, it is noted that regular audits are essential to identify any discrepancies or errors. By conducting these audits frequently, potential issues can be resolved promptly, preventing them from escalating into larger problems.

In addition, the document highlights the need for clear communication between all parties involved. Regular meetings and reports should be provided to keep everyone informed about the current financial status and any upcoming obligations.

Finally, it is stressed that adherence to all applicable laws and regulations is non-negotiable. This includes staying up-to-date with changes in tax laws and other financial regulations to ensure full compliance.

Andrzej Kowalczyk
Anna Lewkowicz

STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI NA PODLASIU NADBUŻAŃSKIM

Wstęp

Jednym ze zjawisk, jakie zaczęły się dynamicznie rozwijać w latach osiemdziesiątych w turystyce europejskiej, jest pojawienie się tzw. turystyki alternatywnej, która jest na ogół traktowana jako przeciwieństwo turystyki masowej (Butler, 1990). Chociaż zainteresowanie badaczy tą formą turystyki pojawiło się już wcześniej (Christaller, 1964), to jednak dopiero nadmierna komercjalizacja turystyki i związane z nią niekorzystne zmiany w środowisku przyrodniczym oraz degradacja kulturowa obszarów recepcyjnych, skłoniły geografów do zwrócenia uwagi na formy turystyki, które nie powodowałyby dalszego obniżania się atrakcyjności regionów turystycznych.

Obok ekoturystyki, która czasami jest rozumiana jako forma turystyki zorientowana na recepcję walorów przyrodniczych (Szwichtenberg, 1993), pod pojęciem turystyki alternatywnej mieści się również tzw. agroturystyka (agroturizm). Zjawisko agroturystyki, badane we Francji przez J.Miege (Alpy), a w Polsce przez S.Leszczyckiego już w latach trzydziestych (Podhale), stało się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych znowu przedmiotem zainteresowania, początkowo głównie we Francji i Włoszech, a potem również w Polsce (Drzewiecki, 1980).

Zdaniem G.Holik i Z.Nowaka (1987, s.87) agroturystyka oznacza: "... wzajemne, aktywizujące oddziaływanie turystyki i rolnictwa na siebie oraz na gospodarkę regionalną". Ponieważ turystyka i rolnictwo wykorzystują zasoby przyrodnicze środowiska, istnieje konieczność takiego nimi gospodarowania, aby jego poszczególne elementy nie ulegały

degradacji. Z tego też powodu agroturystykę należy uznać za jedną z form turystyki alternatywnej, a dalszy rozwój regionów, w których się ona pojawiła, powinien odbywać się w oparciu o założenia ekorozwoju. Zgodnie z lansowanymi obecnie koncepcjami, rozwój turystyki alternatywnej może być spostrzegany jako czynnik rozwoju regionów peryferyjnych, które z racji braku szeroko rozwiniętej infrastruktury nie są w stanie stać się obszarami recepcyjnymi dla turystyki masowej, a z drugiej strony, mało zdegradowane zasoby przyrodnicze predestynują je do rozwijania się poprzez wspomniany ekorozwój (Hattingh, 1994). Koncepcja rozwijania agroturystyki oraz ekoturystyki zaczęła być w Polsce propagowana na przełomie lat 80-tych i 90-tych. Jednym z powodów rozpowszechnienia się poglądów o konieczności rozwijania agroturystyki i ekoturystyki w Polsce są trudności, z jakimi zetknęło się polskie rolnictwo, rosnące bezrobocie (szczególnie wśród mieszkańców małych miast i niektórych regionów wiejskich), kryzys dotychczasowej turystyki społecznej, szukanie nowych źródeł dochodów przez władze lokalne, a także wzrost popytu na tą formę turystyki (dający się na razie zauważyć głównie wśród turystów zachodnioeuropejskich odwiedzających Polskę). Doświadczenia ostatnich lat wskazują, że regionami, w których idee agroturystyki i ekoturystyki zaczęły zdobywać popularność wśród ludności miejscowej, są przede wszystkim Kaszuby, Podbeskidzie i Podkarpacie, Warmia i Mazury oraz niektóre regiony w zachodniej Polsce (Kowalczyk, 1994). Znacznie wolniej agroturystyka (nie dotyczy to ekoturystyki) rozwija się w środkowych i wschodnich regionach Polski. Jednym z obszarów, które mogą nabrać większego znaczenia jako region recepcyjny dla obu postaci turystyki alternatywnej jest Podlasie, w tym również gminy tworzące tzw. Podlasie Nadbużańskie.

Ogólna charakterystyka Podlasia Nadbużańskiego

Gminy Podlasia będące przedmiotem studiów (Platerów, Sarnaki, Drohiczyn, Mielnik, miasto i gmina Siemiatycze) zajmują obszar o łącznej powierzchni 993 km², którą zamieszkuje blisko 45 tysięcy ludności. W świetle prowadzonych w latach osiemdziesiątych badań, Podlasie Nadbużańskie należało do najslabiej rozwiniętych pod względem gospodarczym obszarów Polski. Np. w latach 1984 - 1986, średnia płaca

w jednostkach gospodarki uspołecznionej odbiegała w gminie Siemiatycze o -16,6% od średniej krajowej, a w gminie Mielnik aż o -54,85%, (Klamecka-Roszkowska, 1988). Przyczyną, jak również i skutkiem niedorozwoju ekonomicznego było intensywne wyludnianie się terenów wiejskich i silne starzenie się ludności. Według badań R. Horodeńskiego (1988) w okresie 1970-1986 aż w 80% wsi w sześciu gminach nadbużańskich (w najmniejszym stopniu w gminie Platerów) dał się zauważyć ubytek liczby ludności.

Regres w gospodarce Podlasia Nadbużańskiego został pogłębiony zmianami ustrojowymi, zapoczątkowanymi w 1989 r. Poczynając od lat 1990-1991 nastąpił wyraźny spadek opłacalności produkcji rolnej (np. w produkcji ziemniaków i owoców), spowodowany znacznym zmniejszeniem się eksportu do krajów byłego ZSRR. Biorąc pod uwagę fakt, że Podlasie należy do terenów typowo rolniczych, o dominacji rolnictwa indywidualnego, (przy niskim jego poziomie), jak również niewielkich możliwościach zróżnicowania uprawy ziemi, ze względu na przewagę gleb niskiej jakości (IV, V i VI klasy) - ograniczenia związane z eksportem dały się odczuć szczególnie dotkliwie.

Kłopoty zaczęły również przeżywać miejscowe zakłady przemysłowe, zwłaszcza siemiatyckie zakłady obuwnicze i "Hortex", filie Kornickich Zakładów Kredowych w Mielniku, jak również GS "Samopomoc Chłopska". Nie oznacza to jednak, że cała gospodarka Podlasia Nadbużańskiego jest w regresie. Od kilku lat w samych Siemiatyczach daje się zauważyć bardzo dynamiczny rozwój sektora prywatnego, związany w dużej mierze z inwestowaniem przez mieszkańców miasta, kapitałów przywiezionych głównie z Belgii, a pochodzących z tradycyjnych w tym regionie, czasowych wyjazdów zarobkowych¹⁾.

Obserwując szybki rozwój przedsiębiorczości prywatnej w w Siemiatyczach, a także zainteresowanie inwestycjami w nieruchomości położone w sąsiednich gminach (np. w hotel GS "Samopomoc Chłopska" w Drohiczyńcu), można przypuszczać, że w niedalekiej przyszłości sytuacja tego regionu ulegnie zmianie i regres w gospodarce zostanie zatrzymany. Analizując przedstawione powyżej problemy Podlasia, jak również biorąc pod uwagę inne (poza rolnictwem i przemysłem) możliwości roz-

¹⁾ Dowodem intensywności związków z Belgią może być fakt, że latem 1993 r. Siemiatycze miały w ciągu tygodnia 7 regularnych połączeń autokarowych z Belgią, a cena biletu w jedną stronę wahała się w przedziale 600.000 - 800.000 zł. (w Warszawie od 1.000.000 do 1.600.000 zł.).

zwoju, można sądzić, że czynnikiem aktywizującym gospodarczo omawiane tereny stanie się turystyka. Tym bardziej że tradycje wypoczynkowe istnieją tu już od wielu lat.

Teren Podlasia Nadbużańskiego jest atrakcyjny ze względu na piękne położenie, bliskość Bugu, liczne walory przyrodnicze i krajoznawcze, jak również dość dogodne połączenie z Warszawą. Przy czym, mówiąc o perspektywach rozwoju turystyki w sześciu gminach Podlasia Nadbużańskiego należy zdawać sobie sprawę z tego, że są one położone peryferyjnie, w stosunku do reszty Polski, a przy braku odpowiedniej wielkości bazy gastronomicznej, bazy noclegowej, czy w ogóle infrastruktury turystycznej, jak również braku odpowiedniej reklamy i informacji turystycznej, dużą konkurencją dla Podlasia stanowią niedalekie Mazury i Białowieża.

Oczywiście, nawet przy najlepszym zagospodarowaniu, tereny te nie będą w stanie przyciągnąć turystów z całej Polski. Ale też i nie o to chodzi. Podlasie może i powinno być miejscem wypoczynku kameralnego a nie turystyki masowej, ze względu na jego chłonność turystyczną. W związku z tym należy raczej wykorzystać fakt bliskości Warszawy (ok. 150 km) i dogodnych z nią połączeń, w celu utworzenia tu zaplecza turystycznego stolicy. Dlatego też oferta turystyczna powinna być skierowana głównie (choć nie tylko) do mieszkańców Warszawy i okolic a także być bardziej kompleksowa, co przy współwystępowaniu atrakcyjnych walorów przyrodniczych jak i krajoznawczych nie powinno nastęrczać dużych problemów.

Zasoby i walory przyrodnicze i pozaprzyrodnicze

Duże zespoły leśne, atrakcyjne, krajobrazy, czyste powietrze, nie zanieczyszczone miejskimi spalinami, obecność wód powierzchniowych a także cisza i spokój to tylko niektóre z walorów przyrodniczych Podlasia Nadbużańskiego. Ich występowanie wywiera istotny wpływ na rozwój tradycji wypoczynkowych, czy w ogóle turystyki, na tych terenach. Obecnie w warunkach postępującej urbanizacji, można uznać, że każda przestrzeń nie zagrożona ekologicznie może być terenem turystyki i wypoczynku. Z wielu walorów przyrodniczych tylko jeden, np: las, woda i spokój, czyste powietrze czy piękne widoki - może być czynnikiem

decydującym o wyborze terenu pod kameralny i rodzinny wypoczynek. Taką też turystykę proponuje się rozwijać w środowisku wiejskim - a więc o charakterze rodzinnym, indywidualnym; turystykę rozproszoną, nie szkodliwą dla środowiska (nie masową, nie intensywną), zgodną z zasadami ekologii, opartej na działalności wypoczynkowej w formie pieszych, kolarskich, konnych czy innych wędrówek, a także związanej z uprawianiem sportów i innych zamiłowań. Podlasie pod tym względem jest więc wymarzoną terenem do wypoczynku zarówno biernego jak i czynnego.

W przypadku Podlasia Nadbużańskiego potwierdza się pogląd, że rozwój turystyki na terenach wiejskich determinowany jest głównie występowaniem odpowiednich walorów przyrodniczych.

Z uwagi na bardzo bogatą historię, region ten jest również zasobny w wiele cennych walorów krajoznawczych, świadczących o jego burzliwej przeszłości. Kultura ludowa, folklor podlaski, stare budownictwo drewniane czy wreszcie liczne zabytki architektury sakralnej, podnoszą atrakcyjność turystyczną tego regionu. Tym bardziej, że wiele z tych obiektów ma sporą wartość zabytkową. W "Spisie zabytków architektury" (Malinowski, 1964) wyszczególniono pięć grup takich obiektów, od klasy 0 do klasy IV. Według tego katalogu, Z.Bieniecki i O.Puciata (1964) dokonali kasyfikacji wszystkich zabytków architektury Podlasia Nadbużańskiego, w granicach powiatu siemiatyckiego i łosickiego. Wynika z niej, że na terenie sześciu omawianych gmin nie ma zabytków klasy 0, są natomiast zabytki klasy I, II, III i IV. łącznie sklasyfikowanych jest 38 obiektów, z czego 14 klasy IV, 19 klasy III, 3 klasy II i 2 klasy I. Przy czym zabytki klasy I i II występują jedynie w Drohiczynie i Siemiatyczach, zaś klasy III i IV (oprócz Drohiczyna, Siemiatycz, Mielnika) w prawie wszystkich, większych miejscowościach regionu.

Zagospodarowanie turystyczne Podlasia Nadbużańskiego

Obecne rozmieszczenie urządzeń turystycznych jest z jednej strony związane z występowaniem walorów przyrodniczych, a z drugiej z tradycjami wypoczynkowymi. Dotyczy to zwłaszcza regionu Fronołów-Kolonia, Mierzvice w gminie Sarnaki, gdzie funkcje turystyczne pojawiły się już w końcu XIX w. i rozwinęły w okresie międzywojennym. Również Drohiczyn i Siemiatycze zaczęły w tym czasie

pełnić rolę ośrodków turystycznych związanych z krajoznawstwem i turystyką pielgrzymkową. W latach 1918-1939 w gminach nadbużańskich rozwinęła się przede wszystkim turystyka pobytowa, związana z wynajmowaniem kwater u miejscowej ludności. Zjawisko to dotyczyło głównie Drohiczyna gdzie rozwijało się również po wojnie i w latach siedemdziesiątych liczba miejsc noclegowych w kwaterach prywatnych wynosiła tam około 150. Zdaniem M. Toruńskiego (1988), w następnych latach zjawisko odnajmowania kwater uległo ograniczeniu z powodu braku kompleksowego spojrzenia na zagadnienie rozwoju turystycznego regionu.

Jednocześnie coraz większego znaczenia nabrało spędzanie urlopów w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych. Na przykład w gminie Sarnaki w połowie lat osiemdziesiątych było 46 ośrodków wczasowych (głównie w Serpelicach, Mierzwicach i Kózkach), które rocznie przyjmowały do 3 tysięcy turystów (Warowny, 1988). Ponadto w miejscowościach w dolinie Bugu (zwłaszcza w gminie Sarnaki i Mielnik), zaczęło rozwijać się budownictwo letniskowe, przy czym wiele "drugich domów" powstało w wyniku adaptacji opuszczonych gospodarstw (np. w Mierzwicach Starych).

Spośród sześciu gmin Podlasia Nadbużańskiego objętych badaniami, funkcje turystyczne najlepiej rozwinięte są w gminie Sarnaki. Korzystne warunki naturalne i krajobrazowe w pasie nadbużańskim skłoniły wiele instytucji do zlokalizowania tu 32 ośrodków wczasowych, głównie w Serpelicach, Mierzwicach i Kózkach. Na terenie gminy rozwija się też dynamicznie letniskowe budownictwo indywidualne. W latach 1982 - 1987 wydano około 140 pozwoleń na budowę domków letniskowych. Obecnie jest ich w gminie 359, głównie w Mierzwicach, Serpelicach i Kózkach.

Obok gminy Sarnaki głównym ośrodkiem turystycznym jest także Drohiczyn. Jednak gmina ta, znana głównie z walorów krajoznawczych, nie posiada tak dobrze zorganizowanej, ogólnodostępnej bazy noclegowej. Istnieje tu hotel GS na 36 miejsc, 10 domków kempingowych (wykorzystywanych przez Muzeum Archeologiczne, jako baza wypadowa do prowadzonych prac wykopaliskowych), oraz kwatery prywatne. Na przełomie lat 70- tych gmina dysponowała 150 miejscami noclegowymi. Obecnie wynajmowanie kwater prywatnych jest nadal praktykowane, głównie we wsiach: Miłkowice-Maćki, Lisowo i Putkowice. Ponadto w gminie Drohiczyn rozwija się budownictwo letniskowe. Drugich domów

Tabela 1

Budownictwo letniskowe w gminach Podlasia Nadbużańskiego (1993r.)

GMINY i wsie	Dzia- łki	Domki	Powierz- chnia za- budowana w %	Powierzchnia średnia	
				działek	domków
DROHICZYN GMINA I MIASTO	54	29	53,7%	2881,4	73,2
Drohiczyn	28	16	57,1%	2980,2	54,8
Zajęczniki	8	3	37,5%	1192,3	38,0
Chechłowo	3	3	100,0%	3800,0	68,0
Wólka Zamkowa	2	2	100,0%	6200,0	241,0
Bużyska	2	1	50,0%	2600,0	89,0
Narojki	2	1	50,0%	5250,0	160,0
Putkowice Nadolne	2	1	50,0%	1060,0	39,0
Chrołowice	1	1	100,0%	3000,0	65,0
Kłyżówka	1	1	100,0%	1400,0	65,0
Bryki	1	-	-	6200,0	-
Miżkowice Stawki	1	-	-	5000,0	-
Sieniewicze	1	-	-	2800,0	-
GMINA MIELNIK	74	56	77,0%	2093,8	31,1
Mielnik	25	17	68,0%	1579,2	34,1
Wajków	19	15	83,3%	1992,9	35,6
Niemirów	11	9	81,8	1875,0	32,4
Sutno	10	9	90,0%	3677,8	15,2
Maćkowiec	3	2	66,7%	1035,0	11,5
Mętna	2	1	50,0%	2600,0	42,0
Ośłowo	2	1	50,0%	8500,0	45,0
Moszczona Królew.	1	1	100,0%	2500,0	48,0
Radziwiłówka	1	1	100,0%	800,0	40,0
GMINA PLATERÓW	78	13	16,7% ?	845,0	24,7
Mężenin (wł.)	25	8	43,4% ?	?	24,7
Mężenin (użyt.)	53	5	9,5%	845,0	-
GMINA SARNAKI	497	359	72,2%	1059,4	41,2
Mierzvice Kolonia	255	192	75,3%	926,7	40,0
Serpelice	84	57	67,9%	726,2	37,2
Mierzvice Stare	67	41	61,2%	1195,3	34,5
Mierzvice Nowe	44	29	65,9%	973,6	39,4
Kózki	38	36	94,7%	898,5	34,9
Zabuże	9	4	44,4%	2362,5	61,3
SIEMIATYCZE	20	16	80,0%	857,1	31,4
GMINA Wólka Nadbużańska	20	16	80,0%	857,1	31,4

Źródło: Materiały zebrane w urzędach gminnych.

jest łącznie 29 i powstają głównie w samym Drohiczynie, a także w Zajęcznikach i Chechłowie.

W gminie Mielnik turystyka jest traktowana jako jeden z głównych czynników rozwoju. Na terenach nad Bugiem (Niemirow, Mielnik) - które w większości są w posiadaniu gminy - znaczne obszary są zarezerwowane pod rozwój indywidualnego budownictwa letniskowego, oraz na tereny turystyczno- wypoczynkowe. Poza tym gmina Mielnik, jako jedyna na badanym obszarze jest właścicielem obiektów turystycznych. Baza noclegowa składa się z jednego ośrodka wypoczynkowego (na 35 miejsc) oraz ośrodka sportu i rekreacji (również na 35 miejsc), około 40 kwater prywatnych oraz 56 domków letniskowych. Budownictwo letniskowe zlokalizowane jest głównie w Mielniku, Wajkowie, Niemirowie i Sutnie.

Nieco inny charakter posiada zagospodarowanie turystyczne gminy Siemiatycze. W 1990 r. władze gminy przejęły ośrodek wypoczynkowy w Wólce Nadbużnej, dysponujący 325 miejscami noclegowymi w 174 domkach kempingowych. Jednak w 1992 r. sprzedały go w ręce prywatne (wyzbywając się jedynego obiektu jakim dysponowały). Ponadto gmina planuje urządzić w Tołwinie, w budynku szkolnym pokoje hotelowe. Uzupełnieniem bazy noclegowej jest zajazd "U Kmicica", a także 16 domków letniskowych znajdujących się na terenie gminy, głównie w samych Siemiatyczach i w Wólce Nadbużnej.

Najsłabiej rozwiniętą bazą turystyczną posiada gmina Platerów. Sprowadza się ona do 2 budynków szkolnych, przystosowanych do organizowania wypoczynku dla dzieci. Zabytkowy obiekt szkolny w Mężeninie został wydzierżawiony i zagospodarowany przez dawny Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białej Podlaskiej, do celów wypoczynkowych dzieci. Natomiast szkoła w Ruskowie jest wykorzystywana w okresie wakacji i ferii jako obiekt kolonijny dla dzieci. Ponadto poczyniono starania o wydzielenie działek letniskowych dla osób prywatnych. Obecnie na terenie gminy znajduje się 13 domków letniskowych, z których 8 jest własnością osób tu wypoczywających, a 5 jest wydzierżawionych.

Przy okazji omawiania budownictwa letniskowego w poszczególnych gminach, warto zwrócić uwagę na miejsca stałego zamieszkania właścicieli "drugich domów". I tak w gminie Drohiczyn i Siemiatycze można zauważyć dominację mieszkańców Warszawy, co jest związane nie tyle z bliskością stolicy, co łatwymi z nią połączeniami. Z kolei przewaga mieszkańców Siedlec wśród właścicieli "drugich domów" w gmi-

nach Sarnaki, Siemiatycze i Mielnik wynika z długoletnich tradycji wyjazdów wypoczynkowych do tych miejsc. Natomiast duży udział procentowy mieszkańców Białegostoku wśród właścicieli działek letniskowych w gminie Drohiczyn, tłumaczyć można tym, że gmina ta terytorialnie należy do województwa białostockiego.

Ocena możliwości rozwoju turystyki na Podlasiu Nadbużańskim w opinii przedstawicieli władz i miejscowej ludności

Zdaniem przedstawicieli władz lokalnych, na Podlasiu Nadbużańskim w ostatnich kilku latach nastąpił regres w turystyce. Jako główną przyczynę tego stanu rzeczy podawano postępujące ubożenie społeczeństwa, czyli brak popytu. Jednocześnie niektórzy z ankietowanych reprezentantów władz postawili tezę, że dodatkowym powodem mniejszego zainteresowania turystów ich gminami, jest silna konkurencja ze strony mających lepsze walory i lepiej zagospodarowanych terenów na Pojezierzu Mazurskim, w Puszczy Białowieskiej i w rejonie Augustowa. Ponadto część respondentów uważało, że innym powodem kryzysu w turystyce nadbużańskiej są procesy restrukturyzacyjne w gospodarce polskiej, a zwłaszcza przemiany własnościowe w przemyśle i innych działach i ograniczenie funkcji socjalnych zakładów pracy. Ponieważ w przeszłości rozwój turystyki na Podlasiu Nadbużańskim związany był w dużej mierze z zakładowymi ośrodkami wczasowymi (głównie w gminie Sarnaki), zmiany własnościowe bądź trudna sytuacja finansowa danego przedsiębiorstwa, w istotny sposób wpłynęły na obecną sytuację wielu ośrodków wczasowych. Część z nich została sprzedana, część zamknięta (i w znacznym stopniu zdewastowana), a reszta ograniczyła zakres świadczonych usług (np. likwidując stołówki), zmniejszyła liczbę miejsc noclegowych, bądź liczbę turnusów (z racji mniejszego popytu). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że nawet w gminach gdzie jeszcze nie wystąpił regres w turystyce (np. gmina Mielnik), miejscowe władze widzą zagrożenia wynikające z dających się zauważyć w Polsce coraz wyższych kosztów wyjazdów turystycznych i wymuszonego w ten sposób mniejszego popytu.

Spośród sześciu badanych gmin, władze Mielnika, Drohiczyzna i gminy Siemiatycze uważają, że w przyszłości ich rozwój społeczno - gospodarczy powinien być oparty przede wszystkim na rozwoju turystyki. W obu wypadkach jest to spowodowane brakiem innych możliwości rozwoju, głównie z powodu słabych warunków przyrodniczych dla rozwoju rolnictwa oraz procesów wyludniania się i starzenia wsi.

W gminie Mielnik turystyka jest traktowana, jako jeden z obecnie ważniejszych - obok rolnictwa i leśnictwa - a w przyszłości może jako główny, czynnik rozwoju gminy. Ma to odzwierciedlenie w planie przestrzennego zagospodarowania, gdyż na terenach nad Bugiem (Niemirow, Mielnik) - które w większości są w posiadaniu gminy - znaczne obszary są zarezerwowane pod rozwój indywidualnego budownictwa letniskowego, pod większe kompleksy turystyczno - wypoczynkowe oraz na tereny sportowo-rekreacyjne. O znaczeniu jakie władze gminy przywiązują do rozwoju turystyki, może świadczyć fakt, iż gmina Mielnik - jako jedyna na badanym obszarze - jest właścicielem obiektów turystycznych, które ponadto są rozbudowywane.

Z kolei władze gminy Drohiczyzn - mając świadomość dużej atrakcyjności samego Drohiczyzna i podkreślając tradycje turystyczne regionu - traktują ewentualny wzrost znaczenia turystyki w gospodarce lokalnej jako wymuszony przez koncepcję "Zielonych płuc Polski". Argumentują one, że ze względu na liczne ograniczenia prawne, koszty związane z lokalizacją przemysłu i rozwijaniem rolnictwa ekologicznego, będą na tyle wysokie, że potencjalni inwestorzy będą omijać gminę. W tej sytuacji jedyną gałęzią gospodarki na jaką można będzie liczyć może okazać się turystyka. Natomiast w gminie Siemiatycze turystyka jest widziana jako główna szansa rozwoju gospodarki lokalnej, aczkolwiek bardziej w sferze deklaracji niż konkretnych działań. W 1990 r. władze gminy przejęły ośrodek wypoczynkowy w Wólce Nadbużnej, który jednak w 1992 r. sprzedały w ręce prywatne, wyzbywając się tym samym jedynego obiektu turystycznego jakim dysponowały. Z drugiej jednak strony - pragnąc rozwinąć turystykę na swoim terenie i widząc braki w odpowiedniej infrastrukturze - władze gminy planują zmodernizować budynek szkolny w Tołwinie (od 1993 r. gmina Siemiatycze przejęła szkolnictwo podstawowe), aby - wykorzystując zmniejszanie się liczby dzieci w wieku szkolnym -urządzić w nim pokoje hotelowe. Ponadto, podobnie jak i w Mielniku, władze gminy Siemiatycze widzą dalszą możliwość rozwoju turystyki po otwarciu przejścia granicznego z Białorusią w Tokarach. W

odróżnieniu od trzech opisanych wyżej gmin, władze gmin Platerów i Sarnaki oraz samych Siemiatycz, nie widzą większych perspektyw dla rozwoju turystyki. W przypadku gmin wiejskich jest ona spostrzegana jako zdecydowanie drugorzędny dział gospodarki w stosunku do rolnictwa, natomiast władze Siemiatycz za priorytetowe uważają rozwój przemysłu, przetwórstwa rolnego i handel.

Mimo poważnego udziału turystyki w dochodach gminy, w gminie Sarnaki rola turystyki w przyszłym rozwoju gminy jest spostrzegana przez władze jako coś marginalnego. Jest to dosyć zaskakujące, gdyż gmina ma dogodne warunki dla dalszego rozwoju funkcji turystycznych, co dostrzegają zarówno mieszkańcy jak i odwiedzający gminę turyści.

Może w mniej ostry sposób niż czynią to władze gminy Sarnaki, przedstawiają swoje poglądy przedstawiciele władz Platerowa, dla których turystyka ma być uzupełnieniem funkcji rolniczych gminy. Podobnie jak ma to miejsce w opracowanym kilka lat temu planie przestrzennego zagospodarowania, rozwój turystyki jako funkcji dominującej przewidują one jedynie w Mężeninie.

Najmniej uwagi do rozwoju turystyki przywiązują władze miasta Siemiatycze, dla których przyszłość miasta powinna być związana z rozwojem przemysłu przetwórstwa rolnego. Próbując zrozumieć ich stanowisko, należy zwrócić uwagę na fakt, iż w mieście znajdują się duże zakłady przetwórstwa owocowo-warzywnego "Hortex", a w sąsiednich gminach w ostatnich kilkunastu latach rozwinęło się warzywnictwo i sadownictwo. Co prawda zakłady "Hortex" znajdują się obecnie w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej, mają wielkie trudności ze zbytem i zwolniły wielu pracowników, ale z punktu widzenia władz kilkunastotysięcznego miasta są ciągle ważnym pracodawcą. Dlatego też uważa się, że wprowadzenie w nich nowych technologii i poprawa sytuacji finansowej, zmniejszą bezrobocie w Siemiatyczach, wprowadzą ożywienie na lokalnym rynku pracy, zwiększą dochody ludności oraz pozwolą przełamać recesję nie tylko w mieście, ale i na terenie sąsiednich gmin.

Z drugiej strony władze Siemiatycz oceniają dosyć realistycznie walory turystyczne Podlasia Nadbużańskiego i nie widzą w turystyce szansy dla pobudzenia ekonomicznego liczącego 14 500 mieszkańców miasta. Uważają, że funkcje turystyczne mogą być jedynie czymś ubocznym w strukturze ekonomicznej miasta, gdyż Siemiatycze pełnią bardziej rolę ośrodka tranzytowego dla turystyki niż docelowego. W ich ocenie miasto jest w tej chwili odwiedzane głównie przez turystów

zmierzających do Puszczy Białowieskiej oraz osoby kierujące się do Grabarki¹⁾. Jednak ruch ten jest wybitnie sezonowy (w przypadku Grabarki dotyczy właściwie kilku dni w roku) i nie potrzebuje rozbudowy infrastruktury turystycznej, nie wymaga stworzenia nowych miejsc pracy itd. Również uruchomienie w przyszłości przejścia granicznego w Tokarach nie jest spostrzegane, jako istotny czynnik mogący wpłynąć na rozwój funkcji turystycznych w Siemiatyczach. To co wyżej napisano wcale nie oznacza, iż władze miasta zupełnie pomijają ruch turystyczno-wypoczynkowy w planach rozwoju Siemiatycz. W związku ze zbiornikami wodnymi w północnej części miasta, widzą one możliwość rozwoju infrastruktury sportowo-turystycznej (boiska, wypożyczalnie sprzętu turystycznego, obiekty noclegowe, punkty gastronomiczne itd.), która służyłaby organizowaniu obozów kondycyjnych dla sportowców oraz obozów dla młodzieży i dzieci. Przedstawione plany są związane z coraz większą aktywnością w Siemiatyczach stowarzyszeń sportowych i związanych z propagowaniem kultury fizycznej.

Przeprowadzone badania wykazały ponadto, że w odróżnieniu od reprezentantów władz lokalnych, przedstawiciele miejscowej ludności opowiadają się za rozwojem na Podlasiu funkcji turystycznych (łącznie 88.2%). Ankietowane osoby postulowały przede wszystkim aby nastąpił dalszy rozwój bazy noclegowej (40.9%), infrastruktury towarzyszącej (21.5%), sieci drogowej (14.0%) i informacji turystycznej (10.8%).

Zdaniem reprezentantów miejscowej ludności, w celu zwiększenia roli turystyki w gospodarce regionu, władze lokalne powinny w pierwszej kolejności:

- stworzyć system zachęt dla prywatnych inwestorów pragnących rozwijać usługi turystyczne (ulgi podatkowe, sprzedaż terenów komunalnych itp) - 44.1% odpowiedzi,
- rozbudować infrastrukturę drogową - 28.0% wskazań,
- prowadzić działalność promującą walory turystyczne - 17.2% odpowiedzi,
- zadbać o kształcenie kadr dla turystyki - 4.3% wskazań.

Natomiast zdaniem osób odwiedzających Podlasie Nadbużańskie, w celu zwiększenia znaczenia turystycznego regionu i rozbudowy zagospodarowania

¹⁾ Według A. Jackowskiego (1989) do Grabarki przybywa do 50.000 pielgrzymów rocznie, w tym około 15 000 w dniu Święta Przemienienia Pańskiego 19 sierpnia.

wania turystycznego (za czym opowiedziało się 70.9% respondentów), w pierwszej kolejności należałoby rozwinąć bazę noclegową (44.7% respondentów), infrastrukturę towarzyszącą (38.5%), system informacji turystycznej (32.3%), handel i usługi (29.2%), bazę gastronomiczną (27.3%) oraz infrastrukturę drogową (26.1% respondentów). Porównując wypowiedzi przedstawicieli ludności miejscowej i turystów należy zwrócić uwagę po pierwsze na dużą zgodność w ocenie konieczności rozbudowy bazy noclegowej, a po drugie, na niedoceniające przez mieszkańców Podlasia roli innych elementów zagospodarowania turystycznego w rozwoju turystyki jako zjawiska społeczno-gospodarczego. Na szczególną uwagę zasługuje niedoceniające przez ludność miejscową znaczenia informacji turystycznej (odwrotnie niż w przez turystów) oraz handlu i usług, przy jednoczesnym "przecenianiu" roli sieci drogowej w rozwoju funkcji turystycznych w regionie¹⁾.

Przeprowadzone badania wykazały, że chociaż turystyka jest spostrzegana przez mieszkańców Podlasia Nadbużańskiego i przedstawicieli lokalnych władz jako zjawisko korzystne dla regionu, to jednak nie mają oni zdecydowanej wizji kierunków rozwoju tej dziedziny gospodarki lokalnej. Poza Mielnikiem - w mniejszym stopniu gminą Siemiatycze - w programach działania władz lokalnych rozwój zagospodarowania turystycznego i dążenia na rzecz przyciągnięcia turystów nie należą do priorytetowych zadań. Poza gminą Sarnaki, gdzie w skali regionu funkcja turystyczna jest rozwinięta w znacznym stopniu, stanowisko zaprezentowane przez władze lokalne i objętych badaniami przedstawicieli mieszkańców, wydaje się całkiem uzasadnione. Ankietowane osoby z dużym realizmem oceniały możliwości rozwoju turystyki na Podlasiu Nadbużańskim w najbliższych latach i wydaje się, iż ich ostrożność wynika z następujących względów:

(1) z realistycznej oceny stopnia atrakcyjności turystycznej własnego regionu,

(2) występowania silnej konkurencji ze strony pobliskiej Puszczy Białowieskiej i innych części północno - wschodniej Polski,

¹⁾ Można sądzić, iż przykładanie przez ludność miejscową dużego znaczenia do kwestii rozbudowy infrastruktury drogowej wynika z - charakterystycznych dla tego regionu Polski - trudności komunikacyjnych w okresie zimowym. Dla turystów, którzy odwiedzają Podlasie Nadbużańskie zwykle latem, problem ten jest odczuwany w znacznie mniejszym stopniu.

(3) znacznego oddalenia od głównych w Polsce ośrodków popytu turystycznego,

(4) ogólnego spadku poziomu życia w Polsce, co w oczywisty sposób wpływa na aktywność turystyczną,

(5) nieodwracalnego zakończenia się okresu turystyki organizowanej przez zakłady pracy, co stało się przyczyną likwidowania zakładowych ośrodków wczasowych,

(6) niewystępowania u mieszkańców regionu tradycji świadczenia usług turystycznych,

(7) trudnej sytuacji finansowej własnych gmin.

Chociaż część z wymienionych uwarunkowań ma niewątpliwie charakter tymczasowy (zwłaszcza czynniki 4 i 7), to jednak trudno w tej chwili przewidzieć, kiedy obecna sytuacja ulegnie zmianie. Jednocześnie inne czynniki mają charakter stały (np. czynniki 1, 2, 3) lub ulegają zmianie dopiero po upływie pewnego czasu (czynnik 6). Wszystko to stawia bariery przed rozwojem i umacnianiem się funkcji turystycznych na Podlasiu Nadbużańskim¹⁾.

Scenariusz rozwoju ruchu turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim

Turystyka i rekreacja to dziedziny nie wykorzystane w pełni, w obrębie podlaskiego pasa nadbużańskiego. Dynamiczny ich rozwój miałby szczególne znaczenie dla aktywizacji miast i gmin tego regionu, dotychczas słabo zagospodarowanego pod tym względem, a dysponującego sprzyjającymi po temu warunkami geograficznymi, kli-

¹⁾ W tym miejscu należy skomentować wyrażane przez władze gmin Mielnik i Siemiatycze duże oczekiwania związane z możliwością otwarcia przejścia granicznego w Tokarach. Niewątpliwie przyniesie ono zwiększenie dochodów gminnych i indywidualnych w gminie Mielnik (np. z racji wzrostu wpływów z tytułu podatków od nieruchomości płaconych przez władze celne czy wojska ochrony pogranicza, udziału w podatkach itp.), trudno jednak przyjąć, iż będzie ono miało wpływ na rozwój funkcji turystycznych. Dopóki główne przejścia graniczne w tej części Podlasia będą w rejonie Terespoła, przejście w Tokarach będzie miało znaczenie lokalne, a przy obecnym (handlowym) charakterze turystyki z WNP, związane z jego uruchomieniem korzyści szybciej dadzą się zauważyć w odległych o blisko 40 km Siemiatyczach (które są głównym celem przyjazdów turystów z byłego ZSRR), niż w gminach leżących między miastem a granicą.

matycznymi i przyrodniczymi. O jakości walorów przyrodniczych Podlasia świadczy fakt, iż są one spostrzegane, zarówno przez turystów jak i reprezentantów ludności miejscowej (w tym przedstawiciele władz lokalnych), jako główny czynnik stymulujący rozwój turystyki na tym obszarze.

Jednak, pomimo dość wysokiej oceny atrakcyjności walorów turystycznych tego regionu, nie należy nastawiać się na gwałtowny rozwój turystyki ekologicznej, gdyż walory przyrodnicze niedalekiej Puszczy Białowieskiej, Mazur oraz bagien w dolinach Narwi i Biebrzy (gdzie w tym roku utworzono Biebrzański Park Narodowy), przewyższają walory występujące w dolinie Środkowego Bugu, a ponadto są lepiej reklamowane i odpowiednio zagospodarowane. Również walory krajoznawcze, licznie występujące w północno-wschodniej części Polski stanowią silną konkurencję dla Podlasia.

Z tego też względu, program rozwoju ruchu turystycznego dla gmin nadbużańskich powinien być oparty na jak najlepszym wykorzystaniu ich zasobów przyrodniczych i antropogenicznych, przy uwzględnieniu możliwości chłonności turystycznej i konkurencji ze strony terenów sąsiadujących od północy. Także znaczne oddalenie Podlasia od głównych w Polsce ośrodków popytu turystycznego ma istotny wpływ na planowany rozwój turystyki na tym obszarze. Dlatego też, oferta turystyczna dla badanych gmin, żeby przyciągnąć tu potencjalnych turystów, nie może ograniczać się do reklamowania tylko jednego wybranego waloru, ale musi być wielokierunkowa, kompleksowa, tzn. obejmować ma różne formy aktywności turystycznej.

Główne formy aktywności turystycznej (Możliwe do realizacji na Podlasiu Nadbużańskim)

Podlasie Nadbużańskie obejmuje tereny nizinne, o urozmaiconej rzeźbie, tak więc, główne formy aktywności turystycznej powinny być związane z tą klasą krajobrazu. Na podstawie dokonanej analizy zasobów i walorów turystycznych tego regionu oraz po zapoznaniu się z ocenami atrakcyjności tych walorów przez reprezentantów ludności miejscowej i turystów, wskazano cztery (najbardziej korzystne z punktu widzenia dalszego rozwoju turystyki na Podlasiu) formy aktywności turystycznej,

Tabela 2
Analiza potencjału turystycznego Podlasia Nadbużańskiego dla
głównych form aktywności turystycznej

KATEGORIA WALORÓW	MOCNE PUNKTY	SŁABE PUNKTY
PRZYRODNICZE	<ul style="list-style-type: none"> -walory terapeutyczne -korzystny mikroklimat -rozległe obszary leśne -relatywnie dobry stan środowiska -czyste powietrze -wody powierzchniowe -malownicze krajobrazy -urozmaicona rzeźba -rezerваты przyrody -możliwość organizacji polowań i połowów -możliwość uprawiania jazdy konnej 	<ul style="list-style-type: none"> -ograniczona dostępność wód -zanieczyszczenie wód powierzchniowych -brak określenia granic chłonności turystycznej terenów -zły stan większości szlaków turystycznych w obrębie rezerwatów
KRAJOZNAWCZE	<ul style="list-style-type: none"> -liczne zabytki architektury sakralnej -zabytki starej architektury urbanistycznej -miejsca kultu religijnego -kultura ludowa -wykopaliska archeologiczne Kultura ludowa 	<ul style="list-style-type: none"> -brak dostatecznej informacji turystycznej -brak oznaczenia większości szlaków turystycznych -słabe "nagłośnienie" historii regionu -słabe spopularyzowanie walorów kulturowych
WYPOCZYNKOWE	<ul style="list-style-type: none"> -korzystny mikroklimat -istnienie obiektów noclegowych, gastronomicznych i usług -istnienie ośrodków wypoczynkowych, kolonijnych, kwater prywatnych -istnienie wypożyczalni sprzętu sportowego -cisza i spokój -relatywnie dobry stan środowiska 	<ul style="list-style-type: none"> -niski lub średni poziom większości obiektów noclegowych -brak właściwej organizacji w użytkowaniu obiektów noclegowych i sportowych
AGROTURYSTYKA	<ul style="list-style-type: none"> -bezpośrednia bliskość terenów wiejskich -istnienie kwater prywatnych -typowo rolniczy charakter regionu -tradycyjne sposoby gospodarowania -utrzymywanie się zwyczajów i tradycji charakterystycznych dla wsch. Polski 	<ul style="list-style-type: none"> -brak rozwiązania problemu odprowadzania i oczyszczania ścieków -tylko częściowa gazyfikacja gmin -nieliczne wodociągi -niski poziom wyposażenia kwater prywatnych -brak tradycji

które ogólnie można zdefiniować jako formy turystyki zorientowanej na walory przyrodnicze, krajoznawcze i wypoczynkowe oraz na agroturystykę. Jednocześnie dokonano analizy potencjału turystycznego regionu Podlasia w tych konkretnych kategoriach. Analiza ta polegała na wyszukiwaniu i zestawieniu czynników sprzyjających i niekorzystnych dla rozwoju danej formy aktywności turystycznej w obrębie pasa nadbużańskiego. Wyniki analizy przedstawiono poniżej w formie tabelarycznej.

Przyrodnicze formy aktywności turystycznej odgrywają ważną rolę w scenariuszu rozwoju ruchu turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim. Liczne walory przyrodnicze tego regionu, stwarzają dogodne warunki do wypoczynku i rekreacji na świeżym powietrzu, a także do uprawiania turystyki kwalifikowanej. Rozpatrywane gminy mają dobre warunki do prowadzenia gospodarki łowieckiej. Stanowią o tym, przede wszystkim warunki naturalne, a także społeczno-gospodarcze cechy tych terenów.

W większości rozproszone obszary leśne dawnej Puszczy Mielnickiej zapewniają zwierzynie dobre warunki osłonowe i stanowią bogatą bazę żerową. Niezbyt intensywne z kolei stosowanie nawożenia mineralnego i środków ochrony roślin, wpływa korzystnie na kondycję zdrowotną zwierzyny. Można zatem twierdzić, że zasoby zwierzyny łownej predystynują gospodarkę łowiecką do jednej z ważniejszych form wykorzystania walorów środowiska naturalnego gmin nadbużańskich. Tereny te, poza tym, z powodzeniem nadają się do uprawiania jazdy konnej. Duże, wolne przestrzenie, spokój i stosunkowo niewiele ruchliwych dróg, jak również malownicze krajobrazy, stwarzają idealne warunki do organizowania szkółek jeździeckich.

Natomiast rezerwaty przyrody, takie jak : "Zabuże", Góra Usześcia", "Przekop", "Dębniak", czy wreszcie liczne ciekawe fragmenty przełomowej doliny Bugu, stanowią tereny dogodne dla rozwoju turystyki poznawczej.

Z kolei zasoby wodne Podlasia, oprócz organizowania w wydzielonych miejscach kąpielisk, są wykorzystywane do uprawiania innych typów turystyki kwalifikowanej, takich jak wędkarstwo czy kajakarstwo. Widać więc, że środowisko naturalne gmin nadbużańskich stanowi atrakcyjny i pojemny potencjał turystyczny.

Również badania kwestionariuszowe przeprowadzone w tym regionie wykazały, że zasoby środowiska przyrodniczego są istotnym elementem, motywującym wypoczynek na Podlasiu. Z danych

zamieszczonych w Tabeli 2 wynika, iż atrakcyjność tego obszaru jest jednak różnie spostrzegana przez reprezentantów ludności miejscowej i turystów. Największa rozbieżność między ludnością miejscową a turystami występuje w przypadku oceny atrakcyjności widokowej, natomiast w przypadku pozostałych walorów środowiska, takich jak: zespoły leśne, wody powierzchniowe i czyste powietrze, oceny turystów są znacznie wyższe. Zjawisko to można tłumaczyć tym, że turyści przyjeżdżający tu zazwyczaj z zanieczyszczonych ośrodków miejskich bardziej doceniają te elementy środowiska przyrodniczego niż obcujący z nimi na co dzień mieszkańcy Podlasia.

Kolejnym kierunkiem rozwoju ruchu turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim są krajoznawcze formy aktywności turystycznej. Walory krajoznawcze tego terenu, w odróżnieniu od przyrodniczych, odnoszą się nie do całego omawianego obszaru, a skupiają się głównie na największych miejscowościach i miasteczkach regionu. Ważniejsze zabytki architektury sakralnej, obiekty dawnego budownictwa wiejskiego i zabytki kulturowe koncentrują się praktycznie w Drohiczynie, Mielniku, Siemiatyczach i Grabarce (leżącej już poza granicami omawianego obszaru).

Nieco odmienną w charakterze (od poprzednich) atrakcją turystyczną tych ziem są wykopaliska archeologiczne, mające liczne stanowiska na obszarze Podlasia. Co prawda stare, średniowieczne grodziska nie są tej rangi co znaleziska Biskupina (i nie można ich też porównywać), ale mimo to stanowią swego rodzaju ciekawostkę, zwłaszcza dla amatorów tego typu turystyki specjalistycznej.

Tak więc, obok przyrodniczych, również walory krajoznawcze omawianego terenu stanowią istotny czynnik rozwoju ruchu turystycznego na Podlasiu. Badania ankietowe przeprowadzone w tym regionie, wykazały jednak pewne różnice w ocenie atrakcyjności walorów krajoznawczych przez turystów i mieszkańców Podlasia.

Dane zamieszczone w Tabeli 3 wskazują na to, że stopień znajomości terenu Podlasia pod kątem atrakcyjności turystycznej jest wyższy u ludności miejscowej niż u turystów. Jednak fakt, iż najmniejsze rozbieżności między odpowiedziami udzielonymi przez obie grupy respondentów wystąpiły przy ocenie atrakcyjności miejsc kultu religijnego oraz zabytków architektonicznych i obiektów obronnych, pozwala sądzić, że u ludności miejscowej występuje tendencja do uznawania za znaczące walory, obiektów o małej atrakcyjności lub też słabo spopularyzowanych.

Tabela 3

Ocena atrakcyjności głównych walorów turystycznych Podlasia Nadbużańskiego przez ludność miejscową oraz turystów

Walory turystyczne	Ludność miejscowa (n=93)	Turyści (n=161)
Zespoły leśne	24,7%	43,5%
Wody powierzchniowe	15,1%	32,9%
Czyste powietrze	30,1%	47,2%
Widoki	32,3%	33,5%

Uwaga: 100% oznacza, że wszyscy respondenci w danej grupie uznali dany walor za atrakcyjny dla turystów

Tabela 4

Stopień znajomości głównych walorów turystycznych Podlasia Nadbużańskiego przez ludność miejscową oraz turystów

Walory turystyczne	Ludność miejscowa (n=93)	Turyści (n=161)
Wydarzenia historyczne	68,8%	38,5%
Zabytki architektury	69,9%	48,4%
Miejsca kultu religijnego	78,5%	60,2%
Wykopaliska archeologiczne	41,9%	14,3%
Kultura ludowa (niematerialna)	39,8%	14,9%
Muzea	54,8%	18,0%
Obiekty obronne	76,3%	52,8%
Rezerваты przyrody	51,6%	23,6%

Uwaga: 100% oznacza, że wszyscy respondenci w danej grupie wymienili obiekty związane z danym walorem turystycznym

Z przedstawionych wyżej danych wynika, że Podlasie Nadbużańskie jest obszarem o zróżnicowanych walorach turystycznych, co powoduje, iż rozwijają się na nim różne formy turystyki.

Ponadto ruch turystyczny o charakterze krajoznawczym dzieli się na zbiorowy i indywidualny (Lijewski i in., 1992). W jednym i drugim przypadku mogą to być wycieczki, których celem jest zwiedzanie jakiegoś obiektu, miejscowości lub regionu turystycznego. Mogą to być także wędrowki po określonym szlaku, np. pieszym lub kajakowym.

Z punktu widzenia ochrony środowiska a także z uwagi na brak określenia granicy chłonności turystycznej, korzystniejszy dla Podlasia wydaje się rozwój turystyki indywidualnej, a nie, masowej.

Wypoczynkowe formy aktywności turystycznej odgrywają równie ważną rolę w rozwoju ruchu turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim, co omówione wyżej, formy przyrodnicze i krajoznawcze. Istotą turystyki wypoczynkowej są migracje turystyczne, które ludzie odbywają poza miejsce swego stałego zamieszkania w celu regeneracji sił fizycznych i psychicznych (Rogalewski, 1972). Dlatego też w przypadku organizowania turystyki wypoczynkowej, ogromne znaczenie mają walory przyrodnicze danego obszaru.

Środowisko naturalne musi spełniać określone warunki, aby mogło być wykorzystane pod tego rodzaju turystykę. Ocena walorów wypoczynkowych obejmuje urozmaicenie rzeźby terenu, walory związane z wodą i szatą roślinną oraz możliwości wykorzystania źródeł mineralnych. Warunkiem niezbędnym do wypoczynku jest generalnie niski stopień urbanizacji (Mileska, 1971). W turystyce wypoczynkowej - według Wyrzykowskiego (1986) - podstawowe znaczenie mają walory wypoczynkowe, a także niektóre bardziej powszechnie wykorzystywane walory specjalistyczne (żeglarskie, wędkarskie).

Walory krajoznawcze i pozostałe walory specjalistyczne odgrywają rolę drugorzędną. Wprawdzie podnoszą one atrakcyjność turystyczną obszarów wypoczynkowych, ale nie decydują o wyborze miejsca wypoczynku. Według tych kryteriów, tereny Podlasia Nadbużańskiego stwarzają dogodne warunki dla rozwoju wypoczynkowych form aktywności turystycznej.

Turystyka wypoczynkowa łączy się ze stacjonarnymi formami bytu, tak więc, zdeterminowana jest istnieniem odpowiedniej bazy noclegowej (Lijewski i in., 1992). Na terenie Podlasia do dyspozycji stoją ośrodki wypoczynkowe, kolonijne, domki letniskowe i kwatery prywatne.

Kolejną formą aktywności turystycznej, która ma szansę rozwoju na terenie Podlasia jest agroturystyka. Terminem tym określana jest turystyka na obszarach wiejskich, a dokładniej turystyka mająca bezpośredni związek z gospodarstwem wiejskim, z pobytem na farmie u rolnika (Wojciechowska, 1992).

Utarł się pogląd, że rozwój turystyki na terenach wiejskich determinowany jest występowaniem odpowiednich walorów turystycznych,

takich jak klimat, las, woda, zabytki czy tradycje. Obecnie w warunkach postępującej urbanizacji i wzrostu zanieczyszczenia środowiska, można uznać, że każda przestrzeń nie zagrożona ekologicznie może być wykorzystana pod turystykę. Taki wypoczynek zgodny z zasadami ekologii, oparty na rekreacji na świeżym powietrzu, w otoczeniu naturalnego krajobrazu w formie pieszych, kolarskich i innych wędrówek, a także na uprawianiu sportów i zamiłowań może być również urozmaicony podpartrywaniem tradycyjnych sposobów gospodarowania, a niekiedy i uczestnictwem w nich.

Na tych założeniach opiera się agroturystyka, która w krajach Europy Zachodniej, zwłaszcza w Austrii, Francji, Holandii, zyskuje coraz większe zainteresowanie. Również i u nas podejmowane są próby aktywizacji obszarów wiejskich przez turystykę. Ta forma wypoczynku nie jest jednak zupełnie nowym zjawiskiem na naszych terenach. W Polsce rozwinęła się turystyka pobytowa związana z wynajmowaniem kwater u miejscowej ludności i znana jako popularne "wczasy pod gruszą". Agroturystyka obejmuje wszystkie rodzaje turystyki, których miejscem jest wieś. Z uwagi na typowo rolniczy charakter, Podlasie ma więc sprzyjające warunki dla rozwoju tej formy aktywności turystycznej.

Z przedstawionych wyżej informacji wynika, że ze względu na zróżnicowanie walorów turystycznych Podlasia Nadbużańskiego, sugerowane formy ruchu turystycznego, mają realne szanse dalszego rozwoju w tym regionie. Tym bardziej, że wielokierunkowa propozycja ich rozwoju opiera się często na współwystępowaniu tych samych walorów. Różnica polega jedynie na sposobie ich wykorzystania. Wybór konkretnej formy aktywności turystycznej zależy już tylko od turysty. Przy czym nie musi on ograniczać się tylko do jednej z nich, ale korzystać z tych, które jemu (lub członkom jego rodziny) najbardziej odpowiadają, ze względu na rodzaje zamiłowań.

Wielokierunkowa prognoza rozwoju turystyki na Podlasiu Nadbużańskim

Badania przeprowadzone latem 1993 r. na Podlasiu Nadbużańskim potwierdziły hipotezę (wysuniętą w latach osiemdziesiątych Horodeński, 1988), że gminy nadbużańskie są typowym obszarem niedorozwoju gospodarczego północno-wschodniej części kraju.

Dominującym działem działalności gospodarczej w regionie nadbużańskim jest rolnictwo. Przy czym, warunki i wyniki produkcyjne rolnictwa należą tu do najmniej korzystnych w kraju, z wyjątkiem gmin Platerów i Drohiczyn. Również działy pozarolniczej działalności, w tym przemysł i infrastruktura techniczna są niedostatecznie rozwinięte i nie stanowią przeciwwagi dla słabo rozwiniętego rolnictwa, ani też nie dają podstaw do wspierania tego działu gospodarki. Potwierdza to pogląd o całokształcie niedorozwoju omawianego obszaru, który z kolei jest główną przyczyną dużego odpływu ludności ze wsi. Enklawę na tych terenach stanowi jedynie miasto Siemiatycze, dynamicznie rozwijające się w płaszczyźnie społecznej i gospodarczej. Jednocześnie warto zauważyć, że obszar nadbużański odznacza się znacznymi walorami środowiska przyrodniczego, a także posiada ineresujące walory krajoznawcze. Tak, więc biorąc pod uwagę niski poziom rolnictwa i brak sprzyjających warunków dla jego rozwoju, a z drugiej strony atrakcyjne walory przyrodnicze i krajoznawcze tych terenów, można przypuszczać, że korzystną formą aktywizacji regionu Podlasia Nadbużańskiego, stanowiącą realną szansę na poprawę jego sytuacji gospodarczej, jest turystyka.

Do tej koncepcji przychylają się również przedstawiciele władz lokalnych. Spośród sześciu badanych gmin, władze Mielnika, Drohiczyzna i gminy Siemiatycze uważają, że w przyszłości ich rozwój społeczno-gospodarczy powinien być oparty przede wszystkim na rozwoju turystyki. Tym bardziej, że oprócz korzystnych warunków dla jej rozwoju, region Podlasia dysponuje podstawami zagospodarowania turystycznego, a także posiada długie tradycje wypoczynkowe. Funkcje turystyczne pojawiły się tu pod koniec XIX w. i rozwinęły w okresie międzywojennym. Z początku związane były głównie z krajoznawstwem i turystyką pielgrzymkową, a rolę ośrodków turystycznych pełniły Siemiatycze i Drohiczyn. Z czasem, coraz większym powodzeniem zaczęła cieszyć się turystyka pobytowa związana z wynajmowaniem kwater u ludności miejscowej. Jednak o rozwoju turystyki bardziej zorganizowanej można mówić dopiero w okresie powojennym.

Obok zjawiska wynajmowania kwater prywatnych, większego znaczenia nabrało spędzanie urlopów w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych. Poza tym w miejscowościach położonych w dolinie Bugu zaczęło rozwijać się budownictwo letniskowe. Jednak w ostatnich kilku latach w dziedzinie zagospodarowania turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim, pojawić się (podobnie jak i w innych regionach Polski) wy-

rażny kryzys. Dowodem tego jest spadek liczby ośrodków wczasowych w gminie Sarnaki, zlikwidowanie domu wycieczkowego, schroniska turystycznego i młodzieżowego w Siemiatyczach, ośrodka wczasowego w Drohiczynie, schroniska młodzieżowego w Sutnie (gmina Mielnik) itd. Głównymi powodami tego regresu są (podobnie jak w całym kraju) zmiany strukturalne w gospodarce i tym samym ograniczenia w turystyce socjalnej, jak również zmniejszenie dochodów realnych ludności.

Jednak z uwagi na długie tradycje wypoczynkowe regionu Podlasia Nadbużańskiego, który od lat spełniał funkcje turystyczne a także ze względu na brak innych możliwości rozwoju, zasadną wydaje się być propozycja aktywizacji gospodarczej tych terenów poprzez turystykę. Tym bardziej, że istnieje już podstawowa baza turystyczna, a jej rozwój polegałby głównie na modernizacji urządzeń już istniejących i podjęciu pewnych działań na rzecz rozbudowy infrastruktury technicznej i polepszeniu warunków bytowych w obiektach turystycznych, a także na kwaterach prywatnych. Przy czym, rozwój ruchu turystycznego na Podlasiu powinien dotyczyć konkretnych, wybranych kierunków, których wybór zależeć będzie od istniejącym na tym terenie warunków. W celu ułatwienia takiego wyboru, sporządzono mapę przestrzennego rozmieszczenia głównych form aktywności turystycznej na Podlasiu Nadbużańskim. Z mapy wynika, że funkcje turystyczne w tym regionie rozwinęły się głównie wzdłuż doliny Bugu na terenach przyrzecznych. Walory przyrodnicze tych terenów, oraz istniejąca baza turystyczna, składająca się w dużej mierze z położonych nad rzeką ośrodków wypoczynkowych (w granicach poszczególnych gmin) stwarzają sprzyjające warunki dla rozwoju turystyki wodnej, urlopowej i weekendowej turystyki wypoczynkowej, a także wypoczynku dla dzieci i młodzieży, w formie kolonii i obozów. Tak, więc dominuje tu turystyka o charakterze rodzinnym oraz turystyka dzieci i młodzieży. Przyrodnicze formy ruchu turystycznego, mają również dogodne warunki rozwoju na terenach zalesionych tj. głównie w gminie Mielnik i w zachodniej części gminy Platerów. Zespoły leśne oprócz korzystnych dla zdrowia warunków klimatycznych, stanowią idealne tereny spacerowe i nadające się również do uprawiania innych form turystyki poznawczej. Lasy stwarzają także możliwości dla rozwoju turystyki kwalifikowanej, takiej jak łowiectwo czy jazda konna.

Poza przyrodniczymi i wypoczynkowymi formami ruchu turystycznego na Podlasiu rozwijają się również krajoznawcze formy turystyki

(zwłaszcza w Drohiczynie, Siemiatyczach i Grabarce). Ten typ turystyki swój rozwój zawdzięcza, przede wszystkim, cennym zabytkom architektury sakralnej Drohiczyna i (w mniejszym stopniu) Siemiatycz. Poza tym, znaczenie Siemiatycz sprowadza się bardziej do roli bazy wypadowej do pobliskiej Grabarki, stanowiącej główną atrakcję turystyczną tego regionu, ze względu na znajdujące się w pobliżu Wzgórze Pokutników czyli tzw. Święte miejsce prawosławia. Ponadto atrakcjami krajoznawczymi są licznie występujące w okolicach Drohiczyna stanowiska wykopalisk archeologicznych, mogące zaciekać osoby interesujące się przeszłością Podlasia. Drohiczyn jest również miejscem, gdzie do dziś kultywowane są dawne tradycje folklorystyczne. Ich pokazy można więc wykorzystać jako dodatkowy walor tego regionu, przy organizowaniu wycieczek po Podlasiu.

Z kolei agroturystyka jest tą formą ruchu turystycznego, o której rozmiarach trudno jest (w przypadku Podlasia) mówić, ze względu na brak ewidencji tego zjawiska. Typowo rolniczy charakter regionu, tradycyjne formy gospodarowania, tradycje w wynajmowaniu turystom kwater prywatnych, to czynniki, które są niezbędne w rozwoju tej formy ruchu turystycznego. Jednak niski poziom warunków bytowych na kwaterach i chwilami nieufny stosunek ludności miejscowej do turystów, sprawiają, że można obecnie jedynie wskazać tereny, które ewentualnie sprzyjałyby rozwojowi agroturystyki, czyli gminę Mielnik, Platerów i Drohiczyn.

Tak, więc oceniając możliwości dalszego rozwoju funkcji turystycznych w badanych gminach, należy stwierdzić, że w najbliższym czasie najbardziej prawdopodobne wydaje się występowanie na Podlasiu Nadbużańskim turystyki krajoznawczej, (związanej przede wszystkim z odwiedzaniem przez turystów indywidualnych i wycieczki Grabarki i Drohiczyna), turystyki pielgrzymkowej (Grabarka, Ostrożany) oraz turystyki pobytowej. Odnośnie tej ostatniej należy się jednak liczyć z dosyć istotnymi zmianami. Prawdopodobnie, ze względu na dalszą dekapitalizację majątku i trudności finansowe właścicieli, w najbliższych latach zamykane będą dalsze ośrodki wczasowe (głównie w Mierzwi-cach). Jednocześnie można liczyć na dalszy rozwój budownictwa letniskowego, o czym świadczy liczba niezabudowanych i będących w trakcie zagospodarowywania działek rekreacyjnych, gdzie spośród 448 działek, latem 1993 r. jedynie 54,0% było zagospodarowane. Tym samym można sądzić, że zamiast dotychczasowej dominacji turystyki urlopowej, w następnych latach na Podlasiu Nadbużańskim rozwinie się turystyka

weekendowa. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, że znaczna część działek letniskowych w gminach nadbużańskich jest własnością mieszkańców leżących w pobliżu Siedlec, Białej Podlaskiej i Łosic. Oznaczałoby to wydłużenie sezonu turystycznego na Podlasiu Nadbużańskim.

Z powodu regresu w rolnictwie i dalszych procesów wyludniania się terenów wiejskich, można natomiast liczyć się z pewnym rozwojem turystyki związanej z łowiectwem (zwłaszcza w gminie Mielnik), jednak przy utrzymaniu się obecnego systemu organizacji polowań z udziałem gości z zagranicy, jak również zbierania opłat łowieckich, dochody z tego typu turystyki tylko w niewielkim stopniu zasilają budżety lokalne.

Trudno natomiast ocenić szanse rozwoju agroturystyki rozumianej na sposób zachodni. Nieufność mieszkańców wsi wobec jakichkolwiek form legalizacji podejmowanej działalności pozarolniczej, niska kultura życia codziennego i braki w infrastrukturze technicznej, stanowią istotną barierą dla rozwoju tej formy turystyki. Dotychczasowe kwatery prywatne (na ogół nierejestrowane) mogą funkcjonować jeszcze przez jakiś czas, jednak trzeba się liczyć, że już wkrótce oczekiwania turystów odnośnie standardu wypoczynku będą wyższe niż jakość obiektów oferowanych przez obecnych kwaterodawców. Nie należy się również liczyć z gwałtownym rozwojem turystyki ekologicznej, gdyż walory przyrodnicze niedalekiej Puszczy Białowieskiej, Bagien Biebrzańskich, czy Puszczy Knyszyńskiej przewyższają walory występujące w dolinie Środkowego Bugu, a ponadto są lepiej reklamowane, od dawna odwiedzane i odpowiednio zagospodarowane. Tereny te zawsze będą atrakcyjniejsze, jednak ich sąsiedztwo wcale nie musi oznaczać dla regionu Podlasia tylko konkurencji i zagrożenia. Przy ciągłym wzroście zainteresowania terenami północnej Polski oraz z uwagi na ich ograniczone możliwości chłonności turystycznej, a także ze względu na to, że coraz większe obszary obejmowane są ścisłą ochroną (Biebrzański Park Narodowy), Podlasie mogłoby stanowić etap przejściowy przy zwiedzaniu tych terenów. Tym bardziej, że region nadbużański objęty jest, podobnie jak Puszcza Białowieska i Mazury, programem "Zielonych płuc Polski", (co oznacza, że środowisko naturalne podlega tu prawnej ochronie) i może być traktowany jako naturalne przedłużenie terenów północnych. Działanie na rzecz "przybliżenia" turystom mało dotąd znanego regionu Podlasia, byłoby poza tym świetną reklamą walorów turystycznych pasa nadbużańskiego, co w przyszłości mogłoby zaowocować wzrostem liczby odwiedzających go turystów.

Z kolei baza noclegowa Podlasia, po odpowiednim zmodernizowaniu, mogłaby (zważywszy na niewielkie odległości dzielące obie krainy), odciążać, zwłaszcza w sezonie, tamtejsze ośrodki turystyczne. Przy czym skorzystałyby na tym obie strony, nie tylko Podlasie, ponieważ wielkość ruchu turystycznego na obszarach Puszczy Białowieskiej czy Bagien Biebrzańskich, byłaby wtedy ograniczona głównie przepustowością tych terenów, a w mniejszym stopniu liczbą miejsc noclegowych.

Tak, więc przy tworzeniu oferty turystycznej reprezentanci władz lokalnych, sąsiadujących z Podlasiem terenów północnych, jak również władz gmin nadbużańskich, mogliby w przyszłości wziąć pod uwagę taką formę współpracy międzyregionalnej.

Inna propozycja dalszego rozwoju turystyki na Podlasiu dotyczy wypoczynkowych form aktywności turystycznej. Podlasie po odpowiedniej przebudowie i rozbudowie bazy noclegowej i infrastruktury technicznej może być idealnym miejscem pod wypoczynek urlopowy i weekendowy. Nieduża odległość od Warszawy i położenie na trasie Warszawa-Siemiatycze, dogodne i częste połączenia, predystynują ten region do wykorzystania go jako zaplecza turystycznego stolicy. Co prawda bliżej znajduje się Kampinoski Park Narodowy, przewyższający znacznie walory przyrodnicze gmin nadbużańskich, jednak z uwagi na wymogi ochrony środowiska i brak odpowiedniej bazy noclegowej, wypoczynek tam jest ograniczony. Również tereny położone na wschód od Warszawy, nad rzeką Liwiec i Świder, są ze względu na duże zanieczyszczenie znacznie mniej atrakcyjne od Podlasia. Tak, więc modernizacja już istniejącej bazy turystycznej, pozwoliłaby na wykorzystanie tych terenów nie tylko w sezonie lenim, ale i zimowym.

Ponadto władze gmin nadbużańskich widzą dalszą możliwość rozwoju turystyki po otwarciu przejścia granicznego z Białorusią w Tokarach. Jednak, nie należy się liczyć w najbliższym czasie z dynamicznym rozwojem turystyki (pojmwanej w sposób tradycyjny), spowodowanym otwarciem tego przejścia, ponieważ na podstawie dotychczasowych obserwacji można przyjąć, że napływ turystów z krajów byłego ZSRR, będzie miał w najbliższych latach charakter typowo handlowy. Tak, więc należałoby się raczej liczyć ze zwiększoną dewastacją środowiska przyrodniczego i wzrostem zagrożenia bezpieczeństwa publicznego.

Kończąc omawianie proponowanych kierunków rozwoju turystyki na Podlasiu Nadbużańskim, należy zaznaczyć, że stworzenie podstaw i

warunków do pełnego zagospodarowania rekreacyjnego i turystycznego walorów środowiska przyrodniczego tego regionu, wymagać będzie od władz gminnych i wojewódzkich współpracy w zakresie planowania przestrzennego. Chodzi o to, by staraniem biur planowania przestrzennego lub zespołów ekspertów, przygotowano kompleksowy program zagospodarowania turystycznego gmin nadbużańskich, jako wyodrębnionego i specyficznego regionu turystycznego Polski, ze szczególnym uwzględnieniem usług sanatoryjnych w Mielniku. Efektem tych działań będzie przejście od prowizorycznych form zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego do form trwałych, zbieżnych z interesami wypoczywających, mieszkańców regionu, jak również uwzględniających cechy środowiska naturalnego Podlasia Nadbużańskiego.

Tabela 5
Możliwości rozwoju turystyki w gminach Podlasia Nadbużańskiego

Gmina:	Drohiczyn	Mielnik	Platerów	Sarnaki	Siemiatycze miasto	Siemiatycze gmina
Główne kierunki przyszłego rozwoju gminy	- turystyka - handel	- rolnictwo - leśnictwo - turystyka - handel	- rolnictwo	- rolnictwo	- przemysł - handel	- turystyka - rolnictwo - handel
Atrakcyjność turystyczna gminy	wysoka	wysoka	niska	wysoka	niska	wysoka
Najważniejsze walory turystyczne	- rzeka Bug - zabytki	- lasy - rzeka Bug - wody mineralne - czyste powietrze	- lasy - rzeka Bug - zabytki - parki wiejskie	- rzeka Bug	- zabytki - zbiorniki wodne na kamionce	- lasy - rzeka Bug - czyste powietrze - kultura ludowa
Dodatkowe czynniki umożliwiające rozwój turystyki	- dobry stan dróg - rozwinięty handel	nie podano	nie podano	nie podano	- sąsiedztwo Grabarki	- dobry stan dróg
Obiekty turystyczne w posiadaniu gminy	- stacja wodna	- ośrodek całoroczny (35 miejsc) - 7 domków kempingowych	- tereny pod działki letniskowe	nie ma	- domki kempingowe	nie ma
Preferowane kierunki rozwoju turystyki	- rodzinna - krajoznawcza - kolonie - z zagranicy	- działki letniskowe - łowiectwo - agroturystyka - uzdrowiskowa	- wodna - działki letniskowe - kolonie - jeździecka	- wodna	- obozy sportowe	- kolonie - ekoturystyka
Stosunek ludności miejscowej do turystów	pozytywny	pozytywny	pozytywny	pozytywny	niefny	niefny
Przykłady regresu w turystyce	- upadek FWP	nie podano	- ograniczenie czasu trwania obozów jeździeckich	- zamykanie ośrodków - mniejsze obroty w handlu	- zamykanie hoteli	- zamykanie ośrodków
Główne powody regresu w turystyce	- ubożenie społeczeństwa - słaby rozwój miejscowej bazy	- ubożenie społeczeństwa - słaby rozwój miejscowej bazy	nie podano	- brak imprez towarzyszących dla turystów	- ubożenie społeczeństwa - brak tradycji w przyjmowaniu turystów	- nieodpowiednia informacja - brak bazy noclegowej
Plany zagospodarowania turystycznego	nie ma	jest	nie ma	nie ma	nie ma	nie ma
Występowanie zagrożeń ze strony turystyki	nie ma	- powodowanie pożarów - zwiększone zaśmiecanie	nie ma	- zagrożenie porządku publicznego	nie ma	nie ma
Działania na rzecz promocji turystycznej gminy	- folder	- udział w konkursie "Gmina 2000" - folder	- folder	- folder	- folder	- folder
Możliwości rozwoju agroturystyki	słabe	słabe	słabe	słabe	słabe	słabe

Literatura

1. Bieniecki Z., Puciata O., 1964, *Spis zabytków architektury województwa warszawskiego*, Wydawnictwo Katalogów i Cenników, Warszawa.
2. Butler R.W., 1990, *Alternative tourism: pious hope or Trojan horse*, Journal of Travel Research, vol.XXVIII, no.3 (Winter), ss.40-45.
3. Christaller W., 1964, *Some considerations of tourism location in Europe: the peripheral regions - underdeveloped countries - recreation areas*, Papers of the Regional Science Association, vol.12, no.2, ss.95-105.
4. Drzewiecki M., 1980, *Rola turystyki w rozwoju ekonomicznym wsi pomorskich*, Instytut Turystyki, Warszawa.
5. Hattingh P.S., 1994, *Ecotourism: meeting the challenge of frontier development*, IGU Regional Conference "Environment and Quality of Life in Central Europe: Problems of Transition", 22-26 August 1994, Prague, Czech Republic, maszynopis.
6. Holik G. Nowak Z., 1987, *Agroturystyka w regionie (teoretyczny zarys problemu)*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 251, ss.79-94.
7. Horodeński R., 1988, *Doświadczenia i warunki kształtowania gmin nadbużańskich*, w: Studia nad rozwojem społecznym i gospodarczym gmin nadbużańskich, Nauka i Praktyka, 2, Ośrodek Badań Naukowych, Białystok
8. Jackowski A., 1989, *Wybrane problemy geografii pielgrzymek w Polsce*, Folia Geographica, Series Geographica - Oeconomica, Studia z geografii społecznej, XXII, 11-37.
9. Kielczewska M., 1993, *Aktywizacja turystyczna regiony na przykładzie gminy Kempna*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, maszynopis.
10. Klamecka-Roszkowska G., 1988, *Poziom i dynamika dochodów ludności na terenie gmin nadbużańskich*, w: Studia nad rozwojem społecznym i gospodarczym gmin nadbużańskich, Nauka i Praktyka, 2, Ośrodek Badań Naukowych, Białystok.
11. Kowalczyk A., 1994, *The role of tourism in local development*, IGU Regional Conference "Environment and Quality of Life in

Central Europe: Problems of Transition", 22-26 August 1994, Prague, Czech Republic, maszynopis.

12. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1992, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.

13. Malinowski K., 1964, *Spis zabytków architektury*, Wydawnictwo Katalogów i Cenników, Warszawa.

14. Mileska M., 1971, *Regiony turystyczne Polski*, PWN, Warszawa.

15. Rogalewski O., 1974, *Zagospodarowanie turystyczne*, WSiP, Warszawa.

16. Schwichtenberg A., 1993, *Turystyka alternatywna i ekoturystyka - nowe pojęcia w geografii turystyki*, *Turyzm*, t.3, z.2, ss.51-59.

17. Toruński M., 1988, *Wybrane problemy rozwoju gmin nadbużańskich w świetle poglądów przedstawicieli gmin. Miasto i gmina Drohiczyn*, w: *Studia nad rozwojem społecznym i gospodarczym gmin nadbużańskich*, Nauka i Praktyka, 2, Ośrodek Badań Naukowych, Białystok.

18. Warowny J., 1988, *Wybrane problemy rozwoju gmin nadbużańskich w świetle poglądów przedstawicieli gmin. Sarnaki*, w: *Studia nad rozwojem społecznym i gospodarczym gmin nadbużańskich*, Nauka i Praktyka, 2, Ośrodek Badań Naukowych, Białystok.

19. Wojciechowska J., 1992, *Aktywizacja wsi poprzez działalność turystyczną*, UKFiT, Warszawa.

20. Wyrzykowski J., 1986, *Geograficzne uwarunkowania rozwoju urlopowej turystyki wypoczynkowej w Polsce*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 935, Wrocław.

Інстытут географіі і
тэрытарыяльнага гаспадарання
Польскай акадэміі навук

Інстытут сацыялогіі
Акадэміі навук Беларусі

П Р А Б Л Е М Ы

РАЗВІЦЦЯ І СУПРАЦОЎНІЦТВА
ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАГА ПАМЕЖЖА

Навуковыя даклады ўдзельнікаў Польска-беларускага
семінара, які адбыўся ў м.м. Аўгустаў і Райград у
чэрвені 1994 г.

ВАРШАВА, МІНСК - 1995

ЯЎГЕН БАБОСАЎ

акадэмік АНБ,

ВАЛЕРЫЙ КЛІМЕНКА

кандыдат эканамічных навук

Інстытут сацыялогіі

Акадэміі навук Беларусі

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАЕ ЭКАНАМІЧНАЕ СУПРАЦОУНІЦТВА
Ў ПРАЦЭСЕ АДАПТАЦЫ БЕЛАРУСІ ДА СУСВЕТНАЙ
ЭКАНАМІЧНАЙ СІСТЭМЫ

Распад Савецкага Саюза, утварэнне на яго руінах раду незалежных дзяржаў паставілі на парадак дня сацыяльна-эканамічнай трансфармацыі адаптацыю эканомікі Беларусі да сусветнай эканамічнай сістэмы. Для распрацоўкі навукова-абгрунтаваных рэальных шляхоў інтэгравання беларускай эканомікі ў сусветную гаспадарку патрэбна мець дакладную адзнаку ўплыву знешэканамічных сувязей на працэсы эканамічных пераўтварэнняў у краінах, якія мяжуюць адна з адной, у тым ліку ў Польшчы і Беларусі. Справа ў тым, што рэальна інтэгравацца ў сусветную гаспадарку здольна толькі адкрытая эканоміка. Гэта эканоміка, якая развіваецца з улікам міжнароднага раздзялення працы, арыентавана на сусветны рынак, валодае гаспадарчым механізмам, прыстасаваным для міжнароднага ўзаемадзеяння. Па гэтаму шляху пачала ў апошнія тры гады ісці эканоміка Беларусі, і бліжэйшым партнерам, які гістарычна і геапалітычна абумоўлена для нас у дадзеным працэсе, і арыентаваны галоўным чынам у заходнім напрамку, выступае Польшча.

Аналіз сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў у Беларусі ў напрамку да рыначнай сістэмы паказвае, што яны ажыццяўляюцца вяла, непаслядоўна, бессістэмна. Вынікам такой эканамічнай палітыкі з'яўляецца зніжэнне аб'ёмаў вытворчасці, рост інфляцыі (да 40% у месяц). За апошнія гады значна панізіўся узровень жыцця народа. Зараз сярэдняя заробатная плата ў народнай гаспадарцы Беларусі складае толькі 20-25 долароў ЗША. За апошнія два гады з-за інфляцыі рэальная зарплата паменшылася больш, чым у 4 разы і склала да узроўню снежня 1991 года усяго 24,8%. У выніку гэтага паменшылася пакупная здольнасць насельніцтва Беларусі. Калі ў 1991 годзе на адну сярэднемесячную зарплату грамадзянін рэспублікі мог набыць 67,1 кг. масла, або 125,2 кг мяса, 169,0 алею, 248 кг цукру, 260,3 дзесяткі яек, то ў лютым 1994 года толькі 17,4 кг масла, або 15,9 кг мяса, 26,6 кг алею, 71,6 кг цукру, 64,4 дзесяткі яек, што ў 3,4--8 разоў менш.

Востра стаіць у рэспубліцы праблема беспрацоўя. Зараз яе ўзровень складае 1,5% ад усяго занятага насельніцтва, а сярод моладзі -- каля 3,0%. З улікам скрытага беспрацоўя яна дасягае, на наш погляд, аднаведна 3,0 і 5,0%. Такое эканамічнае становішча ў рэшце рэшт прывяло да рэзкай палярызацыі насельніцтва рэспублікі па ўзроўні даходаў. Па дадзеным статыстыкі каля 6% найбольш багатай часткі насельніцтва атрымлівае палавіну ўсіх грашовых даходаў. Разам з тым, даходы ніжэй "мяжы беднасці" ў 1993 годзе былі ў 25% грамадзян Беларусі.

лікі буйным фактарам паскарэння рэфармавання эканомікі павінна стаць узмацненне інтэграцыйных эканамічных сувязей Беларусі не толькі з найбліжэйшымі суседзямі, у прыватнасці з Польшчай, але і з прамыслова развітымі заходнімі дзяржавамі.

Краіны Захаду захоўваюць свае дынамічнае становішча ў сусветнай эканоміцы, гандлі, тэхналагічным прагрэсе, застаюцца рэгіёнам найбольш стабільнага гаспадарчага развіцця, асноўнай крыніцай вытворчасці высока-тэхналагічных тавараў і капіталу.

У адрозненні ад іх постсацыялістычным краінам вельмі цяжка ажыццявіць структурную перабудову і тэхналагічную мадэрнізацыю эканомікі. Таму асноўныя параметры беларуска-польскага эканамічнага супрацоўніцтва мы пастараемся прааналізаваць у супастаўленні з беларуска-нямецкімі эканамічнымі сувязямі. Пад гэтым вуглом гледжання, па нашаму меркаванню, павінна разглядацца і больш вузкая ў сацыяльна-эканамічным сэнсе праблема памежавага эканамічнага супрацоўніцтва Беларусі і Польшчы. Толькі ў такім выпадку можна вычлениць асноўныя шляхі эфектыўнай трансфармацыі народнагаспадарчых комплексаў па абодва бакі граніцы з улікам як макраэканамічных працэсаў, так і рэгіянальных асаблівасцяў прыгранічных тэрыторый.

Разгледзім у магчымым тэарэтычна-метадалогічным ключы асноўныя тэндэнцыі ў развіцці экспарта-імпартных адносін Беларусі з Польшчай і Германіяй, пачынаючы з 1991 г., г.зн. з часу набыцця Беларуссю дзяржаўнай незалежнасці. За перыяд з 1991 па 1993 г. уключна экспарт тавараў у Польшчу

прадпрыемствамі Беларусі знізіўся ў грашовым выражэнні (у тысячых долараў ЗША) з 100208,3 да 85844,0 г.зн. на 14,4%. За гэтыж перыяд імпорт тавараў з Польшчы ўзрос, праўда, нязначна -- з 55077,4 да 56632,0 \$, г.зн. на 2,8%. І нягледзячы на гэта, перавышэнне экспарту над імпортам беларускіх тавараў у Польскую рэспубліку склала 51,5% (табл.1).

Аднак працэс разгортвання сувязей Беларусі з Польшчай натыкаецца на сур'езныя цяжкасці як эканамічнага, так і палітыка-прававога характару. У выніку ў апошнія гады праявілася адмоўная тэндэнцыя зніжэння долі Польскай рэспублікі ў агульным аб'ёме гандлю з Беларуссю. За апошнія тры гады яе удзельная вага ў агульным аб'ёме экспарту тавараў з Беларусі паменшылася на 42,4%, а па імпарта тавараў у Беларусь яшчэ больш -- у 2,8 раза. Калі ў 1991 годзе доля Рэспублікі Польшча ў агульным аб'ёме экспарту тавараў з Беларусі складала 20,8%, то у 1993 годзе -- 12,0%. Доля па імпарта тавараў за гэты час панізілася яшчэ у большай ступені -- з 21,8% да 7,6% (табл.2).

На гэтым фоне становіцца істотным павышэнне долі экспарта-імпартных адносін Беларусі з Германіяй у агульным аб'ёме знешнеэканамічных сувязей. Калі у 1991 г. импорт з Германіяй склаў у грашовым выражэнні 11,3% агульнага аб'ёма знешнеэканамічных сувязей Беларусі, то у 1993г. ён узрос да 23,9%, г.зн. павялічыўся у 2,1 раза. За гэты ж перыяд экспарт беларускіх тавараў з ФРГ узрос з 6,3 да 13,8%, г.зн. таксама павялічыўся больш чым у два разы (табл.2). Зразумела, пашырэнне эканамічных сувязей з ФРГ,

якая валодае моцным вытворчым, тэхналагічным, фінансавым патэнцыялам, можа дабратворна выявіцца на развіцці народнагаспадарчага комплексу Беларусі. Але гэта адбудзецца толькі ў тым выпадку, калі знешнія стымулы, трапляючы у нацыянальнае гаспадарчае асяроддзе на каналах знешнеэканамічных сувязей, аказваюцца ўключанымі ў добра развітыя рыначныя механізмы. Пакуль што гэтага ў Беларусі няма, інвестыцыйная "ўліванні" з ФРГ і другіх індустрыяльна развітых краін Захаду аказваюцца не такімі эфектыўнымі, якімі яны маглі б быць пры больш рашучым руху наперад Беларусі па шляху рэфармавання эканамічных адносін. У гэтых адносінах Польшча зрабіла крок наперад у рыначных пераўтварэннях і далучэнню замежных інвестыцый, у тым ліку і з ФРГ. Гэта дае ў яе эканоміцы больш высокі эфект, у параўнанні з Беларуссю.

Нараўне з шырокімі гандлевымі сувязямі з Польшчай, значныя інвестыцыі ў развіцці нашай эканомікі адбываюцца праз стварэнне сумесных прадпрыемстваў, колькасць якіх пастаянна расце. З 1131 такіх арганізацый, што зарэгістраваны ў Беларусі на 1 студзеня 1994 года больш трэці -- 36,5% склалі сумесныя прадпрыемствы з Рэспублікай Польшча, 16,5% -- з Германіяй, 8,5% -- з ЗША. Агульная колькасць сумесных прадпрыемстваў з Польшчай узрасла з 107 у 1991 годзе да 413 у 1993 годзе, г.зн. у 3,85 разы. Станоўчым момантам дзейнасці сумесных беларуска-польскіх прадпрыемстваў з'яўляецца тое, што павялічваецца частка прадпрыемстваў, якія ажыццяўляюць вытворчасць тавараў народнага спажывання, прадукцыі прамысловасці і сельскай гаспадаркі, а

таксама выконваюць будаўніча-мантажныя работы. Частка такіх прадпрыемстваў склала у 1993 годзе больш 60%. У той час частка сумесных прадпрыемстваў, якія ажыццяўляюць толькі гандлева-закупачную дзейнасць і рознага роду паслугі, паменшылася з 55,1% у 1991 годзе да 6,3% у 1993 годзе (табл.3).

З улікам знаходжання ў крызісным стане эканомікі Беларусі і значнага недахопу многіх відаў тавараў, асабліва шырокага штодзеннага попыту, такая тэндэнцыя прадстаўляецца спрыяльнай, адпаведнай інтарэсам шырокіх слаёў насельніцтва рэспублікі. Зразумела, яны не маюць магчымасці вырашыць усе праблемы эканамічнай трансфармацыі на Беларусі, ды і ў Польшчы. Аднак жа сумесныя прадпрыемствы з высокаразвітымі краінамі Захаду, асабліва з Германіяй і ЗША, даюць выдатную магчымасць для перадачы перадавых тэхналогій у постсацыялістычныя краіны, для павышэння ў гэтых краінах эфектыўнасці ўзнаўлення цыклу.

Што датычыць сумесных польска-беларускіх прадпрыемстваў у памежавых Гродзенскай і Брэсцкай абласцях Беларусі, у якіх размешчаны адпаведна 8,2 і 8,8% усіх зарэгістраваных сумесных прадпрыемстваў рэспублікі (больш толькі ў Мінску -- 62,7%), то яны састаўляюць больш легкі і эфектыўны сродак узаемавыгоднага памежавана, эканамічнага супрацоўніцтва дзвюх блізкіх па культуры, мове, гістарычных традыцыях славянскіх народаў.

Табліца 1

Экспарт і імпарт тавараў па краінах па Рэспубліцы Беларусь у 1991-1994гг.
у тыс. дол.ЗША

Краіны	Гады											
	1991				1992				1993			
	экспарт		імпарт		экспарт		імпарт		экспарт		імпарт	
	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ
Польшча	100208,1	36,6	55077,4	4,4	159283,0	16,6	95446,0	15,5	85844,0	55,3	56632,0	20,4
Германія	30420,5	69,6	28554,5	66,4	62834,0	32,3	109126,0	22,1	98416,0	38,1	178277,0	33,4

Табліца 2.

Удзельная вага Рэспублікі Польшча і Германіі
ў агульным аб'ёме экспарту і імпарту па Рэспубліцы Беларусь, (%)

Краіны	Гады																
	1991				1992				1993				1994				
	экспарт		імпарт		экспарт		імпарт		экспарт		імпарт		экспарт		імпарт		
усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	у т.л. за СКВ	усяго	за СКВ
Польшча	20,8	17,1	21,8	1,6	15,0	6,0	12,6	10,6	12,0	12,5	7,6	4,1	9,5	14,0	5,3	6,4	
Германія	6,1	9,9	11,3	12,3	5,9	4,7	14,5	17,4	13,8	9,9	23,9	21,0	17,5	11,8	29,8	24,6	

Табліца 3

Колькасць створаных сумесных прадпрыемстваў з
Рэспублікай Польшча ў Рэспубліцы Беларусь, кол./%

Паказчыкі	Гады		
	1991	1992	1993
Усяго сумесных прадпрыемстваў кол., у тым ліку тых, што ажыццяўляюць:	107 100,0	289 100,0	411 100,0
вытворчасць тавараў народнага спажывання	26 24,2	72 24,9	165 40,0
вытворчасць прадукцыі вытворчага прызначэння	10 9,1	14 4,8	60 14,5
сельскагаспадарчую вытворчасць	-	-	12 2,9
будаўніцтва	-	-	26 6,1
гандлева-закупачную дзейнасць	59 55,1	89 10,8	26 6,1
навукова-даследчую дзейнасць	2 1,8	7 2,4	11 1,1

Таццяна КЛІМАВА,
кандыдат геаграфічных навук
Беларускі дзяржаўны навукова-даследчы
і праектны інстытут горадабудаўніцтва

Андрэй РАКАЎ,
прафэсар, доктар эканамічных навук
Інстытут сацыялогіі АН Беларусі

НАСЕЛЬНІЦТВА І РАССЯЛЕННЕ Ў ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКІМ ПРЫГРАНІЧНЫМ РЭГІЁНЕ

Тэрыторыя. Польска-беларускі прыгранічны рэгіён разгледжаны ў граніцах паўднёва-ўсходняй часткі Сувалкаўскага ваяводства /раён горада Аўгустаў/, Беластоцкага і Бяла-Падляскага ваяводстваў -- з польскага боку; раёнаў: Гродзенскі, Шчучынскі, Бераставіцкі, Ваўкавыскі, Мастоўскі, Зэльвенскі і Свіслацкі Гродзенскай вобласці, Пружанскі, Камянецкі, Кобрынскі, Жабінкаўскі, Брэсцкі і Маларыцкі Брэсцкай вобласці -- з беларускага боку. З улікам граніц адміністрацыйнага падзелу ўключана паласа прыкладна 100 км з кожнага боку дзяржаўнай граніцы. Плошча разгледжваемага рэгіёна складае каля 40 тыс. кв. км.

Насельніцтва. У рэгіёне пражывае каля 2,5 млн. чалавек, прыкладна парову з беларускага і польскага боку. Найбольш шчыльна заселены паўночная і паўднёвая часткі беларускага прыгранічнага рэгіёна і цэнтральная частка польскага, што адпавядае размяшчэнню найбольш буйных гарадоў -- Гродна, Брэст і Беласток, у кожным з якіх пражывае каля 300 тыс. чалавек. У Гродне і Брэсце сканцэнтравана 70% гарадскога насельніцтва, у Беластоке -- 45%. У 26 польскіх гарадах пражывае крыху больш паловы ўсяго насельніцтва польскага прыгранічнага рэгіёна, а ў беларускіх -- 67 % насельніцтва беларускай прыгранічнай зоны.

Шчыльнасць насельніцтва рэгіёна складае каля 55-60 чал. на кв. км, пры гэтым з беларускага боку гэты паказчык некалькі вышэйшы за польскі. Шчыльнасць сельскага насельніцтва на польскай тэрыторыі мяняецца па групах гмін ад 20 да 60 чал. на кв. км, а на беларускай тэрыторыі на адміністрацыйных раёнах ад 13 да 26 чал. на кв. км /у сярэднім 19 чал. на кв. км/.

Агульная колькасць насельніцтва за перыяд з 1989 па 1993 гг. павялічылася на беларускаму прыгранічнаму рэгіёну на 6 %, на польскаму -- на 2 %. Сальда міграцыі ў 1992 г. з польскага боку было адмоўнае, з беларускага -- станоўчае.

Узроставая структура насельніцтва. Параўнанне ўзростававага складу насельніцтва выканана па трох групам: працаздольны, працаздольны і пасляпрацаздольны ўзрост. У працаздольны ўзрост уключана насельніцтва ад 18 да 60 /65/ гадоў.

Насельніцтва дапрацаздольнага ўзросту з польскага боку складае 29 %, пасляпрацаздольнага -- 14 %. З беларускага, пры аналагічнай структуры, назіраюцца рэзкія адрозненні па ўзроставым складзе насельніцтва паміж гарадамі рознай велічыні, а таксама паміж гарадамі-цэнтрамі і сельскай мясцовасцю. Так, вялікія гарады характарызуюцца найбольш высокім працэнтам працаздольнай групы насельніцтва, што перавышае 60 %, і вельмі нізкім працэнтам насельніцтва пасляпрацаздольнага ўзросту /менш за 10 %/. У сельскай мясцовасці насельніцтва пасляпрацаздольнага ўзросту складае на асобных адміністрацыйных раёнах 20--25 %. Калі сярэдні ўзрост насельніцтва гарадоў Брэст і Гродна роўны 30 гадам, то ў сельскай мясцовасці такіх раёнаў, як Пружанскі і Бераставіцкі, ён перавышае 40 гадоў.

Нацыянальны склад. У структуры насельніцтва польска-беларускага Памежжа колькасна пераважнай нацыянальнасцю з польскага боку з'яўляюцца палякі, з беларускага - беларусы. На тэрыторыі беларускага Памежжа арэал пражывання налікаў сканцэнтраваны галоўным чынам у прыгранічных раёнах Гродзенскай вобласці. На тэрыторыі польскага Памежжа арэал пражывання беларусаў сканцэнтраваны ў Беластоцкім ваяводстве, дзе ў нацыянальнай структуры насельніцтва складаюць на асобным адміністрацыйным тэрыторыям (Хайнуўка, Белы-Падляскі) ад 20 да 30%.

Вельмі важна мець на ўвазе, што ў этна-канфесіянальных адносінах Брэсцкае і Гродзенскае Памежжа між сабой непадобны. Не ўдаваясь ў гісторыю прычын гэтых адрозненняў абмяжувемца толькі паказам іх сённяшняй фатаграфіі.

У канфесіянальных адносінах ў Брэсцкай вобласці з 456 зарэгістраваных ў 1993 годзе абшчын 59,0% выпадае на праваслаўныя, 32,2% - на пратэстанцкія і толькі 8,3% - на каталіцкія. У Гродзенскай вобласці з 304 рэлігійных абшчын 40,5% выпадае на праваслаўныя, 46,1% - на каталіцкія, 12,5% - на пратэстанцкія. Астатнія канфесіі -- іудаізм, іслам і г.д. у абедзвюх абласцях прадстаўлены адзінкавымі абшчынамі (за выключэннем абшчын іслама ў Гродзенскай вобласці, дзе іх 7). Канфесіянальны партрэт па Брэсцкім і Гродзенскім Памежжы не адрозніваецца ад канфесіянальных партрэтаў іх абласцей.

Таксама неаднолькавы, як і канфесіянальны, нацыянальны партрэт Брэсцкага і Гродзенскага Памежжаў.

У Брэсцкім Памежжы відавочна абсалютная перавага беларусаў, якія колькасна і па ўдзельнай вазе на першым месцы і зусім нязначная колькасць і вага палякаў. Пры гэтым ва ўсіх памежных раёнах Брэсцкай вобласці ўдзельная вага беларусаў значна вышэйшая (ад 79,3 да 87,9%), чым у сярэднім па Беларусі (77,9%) і вышэйшая (за выключэннем Брэста, Кобрына і Брэсцкага раёна - адпаведна 69,0; 77,9 і 77,3%) сярэдняга па вобласці паказчыка (82,3%).

Нацыянальны склад насельніцтва
прыгранічных з Польшчай раёнаў у Рэспубліцы
Беларусь

	Усе на- сельніц- тва	Бела- русы	Рус- кія	Паля- кі	Укра- інцы	Яўрэі	Астатнія нацыяналь- насці
Рэспубліка							
Беларусь	100	77,87	13,22	4,11	2,87	1,10	0,83
Брэсцкая вобласць							
Брэсцкая вобласць	100	82,78	10,09	2,18	4,18	0,22	0,55
г. Брэст	100	69,02	20,62	1,57	7,52	0,42	0,85
г. Кобрын	100	77,94	14,32	1,40	5,57	0,08	0,69
Брэсцкі раён	100	79,48	8,59	1,10	10,15	0,03	0,65
Жабінкаўскі	100	85,80	7,14	1,76	4,96	0,03	0,31
Камянецкі	100	83,00	7,23	2,57	6,60	0,02	0,58
Кобрынскі	100	87,86	3,62	0,50	7,65	0,02	0,35
Маларыцкі	100	87,56	4,45	0,28	7,32	0,01	0,36
Пружанскі	100	83,67	9,28	2,82	3,42	0,04	0,77
Гродзенская вобласць							
Гродзенская							
вобласць	100	60,30	10,70	25,90	2,01	0,19	0,90
г. Гродна	100	53,05	20,44	21,37	3,49	0,59	1,06
г. Валкавыск	100	57,72	14,33	24,74	2,42	0,14	0,65
Берастаяцкі	100	67,50	6,04	24,75	1,21	0,01	0,49
Валкавыскі	100	55,24	7,95	34,22	2,07	0,01	0,51
Гродзенскі	100	47,93	7,58	42,30	1,47	0,03	0,69
Зельвенскі	100	68,47	3,68	26,84	0,77	0,01	0,23
Мастоўскі	100	70,98	5,61	22,13	0,93	0,01	0,34
Свіслацкі	100	73,27	4,11	21,37	0,96	0,02	0,27
Шчучынскі	100	40,19	7,73	49,83	1,67	0,07	0,51

Другое месца па колькасці і ўдзельнай вазе ў цэлым па Брэсцкай вобласці займаюць рускія (10,1%), трэцяе - украінцы (4,18%). У Брэсцкім Памежжы рускія таксама на другім месцы. У Брэсце, Кобрыне і яшчэ ў трох раёнах - Жабінкаўскім, Камянецкім і Пружанскім (адпаведна 7,1; 7,2 і 9,3%). У астатніх трох раёнах - Брэсцкім, Кобрынскім і Маларытскім рускія на трэцім месцы, а на другім - украінцы. Характэрна пры гэтым, што без уліку Брэста і Кобрына колькасць і ўдзельная вага рускіх і украінцаў у цэлым у Памежжы аднолькавая пры пэўнай "узаемапагадальнай" іх стратэгіі ў асобных раёнах. Характэрна таксама, што ў Брэсце і Кобрыне ўдзельная вага украінцаў і асабліва рускіх намнога вышэйшая, чым сярэднія паказчыкі па вобласці, тады як па раёнах, яна ніжэй, але заўсёды ў шмат разоў перавышае колькасць і ўдзельную вагу палякаў, якія займаюць чацвёртае месца ва ўсіх без выключэння раёнах Памежжа.

Этнічная структура Гродзенскага Памежжа адлюстроўваючы па сутці (за нязначнымі выключэннямі) этнічную структуру Гродзеншчыны ў цэлым, рэзка адрозніваецца ад этнічнай структуры Брэсцкага Памежжа.

Беларусы на Гродзеншчыне састаўляюць таксама большасць (60,4%), але гэтая большасць не такая падаўляючая як на Брэстчыне. На другім месцы тут палякі (25,9%). Рускія на Гродзеншчыне маюць аднолькавую з Брэстчынай вагу (10,7%), але займаюць толькі трэцяе месца, на чацвёртым месцы - украінцы, удзельная вага якіх тут амаль такая, як палякаў на Брэстчыне (2,0%).

Яшчэ больш выразны параенны партрэт нацыянальнага саставу. Да ліку важных адметных характарыстык Гродзенскага Памежжа патрэбна аднесці тое, што ў чатырох з сямі раёнаў (Бераставіцкім, Зельвенскім, Мастоўскім і Свіслацкім) удзельны вес беларусаў складае ад болей 2/3 да амаль 3/4 усяго іх насельніцтва, што значна вышэй за сярэднюю лічбу па вобласці - 3/5, таксама як і тое, што ў трох прыгранічных раёнах (Бераставіцкім, Мастоўскім і Свіслацкім) і ў гарадах Гродна і Валкавыску ўдзельная вага палякаў ніжэй сярэднеабласнога паказчыка. Састаўляючы ўстойлівую большасць на Памежжы ў цэлым, і ў падаўляючай большасці раёнаў і гарадоў беларусы ў Гродзенскім раёне складаюць 47,9% усяго насельніцтва раёна, хаця і ўтрымліваюць першае месца па вазе сярод другіх нацыянальнасцей. Але ўжо ў Шчучынскім раёне іх доля складае ўжо 40,2%, у той час, як доля палякаў - 50%.

Удзельная вага рускага насельніцтва ў Гродзенскіх прыгранічных раёнах мае такія ж маштабы і амплітуды ваганняў, як і ў Брэсцкіх, але паўсюды яны меншыя за польскае насельніцтва. Пават у Гродна і Валкавыску, дзе ўдзельная вага рускіх падымаецца адпаведна аж да 20,4 і 14,1% (як у Брэсце і Кобрыне) яны застаюцца ззаду палякаў (адпаведна 21,2 і 24,8%).

У лік іншых асаблівасцей, але ўжо для Брэсцка-Гродзенскага Памежжа ў цэлым можна аднесці выключна малы працэнт лўрэяў ва

ўсіх без выключэння раёнах. У Брэсце, Гродна, Кобрыне, Валкавыску ён павышаецца ў шмат разоў, але ўсе роўна не дасягае нават сярэдняга для Беларусі ўзроўню.

І нарэшце, можна адзначыць як цікавы факт, калі выключыць Мінск, абласныя цэнтры і шэраг іншых буйных гарадоў, ва ўсіх раёнах Брэсцка-Гродзенскага Памежжа відавочна павышаная супраць іншых раёнаў рэспублікі ўдзельная вага астатніх нацыянальнасцей, хаця сама па сабе гэта вага не з'яўляецца досыць значнай. У сацыяльных, этнічных і канфесіянальных адносінах беларуска-польскае Памежжа прадстаўляе сабой унікальны рэгіён, характэрнай рысай якога з'яўлялася частая на працягу некалькіх стагоддзяў змена дзяржаўнай і адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасці. Пры гэтым адбываліся міграцыйныя перамяшчэнні, у XX стагоддзі асабліва ў час двух сусветных войнаў. Вялікія этнасацыяльныя перамены звязаны з устаноўкай дзяржаўнай граніцы пасля другой сусветнай вайны і магчымасцю выбара ў пэўны час жыхарамі Памежжа краіны пастаяннага пражывання. Апошнія фундаментальныя перамены ў грамадстве ў цэлым і па Памежжы ў асаблівасці звязаны з тэндэнцыямі і працэсамі дэмакратызацыі ў Польшчы, затым у былым Саюзе, а цяпер у незалежнай Беларусі.

Да найбольш адметных рыс гэтых працэсаў адносяцца, на першае, адраджэнне нацыянальнага самаўсведамлення і інтарэса да сваёй гісторыі, мовы, культуры ў прадстаўнікоў усіх народаў насяляючых гэты рэгіён, па-другое ўзмацненнем узаемадзеяння ўсходнеславянскіх народаў паміж сабой і з заходнім славянскім народам у паўднёвым і паўночным Памежжы, па-трэцяе, гэтыя працэсы ўбіраюць ў сябе этнапоўную сітуацыю, па-чацвёртае, ў этнапрацэсы ўплываюцца канфесіянальныя, па-пятае, ідзе ўзмацненне сацыяльна-эканамічных і інфармацыйных сувязей. Усе гэта сведчыць аб магчымасці ўзнавіць калі не ў канфесіяльным, то ў свецкім разуменні уніяцкую самаідэнтыфікацыю насельніцтва, у першую чаргу насельніцтва Памежжа.

Рассяленне насельніцтва. З беларускага боку насельніцтва пражывае ў 23 гарадскіх паселішчах і больш чым у 2,5 тыс. сельскіх, пераважна з колькасцю значна меншай за 500 жыхароў.

Два галоўныя гарады -- Брэст і Гродна размешчаны ў непазрэднай блізкасці граніцы. З польскага боку горадам аналагічнага функцыянальнага тыпу з'яўляецца Беласток, які мае цэнтраванае становішча на тэрыторыі.

Гарадамі-цэнтрамі з насельніцтвам звыш 20 тыс. жыхароў з'яўляюцца з польскага боку: Аўгустаў /29 тыс./, Сувалкі /64 тыс./, Хаўнуўка /24 тыс./, Сакулка /20 тыс./, Бяла-Падляска /55 тыс./; і з беларускага боку: Пружаны /25 тыс./, Кобрын /51 тыс./, Ваўкавыск /43 тыс./.

Для польскага боку характэрна больш раўнамернае размеркаванне гарадоў-цэнтраў і нізавых цэнтраў па тэрыторыі, з менш выяўленымі

кантрастамі ў абліччы паселішчаў і складзе элементаў сацыяльнай інфраструктуры.

Паказчыкі колькасці насельніцтва і тэрытарыяльнага размеркавання насельніцтва з'яўляюцца інтэграванымі прыкметамі, што вызначаюць сукупнасць рознага роду гаспадарчых, сацыякультурных, палітычных і іншых працэсаў і тэндэнцый. У прыгранічнай зоне з польскага боку назіраецца рост колькасці насельніцтва ўсіх гарадскіх паселішчаў, прычым адсутнічаюць рэзкія адрозненні ў тэмпах росту паміж сярэднімі і малымі гарадамі, а асобныя малыя гарады значна апырэджаюць па тэмпах росту г.Беласток. Гэта значыць, гаспадарчае развіццё польскай прыгранічнай тэрыторыі ў цэлым адбываецца адносна раўнамерна, што, напэўна, звязана з больш развітой функцыяй мясцовага самакіравання ў параўнанні з беларускім бокам.

У прыгранічнай зоне Беларусі адбывалася скачкападобнае і тэрытарыяльна дыферэнцыраванае гаспадарчае асваенне і сацыяльнае развіццё, якое ў многіх адносінах прадвызначалася не столькі палітыкай мясцовага самакіравання, колькі патрэбнасцямі індустрыялізацыі рэгіёна з пазіцый прасторава вялізнай дзяржавы і яе жорсткай граніцы. Так, у перыяд з 1970 года да цяперашняга часу найбольш высокімі сярэднегадавымі тэмпамі прыросту колькасці насельніцтва вызначаліся гарады Брэст і Гродна. Значнымі тэмпамі развіваліся Зэльва, Свіслач, Пружаны, Кобрын. На гэтым фоне такія гарадскія паселішчы як Дамачова, Ружаны, Шарашава, Скідаць, Сапоцкін, Жалудок і Пюрузава зусім не мелі прыросту колькасці насельніцтва, а сельская мясцовасць усіх адміністрацыйных раёнаў характарызуецца высокімі сярэднегадавымі тэмпамі зніжэння колькасці насельніцтва /асабліва ў Пружанскім, Шчучынскім, Мастоўскім, Зэльвенскім, Свіслацкім і Бераставіцкім раёнах/. На сельскай мясцовасці Гродзенскай вобласці працэс адтоку сельскага насельніцтва адбываўся больш хуткімі тэмпамі, чым на Брэсцкай.

За апошнія гады сярэднегадавыя тэмпы прыросту колькасці насельніцтва па гарадскіх паселішчах у цэлым знізіліся, аднак тэндэнцыя апырэджаючага росту больш буйных гарадскіх паселішчаў захоўваецца.

Органамі мясцовага самакіравання часта не ўсведамляюцца і не ацэньваюцца тэндэнцыі сацыяльна-дэмаграфічнага развіцця, таму важныя даследчыя працы, засяроджваючы ўвагу на стане сацыяльнай сферы і характары дэмаграфічных працэсаў. Для правядзення такой даследчай працы на польскім і беларускім баках выклікаюць цікавасць асобныя гарады і раёны, якія могуць быць выбраны для сумеснага дэталевага вывучэння. Неспрыяльнымі па дэмаграфічных паказчыках і патрабуючымі ўвагі могуць быць названы раёны цэнтральнай часткі прыгранічнай паласы з цэнтрамі Бельск-Падляскі, Хаўнуўка, Свіслач, Зэльва.

У гарадах Гродна і Брэст пажадана стрымліванне развіцця прамысловай вытворчасці шляхам абмежавання размяшчэння новых

прадпрыемстваў, но не меней неабходны якасная рэарганізацыя і структурная перабудова існуючай вытворчасці з нарошчваннем патэнцыялу сферы паслуг для насельніцтва.

Стратэгія кіравання развіццём малых гарадоў можа змяшчаць пошук і рэалізацыю іх патэнцыялу, як спецыялізаваных цэнтраў з умацаваннем функцыі кіравання сумежнымі тэрыторыямі. У адносінах да сельскай мясцовасці патрэбны радыкальныя сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні на аснове працэсаў прыватызацыі зямель і нерухомасці, шляхам вырашэння задачы падтрымання дзяржавай развіцця фермерскіх гаспадарак і забеспячэння іх эфектыўнай працы, праз развіццё сферы абслугоўвання турызму і адначынку насельніцтва, шляхам пашырэння розных несельскагаспадарчых сфер дзейнасці.

Напрамкі даследаванняў. Да цяперашняга часу склалася дастаткова высокая і не заўсёды пазітыўная тэрытарыяльная дыферэнцыяцыя дэмаграфічных паказчыкаў як па абодва бакі граніцы, так і ў залежнасці ад характару рассялення, у сваю чаргу цесна звязанага з палітыкай гаспадарання /развіццём прамысловасці, размяшчэннем прадпрыемстваў, фарміраваннем аграрнай сферы, развіццём сацыяльнай інфраструктуры/. У сувязі з гэтым прадстаўляе асабліваю цікавасць даследаванне міграцыйных працэсаў. Важна ацаніць, у якой ступені інтэнсіфікацыя прыгранічнага супрацоўніцтва і адкрытасць граніцы могуць паўплываць на змяненне мясцовага сацыяльна-дэмаграфічнага становішча, магчымасць структурных пераўтварэнняў у сферы занятасці і сацыяльнага складу насельніцтва.

Праблема "амаладжэння" і "інтэлектуалізацыі" насельніцтва, асабліва сельскага, актуальная як з польскага, так і з беларускага боку. У сувязі з гэтым, неабходна пазнанне працэсаў, што адбываюцца, і сумесная распрацоўка заканадаўчых, арганізацыйных, эканамічных і іншых мерапрыемстваў, накіраваных на ажыццяўленне ўзгодненай паміж дзяржавамі міграцыйнай палітыкі і палітыкі ў сферы занятасці насельніцтва.

Патрабавання стварэння ўмоў, забяспечваючых узнаўленне і больш эфектыўнае выкарыстанне патэнцыялу насельніцтва ў сферы занятасці, скарачэнне адтоку насельніцтва ў іншыя рэгіёны і дзяржавы, адраджэнне і развіццё нацыянальнай культуры палякаў, пражываючых у Беларусі, і беларусаў, пражываючых у Польшчы.

Для змякчэння дыспарорцый у характары рассялення, дэмаграфічных структурах і сацыяльных умовах неабходна:

- вызначэнне тэрытарыяльных і галіновых прыярытэтаў пры стварэнні новых рабочых месцаў, інжынерна-тэхнічных збудаванняў, транспартных камунікацый;

- выяўленне і заахвочванне розных эфектыўных форм аграрнай і аграпрамысловай дзейнасці, асабліва пры перапрацоўцы сельскагаспадарчай сыравіны і пашырэнні спектра атрымліваемых канчатковых прадуктаў;

- падтрымка склаўшыхся і станоўча зарэкамендаваўшых сябе тыпаў гаспадарання;

- процідзеянне працэсам дэпапуляцыі насельніцтва ў асобных малых гарадах і сельскай мясцовасці шляхам распрацоўкі і рэалізацыі праграм прыцягнення мігрантаў і забеспячэння прыбыўшых мінімальна неабходнымі паслугамі, рабочымі месцамі;

- пашырэнне функцый кіравання з дэлеганаваннем прыняцця рашэнняў на мясцовыя ўзроўні;

- фарміраванне новых адміністрацыйна-гаспадарчых утварэнняў і эканамічных структур /тэрытарыяльных і міжгаліновых/;

- стварэнне дзяржавамі ў намечаных для развіцця раёнах умоў па размяшчэнню сумесных прадпрыемстваў;

- развіццё "інтэлектуальных" галін прамысловасці ў гарадах-цэнтрах на аснове міжгародскага міграцыйнага абмену і дэцэнтралізацыі прадпрыемстваў, выкарыстоўваючых працу асоб масавых прафесій.

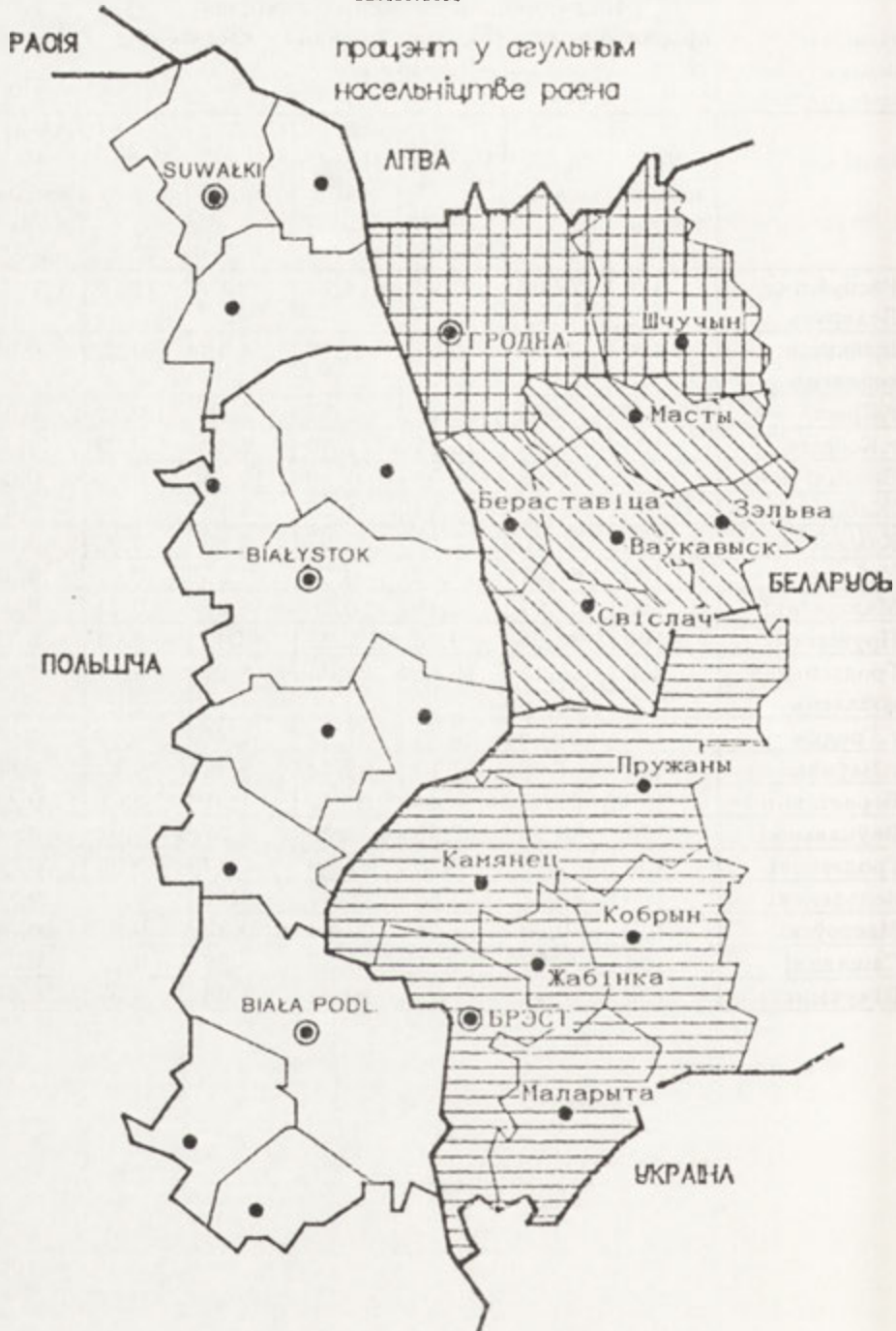
Польскім і беларускім бакамі пры навукова-даследчым супрацоўніцтве могуць быць канкрэтызаваны і дадаткова вызначаны сацыяльна-эканамічныя мерапрыемствы, актывізуючыя развіццё прыгранічнага рэгіёна з улікам мясцовых умоў і асаблівасцей і забяспечваючых пазітыўныя тэндэнцыі развіцця ў інтарэсах абодвух бакоў або на двухбаковай аснове.

Нацыянальны склад насельніцтва
прыгранічных з Польшчай раёнаў у рэспубліцы
Беларусь

	Усё насель ніцтва	Бела- русы	Рускія	Паля- кі	Укра- інцы	Яўрэі	Астат нія нацыя наль- насці
Рэспубліка Беларусь	100	77,86	11,22	4,11	2,87	1,10	0,83
Брэсцкая вобласць	100	82,78	10,07	2,18	4,18	0,22	0,55
г.Брэст	100	69,02	20,62	1,57	7,52	0,42	0,90
г.Кобрын	100	77,94	14,32	1,40	5,57	0,08	0,69
Брэсцкі раён	100	79,28	8,53	1,10	10,15	0,03	0,05
Жабінкаўскі	100	85,80	7,14	1,76	4,95	0,03	0,31
Камянецкі	100	83,00	7,23	2,57	6,60	0,02	0,58
Кобрынскі	100	87,87	3,62	0,50	7,65	0,02	0,35
Маларыцкі	100	87,57	4,45	0,28	7,32	0,01	0,36
Пружанскі	100	83,67	9,28	2,82	3,42	0,04	0,78
Гродзенская вобласць	100	60,15	10,68	25,85	2,01	0,19	0,92
г.Гродна	100	51,04	20,44	21,17	1,49	0,59	1,06
г.Ваўкавыск	100	57,72	14,12	24,74	2,42	0,14	0,65
Бераставіцкі	100	67,47	6,04	24,75	1,21	0,01	0,49
Ваўкавыскі	100	53,23	7,95	34,22	2,07	0,01	0,51
Гродзенскі	100	47,93	7,58	42,30	1,47	0,03	0,73
Зельвенскі	100	68,47	3,68	26,84	0,77	0,01	0,23
Мастоўскі	100	70,98	5,61	22,13	0,93	0,01	0,34
Свіслацкі	100	73,27	4,11	21,37	0,96	0,02	0,27
Шчучынскі	100	40,19	7,73	50,00	1,66	0,07	0,51

ПАЛЯКІ

працэнт у агульным
населенніцтве раёна

да 3%

20-30%

40-50%

ЯЎГЕН БАБОСАЎ, акадэмік АН Беларусі

ВАНДА РУСЕЦКАЯ, доктар сацыялагічных навук

Інстытут сацыялогіі

Акадэміі навук Беларусі

ЭТНАРЭЛІГІЙНЫЯ СТЭРАТЫПЫ І ТРАНСФАРМАЦЫЯ
ІДЭНТЫФІКАЦЫІ НАСЕЛЬНІЦТВА У БЕЛАРУСКА-
ПОЛЬСКІМ ПАМЕЖЖЫ.

Распад Савецкага Саюза і дэзінтэграцыя яго эканамічнай, сацыяльна-палітычнай і культурнай сістэм выклікалі страту былой сацыяльнай і этнічнай ідэнтычнасці насельніцтва Беларусі, у тым ліку у яе памежавых з Польшчай раёнах. Адзначым перш за ўсе уплыў на гэтыя працэсы змены дзяржаўна-палітычнага самавызначэння -- ад грамадзянства СССР да грамадзянства Рэспублікі Беларусь. Адначасова з гэтым і пад уплывам дадзенага фактара адбываюцца грунтоўныя змены ў этнакультурнай ідэнтыфікацыі розных груп насельніцтва і ў тых псіхалагічных станах і наступствах, якія з іх вынікаюць.

Калі сцісла перадаць сутнасць гэтых змен, дык яны зводзяцца да наступнага. Характэрнае для перыяду, які папярэднічаў распаду СССР, успрыманне насельніцтвам Беларусі сябе у якасці часткі "адзінага савецкага народу" не толькі абапіралася на працягу дзесяцігоддзяў на пачуцці стабільнасці сацыяльнага парадку, але і падмацоўвалася дакладнасцю размеркавання нацыянальна-этнічных роляў: рускі -- старэйшы брат, беларус і астатнія -- малодшыя браты. Такая арыентацыя замацоўвалася і ўзнаўлялася ў адпаведных стэраатыпах паводзін, а таксама ў пануючых ідэалагічных догмах. Развал СССР разбурыў гэту стабіль-

насць і ідэалагічныя дактрыны, пахіснуў стэрэатыпы масавай свядомасці і паводзін, выклікаў іх глыбокую трансфармацыю.

Сацыяльна-эканамічны, палітычны, духоўны крызіс, узмацняючы адзін аднаго, прывялі да сур'ёзнай ломкі, а у шэрагу выпадкаў і да знішчэння былой іерархіі каштоўнасцяў і норм, крытэрыяў этнічнай, культурнай, рэлігійнай ідэнтыфікацыі. Узмацнілася арыентаванасць большасці насельніцтва Беларусі, іншых краін СНД, на тыя сацыяльна-духоўныя апоры, якія на працягу стагоддзяў аказаліся самымі устойлівымі -- рэлігію і нацыянальную супольнасць. У выніку рэзка ўзрасло ў апошнія тры гады значэнне міжэтнічных размежаванняў, нацыянальнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі індывідаў.

Зразумела, што гэтыя працэсы, якія ўласцівы усім дзяржавам, што узніклі на руінах СССР, маюць спецыфічныя праявленні ў кожнай з гэтых дзяржаў. На Беларусі, у прыватнасці, у адрозненне, напрыклад, ад Закаўказзя, Таджыкістана ці некаторых іншых рэгіёнаў былога Савецкага Саюза, дзе міжнацыянальныя і міжрэлігійныя канфлікты суправаджаюцца ваеннымі дзеяннямі, міжэтнічныя дачыненні разгортваюцца ў больш спакойным і стабільным ходзе, не выліваюцца ў вострыя этнапалітычныя канфлікты. Калі міжнацыянальныя ці міжрэлігійныя канфлікты тут і ўзнікаюць, дык у абсалютнай большасці выпадкаў размова ідзе аб вылучэнні узаемных прэтэнзій невялікімі групамі, аб патрабаваннях абароны нацыянальна-культурных інтарэсаў этнічных меншасцяў ці маёмасці рэлігійных арганізацый розных канфесій. Такая сітуацыя, спецыфічная для Беларусі, прыводзіць да адносна слабай занепакоенасці насельніцтва станам міжнацыянальных дачыненняў. Так у спіску 14 галоўных праблем, якія хвалю-

юць у найбольшай ступені наша грамадства (рост цэн, ўзрастанне элачыннасці, палітычная і эканамічная нестабільнасць і т.п.), міжнацыянальныя канфлікты займаюць апошнія месца. З таго факту, што магчымасцю ўзнікнення міжнацыянальных канфліктаў занепакоена толькі 22% апытаных, вынікае, што гэты від сацыяльнай напружанасці большасцю насельніцтва Беларусі не разглядаецца ў якасці актуальнага, такога, што закранае непасрэдна паўсядзённае жыццё. І усё ж такі у гэтай агульнай карціне трэба вылучыць нейкую нацыянальную спецыфіку. Калі сярод беларусаў занепакоены магчымасцю міжнацыянальных канфліктаў 18% апытаных, дык сярод палякаў такі непакой ахапляе амаль удвая менш людзей (10%), а сярод рускіх -- удвая больш (36%). Відавочна, што ступень занепакоенасці ў дадзеным выпадку карэлюе з размахам міжнацыянальных канфліктаў у адным выпадку ў Польшчы, а ў другім -- у Расіі, асабліва ў некаторых раёнах апошняй, тых, якія мяжуюцца з Закаўказзем.

Разам з тым, пры даследванні асаблівасцей этнічнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі ў памежавых раёнах неабходна мець на ўвазе яшчэ адну важную асаблівасць, дзякуючы якой адрозніваюцца жыхары Памежжа ад жыхароў другіх рэгіёнаў, што больш аддалены ад межаў. Жыць у згодзе і сяброўстве нацыям і народнасцям, якія не маюць агульных межаў і тым, што іх маюць, даводзіцца неаднолькава. З аднаго боку, першым прасцей -- няма чаго дзяліць, але і складаней -- мала што аб'ядноўвае. Другім -- тым, што маюць агульныя межы, шмат што здаецца больш складаным, і мы гэта бачым штодзень. Межы, мытні, незаконны увоз і вываз тавараў, неразуменне простымі людзьмі таго, што, напрыклад, Украіна ці Расія для беларусаў зараз замежжа. Гэта тое,

што датычыцца краін былога Саюза. Але, акрамя гэтага, у рэгіёнах Памежжа існуе цэлы пласт дачыненняў, якія звязаны з узаемапраціканнем культур, быту, звычаяў, агульных інтарэсаў, міжнацыянальных шлюбаў і г.д. Пры усіх адрозненнях культур, традыцый, звычаяў у раёнах Памежжа бяспрэчны факт іх сумеснага суіснавання, што значна збліжае змест працэсаў этнічнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі, "ушчыльняе" міжэтнічныя і міжрэлігійныя камунікацыі, уносячы аднак у іх часам ускладняючыя кампаненты (нацыянальны нігілізм, недавер да "чужога" па мове, па рэлігіі, па культуры і т.п.).

Пад уздзеяннем ахарактарызаваных працэсаў і асаблівасцей іх працягнення адбываюцца сутнасныя змены ў кампазіцыі этнічнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі розных груп насельніцтва Беларусі, у тым ліку ў яе заходніх раёнах, якія мяжуюцца з Польшчай. Для таго, каб аналіз такіх змен быў больш канкрэтным, мы вылучылі ў якасці аб'екта даследавання пераважна памежавыя з Польшчай раёны Гродзенскай вобласці. Гэта было зроблена па наступных прычынах.

Па-першае, з шасці абласцей Беларусі найменшай удзельнай вагай, так званая "тытульная нацыя" (якая дае назву краіне) валодае менавіта ў Гродзенскай вобласці, складаючы тут толькі 60,3% усяго насельніцтва. Каб параўнаць, зазначым, што ў суседніх абласцях рэспублікі гэта удзельная вага складае: у Мінскай -- 85,1%, у Брэсцкай 82,8% (гл. мал.І).

А з гэтага вынікае, што на Гродзеншчыне з кожных 10 чалавек чатыры з'яўляюцца небеларусамі, таму праблема этнічнай ідэнтыфікацыі выяўляецца у гэтым рэгіёне найбольш рэльефна.

Па-другое, у Гродзенскай вобласці ў нацыянальнай структу-

ры насельніцтва больш важна, чым у іншых яе рэгіёнах, прадстаўлены асноўныя этнічныя групы, што жывуць на Беларусі: беларусы, рускія, украінцы, палякі, літоўцы, яўрэі, татары, а гэта дае магчымасць больш грунтоўна і ўсебакова разглядаць міжнацыянальныя адносіны.

Па-трэцяе, Гродзенская вобласць у рэлігійна-канфесійных адносінах найбольш блізкая да Польшчы, паколькі тут у маі 1994г. функцыяніравала 144 з 333 каталіцкіх аб'яднанняў (43,2%) якія дзейнічаюць на тэрыторыі Беларусі.

Для вызначэння асаблівасцей і накірунку этнічнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі насельніцтва недастаткова звычайнай для сацыялагічных даследаванняў агульнарэспубліканскай (краінавай) рэпрэзентацыі. Каб удакладніць і зрабіць больш дасканалай апошнюю, неабходна ўжываць больш сфакусаваную выбарку, якая будзеца з улікам лакальных праблем, іх гісторыі і дынамікі. Такім чынам, неабходна пабудаваць пэўную тыпалогію аб'ектаў даследавання з улікам, у першую чаргу, асаблівасцей этнічнага, этнакультурнага і рэлігійнага асяроддзя, у якім адбываюцца ідэнтыфікацыйныя працэсы.

Менавіта з такой метадалагічна-метадычнай матрыцы зыходзяць аўтары дадзенага дакладу. Прымяненне менавіта гэтай матрыцы дае падставу для вываду, згодна з якім у памежавых з Польшчай раёнах Гродзеншчыны сфарміраваліся чатыры асноўныя тыпы этнічных асяроддзяў, у якіх ажыццяўляецца трансфармацыя этнічнай, культурнай і рэлігійнай камунікацыі.

Першы тып этнічнага асяроддзя беларуска-польскага Памежжа -- пераважна беларускі. Тут удзельная вага этнічных беларусаў складае больш за 90% ад агульнай колькасці насельніцтва (Смар-

гонскі, Карэліцкі раёны Гродзенскай вобласці).

Другі тып -- беларуска-польскі са значным (ад 14 да 28%) павелічэннем удзельнай вагі этнічных палякаў (Бярэставіцкі, Дзятлаўскі, Зельвенскі, Іўеўскі раёны).

Трэці тып -- беларуска-польскі з прыкладна роўнаў колькасцю этнічных беларусаў і палякаў у складзе насельніцтва (у Лідскім раёне суадносіны гэтых этнасаў 48,1:45,4, у Шчучынскім 40,8 : 49,8, у Гродна -- 47,9 : 42,1%).

Чацверты тып -- польска-беларускі са значнай перавагай польскага насельніцтва (у Воранаўскім раёне, напрыклад, 82,5% палякаў і 11,2% - беларусаў) (Гл. мал.2).

Калі ўзяць пад увагу гэтыя чатыры розныя тыпы этнічнага складу насельніцтва, то агульная этнагеаграфічная панарама беларуска-польскага Памежжа атрымаецца даволі стракатай. І усёж-такі, калі мы звернем увагу толькі на дзве гэтыя этнічныя суполкі, то агульная карціна этнічнага складу насельніцтва атрымаецца няпоўнай. Трэба таксама не пакідаць у баку такую важную акалічнасць, што на Гродзеншчыне жывуць побач, а часцей сумесна адзін з адным не толькі беларусы і палякі, а таксама больш-менш значныя на колькасці этнічныя групы рускіх, украінцаў, літоўцаў, яўрэяў, татар. У такім выпадку этнічная палітра беларуска-польскага Памежжа аказваецца больш складанай і шматкаляровай, а працэсы этнічнай ідэнтыфікацыі -- больш разнастайнымі і шматграннымі (гл.табл.1).

Пры грунтоўным адрозненні этнасацыяльнага саставу насельніцтва гэтых апісаных вышэй чатырох тыпаў тэрытарыяльна-этнічных супольнасцяў яны не вельмі істотна адрозніваюцца паміж сабой па зместу, накіраванасці і інтэнсіўнасці этнакуль-

турных і рэлігійных камунікацый. Гэта звязана з блізкасцю пазіцый беларусаў, палякаў, рускіх, украінцаў у найважнейшых пытаннях нацыянальнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі. Так з агульнай колькасці рэспандэнтаў цверда упэўнены, што у адной краіне могуць у згодзе жыць людзі, якія адрозніваюцца рэлігійным веравызнаннем, 63% палякаў, 72,4% беларусаў, 78,8% рускіх; схільны падтрымаць такую пазіцыю яшчэ 26,7% палякаў, 22,8 беларусаў і 21% рускіх. Упэўнены, што могуць жыць у згодзе у адной краіне людзі, якія належаць да розных нацый, 77,3% палякаў, 85,7% беларусаў і 89,5% рускіх, схіляюцца да такой жа пазіцыі яшчэ 16% палякаў, 12,4% беларусаў і 10,5% рускіх.

Аднак такія крытэрыі, як пражыванне на Беларусі, ці ў Польшчы, грамадзянства ў адпаведнай краіне, істотна разыходзяцца у ацэнках меркаваннях, якія характэрны для беларусаў і палякаў. Пражыванне на Беларусі мае істотнае значэнне ў ідэнтыфікацыі сябе ў якасці беларуса для 42,2% рэспандэнтаў беларускай нацыянальнасці. Валоданне грамадзянствам адпаведнай краіны важна ў якасці ідэнтыфікуючай адзнакі роднай нацыянальнасці для 58,8% беларусаў і амаль удвая меншай колькасці палякаў.

Выразна праяўляецца узаемасувязь рэлігійнай ідэнтыфікацыі з нацыянальнай. Праваслаўнае веравызнанне ідэнтыфікавалі са сваёй нацыянальнасцю 78,2% беларусаў, 82,1% рускіх, 68,4% украінцаў, але толькі 28,6% палякаў. Зусім іншая карціна складаецца у адносінах да рымска-каталіцкага веравызнання. Яго ідэнтыфікавалі са сваёй нацыянальнасцю 80,1% палякаў, 45,6% беларусаў, але 4,8% рускіх.

Структура існуючых цяпер у беларуска-польскім Памежжы на-

цыянальных і рэлігійных камунікацый не нясе ў сабе сур'езных падстаў для ўзнікнення сацыяльных канфліктаў. Асабліва вялікія і глыбокія кантакты з асобамі іншых нацыянальнасцяў існуюць у сферы міжасабовых і сямейна-бытавых камунікацый. Так, 62,4% палякаў і 58,6% беларусаў, якія жывуць у Гродзенскай вобласці, маюць сваякоў сярод асоб другіх нацыянальнасцяў. З агульнай колькасці рэспандэнтаў 78% маюць блізкіх сваякоў за межамі Беларусі, у асноўным у Польшчы, Літве, Расіі, на Украіне. Толькі 7,8% рэспандэнтаў лічаць, што цяпер на Беларусі існуе непазбежнасць міжнацыянальных канфліктаў, 12,6% мяркую, што верагоднасць іх значная, 31% упэўнены, што верагоднасць іх невялікая, а 22% перакананы, што міжнацыянальныя канфлікты тут не могуць узнікнуць ні пры якіх абставінах. Больш за палову апытаных (52%) сцвярджаюць, што яны жывуць так, як быццам міжнацыянальных і міжрэлігійных адрозненняў у сучасным беларускім грамадстве не існуе.

З гэтага пункту погляду выклікае значную цікавасць пытанне, якое было зададзена намі жыхарам памежавых з Польшчай рэгіёнаў Гродзеншчыны: "Чаму беларусы навучыліся і могуць навучыцца ад палякаў?" і "Чаму палякі навучыліся і могуць навучыцца ад беларусаў?" З амаль 60 якасцяў, якія былі пералічаны рэспандэнтамі -- беларусамі ў адносінах да палякаў, толькі тры можна назваць адмоўнымі, у прыватнасці, такія як імікенне спекуляваць, ашукваць, двудушнасць. Аднак перавага станоўніх характарыстык настолькі значная і выдатная, што варта пералічыць некаторыя з іх. Сапраўдную павагу выклікаюць такія пералічаныя рэспандэнтамі-беларусамі характарыстыкі, што уласцівы палякам і якім беларусы павінны навучыцца, як любоў да радзімы, нацыя-

нальная салідарнасць, культура зносін, культура абыходжання з жанчынай, гаспадарлівасць, практычнасць, добрыя манеры паводзін, пачуццё нацыянальнай годнасці, адказнасць за справу, гасціннасць, культура сямейных адносін, вера у Бога, уменне прыстасавацца да жыцця у цяжкі час, павага да радаслоўнай, павага да мовы, густ у адзенні, свабодалюбства, рэлігійныя абрады, далікатнасць, веданне гісторыі, дакладнасць і г.д.

Варта адзначыць, што і палякі, на думку рэспандэнтаў, могуць шмат чаму навучыцца ад беларусаў. Спіс адзначаных рэспандэнтамі станоучых якасцяў трохі меншы, але, акрамя такіх адмоўных як схільнасць "піць гарэлку" і да "дрэнных слоў", утрымлівае свае, адметныя характарыстыкі, якія таксама вельмі каштоўныя. Напрыклад, шчырасць, працавітасць, памяркоўнасць, спагадлівасць, добразычлівасць, дабрыня, спакой, уменне жыць у сяброўстве, трываласць, сціпласць, павага да чалавека, немудрагелістасць, душэўная дабрыня і г.д. -- гэтыя якасці, па меркаванню рэспандэнтаў, уласцівы беларусам і палякі могуць іх запазычыць ад суседзяў. Як бачым, жыхары Памежжа не адчуваюць непрыязных пачуццяў да суседзяў, больш таго, адчуваецца ўзаемная павага і гатоўнасць вучыцца адзін у аднаго ўсяму добраму.

Важнае значэнне мае высвятленне пытання: як уплывае наяўнасць польскай меншасці на тэрыторыі Беларусі на міжнацыянальныя і культурныя сувязі. Найбольшая колькасць апытаных (79,1%) упэўнены, што яны могуць пасрэднічаць у культурных абменах паміж Беларуссю і Польшчай, яшчэ 41% лічаць, што польская меншасць дае шанц на больш моцныя сувязі рэгіёна з Польшчай у сферы эканомікі, а 36,4% рэспандэнтаў з беларускага боку мяркуюць, што польская меншасць павінна мець сваіх

прадстаўнікоў у рэспубліканскіх органах улады. Праўда, 16,7% занялі супрацьлеглую пазіцыю, а 41% не адважыліся выказацца па гэтаму пытанню.

З вышэйпададзенага можна зрабіць наступныя асноўныя вывады:

Першае: для беларуска-польскага Памежжа характэрна суіснаванне і ўзаемадзеянне трох славянскіх культур -- беларускай, польскай і рускай, у якім у большасці выпадкаў узрастаючую ролю адыгрывае беларуская культура.

Другое: тут адбываецца неадзначны ўплыў польскай і рускай культур, у прыватнасці, польская культура робіць значна большы ўплыў на міжкультурныя камунікацыі у тых рэгіёнах, дзе існуе большая удзельная вага палякаў у складзе насельніцтва.

Трэцяе: у працэсе самаідэнтыфікацыі на першае месца рэспандэнты ставяць не нацыянальныя ці моўныя адрозненні, а такія індыкатары, як успрыманне сябе чалавекам, хрысціянінам і толькі потым -- беларусам, палякам ці рускім.

Чацвертае: у этнакультурных і міжрэлігійных камунікацыях пераважае імкненне не да сацыяльнага канфлікту, а да яднання, салідарнасці, інтэграцыі.

Пятае: працэс этнакультурнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі не толькі у беларуска-польскім Памежжы, але і цалкам на Беларусі арганічна звязаны з прыняццем большасцю яе насельніцтва новага сацыяльна-палітычнага самавызначэння ў якасці грамадзян суверэннай Рэспублікі Беларусь. Гэту большасць (у асноўным людзі маладога і сярэдняга узросту, якія валодаюць высокім узроўнем адукаванасці і культуры) адрозніваюць ад іншых сацыяльна-дэмаграфічных груп пачаткі новага разумення нацыі -- не як

дзяржавы, а як грамадзянскага грамадства, дзяржава якога у значнай ступені пазбаўлена былога самаўладства, уседазvoleнасці і татальнага пранікнення ва ўсе сферы жыцця -- не толькі палітычную ці эканамічную, але і у культурную, этнічную, рэлігійную.

Больш ці менш адкрытае і актыўнае адмаўленне ад ідэнтыфікацыі з уладай, што складае восевую структуру сучаснага беларускага нацыянальнага ўсведамлення, азначае для большасці насельніцтва рэспублікі страту веры ў апекаванне, дапамогу ці забеспячэнне умоў жыцця з боку уладных структур і дзяржавы наогул, пераарыентаванне на ўласныя сілы. А гэта прадвызначае ўзрастаючую сацыяльную значнасць такіх магутных і стала дзейнічаючых грамадскіх фактараў, як этнічная і рэлігійная ідэнтыфікацыя. Гэта новае для постсавецкага грамадства адчуванне магчымасцей самарэалізацыі рэалізоуваецца не ў якасці індыўдуальных ці вузкагрупавых характарыстык, а ў якасці усталеўваючагася ўзору жыцця "народу" як інтэграцыйнага цэлага, якое уключае ў сябе розныя этнічныя, культурныя і рэлігійныя супольнасці.

Зразумела, што гэтыя працэсы ва ўмовах пераходу ад таталітарнай жорсткацэнтралізаванай сістэмы да ліберальна-дэмакратычнай сістэмы рынкавага тыпу праяўляюцца пакуль у форме агульнай тэндэнцыі. Гэта тэндэнцыя можа ўзмацняцца альбо аслабляцца ў залежнасці ад таго, якая з альтэрнатыўных мэтаў і сродкаў іх дасягнення возьме верх: кансерватыўная ці рэфармацыйная (гл. мал. 3,4).

Справа у тым, што у сучасным беларускім грамадстве, у якім адбываецца складаны і цяжкі пераход ад таталітарнай сацы-

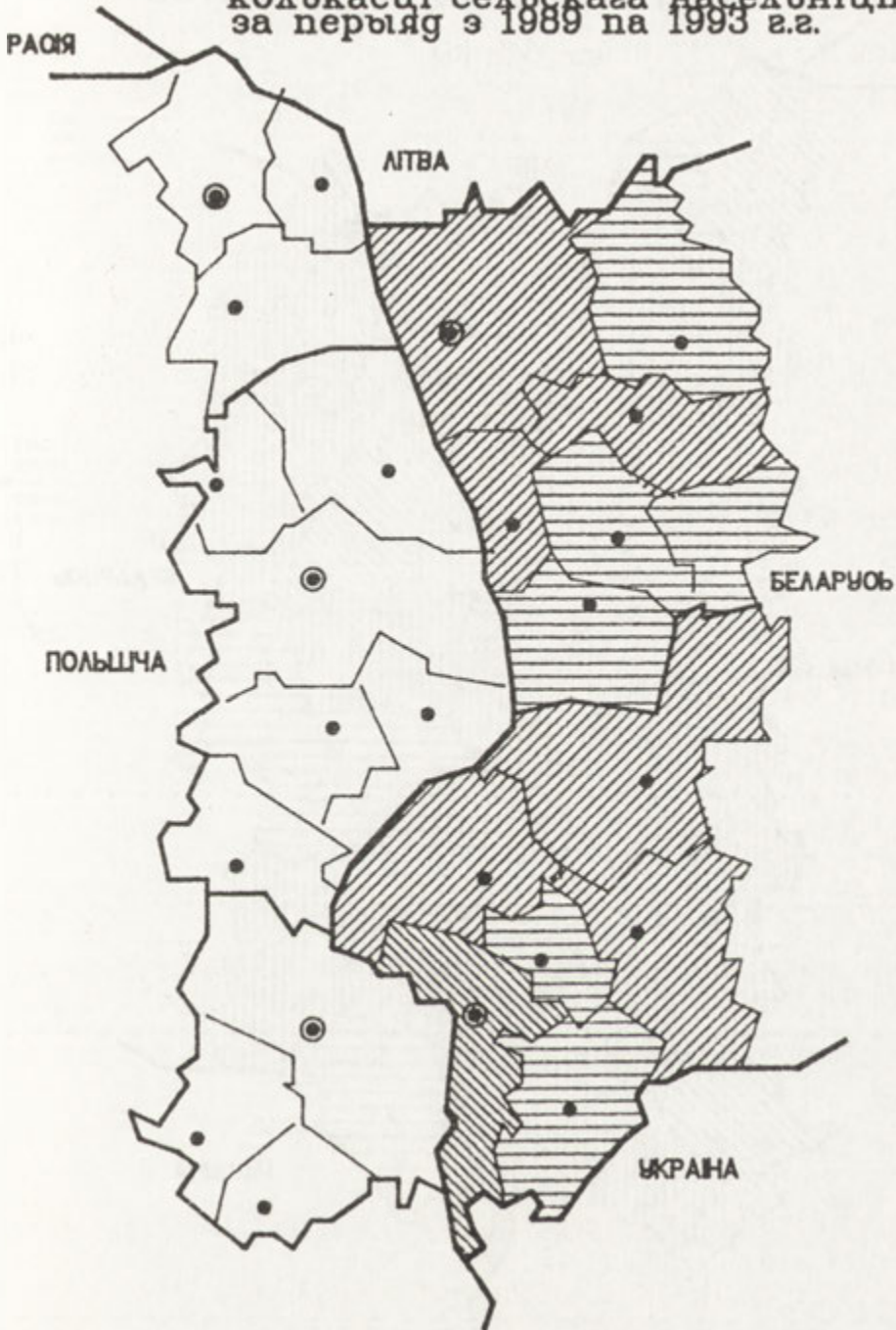
яльна-палітычнай сістэмы да дэмакратычнай, сёння існуюць магчымасці як эвалюцыйнага руху да рынкавай эканомікі пры ўсе больш важнай ролі дэмакратыі, свабоды сумлення, нацыянальнай самасвядомасці, так і адваротнага руху да аўтарытарнага рэжыму, узнаўлення таталітарнай сістэмы, збяднення нацыянальна-культурных здабыткаў і г.д. Працістаянне гэтых двух розных мэтаў і адпаведных кожнай з іх сродкаў мэтадасягнення і вызначае магчымасці больш ці менш свабоднай, дэмакратычнай цывілізаванай, гуманнай этнакультурнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі асобы, сям'і, суполкі і г.д. Чым больш значная апора пры гэтым будзе рабіцца на этнанацыянальныя і духоўна-рэлігійныя плыні нашага грамадскага жыцця, тым больш паспяховым і годным для чалавека стане развіццё этнічнай і культурнай ідэнтыфікацыі беларусаў, палякаў, рускіх і іншых нацыянальных суполак Беларусі. А чым больш моцна і эфектыўна працэсы этнасацыяльнай і рэлігійнай ідэнтыфікацыі пачнуць спалучацца з працэсамі развіцця культуры і дэмакратызацыі грамадства, тым болей шанцаў пераадолець перавагу хаатычных сітуацый і дасягнуць руху наперад Беларусі, у тым ліку і яе памежавых з Польшчай раёнаў, па шляху цывілізацыі і сацыяльнага прагрэсу.

Табліца 1

Раён, колькасць насельніцтва	Беларусы		Палякі		Рускія		Украінцы		Літоўцы		Яўрэі		Татары	
	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%
Бераставіцкі 21275	14354	67,5	5266	24,8	1286	6,0	258	1,2	14	0,1	6	0,0	6	0,0
Ваўкавыскі 37543	20736	55,2	12849	34,4	2984	7,9	778	2,1	27	0,1	5	0,0	26	0,1
Воранаўскі 38671	4204	11,2	32072	82,5	1246	3,3	267	0,7	696	1,8	6	0,0	29	0,1
Гродзенскі 69991	33545	47,9	29623	42,3	5306	7,6	985	1,4	144	0,2	20	0,0	110	0,2
Дзятлаўскі 42263	33233	78,6	5955	14,1	2336	5,5	599	1,4	15	0,0	17	0,1	23	0,1
Зельвенскі 28136	19264	68,5	7552	26,8	1035	3,7	217	0,8	6	0,0	4	0,0	9	0,0
Іўеўскі 41079	27332	66,5	11603	28,3	1220	3,0	186	0,5	18	0,0	13	0,0	622	1,5
Карэліцкі 34057	31864	93,6	927	2,7	957	2,8	200	0,6	4	0,0	3	0,0	52	0,2
Лідскі 49476	23776	48,1	22478	45,4	2823	5,1	493	1,0	47	0,1	7	0,0	33	0,1
Мастоўскі 42003	29814	71,0	9295	22,2	2357	5,6	390	0,9	14	0,0	5	0,0	14	0,0
Навагрудскі 33071	30520	92,3	1461	4,4	813	2,5	162	0,5	11	0,0	6	0,0	23	0,1
Астравецкі 29766	21536	72,4	5223	17,5	1377	4,6	315	1,1	1236	4,2	5	0,0	12	0,1
Ашмянскі 38247	28150	73,6	7879	20,6	1589	4,2	287	0,7	44	0,1	39	0,1	84	0,2
Свіслацкі 28886	21166	73,3	6172	21,4	1188	4,1	277	1,0	5	0,0	6	0,0	10	0,0
Слонімскі 25707	23464	91,3	924	3,6	976	3,8	238	0,9	13	0,1	2	0,0	9	0,0

Раён, колькасць насельніцтва	Беларусы		Палякі		Рускія		Украінцы		Літоўцы		Яўрэі		Татары	
	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%	к-сць	%
Смаргонскі 28524	25984	91,1	1452	5,1	760	2,7	156	0,5	49	0,2	2	0,0	41	0,1
Шчучынскі 68475	27520	40,2	34121	49,8	5292	7,7	1140	1,7	25	0,0	51	0,1	98	0,2
г. Гродна 269757	143073	53,0	57658	21,4	55148	20,5	9424	3,5	347	0,1	1595	0,6	635	0,2
г. Ліда 91263	37778	41,4	34044	37,3	15387	16,9	3076	3,4	236	0,2	187	0,2	121	0,1
г. Ваўкавыск 40110	23150	57,7	9925	24,8	5745	14,3	973	2,4	26	0,1	55	0,1	23	0,1
г. Навагрудак 29079	24008	82,5	1528	5,3	2509	8,6	549	1,9	8	0,0	49	0,2	316	1,1
г. Слонім 45423	34250	75,4	2110	4,6	7137	15,7	1399	3,1	23	0,1	95	0,2	96	0,2
г. Смаргонь 30806	23487	76,2	729	2,4	5079	16,5	1062	3,4	79	0,3	28	0,1	69	0,2
Усе насельні- цтва	702208	60,3	300836	25,9	124250	10,7	23401	2,0	3087	0,3	2208	0,2	2462	0,2

сярэднегадавыя тэмпы зніжэння
колькасці сельскага насельніцтва
за перыяд з 1989 па 1993 г.г.

сярэдняя

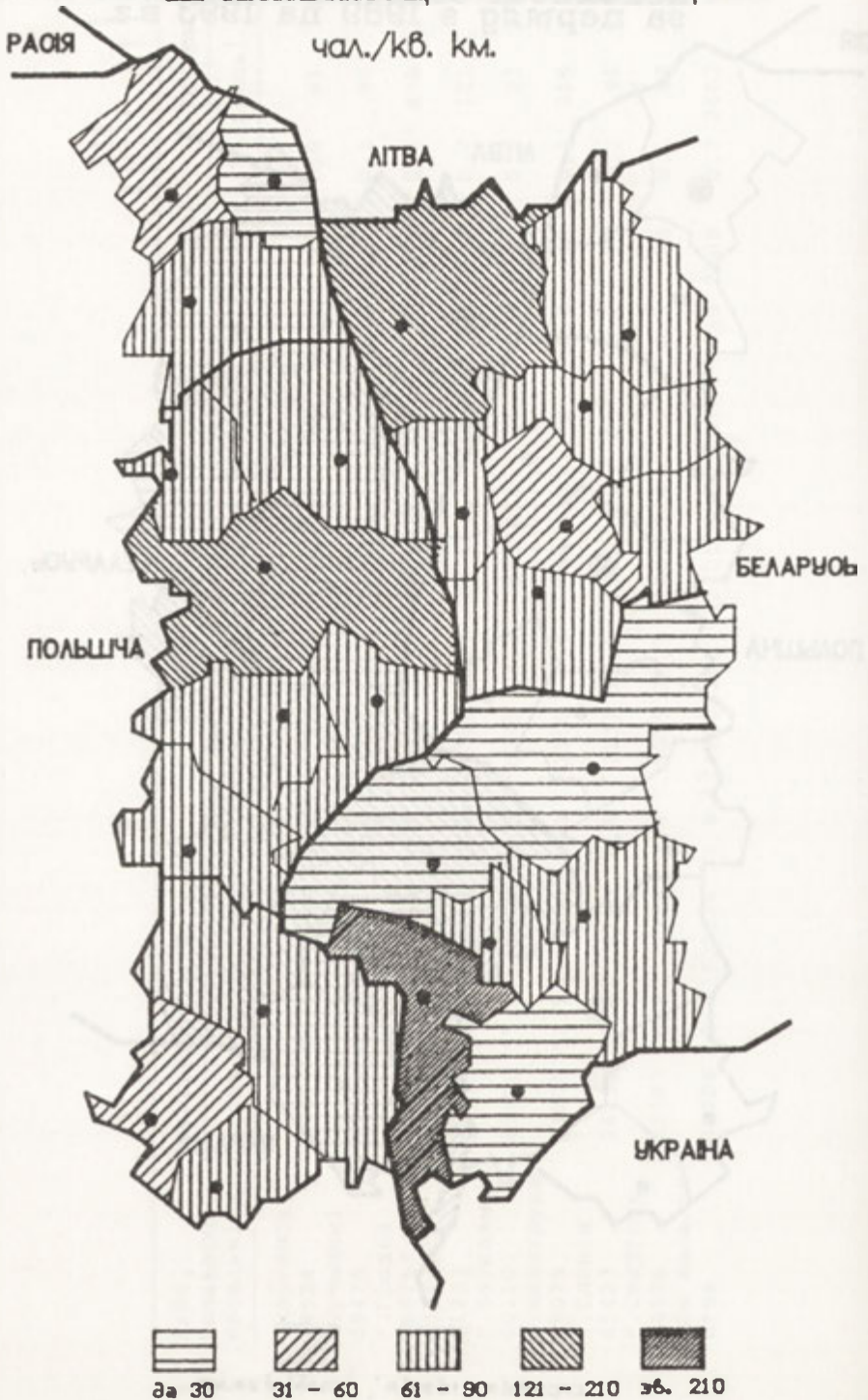

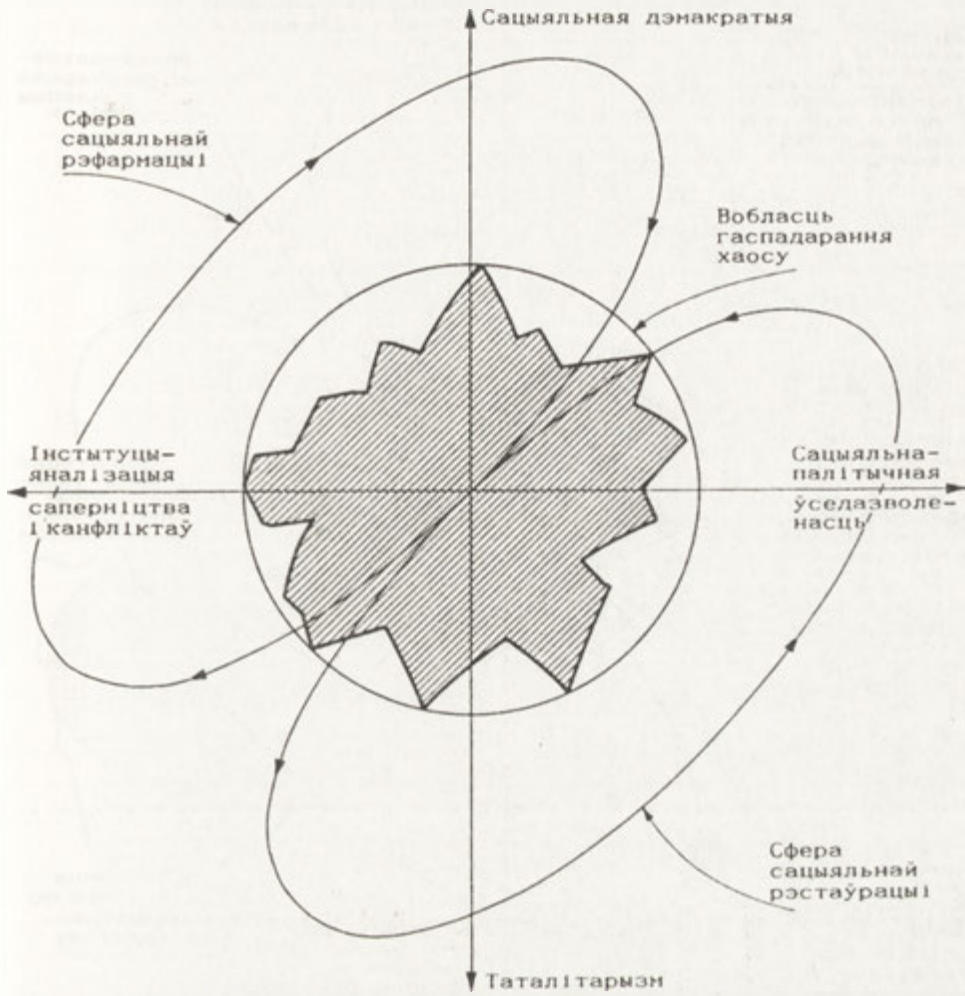
высокая

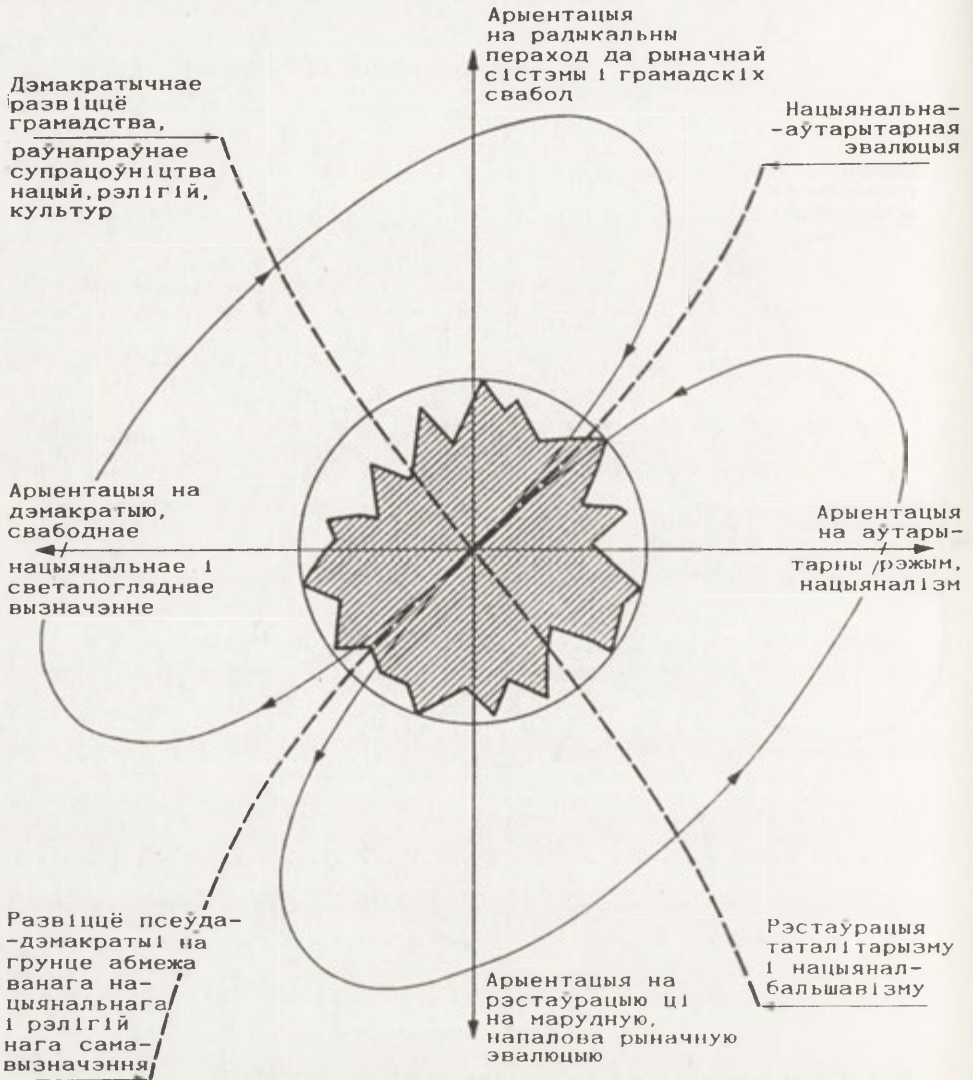
стабілізацыя

ШЧЫЛЬНАСЦЬ НАСЕЛЬНІЦТВА

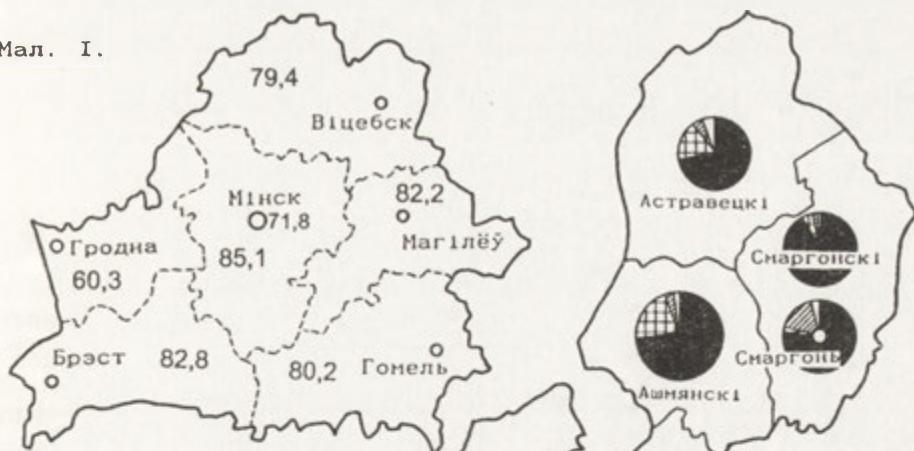

Мал. 3. Магчымыя варыянты сацыяльна-палітычнага развіцця Беларусі ў другой палове 90-х гадоў

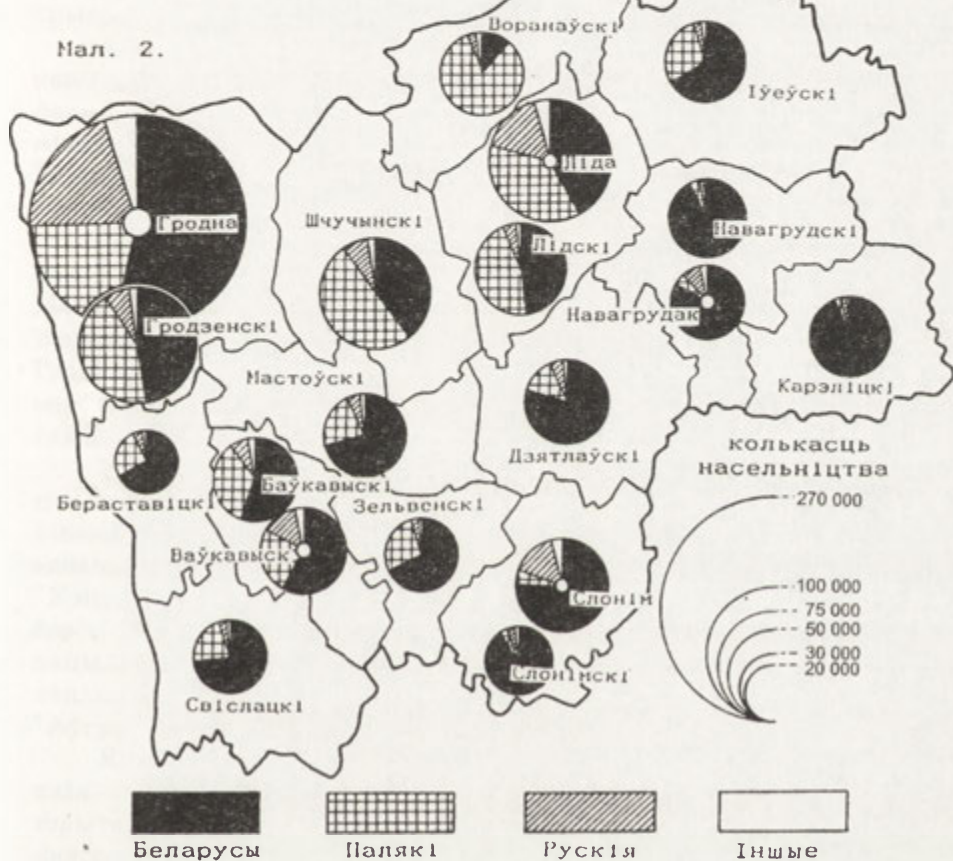

Мал. 4. Найбольш верагодныя сцэнарыі этнарэлігійнага і нацыянальна-палітычнага развіцця Беларусі ў другой палове 90-х гг.

Мал. 1.

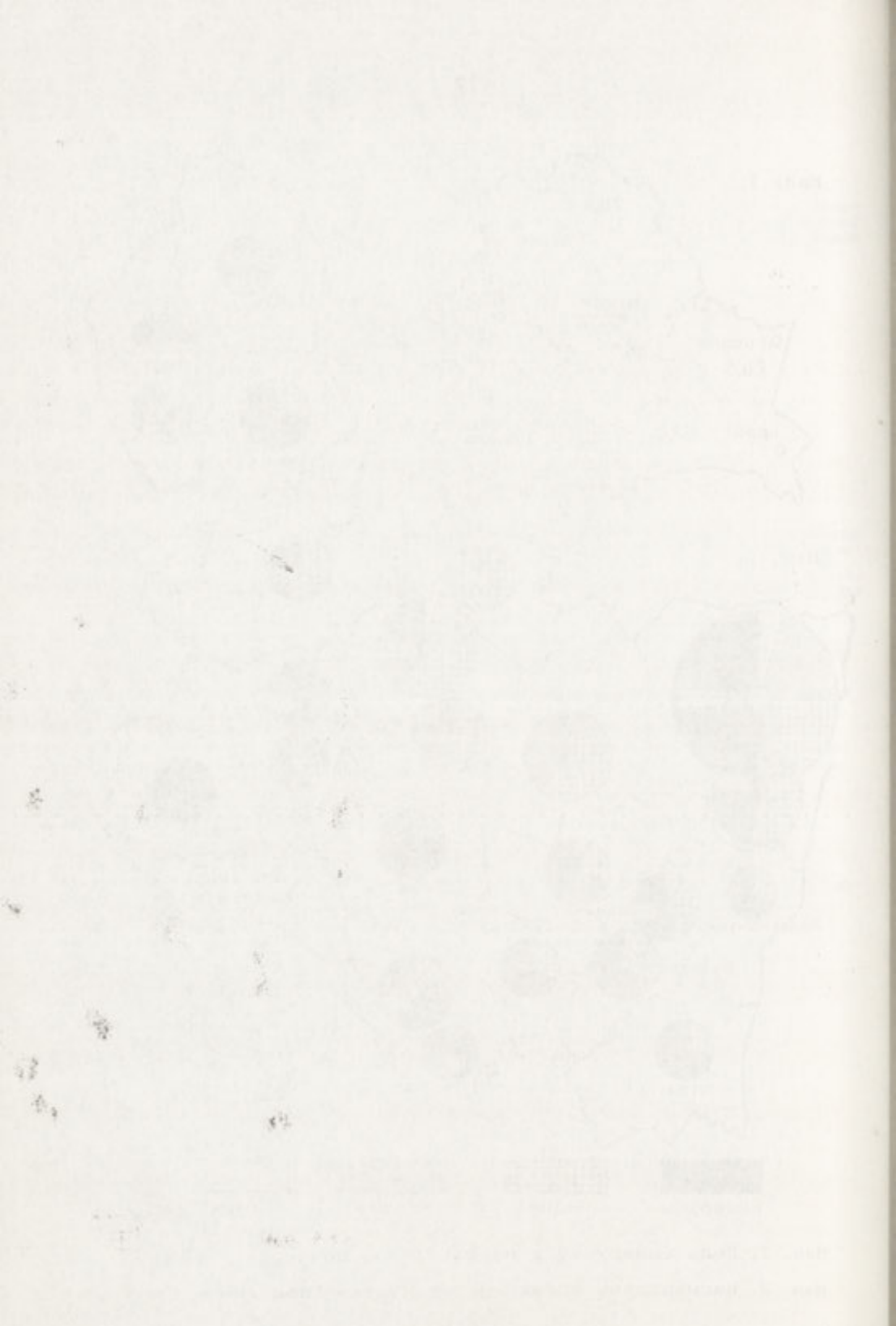

Мал. 2.

Мал. 1. Доля беларусаў у насельніцтве абласцей у 1989 г.

Мал. 2. Нацыянальны склад насельніцтва Гродзеншчыны

Георгій ПАТАЕЎ,
кандыдат архітэктурны

Беларускі дзяржаўны навукова-даследчы
і практычны інстытут горадабудаўніцтва

ИНФРАСТРУКТУРА І ЭКАЛАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАГА ПРЫГРАНІЧЧА

Прыгранічны рэгіён Беларусі і Польшчы характарызуецца ярка выражанай палярнасцю урбанізаваных тэрыторый (зоны уплыву буйных гарадоў Гродна, Брэста, Беластока) і буйных прыродных тэрытарыяльных утварэнняў (раёны Аўгустоўскай і Гродзенскай пушчаў, Белавежскай пушчы, Заходняга Палесся). Урбанізаваныя і прыродныя цэнтры і восі утвараюць планіровачны каркас прыгранічнага рэгіёна.

Асноўныя ўрбанізаваныя восі, уздоўж якіх канцэнтруецца насельніцтва і прамысловы патэнцыял прыгранічнага рэгіёна, фарміруюцца ўздоўж асноўных транспартных магістраляў міжнароднага значэння, якія звязваюць беларускія і польскія гарады: Варшава-Бяла-Падляска-Брэст-Мінск; Беласток-Гродна; Беласток-Ваўкавыск-Баранавічы.

Найважнейшай воссю еўрапейскага ўплыву з'яўляецца камунікацыйны калідор Парыж-Брусель-Берлін-Варшава-Брэст-Мінск-Масква. У будучыні мажліва павялічэнне ролі планіровачных восей Варшава-Беласток-Гродна-Мінск; Варшава-Беласток-Гродна-Вільнюс; Гданьск-Беласток-Ваўкавыск-Мінск. Гэтыя восі забяспечваюць самыя кароткія стасункі паміж эканамічнымі зонамі, якія з'яўляюцца вельмі важнымі для абедзвюх дзяржаў.

У прыгранічным рэгіёне размешчаны вельмі цэнныя прыродныя тэрыторыі. На Беларусі гэта нацыянальны парк "Белавежская пушча", заказнікі "Сапоцкінскі", "Гожаўскі", "Азеры", "Дзікае", "Селяхі", зоны адпачынку "Сонічы", "Высокае", "Азеры", "Скідаль", "Вольпа", "Хоцькаўцы", "Свіцічы", "Пяскі", "Семісосны", "Сасновы бор", "Тамашэўка", курорт "Возера Белае"; у Польшчы -- нацыянальныя паркі "Белавежская пушча", "Вігерскі", "Бебжанскі", ландшафтныя паркі "Кнушыньская пушча", "Нарвянскі", "Аўгустоўская пушча", "Пэралом Буга".

Яны ўтвараюць буйныя тэрытарыяльныя прыродныя комплексы, якія ў сваю чаргу з'яўляюцца часткамі агульных прыродных тэрытарыяльных сістэм, што выконваюць функцыі экалагічных калідораў Усходняй Еўропы.

Раён Аўгустоўскай і Гродзенскай пушч уваходзяць у паласу паазер'яў, якія працягнуліся паралельна Балцыйскаму прыбярэжжы па тэрыторыі Польшчы, Літвы, Беларусі, Латвіі, Эстоніі, Расіі.

Раён Белавежскай пушчы ўваходзіць у паласу пушчаў, якая складаецца з Кнушыньскай і Белавежскай пушч у Польшчы,

Белавежскай, Ружанскай, Налібоцкай пушч, Бярэзінскага запаведніка ў Беларусі.

Заходняе Палессе з'яўляецца часткай паласы балотаў, якія працягнуліся ад Люблінскага Палесса ўздоўж рэчкі Прыпяць да Дняпра.

Пэралом Буга ўваходзіць у сістэму далін велькіх рэк, якія аб'ядноўваюць адну з другой экалагічныя паласы.

Аналіз існуючых і перспектыўных узаемасувязей у рамках прыгранічнага рэгіёна, а таксама з другімі рэгіёнамі Беларусі і Польшчы дазваляе сфармуляваць асноўныя напрамкі ўдасканалення тэрытарыяльна-планіроўчай арганізацыі прыгранічнага рэгіёна:

- забяспячэнне збалансаванага развіцця ўрбанізаваных і прыродных сістэм;

- забяспячэнне ўзаемасувязей сістэмы рассялення рэгіёна з сістэмай рассялення Еўропы, развіцце функцый міжнароднага значэння ў гарадах - цэнтрах рассялення з мэтай актывізацыі эканомікі рэгіёна;

- фарміраванне транспартных, інжынерных, інфармацыйных сістэм, якія б адпавядалі міжнародным стандартам.

Дзеля дасягнення пастаўленых мэтаў неабходна распрацаваць і рэалізаваць канкрэтныя мерапрыемствы, якія б забяспечвалі удасканаленне тэрытарыяльна-планіровачнай арганізацыі прыгранічнага рэгіёна. Сярод іх трэба адзначыць мерапрыемствы па удасканаленню планіровачнага каркаса:

- аднаўленне і актывізацыя гістарычна склаўшыхся планіровачных восяў Беласток-Ваўкавыск і Беласток-Брэст з мадэрнізацыяй транспартных камунікацый, стварэннем новых і навялічэннем прапускання здольнасці дзеючых пагранічных пераходаў;

- стварэнне планіровачнай восі Гродна-Ваўкавыск-Пружаны-Брэст (у абход Белавежскай пушчы), якая б забяспечвала самыя кароткія стасункі паміж гарадамі рэгіёна на тэрыторыі Беларусі;

- актывізацыя ролі гарадоў - цэнтраў планіровачнага каркасу Гродна, Брэсту, Беластока, Ваўкавыска - праз развіцце у іх міжнародных функцый (турызм, выстаўкі, ярмаркі, фестывалі, канферэнцыі і так далей) і ўзмацненне сувязей паміж беларускімі і польскімі гарадамі (інтэграцыя сацыяльных і вытворчых функцый);

- захаванне каштоўных прыродных комплексаў праз умяшчэнне неабходных рэжымаў аховы прыроды па обоіх баках мяжы і забяспячэнне маніторынга акружаючага асяроддзя.

Сетка населеных пунктаў прагранічнага рэгіёна вельмі разнастайная: ад буйных гарадоў да малых гарадскіх і сельскіх пасяленняў і хутароў.

Сетка населеных пунктаў па обоіх баках мяжы гістарычна складвалася і развівалася ва ўзаемасувязі. Можна адзначыць агульныя рысы - пераважную колькасць малых гарадоў і мястэчак з лічбай насельніцтва да 10 тыс.чал., раздробленасць сельскіх населеных

пунктаў - да 500 чал. у Беларусі і да 200 чал. у Польшчы. Але кожны бок мае і свае, спецыфічныя рысы.

На беларускай частцы прыгранічнага рэгіёна ў гарадах пражывае больш як 800 тыс.чал. (67% насельніцтва беларускай часткі прыгранічнага рэгіёна), з іх у Гродне і Брэсце сканцэнтравана 70% гарадскога насельніцтва, асноўны вытворчы і сацыяльна-культурны патэнцыял. Сярод гарадскіх пасяленняў пераважаюць гарады прамысловага профілю.

Сярод сельскіх населеных пунктаў выдзяляюцца вескі, якія развіваюцца на базе буйных аграпрамысловых комплексаў. Гэтыя пасяленні характарызуюцца высокім узроўнем добраўпарадкавання, развітой сацыяльнай і інжынернай інфраструктурай (Верцялішкі, Абухова, Вярдомічы, Ізабелін, Субочы, Агароднікі, Расно, Мухавец і др.).

Характэрнай рысай сучаснага развіцця сеткі пасяленняў прыгранічнага рэгіёна з'яўляюцца:

- павялічэнне абсалютнай колькасці гарадскога насельніцтва;
- канцэнтрацыя насельніцтва у зонах уплыву буйных гарадоў;
- узмацненне працэсаў фарміравання сістэм узаемазвязаных населеных месц;
- стварэнне навокал гарадоў зонаў уплыву з трывалымі працоўнымі і культурна-бытавымі сувязямі.

Гарады Брэст і Гродна гістарычна з'яўляліся цэнтрамі рассялення ўсяго прыгранічнага рэгіёна. Сёння ролю цэнтраў рассялення на польскай тэрыторыі выконваюць Беласток і Бяла-Падляска. На беларускай тэрыторыі разам з Гродна і Брэстам у якасці цэнтра рассялення фарміруецца Ваўкавыск.

Разглядаючы ўмовы сагласаванага развіцця сеткі пасяленняў прыгранічнага рэгіёна па обоіх баках мяжы трэба адзначыць дзве асноўныя сістэмы рассялення: Гродна-Беласток-Ваўкавыск і Брэст-Бяла-Падляска.

Сістэма рассялення Гродна-Беласток-Ваўкавыск з'яўляецца найбольш буйнай як па тэрыторыі (каля 8,5 тыс.кв.км), так і па колькасці насельніцтва (больш за 1 млн.чал.). Сістэма мае поліцэнтрычны характар і на сучасны момант складаецца з трох падсістэм: Гродзенскай (Гродна-Скідэль, Сапоцкін), Беластоцкай (Беласток-Чарна, Беласточка, Сакулка, Лапы, Грудск, Баброўнікі) і Ваўкавыскай падсістэмы (Ваўкавыск-Масты, Рось, Краснасельскі, Зельва, Свіслач, Поразава, В.Бераставіца), якая актыўна развіваецца ў апошні час.

Блізкае размяшчэнне галоўных гарадоў-цэнтраў рассялення на беларускім і польскім баках (паміж гарадамі 70-90 км), развітая вытворчая і сацыяльная інфраструктура, наяўнасць чыгуначных і аўтамабільных дарог дазваляе выкарыстоўваць для развіцця сістэмы рассялення патэнцыял усіх трох гарадоў-цэнтраў.

Адной з найважнейшых задач з'яўляецца скарачэнне часу на перамяшчэнне паміж Гродна і Беластокам, Беластокам і Ваўкавыскам,

Гродна і Ваўкавыскам, што дазволіць актывізаваць працоўныя, культурна-бытавыя, вытворчыя і іншыя узаемасувязі. Для гэтага неабходна мадэрнізаваць транспартныя сістэмы, арганізаваць экспрэс-сувязі.

Развіцце транспартных сувязей дасць новы імпульс развіццю пасяленням, якія размешчаны ўздоўж трас - Сакулка, Баброўнікі і іншыя (Польшча), Пагранічнаму, Росі, Краснасельскаму, Мастам, Скідзелі і іншым (Беларусь).

Выключна важнае значэнне для сістэмы рассялення мае паляпшэнне экалагічнай абстаноўкі ў раёнах Гродна-Скідзель, Рось-Краснасельскі, папярэдзванне забруджвання паветранага басейну, павярхоўных і падземных вод.

Сістэма рассялення Брэст-Бяла-Падляска развіваецца лінейна ўздоўж камунікацыйнага калідора еўрапейскага значэння Берлін-Варшава-Мінск-Масква і займае плошчу каля 4 тыс.кв.км з насельніцтвам каля 800 тыс.чал.

Блізкае размяшчэнне адзін каля аднаго цэнтраў рассялення на польскім і беларускім баках (меньш за 40 км паміж Брэстам і Бяла-Падляскай) і зручныя транспартныя сувязі з'яўляюцца ўмовай павялічэння ўзаемасувязей паміж гарадамі.

Выключнае становішча Брэсцкага чыгуначнага вузла у пропуску транзітных грузаў і пасажыраў за мяжу Беларусі прывяло да яго гіпертрафіраванага развіцця на гарадскіх тэрыторыях. Вельмі важнай праблемай з'яўляецца перанос грузавых і сартаваных станцый і складаў за межы гарадской забудовы, а таксама фармаванне чыгуначных аб'ездаў з улікам развіцця чыгуначнай сеткі на тэрыторыі Польшчы. Важна таксама арганізаваць сувязі Брэст-Цераспаль.

Дзеля далейшага эфектыўнага развіцця сістэмы рассялення на беларускай тэрыторыі разам з гарадамі, якія размешчаны ўздоўж транспартнай камунікацыі Усход-Захад-Кобрын, Жабінка, трэба стымуляваць развіцце Высокага, Камянца, Пружан, Маларыты як мясцовых цэнтраў рассялення.

Сярод экалагічных праблем на першым месцы з'яўляецца паляпшэнне стану рэк Заходні Буг, Мухавец і Лясная.

Разам з развіццем сістэм рассялення Гродна-Беласток-Ваўкавыск і Брэст-Бяла-Падляска важным з'яўляецца стварэнне выгадных транспартных сувязей паміж цэнтрамі сістэм на беларускай і польскай тэрыторыях. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што мерыдыянальныя транспартныя камунікацыі Ваўкавыск-Пружаны-Кобрын і Беласток-Бельск-Падляскі-Бяла-Падляска перасякаюць каштоўныя прыродныя комплексы і павінны быць арганізаваны так, каб не аказваць на іх дрэннага ўплыву.

Сярод пасяленняў прыгранічнага рэгіёну трэба адзначыць гарады, якія выконваюць рэгіянальныя функцыі - Кобрын, Пружаны, Шчучын, Масты ў Беларусі, Сакулка, Бяльск-Падляскі, Мендзыжэц-Падляскі ў Польшчы, а таксама пасяленні, якія выконваюць функцыі

апорных цэнтраў сельскага рассялення - Зельва, В.Бераставіца, Камянец, Маларыта і іншыя.

Адным з найважнейшых варункаў дынамічнага развіцця прыгранічных тэрыторый з'яўляецца прыцягненне інвестыцый для развіцця вытворчасці і сацыяльнай сферы. Найбольш прывабнымі для інвестыцый з'яўляюцца буйныя гарады, якія маюць вытворчую базу, працоўныя рэсурсы, транспартную і інжынерна-тэхнічную інфраструктуру. Перспектыўным з'яўляецца шлях, які абазначаны Харціяй еўрапейскіх прыгранічных тэрыторый -- стварэнне варункаў для прыцягнення замежных капіталаў. Пры гэтым верагодна стварэнне лакальных зон свабоднага прадпрыемальніцтва ці аб'яўленне ўсяго прыгранічнага рэгіёна свабоднай эканамічнай зонай.

Маецца на ўвазе максімальна выкарыстоўваць раней сфарміраваныя інвестыцыйныя задзелы як для прыцягнення замежных інвестыцый, так і для развіцця малых прадпрыемстваў, таму не патрэбны дадатковыя буйныя капітальныя сродкі для змянення размяшчэння прамысловасці.

Развіцце транспартных сістэм на прыгранічных тэрыторыях Рэспублікі Беларусь і Рэспублікі Польшча да цяперашняга часу праходзіла практычна аўтаномна. Актывізацыя эканамічных сувязей, змякчэнне пагранічнага рэжыму і спрашчэнне працедуры атрымання віз прывяло да рэзкага павялічэння транспартных перамяшчэнняў праз прыгранічныя тэрыторыі. Рашаючы праблемы развіцця транспартнай сістэмы на прыгранічных тэрыторыях неабходна мець на ўвазе аспекты, якія з'явіліся ва ўмовах новай эканамічнай і палітычнай сітуацыі:

- з'яўленне актыўнай сумеснай гаспадарчай дзейнасці на прыгранічных тэрыторыях і, як вынік, актывізацыя транспартных сувязей у гэтым рэгіёне;

- расшырэнне гандлева-эканамічнага супрацоўніцтва паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча і, як вынік, павелічэнне транспартных перавозак;

- павелічэнне транзітных транспартных перавозак паміж Расіяй-Польшчай-Заходняй Еўропай, якія могуць значна павялічыцца ў будучыні.

Развіцце транспартнай сістэмы на прагранічных тэрыторыях ажыццяўляецца комплексна з улікам сумеснага развіцця аўтамабільнага, чыгуначнага, воднага і паветранага транспарту.

Чыгуначны транспарт забяспечвае значную частку грузавых і пасажырскіх перавозак праз мяжу. Так праз Брэскі пераход праходзіць звыш 2,5 млн. пасажыраў у год. З кожным годам гэты паток павялічваецца. Асноўным фактарам, які стрымлівае паток, з'яўляецца неабходнасць перастаноўкі колаў цягніка з шырыні 1520 мм на еўрапейскую шырыню 1435 мм, мажлівасць перастаноўкі складае 11 цягнікоў па 12 вагонаў у суткі. Патрэбна таксама рэканструкцыя і расшырэнне вакзальнага комплексу, бо дэфіцыт плошчаў сеныя складае 50%.

Паток пасажыраў праз чыгуначны вузел у Гродна за апошнія 4 гады ўзрос у 5 разоў з 0,27 млн. да 1,2 млн. пасажыраў. Нягледзячы на тое, што ў Гродна быў пабудаваны новы чыгуначны вакзал, сеныя дэфіцыт плошчаў складае 60%. Акрамя таго можна адзначыць недастатковую якасць добраўпарадкавання платформаў.

Неабходна стварэнне новага вакзальнага комплексу для прыгарадных сувязей, а таксама рэканструкцыя пункту перастаноўкі колаў.

Неабходна таксама разгледзець пытанне аб павялічэнні пропуску грузаў праз Ваўкавыскі чыгуначны пункт і фарміраванне на яго базе паўнацэннага грузавога чыгуначнага пераходу. Гэта дазволіць зняць частку грузаў з Брэсцкага пункту і высвабодзіць тэрыторыі дзеля развіцця пасажырскіх перавозак.

У цяперашні час разглядаецца магчымасць стварэння высокахуткаснай пасажырскай магістралі. Магчымыя варыянты яе будовы - Варшава-Брэст-Мінск-Масква і Варшава-Гродна-Вільнюс-Рыга-С.Пецябург.

Праблема развіцця аўтамабільных перавозак звязана з развіццём сеткі аўтамабільных дарог на прыгранічных тэрыторыях і арганізацыя пропуску транспартных патокаў па сетцы.

Найбольш стабільнай з'яўляецца сетка магістральных аўтамабільных дарог. Удасканаленне гэтай сеткі патрабуе перагляду катэгорый дарог пры іх рэканструкцыі, фарміравання дарожных аб'ездаў населеных пунктаў, стварэння уздоўж дарог сэрвісных пунктаў (кемпінгі, пункты харчавання і адпачынку, аўтазаправачныя станцыі).

Найбольш сур'езнай рэканструкцыі патрабуе сетка мясцовых аўтадарог. Актывізацыя сумеснай эканамічнай дзейнасці на прыгранічных тэрыторыях прывядзе да павелічэння аб'ёмаў перавозак на мясцовым узроўні. Гэта патрабуе значна павялічыць частату сеткі мясцовых аўтадарог і арганізаваць пасажырапатокі на новым якасным узроўні.

Развіцце сеткі аўтамабільных і чыгуначных дарог цесна звязана з развіццём пагранічных пераходаў. Фарміраванне сеткі пераходаў трэба весці дыферэнцыравана - пераходы для транзітных перавозак; пераходы для сувязей Беларусі і Польшчы і пераходы для забеспячэння мясцовых сувязей.

Сур'езнай праблемай з'яўляецца аднаўленне Дняпра-Бугскага каналу і прадоўжанне воднага шляху праз рэчкі Буг і Вісла з выходам у Гданьскую затоку і водную сістэму Ноцен-Одэр.

У цяперашні час па вадзе праходзяць толькі грузавыя водныя перавозкі да Брэста з перадачай грузаў на чыгунку. Перавозкі складаюць да 1,7 млн.тонаў вугля і да 0,5 млн.тонаў жалезнай руды.

Па ацэнкам спецыялістаў магчыма пераклучэнне на водны шлях да 3 млн.тонаў шчэбню ў год і да 1 млн.тон мінеральных угнаенняў з Беларусі і павелічэнне экспартных паставак вугля на Беларусь да 1 млн.тонаў. Прадаўжанне каналу да Буга цікава тым, што

дазволіць выхад да марскіх партоў Рэспублікі Польшча і да еўрапейскай сеткі водных шляхоў.

Канчатковае рашэнне можа быць прынята пасля выконвання работ па тэхнічна-эканамічнаму абаснаванню з удзелам інстытутаў горадабудаўнічага профілю і спецыялізаваных праектных інстытутаў. Першапачатковая разробка трасы каналу ў раёне Брэста і размяшчэнне рачнога порту выканана ў складзе Генеральнага плана г.Брэста.

Разглядаецца праект аднаўлення судаходнасці па Аўгустоўскаму каналу.

На тэрыторыі прыгранічнага рэгіона ў цяперашні час знаходзяцца два аэрапорты, якія прымаюць самалеты тыпу ЯК-40 і ТУ-154.

Аэрапорт "Брэст" III-В класу размешчаны ў раёне вёскі Шэбрын. У 1991 годзе аб'ём перавозак пасажыраў складаў 180 тыс. чалавек за год. Будынак аэрапорту можа абслугоўваць да 700 тыс.пас. у год і пры ўмове фарміравання дадатковых служб (мытня, пагранічны кантроль) можа абслугоўваць міжнародныя рэйсы.

Аэрапорт "Гродна" размешчаны каля вёскі Абухова, III-В класу. Цяпер будзецца новы будынак аэравакзалу. У 1991 годзе перавозкі пасажыраў састаўлялі 80 тыс.чалавек за год. За апошні год у выніку павелічэння коштаў паліва агульная лічба пасажыраў ва ўсіх аэрапортах знізілася. Былі зачынены рэгулярныя рэйсы на розных лініях.

Магчыма выкарыстанне гэтых аэрапортаў як рэгіянальных з абслугоўваннем польскага насельніцтва прыгранічных тэрыторый.

Найбольш перспектыўнымі накірункамі развіцця сістэм інжынерна-тэхнічнага забяспячэння прыгранічнага рэгіона, якія дазваляць атрымаць найбольшы эканамічны і прыродаахоўны эффект з'яўляюцца: энергазберажэнне і энергазабеспячэнне, водазабеспячэнне, ачыстка брудных гаспадарчых вод і ахова водных рэсурсаў рэк, зніжэнне і перапработка камунальных і тэхнічных адходаў.

Беларуская частка прыгранічнага рэгіона мае востры дэфіцыт паліўна-энергетычных рэсурсаў. У апошні час гэтая праблема вельмі абастрылася ў сувязі з рэзкім павелічэннем цаны энерганосьбітаў і парушэннем паставак з Расіі. У той жа час прыгранічны рэгіён з'яўляецца асноўным калідорам, які забяспечвае транзітныя пастаўкі энерганосьбітаў (у асноўным газу) з Расіі ў Заходнюю Еўропу.

Неабходна разгледзець пытанні аб дадатковых пастаўках газу за кошт яго канцэнтравання ў падземных і наземных газасховішчах на прыгранічных тэрыторыях (першае такое газасховішча на 260 млн.м³ запраектавана ў аколіцах г.Высокае). Выкарыстанне ў гэтым сэнсе тэрытарыяльна-прыроднага патэнцыялу рэгіона дазваляе уздымаць пытанне аб кампенсацыйных пастаўках газу. Здаецца мэтазгодным каардынацыя намаганняў польскага і беларускага бакоў у

размяшчэнні, будаўніцтве і эксплуатацыі газасховішча для прыгранічных спажыўцоў.

У варунках пастаянна павялічваюшыхся транспартных выдаткаў узнікае неабходнасць у сагласаванай эксплуатацыі існуючай сеткі газанапаўняльных пунктаў і яе далейшага развіцця з улікам дастаўкі газа польскім і беларускім спажыўцам па самых кароткіх адлегласцях.

Узаемны інтарэс прадстаўляе забяспячэнне "пікавых" нагрузак па электраэнергіі за кошт разніцы паяснога часу, выкарыстоўваючы існуючую сістэму ЛЭП і падстанцый.

Неабходна таксама разгледзець пытанне аб узаемаувязаных рацыянальных паліўна-энергетычных балансах як на рэгіянальным, так і на мясцовым узроўнях. Неабходна мець на увазе і нетрадыцыйныя крыніцы энергіі: атрыманне біягазу пры знішчэнні адходаў, выкарыстанне гідраэнергіі пагранічных рэк.

Ва ўмовах збліжэння коштаў на энерганосьбіты з міравымі для беларускага боку магчыма выкарыстанне польскага вугля, што дазволіла б эканоміць сродкі (у параўнанні з транспартыроўкай вугля з Расіі і Украіны).

Выкарыстанне вады, ачыстка стокаў і ахова водных рэсурсаў патрабуюць правядзення сагласаваных намаганняў, якія ўключаюць:

- устанаўленне квотаў на забору вады з прыгранічных рэк для камунальнага і сельскагаспадарчага водазабеспячэння;

- устанаўленне аб'ёмаў збросу сточных вод і патрабаванняў па іх якасці (будаўніцтва новых і рэканструкцыя існуючых ачысных пунктаў населеных пунктаў рэгіёна);

- будаўніцтва збудаванняў, якія б рэгулявалі ўзровень прыгранічных рэк, у тым ліку інжынерную ахову ад заталення населеных пунктаў і палеў;

- транспартнае выкарыстанне Заходняга Буга і Аўгустоўскай воднай сістэмы;

- выяўленне агульных басейнаў падземных вод, ацэнку мажлівасцей іх выкарыстання і ахову ад забруджвання.

Знішчэнне камунальных і тэхнічных адходаў патрабуе ўстанаўлення сумесных стандартаў і рэжымаў арганізацыі палігонаў цвёрдых бытавых і гаспадарчых адходаў і іх знішчэння, сагласаванага размяшчэння і будаўніцтва сеткі мусараперапрацоўчых заводаў. У сельскіх мясцовасцях знішчэнне адходаў расліннага і жывелагадоўчага паходжання можа кампенсаваць значную частку патрабаванняў у паліве і арганізацыі тэхнічнымі сродкамі экалагічна замкнены цыкл па вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі.

Інтэнсіўнае развіццё сельскагаспадарчай вытворчасці, высокая канцэнтрацыя вытворчасці ў гарадах Брэст, Гродна, Ваўкавыск, Кобрын разам з адносна нізкім узроўнем інжынернага забеспячэння гарадоў і прылягаючых тэрыторый стварылі напружаную экалагічную сітуацыю у прыгранічным рэгіёне. Ландшафтныя і паветраныя варункі тэрыторыі спрыяюць іх распаўсюджванню. Забруджванне глебы вакол

гарадоў складае: у Гродна і Брэсце - 8-10 км; у Ваўкавыску - 3-5 км; у Кобрыне - 3 км.

Інтэнсіўнае выкарыстанне сельскагаспадарчых зямель выклікае актывізацыю працэсаў эрозіі глебы. На большай частцы тэрыторыі уздоўж малых рэк адсутнічаюць водаахоўныя лясныя поласы, таму большая частка пладароднага глебавага пласта, якая забруджана хімічнымі ўгнаеннямі, пападае ў выніку працэсаў эрозіі ў павярхоўныя водатокі, што рэзка пагаршае якасць вады. На якасць вады аказвае ўплыў таксама невысокая эфектыўнасць ачысных збудаванняў населеных пунктаў. Актывнае выкарыстанне хімічных угнаенняў прывяло да забруджвання павярхоўных грунтоўных вод нітратамі і нітрытамі на глыбіні 40-60 м на большай частцы тэрыторыі. Захворванні насельніцтва вострымі інфекцыямі кішак тут у 1,5 раза больш чым у сярэднім па Беларусі.

Мэставыя ўстаноўкі:

- стварэнне варункаў, якія б спрыялі аздараўленню асяроддзя пражывання насельніцтва і забяспечвалі б устойлівае функцыяванне прыроднага комплексу;

- папярэджванне паступленняў забруджвання з тэрыторыі Беларусі ў Польшчу і наадварот.

Спосабы рэалізацыі намечаных мэтаў:

- стварэнне міждзяржаўнай сістэмы маніторынга акружаючага асяроддзя;

- устанавленне агульных для обоіх дзяржаў заканадаўчых актаў, нарматываў і стандартаў па ацэнцы і кантролю за станам акружаючага асяроддзя;

- каардынацыя работ па будаўніцтву і рэканструкцыі ачысных збудаванняў прамысловых, камунальных і сельскіх аб'ектаў і размяшчэнню палігонаў цвёрдых бытавых і гаспадарчых адходаў;

- выяўленне рэпрадукцыйных мажлівасцей прыроднага комплексу, дапускальных антрапагенных нагузак;

- удасканаленне тэрытарыяльнай арганізацыі прыроднага комплексу, фармаванне экалагічнага каркасу рэгіёна, распрацоўка рэжымаў горадабудаўнічага асваення тэрыторый рознага функцыянальнага назначэння.

Строгі пагранічны рэжым з'явіўся адной з прычын захавання ў прыгранічным рэгіёне Беларусі і Польшчы мала нарушаных прыродных тэрыторый. Для аховы іх патрэбна прыняць адэкватныя заканадаўчыя акты Беларуссю і Польшчай.

Важнае значэнне для фарміравання і развіцця сістэмы прыгранічных тэрыторый у рэгіёне мае міжнароднае саглашэнне, якое было падпісана у сакавіку 1992 года прадстаўнікамі Польшчы, Літвы, Латвіі, Расіі, Украіны, а ў лютым 1993 года Беларусі і Эстоніі. На тэрыторыі "Зяленых легкіх Еўропы" прыродныя рэсурсы павінны ахоўвацца вельмі шчыльна, а гаспадарчая дзейнасць павінна адпавядаць патрабаванням экаразвіцця.

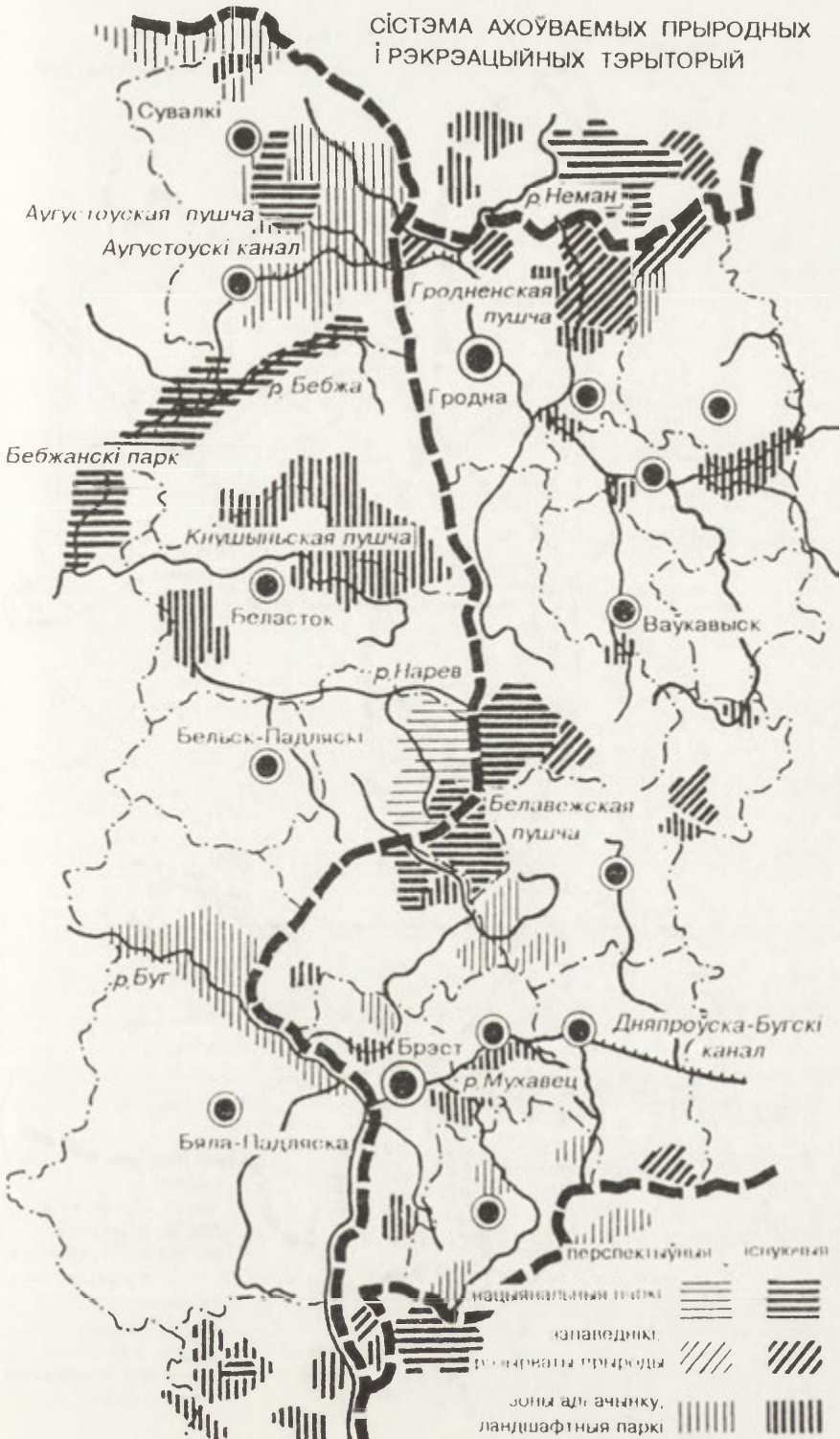
Прынцыпы супрацоўніцтва:

- стварэнне сумесных трансгранічных прыродных ахоўных тэрыторый, якія ўключаюць існуючыя і перспектыўныя для аховы прыродныя комплексы;

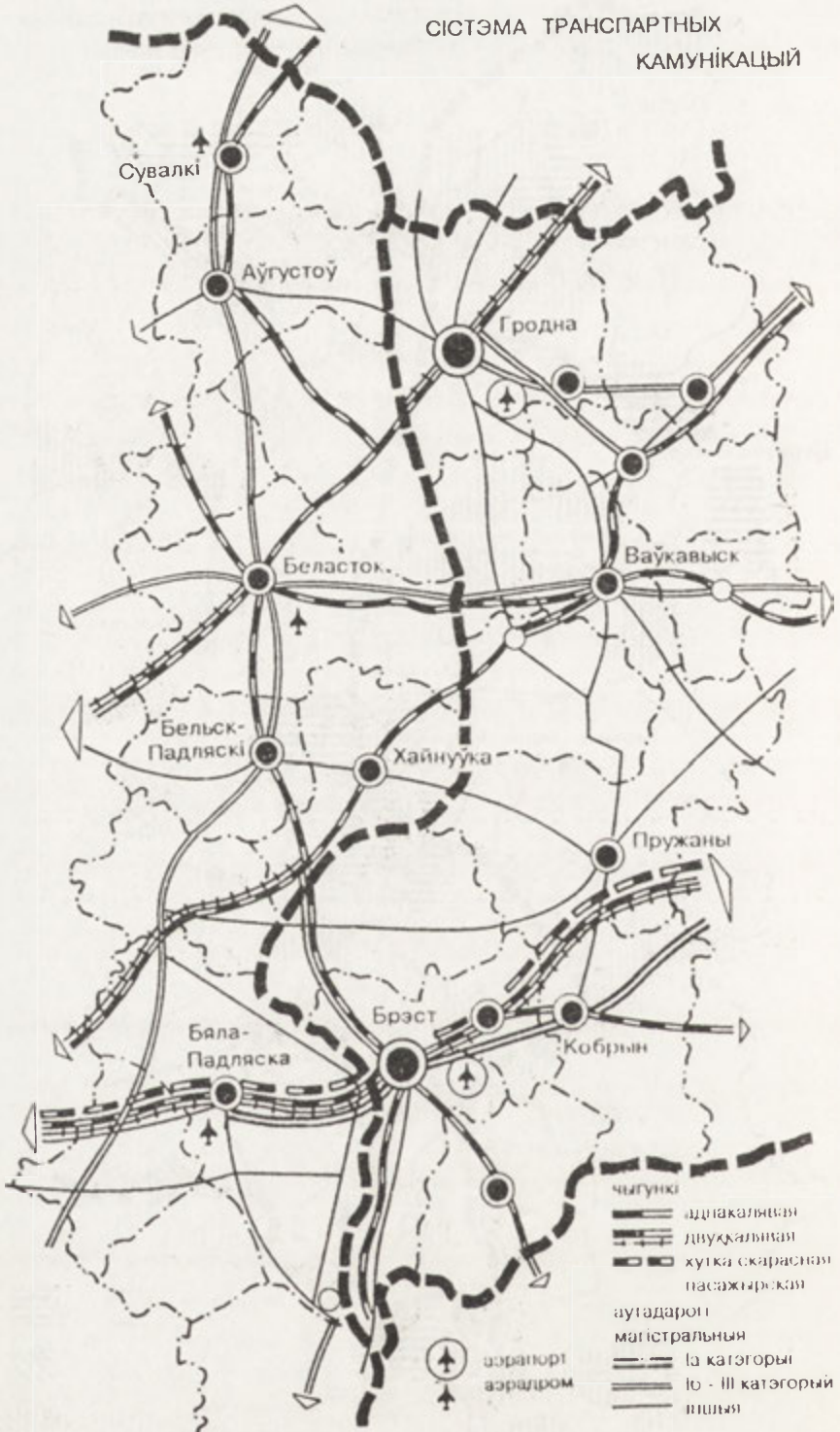
- распрацоўка агульных для суседніх дзяржаў палажэнняў аб ахове прыроды і развіцці турысцка-рэкрэацыйнай дзейнасці, якія б улічвалі мажлівасці наведвання гэтых тэрыторый жыхарамі абедзвюх дзяржаў;

- выдзяленне ў рамках ахоўваемых прыродных тэрыторый зонаў з прыарытэтным развіццём турызма і рэкрэацыі (па сагласаванню з урадамі суседніх дзяржаў).

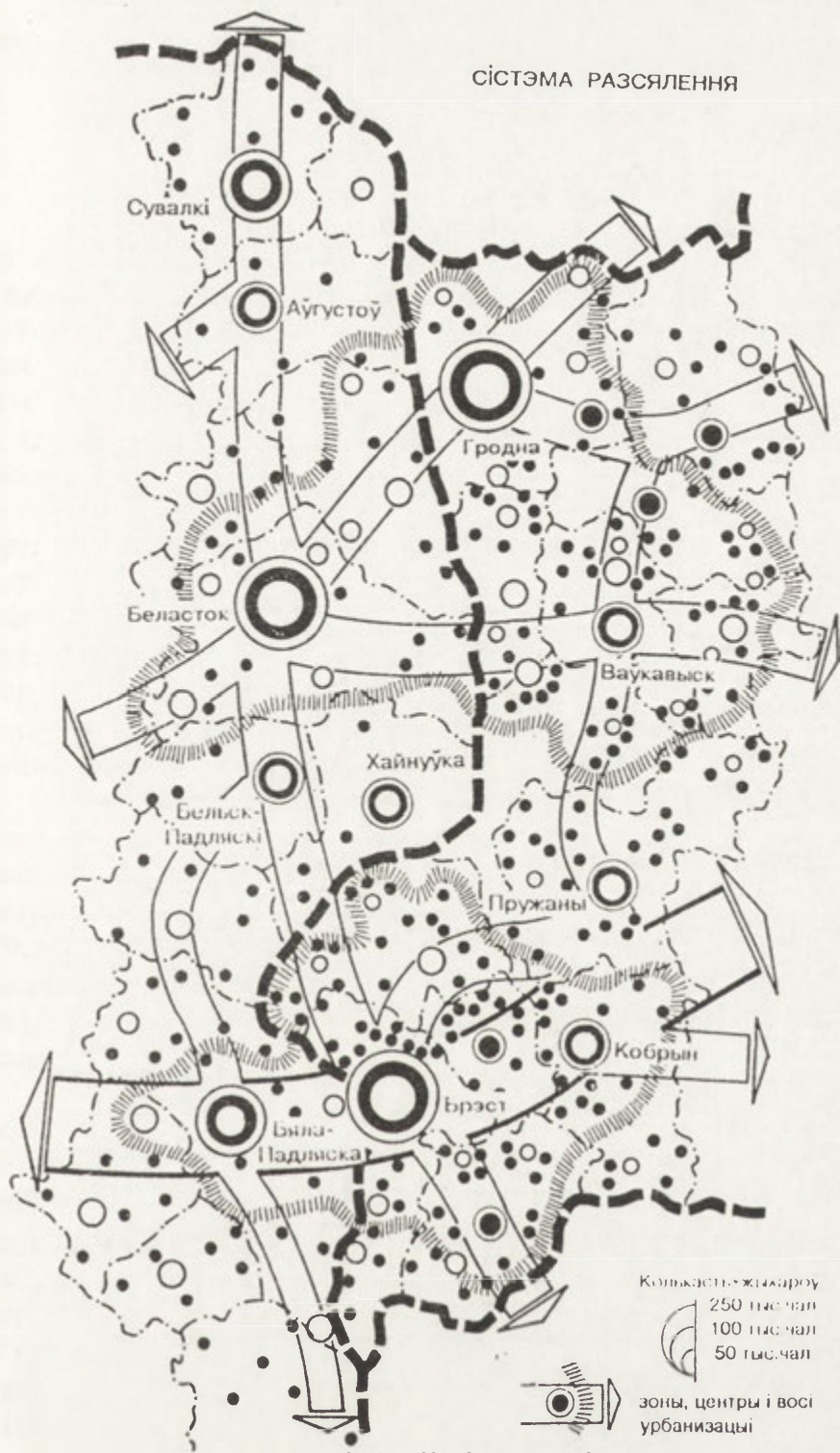
СІСТЭМА АХОЎВАЕМЫХ ПРЫРОДНЫХ
І РЭКРЭАЦЫЙНЫХ ТЭРЫТОРЫЙ

СИСТЭМА ТРАНСПАРТНЫХ
КАМУНІКАЦЫЙ

СІСТЭМА РАЗЯЛЕННЯ

Амельянчук М. У., Грыбко А. У., Каклюхін У. У.

Заходні Буг: яго экалагічныя характарыстыкі і іх значэнне для польска-беларускага памежжа

Апошнія дзесяцігоддзі ХХ стагоддзя ўваходзяць у гісторыю як перыяд найвялікшых сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, глыбокіх і хуткіх змяненняў ва ўсіх сферах матэрыяльнага і духоўнага жыцця людзей. Ніколі раней чалавецтва не ўздзейнічала так моцна на навакольнае яго асяроддзе, як гэта робіцца цяпер. Пры гэтым чалавек, выкарыстоўваючы рэсурсы, так моцна ўрываецца ў прыродныя працэсы, што натуральныя ўмовы існавання людзей пачынаюць змяняцца да горшага. Яскравыя прыклады гэтага ўмяшання паўсюдна бачны ў Беларусі. Каля 20% тэрыторыі Рэспублікі Беларусь забруджана радыёнуклідамі, моцна распаўсюджана эрозія глебаў на буйных участках асушаных балот, моцна парушана экалагічная раўнавага ў навакольных мясцовасцях вялікіх і буйных гарадоў, асабліва ў наваколлях Мінска, Полацка, Наваполацка, Салігорска і гэтак далей. Не абышла бокам азначаная вышэй з'ява і горад Брэст, для якога навакольнай мясцовасцю з'яўляецца беларускі сектар Прыбужжа.

У сувязі з гэтым для Беларусі ў цэлым і для кожнай яе мясціны паўстала неадкладная праблема захавання прыдатным для жыцця і гаспадарчай дзейнасці людзей прыродна-геаграфічнага асяроддзя. У канстытуцыі Рэспублікі Беларусь запісана (Арт. 46): "Кожны мае права на спрыяльнае навакольнае асяроддзе і на пакрыццё шкоды, прычыненай парушэннем гэтага права". Асюль адным з надзейных з'яўляецца пошук аптымальнага варыянта ўзаемаадносін чалавека са сваім наваколлем.

Беларускі сектар Прыбужжа - асаблівы прыродна-геаграфічны рэгіён Беларусі. Канфігурацыя яго тэрыторыі працягваецца дугой уздоўж ракі Заходні Буг з поўдня на поўнач на 100-200 км, а з захаду на ўсход - на 40-60 км. У межах раёна знаходзіцца рака Заходні Буг і тэрыторыя, якая непасрэдна да яе прылягае, агульнай плошчай 5363 квадратных кіламетраў, што складае 16.3 % ад усёй тэрыторыі Брэсцкай вобласці. Заходняй граніцай з Польшчай з'яўляецца рака Заходні Буг. На поўдні яна супадае з дзяржаўнай граніцай Беларусі з Украінай, а на усходзе і поўначы - з адміністрацыйнымі граніцамі Маларыцкага, Жабінкоўскага і Камянецка-

га раёнаў.

У тэктанічных адносінах тэрыторыя даследвання адносіцца да Падляска-Брэсцкай упадзіны, якая выначаецца пагружаннем крышталічнага падмурка да глыбіні 1,6 - 1,9 км. У ападковым чахле ў яе межах выдзяляюцца пароды верхнепратэразойскага, ніжнепалеазойскага (кембрыі, ардовік), сілурыйскага, ніжнедаўонскага мелавога, палеаген-неагенавага і антралагенавага ўзросту. На даённую паверхню выходзяць пароды антралагену, якія маюць магутнасць 20 - 40 м, рэдка 90 м. Паўднёвая частка раёну адносіцца да Лукаўска-Рагнаўскага горста, паўночная выходзіць у межы схілу Беларускай антэклізы.

Паверхняя тэрыторыя ўяўляе сабой плоскую раўніну з асобнымі павышэннямі ў выглядзе золавых уагоркаў і канцова-марэнных грыв. Раён мае агульны нахіл з поўначы ў бок даліны рэк Мухавец і Зах. Буг. Пераважаюць абсалютныя аданакі 150-250 м, у межах даліны ракі Зах. Буг яны паніжаны да 131-133 м, паверхня краявых ледавіковых град павышаецца да 190-195 м. У геамарфалагічных адносінах паўднёвая і цэнтральная частка рэгіёну адносіцца да геамарфалагічнай вобласці Палескай нізіны, паўночная - да раўнін Перадпалесся.

Клімат тэрыторыі ўмерана-кантынентальны з кароткай зімой і ўмеранацёплым працяглым летам. На працягу ўсяго года пераважае заходні перанос паветраных мас з Атлантычнага акіяну. Самы цёплы месяц - ліпень (+18-19°C), самы халодны - студзень (-4 - 4.5°C), сярэднегадавая колькасць ападкаў - 500-600 мм, увільгатненне неўстойлівае, каэфіцыент увільгатнення менш 1.

Рэкі рэгіёну адносяцца да сістэмы Віслы і ўключаюць яе правы прыток Зах. Буг з прытокамі (Пульва, Мухавец, Калаёўка, Прырва). Даліны рэк плоскія, поймы шырокія, забалочаныя. Дзячэнне рэк павольнае. Па рэжыму і жыўленню рэкі тэрыторыі адносяцца да ўсходнеўрапейскага тыпу рэк са змешаным жыўленнем, расцягнутым вясеннім разводдзем, устойлівай летняй межанню, асеннімі паводкамі і зімняй межанню. Невялікія по плошчы ааеры размешчаны ў межах даліны Зах. Буга ці ўтвараюць некалькі груп ааер на водападзелах. Найбольш буйныя з іх - Арэхаўскае, Олтупскае, Лукава, Селяхі, Белае, Рагазнянскае, Меднянскае. Па паходжанню пераважаюць карставыя ааеры і ааеры-старыцы.

Найбольш распаўсюджаны даярнова-падаолістыя пясчаныя і тарфяна-балотныя нізкія глебы. Пераважаюць глебы, бедныя гу-

мусам (1 - 1.5%). Зыходзячы з геабатанічнага раянавання, рэгіён уваходзіць у падзону шырокалісцева-сасновых лясоў. У структуры лясоў пераважаюць саснякі, сустракаюцца астраўныя ельнікі. Дубравы займаюць невялікія ўчасткі, субдаміна^нтам з'яўляецца граб. Паніжаныя тэрыторыі займаюць пушчыста-бярозавыя і чорнавольхавыя лясы. Распаўсюджаны поймавыя і сухадольныя лугі, пераважна асакковыя, нізкай якасці, сярод сухадольных таксама сустракаюцца злакава-раанатраўныя асацыяцыі.

Згодна з прынятым у Беларусі ландшафтным раянаваннем тэрыторыя рэгіёна размешчана ў межах трох ландшафтных раенаў Палескай правінцыі: Высокаўскага ўагоркава-хвалістых другасна-марэнных ландшафтаў з саснякамі; Прыбугскага хвалістых другасных водналедавіковых ландшафтаў з сасновымі, шырокалісцева-сасновымі лясамі; часткова Піна-Мухавецкага хвалістых і плоскахвалістых аллювіяльных тэрасіраваных ландшафтаў з сасновымі, шырокалісцева-сасновымі лясамі і балотамі.

Разгледзім больш падрабязна антрапагенны ўплыў на вышэйпералічаныя кампаненты геаграфічнай абалонкі і асноўныя экалагічныя праблемы рэгіёну.

Геалагічная будова.

Як вызначалася вышэй, Беларускі сектар Прыбужжа размешчаны ў асноўным у межах Падляска-Брэсцкай упадзіны, якая на тэрыторыі краіны мае даўжыню 140 км пры шырыні 125 км. Верхнепратаразойскія адклады складзены тоўшчамі пясчана-алеўрытавых, гліністых і вулканічных парод рыфею, тылітамі, эфузіўнымі пародамі асноўнага саставу венда. У раннім палеазоі працягвалася намінажанне розных па саставу марскіх тэрыгенных і карбанатных адкладаў магутнасцю да 350 - 400 м (кембрыі), 100 - 200 м (ардовік), да 100 м (сідур). Пераважаюць тоўшчы пясчанікаў з праслоямі гравелітаў, глін, алеўралітаў, карбанатных і глініста-карбанатных адкладаў. Асушэнне марскога басейна адбылося ў раннім давоне.

У межах як паверхні крышталічнага падмурка, так і апісанай тоўшчы верхнепратаразойскіх і ніжнепалеазойскіх парод вылучаюцца тэктанічныя структуры другога парадку - вялікія блокі паўночна-усходняга распасцірвання, якія сучляняюцца па разрыўных парушэннях. Выяўлены асобныя пакатыя брахіантыклянальныя падняцці і структурныя насы. Дадаеныя структуры маюць важнае практычнае значэнне ў сувязі з праектаваннем Прыбугскага падаемнага

газасховішча. Сярод брахіантыкліналей выдаляюцца Прыбутскае і Куцінскае падняці. Іх амплітуда складае 50-60 м, памеры адпаведна 8 x 2 км і 2 x 0.8 км.

На працягу позняга палеазою ў межах Падляска-Брэсцкай упадаіны адбываюцца інтэнсіўныя блокавыя ўзыходзячыя рухі па разломам паўночна-усходняга прасцірання. Адбываецца значная структурная перабудова тэрыторыі.

У мезазоі адбываюцца пераважна апусканні тэрыторыі і наміналоўца марскія і лагунныя тоўшчы познеюрскага і мелавога ўзросту. Юрскія адклады, пераважна карбанатныя па складу, фарміраваліся ў неглыбокай частцы шэльфу. У раннемелавы час наміналіся пясчана-гліністыя пароды (глаўканітавыя пяскі), затым пераважна чыстая крэйда і мергель.

Кайназойскія адклады прадстаўлены наступнымі фармацыямі: а) шэраколерная тэрыгенна-глаўканітавая (палеацен, зацэн, ніжні алігацэн), магутнасцю да 170 м; б) стракатаколерная тэрыгенна-буравугальная (неаген), магутнасцю да 80 м; в) абломкава-тэрыгенная ледавіковая (пліяцэн-антрапаген), магутнасцю 100-200 м.

Антрапагенавыя аладкі фарміраваліся на працягу брэсцкага перадледавікоўя, нараўскага, бярэзінскага і дняпроўскага эледаяненняў, белавежскага, александрыйскага і шклоўскага міжледавікоўяў, а таксама на працягу позняга антрапагену і галацэну.

Асноўная экалагічная праблема звязана з праектаваннем і вопытна-прамысловай эксплуатацыяй Прыбутскага падаемнага сховішча газу (ППСГ). Тэрыторыя ППСГ размяшчана на плошчы 900 га ў 30 км на паўночны захад ад Брэста, ў раёне в. Орля Камянецкага раёну. Праектам будаўніцтва і эксплуатацыі Прыбутскага ПСГ плануецца стварэнне сховішча газу ў разрэзе пясчанікавых гарызонтаў кембрыю ў інтэрвале глыбінь 750-1150 метраў у межах Прыбутскай тактанічнай структуры, якая ўяўляе сабой асіметрычную брахіантыклінальную складку, паўднёва-усходняе крыло якой ускладнена серыяй дыя'ктыўных парушэнняў. Амплітуда падняцця складае 42 м, памеры на ізагіпсе - 1115 м складаюць 7.8 x 1.8 км. У выніку геалагічнага свідравання дастаткова поўна вывучана толькі будова скляпеністай часткі страдаечскай світы кембрыю. Аднак застаецца невняўленай будова паўднёваўсходняга крыла, якое ўяўляе сабой зону разрыўных парушэнняў. Менавіта ў гэтай частцы структуры магчыма парушэнне герметычнасці рэзервуараў газу. Недастаткова вывучаны ізаляцыйныя ўласцівасці пластоў, якія перакрываюць

пароды-калектары. Яны маюць літалагічную неаднароднасць, што звязана з прысутнасцю пясчана-алеўрытавых праслояў у глінах, магчыма развіццё трэшчынаватасці ў месцах перагіну гліністага пласта. Таму экраніруючыя ўласцівасці пакрышкі ацэньваюцца спецыялістамі не вельмі высока.

Нягледзячы на не да канца выяснення геалагічныя ўмовы Прыбугскага ПСГ, дзяржаўнай экалагічнай экспертызай Дзяржкампрыроды краіны было выдадзена станоўчае заключэнне па першай чарзе (вельмі-прамысловай эксплуатацыі) праекта. Пры гэтым праектныя газастраты складуць звыш 5 млн. метраў кубічных газу, што прыядае да звышнарматыўнага забруджвання паветра, падаемных і паверхневых вод на тэрыторыі як ПСГ, так і прылягаючых раёнаў. У сувязі з пагаршэннем якасці падаемных вод і атмасфернага паветра магчыма адсяленне жыхароў з в. Орля. Магчыма пагаршэнне якасці падаемных вод, якія выкарыстоўваюцца для водазабеспячэння Брэста, таму што гідраізаляеы ваданоснага комплексу ў раёне ПСГ і водазбораў Брэста знаходзяцца практычна на адным узроўні (абсалютныя аданакі 140-150 м).

Рэалізацыя праекта Прыбугскага ПСГ патрабуе больш дэтальнага геалагічнага вывучэння тэрыторыі і рэалізацыі шэрагу прыродаахоўных мерапрыемстваў. Праблема заключаецца і ў тым, што Прыбугскае ПСГ размяшчана на мяжы з Польшчай, у сувязі з чым патрабуецца міжнародная экалагічная экспертыза.

Рэльеф.

Сучасны рэльеф паўночнай часткі беларускага Прыбужжа адносіцца да геамарфалагічнай вобласці раўнін Перадпалесся і утварыўся ў выніку дзейнасці сожскага ледавіка. На даследуемай тэрыторыі размяшчана Высокаўская водна-ледавікова-марэнная раўніна, якая працягваецца з захаду на ўсход на 60 км, а з поўначы на поўдзень - на 50 км. Абсалютныя аданакі рэльефу змяняюцца ад 125-130 м да 190-195 м, пераважаюць вышні ў 140-160 м. Самы высокі узровень рэльефу прымеркаваны да цэнтральнай часткі раўніны, дзе выдзяляецца шыротная паласа канцова-марэнных узвышэнняў. Крайнія масівы маюць адносную вышыню 10-15 м, пераважаюць насыпныя грады і узгоркі. Марэнная і водналедавіковыя раўніны маюць вышыню 150-180 м, адносныя павышэнні ад 3 да 10 м. Тэрыторыя расчленена ледавіковымі лагчынамі, ярамі і балкамі, асобнымі масівамі размяшчаны золавыя ўзгоркі. На аданакіх 150-

160 м размешчаны ўчасткі азерна-алювіяльных і азэрных раўнін.

Цэнтральная і паўднёвая часткі беларускага Прыбужжа адносяцца да нізін Палесся. Тут пераважаюць у асноўным алювіяльныя і водна-ледавіковыя раўніны з формамі золавай акумуляцыі. Рэльеф тэрыторыі сфарміраваўся ў выніку дзейнасці дняпроўскага зледзянення.

Геамарфалагічны раён Брэсцкай водна-ледавіковай нізіны размешчаны ўздоўж Мухаўца і З. Буга, мае памеры 110 x 40 км. Абсалютныя аданакі нізіны змяняюцца ад 131 да 168 м. Паўночная частка нізіны ўяўляе сабой чаргаванне плоскіх водападазелаў і затарфаваных лагчын сцюку, на поўдні пераважае пакатахвалістая раўніна з невыражанымі рачнымі далінамі і асобнымі карставымі азерамі. Шырока сустракаюцца золавыя ўагоркі.

Маларыцкая водна-ледавіковая раўніна займае крайні поўдзень беларускага Прыбужжа. Яна выцягнута з захаду на ўсход на 35 км пры шырыні 20 км. Аданакі паверхні змяняюцца ад 154 да 189 м. На поўдні раўніны размешчана дуга канцова-марэнных град, сярод якіх сустракаюцца формы ледавіковага выціскання каля Олтуша і Маларыты. Астатнюю частку тэрыторыі займаюць водна-ледавіковыя раўніны з асобнымі забалочанымі паніжэннямі.

Натуральны рэльеф тэрыторыі вельмі моцна змяніўся ў выніку антрапагеннага ўдзеення. Шырока распаўсюджаны тэхнагенны рэльеф, сярод якога выдаляюцца тэхнагенныя акумулятыўныя формы - дамбы, ямы, канавы, і тэхнагенныя вадаемы і вадатокі - пруды, каналы, вадасховішчы. Вельмі моцна зменены рэльеф Высокаўскай раўніны, у межах якой размешчана вялікая колькасць меліярацыйных каналаў і кар'ераў. Значны адмоўны ўплыў на навакольнае асяроддзе аказваюць сметнікі каля гарадоў, куды звозяць бытавыя і прамысловыя адходы. Так, агульная колькасць бытавых адходаў ў 1992 годзе складала ў Брэсце 518, Жабінцы - 18, Камянцы - 16, Маларыце - 14,7 тыс. м³ у год. Усе яны звозяцца на сметнікі, якія размешчаны на адлегласці 4-12 км ад гарадоў і моцна забруджваюць глебы, падземныя і паверхневыя воды.

Палкам каналізаваны руслы ракі Мухавец і ўсіх дробных рэк рэгіёна. Многія азеры абнесены дамбамі і фактычна ператвораны ў штучныя вадаемы.

Агульная плошча парушаных земляў складае на тэрыторыі рэгіёну 4905 га, у тым ліку ў Брэсцкім раёне - 928, Жабінкаўскім - 1745, Камянецкім - 1608, Маларыцкім - 624. Згодна з рашэннем

Брасцкага аблвыканкама асноўная работа па рэкультывацці парушаных земляў выдаецца ў 4 накірунках: пад лесанасаджэнні, пад вадаемы, пад землі сельскагаспадарчага карыстання, пад будаўніцтва.

Клімат.

Клімат Прыбужжа, як і ўсёй Беларусі, фарміруецца пад уплывам сонечнай радыяцыі, цыркуляцыйных працэсаў ў атмасферы і характару падсцілаючай паверхні. З пералічаных фактараў асабліва вялікую ролю адыгрывае атмасферная цыркуляцыя, галоўным чынам, перанос атлантычных паветраных мас. У агульных рысах клімат Прыбужжа вызначаецца як пераходны ад марскога да кантынентальнага і лічыцца умерана-кантынентальным.

Сярэдне-гадавая тэмпература паветра 7,4 градусаў С. Самы цёплы месяц - ліпень (18.8 градусаў С), найбольш халодны - студзень (-4.4 градуса С). У сярэнім за зіму (снежань - люты) бывае каля 50 дзён з адлігай. У той жа час у суровыя зімы у студзені-лютым мінімальная тэмпература можа панізіцца да -36 градусаў С. Тэрмічны максімум у ліпені-жніўні часам можа дасягнуць 39 градусаў С.

Пераважаець вільготныя атлантычныя паветраныя масы, якія абумоўліваюць для Прыбужжа высокую адносную вільготнасць паветра і значную воблачнасць. Сярэднегадавая адносная вільготнасць паветра 78%. У халодную пару года вільготнасць даходзіць да 90%, пры тумане дасягае 100%, ў цёплы перыяд зніжаецца да 60%, а пры засушлівым надвор'і да 30-40%. У Прыбужжы за год бывае 156 пахмурных, 34 ясных і 175 паўпахмурных дзён.

Прыбужжа - рэгіён з дастатковым увільгатненнем. За год выпадае 550-660 мм ападкаў, 70% якіх прыпадае на цёплы перыяд года (красавік-кастрычнік). Ліўневыя ападкі звычайна звязаны з прыходам цыклонаў з паўднёвага захаду і захаду. Яны суправаджаюцца летам навальніцамі, а зімою - мяцеліцамі. Засушлівыя перыяды звязаны з антыцыкланальным надвор'ем.

Снегавое покрыва з'яўляецца у лістападае, але часцей за ўсё не бывае ўстойлівым. Сярэднегадавая хуткасць ветру 3.5 м у секунду. Моцныя ветры (15 м у секунду і больш) бываюць параўнальна рэдка і часцей усяго ў халодны перыяд году (лістапад-сакавік). За год у сярэднім бывае 3 дні з моцным ветрам. Пераважаюць ветры заходняй чвэрці гарызонту.

Увогуле клімат Прыбужжа спрыяльны для жыцця чалавека і

яго гаспадарчай дзейнасці. Лічыцца, што Прыбужжа са сваім га-лоўным гаспадарчым цэнтрам горадам Брэстам а'яўляецца адным з самых чыстых рэгіёнаў Беларусі. Сапраўды, Брэсцкімі стацыянар-нымі крыніцамі забруджвання ў атмасферу выкідаецца ў рааліку на аднаго жыхара 23 кг шкодных рэчываў, тады, калі ў Гродне гэ-ты паказчык складае 165 кг, гэта значыць амаль у 7.2 разы больш.

Тым не менш матываў для супакоенасці мала. Праблема за-хавання ў чысціні атмасфернага паветра стала надаёйнай і для Прыбутскага рэгіёна. Справа ў тым, што будаўніцтва прамысловых прадпрыемстваў часта ажыццяўляецца без належнай увагі да пытан-няў аховы атмасферы. Існуючыя пылагазаачышчальныя абудаванні ачышчаюць забруджаную масу толькі ад прамысловага пылу і не цалкам ухіляюць выкіды гагаладобных рэчываў. Пры гэты улаўліва-ецца не больш як 92% прамысловага пылу, а вадкіх і гагаладобных рэчываў усяго толькі 28%. Практычна не ўлаўліваюцца вокіслы се-ры і азоту. Па дадзеных Брэсцкага гідраметэаралагічнага цэнтра канцэтрацыя фармальмадэгіду ў паветры горада Брэста і яго блі-жэйшым наваколлі ўжо цяпер перавышае ўстаноўлены нарматыў у 2-3 разы. Трэба мець на ўвазе і тое, што у агляднай перспектыве бу-дзе развівацца тут прамысловасць, павялічвацца парк аўтамабіляў у грамадзян і прадпрыемстваў, праходжанне транспітных аўтамабі-ляў і г. д. Зразумела, што антрапагенны фактар угадзяння на пры-роду, у тым ліку і на атмасфернае паветра, будзе ўмацняцца.

Цяпер толькі прамысловымі прадпрыемствамі і транспартам у г. Брэсце у атмасферу выкідаецца ў год у сярэднім 6,2 тысячы тон шкодных, у тым ліку 0,6 тысячы тон цвёрдых і 5,6 тысячы тон гагаладобных і вадкіх рэчываў. З агульнай колькасці выкідаў шкодных рэчываў за 1987-1993 гг. (восем гадоў) у сярэднім 16,9% прыпадае на выкіды ад стацыянарных крыніц забруджвання (прамы-словых прадпрыемстваў), а 83,1% на выкіды аўтатранспарту. За ме-жамі горада Брэста асноўнымі крыніцамі забруджвання атмасферна-га паветра а'яўляецца транспарт і буйныя жывёлагадоўчыя комп-лексы.

З усіх рэгіёнаў Беларусі Прыбужжа знаходзіцца бліжэй да развітых тэрытарыяльна-прамысловых комплексаў (Сілезія, Пура) і гарадоў цэнтральнай і заходняй Еўропы. Рэгіён ляжыць на шляхах перамяшчэння паветраных мас, забруджаных выкідамі гэтых магут-ных энергетычных, хімічных, металургічных і г. д. комплексаў. Натуральна, што значная частка шкодных рэчываў, асабліва вокіс-

лаў серы і азоту, з заходняй Еўропы прыносяцца ў паветраны басейн Прыбужжа і значна ўзмацняе яго забруджанасць.

У асноўным атмасфернае паветра забруджваецца вокісламі вугляроду - 28%, двувокісламі серы - 22%, вокісламі азоту - 8%, вугляводамі - 4% і іншымі.

Гідраметааралагічным цэнтрам Брэста вядуцца назіранні за змяненнямі наступных кампанентаў паветра: двувокіс серы, двувокіс азота, вокіс вуглярода, растваральныя сульфаты, фармальдэгід, свінец, бенапіран. Аб гэтых змяненнях можна меркаваць па дадзеных, якія мы прыводзім у табліцы 1.

Табліца 1.

Сярэдняя канцэнтрацыя (у сярэднім).

Характэрystыкі / год у сяр. мг/м	1986	1990	1991	1992	1993
1 пыл	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
2 двувокіс серы	0,07	0,05	0,05	0,04	0,08
3 растваральн. сульфаты	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01
4 вокіс вугляроду	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
5 двувокіс азота	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03
6 фармальдэгід	0,008	0,009	0,012	0,009	0,009
7 свінец	0,0006	0006	0,0006	0,0006	0,0006
8 бенапіран	4	3,5	3,0	2,5	2,0

Такім чынам, за апошнія восем гадоў узровень забруджанасці паветра двувокісся серы, растваральнымі сульфатамі і бенапіранам панізіўся, пылам, вокісся вуглярода, двувокісся азота і свінцу застаўся без змяненняў, а фармальдэгід павялічыўся. Сярэднія за год канцэнтрацыі свінцу, фармальдэгіду, бенапірану штогод перавышалі гранічна дапушчальныя канцэнтрацыі.

Галоўнымі мерамі па недапушчэнню пагаршэння якасці паветранага басейна Прыбужжа лічым наступныя:

- перавод аўтамабіляў для работы на неэтэліраваны бензін і газ;
- укараненне навейшай ачышчальнай тэхнікі на прамысловых прадпрыемствах;
- улік мікрагеаграфічных умоў пры размяшчэнні новых прамысловых прадпрыемстваў - стацыянарных крыніц выкідання шкодных рэчываў у паветра. Гэта датычыць і зоны свабоднага прадпрыемальніцтва,

якую плануецца размясціць на паўночна-заходняй ускраіне Брэста (Малюнак 1).

Паверхневыя воды.

Паверхневыя воды Прыбужжа прадстаўлены беларускай часткай ракі Заходні Буг (154 км у межах Беларусі), яго правымі прытокамі Капаёўкай, Серадавой, Спанаўкай, Прырвай, Мухаўцам, Лясной, Пульвай. Агульная даўжыня рэк (пагранічнай ракі Заходні Буг і яго правых прытокаў першага парадку) 421 км. Маецца некалькі дзесяткаў азёраў і водасховішчаў. Па стану на 1993 год вадой было пакрыта 11,2 тысяч га, ці 2,1% ад усёй тэрыторыі рэгіёна.

Галоўнай воднай артэрыяй а'яўляецца рака Заходні Буг, якая цячэ па тэрыторыі Украіны, Беларусі і Польшчы. На тэрыторыі Беларусі Заходні Буг а'яўляецца пагранічнай ракой. Цячэ на сутыкненні Брэсцкага Палесся (Рэспубліка Беларусь) і Падлясся (Рэспубліка Польшча). Шырыня даліны тут 3-4 км. Пойма нізкая, месцамі слаба выражана. Шырыня русла 50-70 м, часам 130 м. На вясенні перыяд прыпадае 30-35%, летня-вясенні - 40-45% гадавога сцёку. У перыяд вясенняга разводдзя (сакавік) пад'ём вады ў параўнанні з межавым перыядам падымаецца на 2-4.5 м. Сярэднегадавы расход вады на граніцы Украіны і Беларусі каля 50м (сек, а пры выхадзе ў Польшчу - 100м (сек. Заходні Буг злучаны праз Мухавец, Дняпроўска-Бугскі канал і раку Піну з Прыпяццю і Дняпром.

Заходні Буг у мінулым меў вялікае гаспадарчае значэнне. У раннім сярэднявеку і рака стала важным гандлёвым шляхам з Прыкарпацця і Вальні ў Палессе, а праз Віслу ў Польшчу і яе балтыйскія парты. Амаль да канца XIX ст. яна была судаходнай. З поўдня на поўнач перавозілі хлеб, збожжа, іншыя матэрыялы, а ў адваротным напрамку веалі драўніну, пушніну, скуры, мед. Буйным гандлёва-перавалачным пунктам на гэтым шляху быў горад Брэст, дзе знаходзіліся саянныя, збожжавыя сховішчы, прычалы і іншыя аб'екты гаспадарчай інфраструктуры. Але ў XIX ст. транспартнае выкарыстанне ракі спынілася і дагэтуль не ўнавілася.

Правыя прытокі Заходняга Буга ў выніку шырокамаштабных асушальных работ Палескай нізіны практычна ўсе былі каналізаванымі, што прывяло да іх абмялення. Рака Мухавец была ператворана ў адзін з адрэкаў Дняпроўска-Бугскага судаходнага канала.

Азёры Прыбужжа мелкаводныя (слой вады ад 0,6 да 2 м), вадасборы іх нізінныя, у мінулым былі забалочаны. Дно іх моцна аглеена. Цяпер шпарка ідзе працэс "старэння" палескіх азёр у су-

вяаі з асушэннем водааборных нізін. На дне ааёр адкладваецца каля 10 мм глея за год. Паладанне ў ааёры сцёкавых вод угмацняюць працэс старэння. Наяўнасць у сцёках біягенных рэчываў (асабліва фосфару і азоту) садзейнічае моцнаму росту расліннасці вадаёмаў. Ааёры зарастаюць трыснягом, чаротам, рагозам, урэчнікам; набываюць у асноўным эўтрофны тып.

Хімічны склад паверхневых вод у Прыбужжы пераважна гідракарбанатна-кальцыевы або гідракарбанатна-кальцыева-натрыевы. Колькасць хлоріона і сульфатіона ў рачной вадзе горада ў параўнанні з вадой рэк сельскіх мясцовасцей павялічваецца ў 2-4 разы, адпаведна да 44,6 мг/л і 89,34 мг/л. Утрыманне нітратаў значна ніжэй ГДК (45 мг/л) і ад 0,62 мг/л у р. Каменка да 14,26 мг/л у р. Рыта.

Антрапагенная нагрузка на паверхневыя воды пастаянна мацнее: павялічваецца водаабор для бытавога і гаспадарчага выкарыстання, скідваюцца неачышчаныя воды. Так, пры сярэднегадавым сцёку р. Заходні Буг 975 млн. м водаабор складае каля 120 млн. м /год, гэта значыць, што ўвесь гадавы сцёк расходуецца на нейтралізацыю сцёкавых вод.

З прамысловых сцёкаў найбольш небяспечны нафта і нафтапрадукты, якія прыводзяць да ўтварэння паверхневай плёўкі і анананага памяншэння колькасці растваранага ў вадзе O. Па гэтаму віду забруджвання р. Мухавец, напрыклад, адносіцца да самых забруджаных рэк Беларусі. Сумарнае ўтрыманне металаў у рачных водах хістаецца ад сотых доляў мг/л да дзесятых доляў. Напрыклад, у р. Мухавец (ніжэй калектара цэнтральнай прам. базы г. Брэста) колькасць металаў складае 0,16 мг/л, каля Брэсцкай крэпасці 0,3 мг/л, а пасля аліцця яе з Заходнім Бугам (каля Цярэспальскіх варот) у пяць разоў менш - 0,06 мг/л. Найбольш высокія канцэнтрацыі адзначаюцца для такіх металаў, як медзь, нікель, цынк і хром. Малібдэн і свінец знаходзяцца ў рачных водах у колькасцях ад 0,0005 да 0,0014 мг/л.

У салявым складзе ааэрнай вады пераважаюць гідракарбанатныя іоны, якія сумесна з іонамі Ca⁺⁺ і Mg⁺⁺ вызначаюць мінералізацыю воднай масы. Сярэдняя мінералізацыя, напрыклад, возера Меднае - 95 мг/л, Страдзецкага - 10 мг/л. Назіраецца значная колькасць хлору ў вадзе ааёр (у в. Меднае - 11,4 мг/л). Звязана гэта з гаспадарчай дзейнасцю людзей, у тым ліку з гаспадарчым выкарыстаннем асушаных нізін водаабораў. Крыніцамі паступлення суль-

фатаў з'яўляецца гніенне арганічных рэчываў і грунтовае харчаванне. У летні перыяд колькасць сульфатнага іона ў воаеры Меднае павялічваецца і даходзіць да 3,08 мг/л.

Арганічныя рэчывы ў вадае азёр анаходзяцца ў раствораным стане, але ў найбольш забруджаных і ў калоідным стане. Акісленне вады значнае - да 14 мгО /л. Рэкі і азёры Прыбужжа хутка мялеюць, забруджваюцца і робяцца непрыгоднымі для адпачынку, развядзення рыбы, водакарыстання(водазабора).

Па хімізму падаемныя воды аналагічны паверхневым - гідракарбанатна-кальцьевыя і гідракарбанатна-карбанатна-натрыевыя. Але лакальнае забруджанне іх выражана больш рэзка. Гэта праяўляецца ў павышаных колькасцях сульфат-іона каля завода бытавой хіміі да 108,55 мг/л (пры ГДК 500 мг/л), да 107,26 мг/л - каля завода Цветатрон. Падаемныя воды з глыбіні да 2 м адрозніваюцца большай колькасцю сульфат-іона. Воды з глыбінь да 12 м маюць аналагічны хімічны склад, але ў іх рэзка павялічваецца колькасць такіх кампанентаў як іон натрыя (да 70,30 мг/л), сульфат-іон(да 105,64 мг/л). Сустрадаюцца буравыя шчыліны, вада якіх мае рэзка аномальны хімічны склад - параўнальна нізкае рН - 6,64, высокую сумарную мінералізацыю - 695,33 мг/л, а з аніёнаў пераважаюць NO⁻ - 198,40 мг/л, HCO⁻ - 93,33 мг/л, Cl⁻ - 92,9мг/л, з катыёнаў - кальцый і натрый, колькасць нітратаў вышэй ГДК тут больш чым у 4 разы.

Па дадзеных абласной санэпідэманцыі за май-чэрвень 1989г. знаходжанне ртуці ў вадае перавышае дапушчальную на асобных водазаборах норму ў дзесяць разоў. Высокім застаецца ўтрыманне жалеза (2мг/л) пры дапушчальнай норме 3 мг/л. Гэтая вада непрыдатна да піцця. Таму горад забірае ваду з глыбінь 120-250 м і нават большай.

Глебы.

Глебы. Для Прыбужжа характэрна значная стракатасць глебавага покрыва. Пераважаюць пясчаныя і супясчаныя, даярнова-падзолістыя глебы. Значная плошча занята меліярыраванымі тарфяна-балотнымі глебамі. Адным з напрамкаў інтэнсіфікацыі сельскай гаспадаркі з'яўляецца раўнянальнае выкарыстанне глебы. У Прыбужжы з гэтай мэтай праведзена асушка забалочаных зямель з балотна-тарфянымі глебамі, праведзена вапнаванне глеб, павышаны запасы арганічных угнаенняў. Усё гэта значна павысіла прадуктыўнасць зямлі.

Сярэднеуавешаная велічыня рН мінеральных глебаў цяпер складае 5,58 адзінак. Запасы рухомых форм фосфару і калію дасягнулі 13,4-14,4 мг на 100 гр глебы (530-580 кг у ворным слаі аднаго га); магнію - 12 мг (480 кг на га); колькасць гумусу складае 2,16% ці 65 т/га.

Вялікія змяненні адбыліся і на тарфяных глебах, дзе рэакцыя глебавага асяроддзя дасягнула 5,30 рН; колькасць фосфару і калію складае адпаведна 50 мг на 100 гр. глебы (385 кг на га).

Створаны цяпер патэнцыял урадлівасці зямель такі, што нават пры неспрыяльных кліматычных умовах гаспадаркі могуць атрымоўваць у сярэднім не менш 25 ц з га зярнявых.

У той жа час хімізацыя сельскагаспадарчай вытворчасці не заўсёды дае дадатныя вынікі. Здараецца, што адпаведная частка элементаў аграхімізацыі ўцягваецца ў слабакантраляваны працэс воднай і іншай міграцыі і акаавае негатыўны ўплыў на прыродныя комплексы. У глебах гаспадарак Прыбужжа значна павялічана колькасць канцэнтрацыі хлора і натрыя. Прыкметна павялічана колькасць хлора, да 0,27%, што ў 3 разы вышэй нормы.

Забяспечанасць глебаў рухоымі формамі фосфару і калію таксама высокая, а павышаная колькасць фосфарных угнаенняў прыводзіць да памяншэння колькасці цынка ў глебе, што выклікае цынкавае галаданне ў раслін і жывёл, адмоўна адбіваецца на ўрадлівасці. Гэтыя ж мінеральныя ўгнаенні а'яўляюцца крыніцамі павелічэння ў глебе канцэнтрацыі стронцыю і фтору.

Асаблівую ганепакоеннасць выклікае забруджванне глебы, ды і ўсяго прыроднага асяроддзя, алучэннямі азота (нітрыт і нітрат формамі). Крыніцай забруджвання гэтымі алучэннямі а'яўляецца прэмяненне (унысенне) павышаных доз штучных азотных угнаенняў і гною. Асабліва вялікая канцэнтрацыя нітратаў паблізу буйных жывёлагадоўчых комплексаў.

Акрамя хімізацыі шкодныя ўдаеянне на глебу акаавае водная і ветравая эрозія. Водная эрозія праяўляецца ў паўночнай, больш хвалістай, частцы рэгіёна. Ветравой эрозіі падвяргаюцца бедныя перагносем глебы, лёгкага механічнага складу, а таксама асушаныя і заараныя тарфянікі.

Расліннасць.

Беларускае Прыбужжа адносіцца да Бугска-Полескай акругі падазны шырокалісцева-сасновых лясоў. Асноўныя масівы лясоў вы-

дзяляюцца на поўдні тэрыторыі ў межах Маларыцкай раўніны, на поўначы рэгіёна размешчана Белавежская пушча. Пераважаюць сасновыя і шырокалісцева-сасновыя фармацыі, у першую чаргу лішайнікава-кустарнічкавыя і кустанічкава-зеленамошныя. Шырока распаўсюджаны дробналісцевыя карэнныя лясы, сярод іх чарнаальшаннікі і пушчэстэбярэзавыя фітацэнозы. Дубравы захаваліся невялікімі масівамі, яны прадстаўлены арлякова-чарніцавымі, сныцева-кіслічнымі, паларатніка-красіўнымі фітацэногамі. Лясістасць тэрыторыі змяняецца ад 8% (Высокая раўніна) да 50% (Маларыцкая раўніна).

У адрозненні ад цэнтральных і паўночных раёнаў Беларусі ў барах рэгіёна знікае елка, замест якой пастаянным кампанентам становяцца граб і дуб. У сухіх барах з'яўляюцца стапавыя травы. Сасновыя лішайнікава-кустарнічкавыя лясы займаюць малаўрадлівыя падаолістыя і даярнова-падаолістыя пясчаныя глебы. Лішайнікавыя бары займаюць пясчаныя ўагоркі і даюны. Сасновыя кустарнічкава-зеленамошныя лясы займаюць слабахвалістыя элементы рэльефа з больш урадлівымі даярнова-падаолістымі глебамі.

Шырокае распаўсюджанне атрымалі шырокалісцева-сасновыя лясы, размешчаныя на даярнова-падаолістых супясчаных і сугліністых глебах. З шырокалісцевых парод пераважае дуб чарэшчаты, радзей граб і клён. Лясы двух-трох-ярусныя, з падлескам з лясчынай, ракітнікам, берасклетам. Маюць важнае народна-гаспадарчае значэнне.

Дробна-лісцевыя лясы прадстаўлены другаснымі бярознякамі з бярозы барадаўчатой, асіны і шэрай вольхі. Найбольш распаўсюджаны бярогавыя лясы, якія замяшчаюць бары кустарнічкава-зеленамошныя. Лясы нізка- і сярэднепрадутьныя. Радзей сустракаюцца гаі на месцы дубраў. Такія бярогавыя лясы даюць высокаякасную драўніну.

Да карэнных дробналісцевых лясоў адносяцца чорнаальховыя і пушчэстэбярэзавыя лясы. Асакава-травяністыя чорнаальшаннікі - тыповыя фітацэнозы лясных нізінных балот і размешчаны на поўдні рэгіёну. Прысутнічаюць бяроза пушчэстая, крушына, маліна, чорныя парэчкі. Чорнаальшаннікі моцна высыкаюцца. Пасля меліярацыі іх прадуктыўнасць значна узрасла.

Пушчэстэбярэзавыя лясы распаўсюджаны на нізкіх балотах і падзяляюцца на балотнапаларатнікавыя і асакава-травяныя. Дамешкам у дрэвавым ярусе з'яўляецца вольха чорная, асіна, у падлеску сустракаюцца іва, крушына, рабіна, чорныя парэчкі. Гаспа-

дарчая роля пушыстабярогавых лясоў невялікая.

Забалочаннасць тэрыторыі нязначная. У асноўным сустракаюцца нізінныя балоты. У расліннасці пераважаюць рознатраўна-алакава-асаковыя і гіпнава-асаковыя асацыяцыі. Першая з іх раэвіваецца пры ўзаемадзеянні балотаўтваральнага і алювіяльна-дэлювіяльнага працэсу і характэрна для рэк Заходні Буг, Рьта, Лясная. Гіпнава-асакавая расліннасць пераважае на водападаелах, дае балоты характарыруюцца аслабленай праточнасцю.

Лугавая расліннасць прымеркавана да поймавых і мацерыковых лугоў, пры чым апошнія значна пераважаюць. Сярод пагалоймавых лугоў выдаляюцца алакавыя абедненыя сухадольныя, алакавыя нізінныя, дробнаасокавыя нізінныя. Злакавыя абедненыя сухадольныя лугі распаўсюджаны на поўні рэгіёну і прадстаўлены душыстакаласковымі лугамі, якія развіваюцца на абедненых даярна-падзолістых глебах. Радаей сустракаюцца белавусавыя лугі, тонкапалявіцавыя лугі. Злакавыя нізінныя лугі сустракаюцца рэдка, яны ўтвараюць лугава-балотныя комплексы. Большая частка нізінных лугоў меліярыравана і ператворана ў высокапрадуктыўныя сенакосы. Больш шырока распаўсюджаны дробнаасокавыя нізінныя лугі, якія займаюць неглыбокія плоскадонныя паніжэнні водападаелаў. Поймавыя лугі займаюць параўнальна невялікую плошчу, іх расліннасць вельмі разнастайная. Часцей сустракаюцца разнатраўна-даярністашчучкавая асацыяцыя, радаей востраасокавыя лугі. Сустракаецца балотная расліннасць. Поймавыя лугі распаўсюджаны ў межах пойм Заходняга Буга і Мухаўца.

У выніку гаспадарчай дзейнасці чалавека натуральная расліннасць на значнай тэрыторыі знішчана і заменена сельскагаспадарчымі землямі. Выдаляецца 4 групы земляў антрапагеннага паходжання, якія адпавядаюць асноўным катэгорыям расліннасці, што знаходзілася на месцы гэтых тэрыторый.

Ворыўныя землі на месцы сасновых лясоў маюць самае шырокае распаўсюджанне. У сувязі з тым, што саснякі развіваліся на вельмі бедных землях, патрабуюцца вялікія дозы угнаенняў. Асноўнымі культурамі, якія тут вырошчваюцца, з'яўляюцца азімае жыта, лубін аднагадовы, бульба.

Да другой групы адносяцца ворыўныя землі на месцы шырокалісцова-сасновых лясоў. Яны характэрны для цэнтра і поўдня Прыбужжа. Глебы параўнальна урадлівыя, супясчаныя. У асноўным вырошчваюцца азімая пшаніца і яравыя зернявыя культуры.

У трэцюю групу ўключаны ворыўныя землі на месцы шырокалісцевых лясоў, яны займаюць невялікія тэрыторыі і распаўсюджаны на поўначы рэгіёну. Глебы высокаўрадлівыя, у асноўным карбанатныя супесі і суглінкі, на іх вырошчваюцца каштоўныя аярнявыя і агародніна.

Пааней за ўсіх ўключаны ў сельскагаспадарчы абарот землі на месцы асушаных нізінных балот, якія размешчаны на ўсходзе рэгіёну. Глебы тарфянікаў характарызуюцца высокім утрыманнем азоту і ў асноўным выкарыстоўваюцца для вырошчвання тэхнічных культур і гародніны.

Ландшафты.

Вывучаемы рэгіён адносіцца да Палескай правінцы алювіяльных тэрасіраваных, балотных і другасных водна-ледавіковых ландшафтаў. Для правінцы характэрна перавага тыповых нізінных прыродна-тэрытарыяльных комплексаў.

Высокаўскі ландшафтны раён размешчаны на поўначы беларускага Прыбужжа і характарызуюцца перавагай другасна-марэнных а пакрывам водна-ледавіковых супесей ландшафтаў, для якіх характэрна хвалістая, дрэніраваная наверхня а даярнова-падаолістымі супясчанымі глебамі. Звыш 80% тэрыторыі занята сельскагаспадарчымі землямі. Лясоў вельмі мала (8%).

Піна-Мухавецкі ландшафтны раён характарызуюцца перавагай алювіяльных тэрасіраваных ландшафтаў а паверхневым ацяганнем алювіяльных пяскоў ці водна-ледавіковых супесей. Рельеф плоскі і плоскахвалісты. У глебавым покрыве роўныя долі займаюць даярнова-падаолістыя забалочаныя, алювіяльныя і тарфяна-балотныя глебы.

Прыбугскі ландшафтны раён займае поўдаень беларускага Прыбужжа. Для яго характэрна сярэдневысотныя другасныя водна-ледавіковыя ландшафты, радзей нерасчлененыя балотныя і алювіяльныя комплексы. Пераважаюць даярнова-падаолістыя пясчаныя глебы, шырока распаўсюджаны сасновыя і шырокалісцева-сасновыя лясы, значнае месца займаюць дубравы. Тыповымі субдамінантамі а'яўляюцца аатарфаваныя лагчыны сцеку, даюны а лішайнікавымі барамі.

Натуральныя ландшафты Прыбужжа значна зменены ў выніку гаспадарчай дзейнасці чалавека - гідрамеліярацыі, выпасаў жывёлы, прамысловых выкідаў, уздаеяння транспарту. Пад уплывам гідрамеліярацыі анаходзіцца амаль уся тэрыторыя рэгіёну. Асушаны

ўсе масівы балот і далін малых рэк. Гэта прывяло да значнага паніжэння ўароўню грунтовых вод і да самаасушэння невялікіх балот. У сувязі з меліярацыйнай скарачаюцца плошчы пад мегафітнай і мегаагіграфітнай расліннасцю, пашыраюцца ксерафіты і мегааксерафіты. Дынаміка ландшафтаў па адміністрацыйных раёнах тэрыторыі даследвання паказана ў табліцы 2.

Табліца 2.

Змяненні зямельнага фонда землекарыстання па адміністрацыйных раёнах Беларускага сектара Прыбужжа за 1970-1993 гг.
(у тыс. гектараў)

Раёны	Агульная плошча	Во- ры- ва	Сена- косы	Пашы	Усяго с/г агем- ляў	Лясы і ку- стар- нікі	Ба- лоты	Пад- вой	Забу- довы і да- рогі	Ін- шыя агем- лі
1970 г.										
Брасцкі	157,8	38,9	10,0	14,9	64,5	59,3	4,3	3,0	5,9	16,4
Жабін- коўскі	68,4	26,4	6,8	8,8	43,1	14,4	2,2	0,8	2,8	1,5
Мала- рыцкі	137,3	25,7	16,1	11,4	53,4	61,6	8,6	2,6	2,8	5,2
Камя- нецкі	175,6	75,2	10,1	16,2	105,0	49,9	11,6	1,3	5,2	6,5
Усяго	539,2	166,2	43,0	51,3	265,5	185,1	16,3	7,7	16,7	29,6
%	100	31,0	7,9	5,9	49,2	34,3	3,1	1,4	3,1	8,9
1993 г.										
Брасцкі	161,8	45,1	7,5	16,9	69,5	60,4	5,1	3,4	7,9	15,5
Жабін- коўскі	68,4	31,0	4,7	10,8	46,5	11,3	1,4	2,3	3,5	3,4
Мала- рыцкі	137,4	29,2	15,7	13,5	58,8	60,6	4,7	3,4	4,7	5,6
Камя- нецкі	168,8	70,3	8,3	22,3	100,9	49,4	1,9	2,1	8,3	16,2
Усяго	536,4	175,6	36,0	63,4	275,3	181,7	13,1	11,2	24,4	40,7
%	100	32,7	6,7	11,8	51,3	33,9	2,4	2,1	4,6	5,7

За апошнія 25 гадоў павялічылася доля сельскагаспадарчых земляў на 1,3% і складала ў 1993 годзе 51,3%. Гэтае павелічэнне адбылося за кошт пашырэння ворыўных зямель і пастбішчаў. Плошчы, занятыя пад лясамі, практычна не змяніліся, значна паменьшылася плошча балот (з 3.1 % у 1970 г. да 2.4 % у 1993 г.). Наіраецца значнае павелічэнне плошчаў, занятых дарогамі і забудовамі.

На тэрыторыі беларускага Прыбужжа маюцца ахоўваемыя тэрыторыі, да якіх адносяцца заказнікі, помнікі прыроды і часткова нацыянальны парк (Белавежская пушча), які размешчаны на поўначы рэгіёну.

На водападзеле Наравы, Ясельды і Левай Лясной для ахоўвання балотнага масіва створаны гідралагічны заказнік рэспубліканскага значэння (Даікае). У Маларыцкім раёне ў межах захавання унікальнага прыроднага ландшафтнага комплексу поўдня Беларусі створаны ландшафтны заказнік - Лукава. На поўдні Брэсцкага раёна для захавання месца абітання рэліктавага каралеўскага папаратніка створаны біялагічны заказнік - Селяхі. Акрамя таго, на тэрыторыі Прыбужжа утворана некалькі заказнікаў абласнога і мясцовага значэння. Сярод іх - Гусак (Маларыцкі раён), Скокі і Брэсцкі (Брэсцкі раён), Трасцяніца, Высокае і Долбнева (Камянецкі раён). На тэрыторыі Прыбужжа ахоўваюцца аанальныя масівы ельнікаў - Маларыцкія, Меднянскія і Пажэжынскія.

Усё раней сказанае сведчыць аб тым, што беларускі сектар Прыбужжа адрозніваецца абмежаванымі прыродна-сыравіннымі рэсурсамі. Асобныя кампаненты яго прыроднага асяроддзя моцна і бялічча рэагуюць на ўмяшанне чалавека. Асабліва гэта датычыць глебаў, паверхневых і падаемных вод, расліннасці, жывёльнага свету.

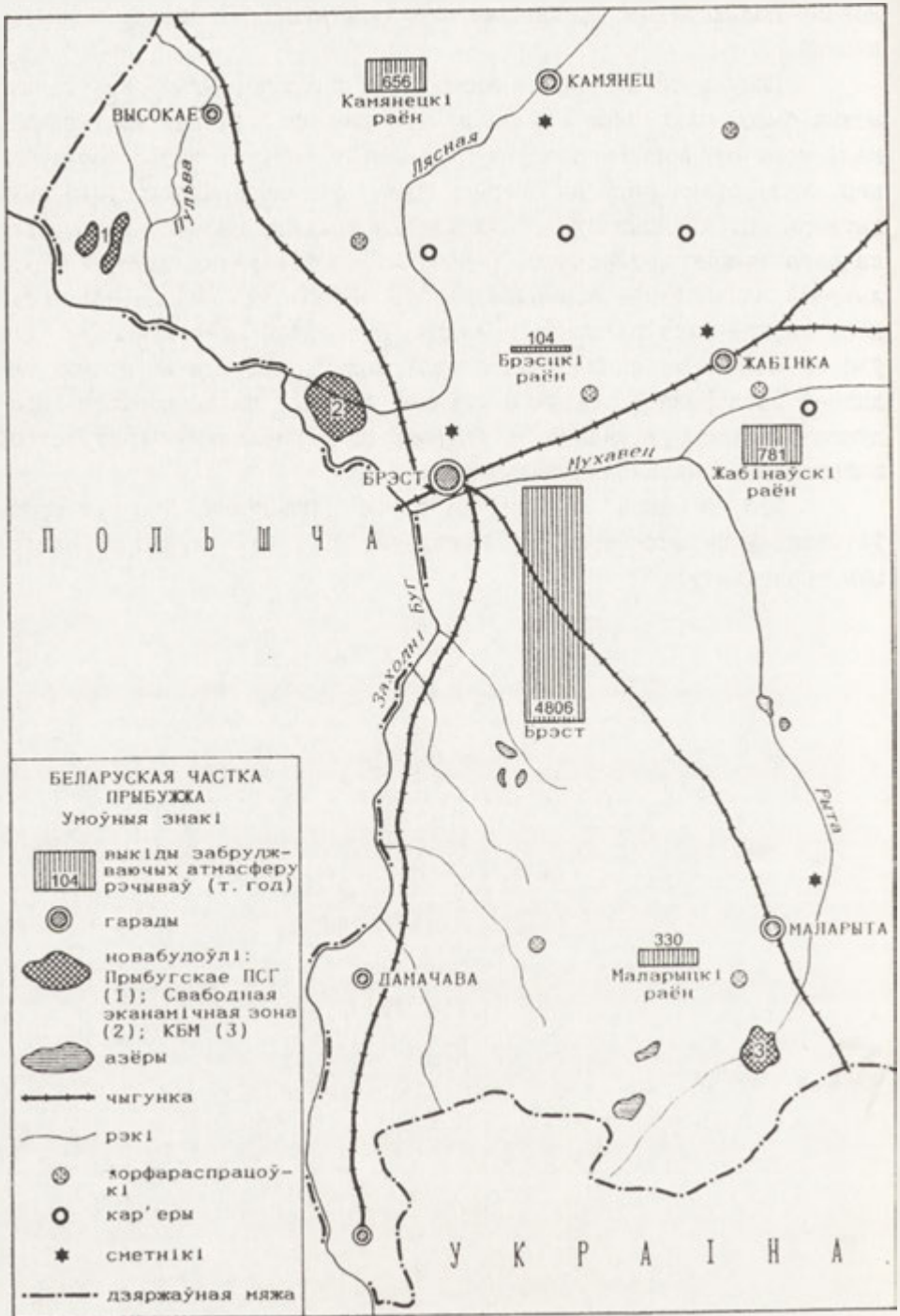
Адначасова беларускае Прыбужжа выдаляецца ў Беларусі арыгінальнасцю свайго эканоміка-геаграфічнага становішча, пры чым так моцна, што ў эканамічным плане яго правамерна разглядаць у якасці аднаго з важных рэсурсаў развіцця вытворчых сіл рэгіёна, аднаго з галоўных фактараў фарміравання знешнеэканамічных сувязяў.

Прыбужжа адрозніваецца ад іншых рэгіёнаў Брэсцкай вобласці высокім узроўнем гаспадарчай асвоенасці. Вытворчая нагрузка тут на прыроду у цэлым і на асобныя яе кампаненты вельмі моцная, а выдаткі на ахову прыроды вельмі значныя. Гэтыя абставіны абавязваюць адпаведныя уладныя і праектныя структуры па-

новаму падыходзіць да ацэнак рэзультатыўнасці эканамічных рашэнняў.

Пакуль сама прырода згладжвала антрапагенныя парушэнні, можна было тэхнічныя і эканамічныя рашэнні лічыць вынікавымі, калі кошт атрыманага прадукту перавышаў выдаткі вытворчасці. Цяпер, калі рэзка ўзрасло непасрэднае і апасрэдаванае ўздзеянне вытворчасці на прыроду, абмяжоўвацца толькі параўнаннем затрат на арганізацыю вытворчасці і вынікаў яе без уліку адмоўнага уплыву на навакольнае асяроддзе нельга. Неабходна мяняць падыходы. Перш за ўсё гэта датычыць паняцця вытворчай эфектыўнасці. Яна ўжо не можа вымярацца суадносінамі кошту прадукта да прамых выдаткаў вытворчасці. Поруч з улікамі затрат на вытворчасць прадукта павінны ўлічвацца і затраты на пераадоленне наступстваў забруджвання навакольнага асяроддзя.

Што датычыць беларускай часткі Прыбужжа, то тут трэба ўлічваць у першую чаргу той кампанент ЭГС, які звязаны з развіццём транспарту.

Спартак Польшкiй,

прафесар і былы загадчык

Лабараторыі этнічнай геаграфіі

Мінскага педагагічнага універсітэта

Колькі ёсць католікаў у Беларусі?

Новым напрамкам у грамадскіх даследаваннях Беларусі з'яўляецца вывучэнне праблематыкі тэрытарыяльнага пашырэння розных канфесій у сувязі з нацыянальнымі асаблівасцямі рассялення і этнічнай структурай насельніцтва рэспублікі. Неабходнасць вывучэння геаграфіі рэлігій дазваляе глыбей зразумець тэрытарыяльныя розніцы і агульнасць культуры, паходжанне і ступень устойлівасці культурных традыцый, розніцы спосабу жыцця, дэмаграфічныя паводзіны, рассяленне і шмат іншых пытанняў. Гэтая праблематыка важная і таму, што Беларусь з'яўляецца рэлігійна неаднароднай. Апрача трох буйных канфесій: праваслаўнай, каталіцкай і пратэстанцкай, на Беларусі існуюць таксама іншыя рэлігіі. Толькі за апошнія паўтара года колькасць канфесій значна павялічылася. Калі ў канцы 1990 г. у рэспубліцы налічвалася 9 рэлігійных канфесій, то праз год іх колькасць узрасла ўдвое – да 18. Напрыклад, паявіліся бахаісты, крышнаіты, дзэн-буддысты, такія неспатыканныя дагэтуль у рэспубліцы веравызнанні, як Расійская праваслаўная свабодная царква, новаапостальская царква, царква Ісуса Хрыста і інш. Таму менавіта асаблівасць значэння набываюць пытанні талерантнасці, дыялогу і экуменічнай садружнасці розных рэлігій.

Карты, апрацаваныя ў Лабараторыі этнічнай геаграфіі Мінскага педагагічнага універсітэта, паказваюць геаграфію і дынаміку развіцця розных канфесій на Беларусі. Паводле даных з 1 ліпеня 1992 г. у Беларусі дзейнічала

1428 розных рэлігійных абшчын (у 1970 г. - 655), у тым ліку 744 праваслаўных (у 1970 г. - 382), 278 каталіцкіх (у 1970 г. - 107) і 348 пратэстанцкіх абшчын (у 1970 г. - 153), г.зн. сумарна на іх долю прыпадае 95,9% усіх рэлігійных абшчын, якія дзейнічаюць у Беларусі (у 1970 г. - 98,0%), (глядзі табл. 1)¹. Згодна з данымі праваслаўная царква займае першае месца па колькасці прыходаў сярод усіх раўнапраўных рэлігій і праяўляе найбольш выразную тэндэнцыю да пашырэння сваёй сферы ўплыву². Калі ж у палове 1992 г. у рэспубліцы дзейнічала 7 епархій³ (Брэсцкая, Пінская, Гродзенская, Гомельская, Мінская, Віцебска-Полацкая і Магілёўская), якія аб'ядноўвалі 46 благачыньні, то цяпер іх колькасць узрасла да 10. Геаграфічны аналіз існуючых епархій паказвае на вялікія розніцы ў абшары іх дзейнасці. А менавіта, разам з Мінскай епархіяй, якая займае плошчу ў 40,8 тыс. км² існуюць такія невялікія епархіі, як нпр., Брэсцкая (меншая ад папярэдняй у тры разы).

У абласцях Беларусі сетка рэлігійных абшчын прадстаўляецца ў наступны спосаб: у Брэсцкай вобласці - 430 (у 1970 г. - 232), у Віцебскай - 195 (было 60), у Гомельскай - 130 (было 54), Гродзенскай - 283 (было 171), Мінскай (разам з Мінскам - 269 (было 87). Найбольш павольна "абуджаецца" вера ў Бога ў Магілёўскай вобласці, дзе знаходзіцца толькі 83 рэлігійныя абшчыны (было 38).

-
1. З прычыны фармальнага абмежавання ў артыкуле бярэцца пад увагу толькі 3 найбольш буйныя канфесіі.
 2. Паводле звестак з рэспубліканскай прэсы ў пачатку 1992 г., у Беларусі паўстаў аргкамітэт Беларускага праваслаўнага брацтва. Галоўнай мэтай яго дзейнасці ёсць: "адраджэнне беларускага нацыянальнага духа ў царкве і стварэнне нацыянальнай праваслаўнай царквы" ("Голас Радзімы" - 6. II. 1992).
 3. Епархія - гэты царкоўна-кананічная адміністрацыйная адзінка, якая спалучае ў адно цэлае меншыя царкоўныя структуры ў вызначаных тэрытарыяльных мерках. Тэрмін гэты нямае ні палітычнага, ні нацыянальнага вымярэння.

Калі ў 1970 г. у рэспубліцы было 14 адміністрацыйных раёнаў, у якіх не было ні адной рэлігійнай абшчыны (сярод іх 5 у Віцебскай і 4 – у Магілёўскай вобласці), то ў палавіне 1992 г. астаўся толькі адзін (Круглянскі раён Магілёўскай вобласці).

Асаблівае зацікаўленне выклікае геаграфія трох галоўных рэлігій Беларусі – праваслаўнай, каталіцкай і пратэстанцкай, размешчаных у трох найбольш "рэлігійных" абласцях краіны – Гродзенскай, Брэсцкай і Мінскай (гладзі табл. 2).

Найбольш "веруючы" раён – Заходняя Беларусь (плошча 57,3 тыс. км², Брэсцкая і Гродзенская вобласць) налічвае 713 абшчын (у тым ліку – 372 праваслаўных, 173 пратэстанцкіх і 168 каталіцкіх), г.зн. адна абшчына прыпадае на 80 км². І, наадварот, Усходняя Беларусь (Віцебская, Магілёўская, Гомельская, сюды з пэўнай умоўнасцю, аднясем і цэлую Мінскую вобласць) з'яўляецца свайго роду рэлігійнай паўпустыняй. Тут на тэрыторыю 150,3 тыс. км² (амаль у тры разы больш), прыпадае 657 рэлігійных абшчын (у т.л. праваслаўных – 372, пратэстанцкіх – 175, каталіцкіх – 110), г.зн. што адна абшчына прыпадае на 228 км².

У апошні час асабліва важнай стала справа ўвядзення ў царквах Беларусі службы на беларускай мове. На гэтую тэму пісала газета "Літаратура і мастацтва", а таксама некаторыя іншыя перыядычныя выданні. Такое становішча газет, здаецца зразумелым, але папрокі, скіраваныя ў даволі вострай форме ў адрас праваслаўнай царквы, праяўляюць нецярплівую эмацыянальнасць. Таму, на маю думку, абвінавачанні праваслаўнай царквы ў інертнасці для справы яе беларусізацыі з'яўляюцца надта катэгарычнымі.

Да асноўных прычын таго, што праваслаўная царква ў Беларусі дагэтуль адпраўляе службу не на беларускай мове, можна аднесці наступныя факты: 1) дагэтуль у Беларусі не было вучылішча, якое вытавала б патрэбныя для

царквы кадры – у апошні час дзейнічае ў Мінску духоўная семінарыя (час навучання 5 гадоў), у якой рыхтуюцца да пастырскай службы 160 чалавек. У гэтай семінарыі першы раз была створана беларускамоўная група вучняў; 2) выразна адчувальны дэфіцыт кананічнай літаратуры на беларускай мове. У канцы 1991 г. Біблейская камісія Беларускай праваслаўнай царквы выдала на беларускай мове **Евангелле паводле Мацвея**, з паралельнымі рэпрывадавымі тэкстамі з Чатырох'евангелля на старажытнагрэчаскай, царкоўнаславянскай і рускай мовах (паводле Маскоўскага выдання з 1886 г.). Евангелле паводле **Мацвея** з'яўляецца першым біблейскім перакладам, падрыхтаваным царквой і згодна з яе традыцыяй. Ва ўступе да выдання мітрапаліт Філарэт падкрэсліў, што "пераклады" Слова божага на нацыянальныя мовы царква лічыць сваёй непасрэднай місіяй. У далейшай частцы ўступу ён даказваў: "Асноўнай мэтай распачатага... Біблейскай камісіяй перакладу ёсць саборная апрацоўка літургічнага стылю беларускай мовы... Пераклад Новага Запавета павінен стаць асновай да богаслаўлення на беларускай мове. Стварыць багаслоўскія сістэмы, развіць літургічнае багаслоўе; нельга перакладаць богаслужэбныя тэксты, пакуль няма богаслаўленага царквой саборнага перакладу біблейскіх кніг"¹. Вядуцца працы над перакладам Евангелля паводле **Марка**, магчыма хутка паяўляцца беларускія версіі ютранніх і вячэрніх малітваў. Працы вядуцца, але праз два дні нельга збудаваць мост цераз прадонне... 3) слова "праваслаўе", як вядома абазначае "сапраўдны", "артадаксальны". Прызначэнне Рускай праваслаўнай царквы ўсведамляецца, як імкненне захаваць традыцыю хрысціянства ў чыстай, сапраўднай форме, – з яго сталай прывязаннасцю да вернасці традыцыйнаму вучэнню праваслаўнай царквы,

1. В. Дышиневиц, Новый белорусский перевод Евангелие от **Матфея**. – "Московский церковный вестник" – 19 ноября 1991 г. <http://rcin.org.pl>

светапогляду праваслаўя. Гэта значыць, што пераважае ахоўная пасіўнасць і імкненне да захавання за ўсякую цану чысціні гэтай праўды.

Моцнае ўздзеянне рымска-каталіцкай царквы заўважаецца ў заходніх абласцях Беларусі – асабліва на Гродзеншчыне, дзе пражывае 72,0% усяго польскага насяльніцтва. На гэтую вобласць прыпадае 48,9% усіх каталіцкіх абшчын Беларусі. Хаця гаворыцца пра працэс тэрытарыяльнага пашырэння сферы ўздзеяння каталіцкай царквы (калі ў 1970 г. на Гродзенскую і Брэсцкую вобласць прыпадала 77,6% усіх каталіцкіх абшчын, то ў палавіне 1992 г. было іх толькі 60,4%), аднак усходнія абшары Беларусі знаходзяцца, практычна, па-за сферай яе ўплыву. Падкрэсліць трэба, што незалежна ад узмацнення пазіцыі рымска-каталіцкай царквы (асабліва на Гродзеншчыне) каталіцызм і польскасць у Беларусі сёння нідзе не перавышаюць даваенны ўзровень.

Чаму каталіцкае веравызнанне моцнае і чаму ненавіта ў гэтым раёне? Не гаворачы нават пра дэмаграфічны фактар (разам з Брэсцкай вобласцю тут пражывае 79,8% усяго польскага насельніцтва Беларусі), трэба падкрэсліць, што каталіцкая царква, як ніводная іншая ў Беларусі, у часы татальнага рэжыму старалася памагаць верным зберагчы іх чалавечую годнасць. У часы таталітарнай дыктатуры яна заяўляла: "Чалавек – дзіця божае і толькі Богу павінен пакланяцца". Не ўладам, не партыі, не ўраду – толькі Богу. Чалавек – маленькая шрубка ў таталітарным рэжыме, хацеў мець што-небудзь для сябе, што яднала б яго з інчымі людзьмі: Бога, касцёл, малітву. А каталіцкая царква старалася яму гэта даць. У тым яе моц. Магчыма, у пэўнай ступені, тым трэба тлумачыць, нпр., факт, што ў Сапоцкіне галоўную вуліцу пасёлка – вул. Леніна – па жаданню гараджан назвалі вуліцай імя Папы Рымскага Іаана-Паўла II. Аўтарытэт каталіцкай царквы вялікі яшчэ і таму, што, як заўважыў своечасова кардынал Іозэф Глемп, ні адзін веруючы католік не пайшоў на супрацоўніцтва з гі-

тлераўцамі.

У апошні час палякі Беларусі займаюць выключна актыўнае становішча, калі гаварыць пра нацыянальнае самавызначэнне. Праяўляецца гэта таксама і ў адкрыцці новых каталіцкіх касцёлаў са службай на польскай мове, і ў нісі-янерскай дзейнасці многіх прыбыўшых тут ксяндзоў, і ў стварэнні класаў з польскай мовай навучання, і ў выданні польскамоўных газет і г.д. У канцы мая – сярэдзіне чэрвеня 1992 г. Гродна і Мінскую епархію наведаў генерал уплывовага каталіцкага ордэна францішканаў П. Лафранка М. Серіпль Альфонсавіч.

Праўны працэс аднаўлення рымска-каталіцкай царквы ў Беларусі распачаўся 29 кастрычніка 1989 г. прызначэннем Тадэуша Кандрусевіча Епіскапам Мінска і Апостальскім адміністратарам у Беларусі.

Пачалося адраджэнне каталіцкага рэлігійнага жыцця. І верасня 1990 г. першы раз пасля вайны пачала дзейнічаць Вышэйшая духоўная каталіцкая семінарыя ў Гродне, у якой вучыцца 37 чалавек.

Аўтары некаторых публікацый (глядзі, нпр., ЛІМ з 29 мая 1992 г.) драматычна выказваюцца на тэму таго, што Беларусь да сёння яшчэ не мае дыпламатычных адносін з Ватыканам. Магчыма, мае рацыю Л. Саенка, даказваючы што прычынай таго з'яўляецца дзейнасць прапольскага лобі, якое валодае немалым аўтарытэтам у каталіцкіх вярхах¹. На маю думку, не трэба драматызаваць. Зразумела, што Ватыкану лягчэй устанавіць дыпламатычныя адносіны, скажам, з Азербайджанам ці Кіргізіяй, дзе вельмі мала католікаў.

Ад нейкага часу цікавіць мяне адказ на пытанне: "Якая статыстычная характарыстыка, якая база даных аб колькасці католікаў у Беларусі?" Ватыкан аб'яўляе аб існаванні

1. "Московские новости", нр. 39 от 27 сентября 1992 г.

2 млн. католікаў у Беларусі¹. Аналагічныя лічбы падаюцца ў многіх публікацыях. Напрыклад, Ст. Плевако заяўляе, што католікі і насельніцтва каталіцкага паходжання ў Беларусі становяць 20% усіх яе жыхараў², г.зн. каля 2 млн. людзей. Такую ж лічбу прывёў у 1992 г. Т. Гавін – старшыня Саюза палякаў на Беларусі³. Калі нават згодзімся з тым, што кожны з пражываючых ў рэспубліцы палякаў (417,7 тыс. людзей) знаходзіцца ў Ватыканскай статыстыцы як католік (што, праўдападобнае), то згодна з падлікамі Ватыкана, палякі састаўляюць толькі 1/5 частку ўсіх католікаў Беларусі. Ці азначае гэта, што апошнія католікі – беларусы? Паводле польскага вучонага З. Гаеўскага, беларусы рымска-каталіцкага веравызнання, налічваюць каля 1,5 млн. людзей⁴. У іншай польскай працы, а менавіта – манаграфіі А. Глебовіча Касцёл у няволі падаецца: "Большасць крыніц, нпр. пражываючы на эміграцыі апостальскі інспектар беларусаў-католікаў епіскап Чэслаў Сіповіч, рэспубліканскі міністр па рэлігійных справах – Анджэй Залескі, наследнік епіскапа Сіповіча, айцец Аляксандр Надсан у Лондане, згаджаецца з лікам – 2 млн. Зусім іншую лічбу падаў, у 1988 г. падчас візіту Прымаса Глемпа ў Беларусі, мітрапаліт Філарэт (Філарэт – мітрапаліт Мінскі і Гродзенскі, Патрыяршы Экзарх усёй Беларусі – С.П.) ацаніў колькасць католікаў на 500 тыс., г.зн. прыблізна такую лічбу, якую падае афіцыйная статыстыка пры акрэсленні колькасці пражываючых тут палякаў. Падобны падлік зрабіў у 1990 г., пражываючы ў Польшчы пастаянна, беларускі гісторык Ежы Туронак, падаючы лічбу 600–700 тыс. Калі ж прыняць, што ў Беларусаў пражывае 2 млн. католікаў, большасць якіх гаворыць па-поль-

1. "Byelorussian Review", vol 2, nr.2, 1990.

2. St. Plewako, Odrodzenie katolicyzmu na Białorusi, "Wschód", nr.2, 1991.

3. "Głos z nad Niemna", 16–30 czerwca 1992.

4. Z. Gajewski, Katolicyzm na Białorusi, "Przegląd Katolicki", nr.22, 1989.

ску, тады і трэба паставіць пытанне – колькі ў сапраўднасці палякаў живе ў Беларусі. Калі ёсць іх толькі 500–700 тыс., тады католікамі з'яўляюцца ўсе палякі з невялікай дабаўкай беларусаў і літоўцаў. Спрэчку гэтую цяжка рашыць, не маючы нават прыблізных даных за апошні перыяд. Усялякія іншыя падлікі будуць толькі спекуляцыяй”¹.

Дадзеныя вышэй лічбы ўзнаўляюцца і трансліруюцца таксама некаторымі беларускімі аўтарамі. Больш актуальным прыкладам можа паслужыць нам артыкул В. Палсцюка **Сябры не разумеюць...**, дзе аўтар піша: “Вядома, што сярод 2-х мільёнаў беларускіх католікаў “палякаў” недзе 400 тыс., апошнія – беларусы”². Калі ж прыем пад увагу факт, што ўсё насельніцтва Гродзенскай вобласці (найбольш каталіцкая вобласць Беларусі) састаўляе 1163,8 тыс. людзей, тады, згодна з дадзенымі лічбамі, усе жыхары гэтай вобласці католікі. З такой думкай, вядома, нельга згадзіцца.

Можна, бясспрэчна, дапусціць, што пэўная частка беларускага насельніцтва, асабліва пражываючага ў заходніх раёнах рэспублікі, таксама рымска-каталіцкага веравызнання. Але нават і ў такім выпадку, можна гаварыць аб лічбе 700 – максімум 800 тыс. католікаў на Беларусі. Нават былы Мінскі архіепіскап і Апостальскі адміністратар у Беларусі Тадэуш Кандрусевіч³, адкідае ніф пра 2,5-мільённую каталіцкую паству. За больш рэальную коль-

1. Adam Hlebowicz, Kościół w niewoli, Warszawa “Głos”, 1991, s. 49.

2. “Літаратура і мастацтва”, 18 верасня 1992 г.

3. Былы Мінскі архіепіскап Тадэуш Кандрусевіч (народжаны ў Беларусі) ад чэрвеня 1991 г. атрымаў годнасць Архіепіскапа Масквы і еўрапейскай часткі Расіі. Цяпер прадстаўніком польскай нацыянальнай арганізацыі “Карытас” у Беларусі з’яўляецца ксёндз Казімеж Свёнтэк. Ён таксама з’яўляецца Пінскім архіепіскапам, а таксама Мінскім і Магілёўскім мітрапалітам.

касць лічыць ён лічбу 700 тыс. людзей¹. Бясспрэчна, многія польскія даследчыкі і каталіцкія органы прыводзяць выразна завышаныя даныя адносна колькасці католікаў на Беларусі.

Даследчыкі, якія займаюцца польска-беларускімі адносінамі, а асабліва тэмай каталіцызму на Беларусі (не вядома чаму), не звярнулі ўвагі на факт, што на 417,7-тысячную групу палякаў на Беларусі, толькі 55,7 тыс. чалавек (13,3%) прызнала польскую мову роднай. Гэта значыць, што абсалютная большасць палякаў (86,7%) у Беларусі за родную мову лічыць не польскую, а іншую мову (63,9% – беларускую і 22,6% – рускую). Нават на Гродзеншчыне, дзе каталіцызм найбольш пашыраны, толькі 15,6% польскага насельніцтва назвала польскую мову роднай, а беларускую – 62,3% і рускую – 22,1 працэнта². Зразумела, што гэтых фактаў нельга непасрэдна спалучаць з рэлігійнымі справамі. Аднак прадстаўленыя тут вылічэнні дазваляюць зразумець, што нацыянальная свядомасць не спалучаецца з канфесіяй, толькі з суаднясеннем да той ці іншай роднай мовы.

У апошні час заўважаецца ў Беларусі значнае пашырэнне розных напрамкаў пратэстантызму. Калі параўнаўча ў 1990 годзе пратэстанцкіх абшчын рознага тыпу напрамкаў было ў рэспубліцы 150, то ў палове 1992 г. іх лік ўзрос да 348. Як выясніць такі ўзрост зацікаўлення гэтай рэлігіяй? Спецыялісты, напрыклад, лічаць баптыстаў (найбуйнейшая плынь у пратэстанцкай царкве) за найлепш прыстасаваных да рэалій жыцця і найбольш актыўную групу сярод іншых пратэстанцкіх абшчын. Пакуль што, няма яшчэ верагодных крыніц ведаў пра рэлігійную прыналежнасць веруючых жыхараў Беларусі, г.зн. пра колькасць ка-

1. "Więź", luty 1990.

2. "Национальный состав населения СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.". – М.: "Финансы и статистика", 1991. – С. 88.

толікаў, праваслаўных і г.д. Як вядома, метады экстрапаляцыі занадта грубы і недакладны, таму не можа быць выкарыстаны для даследавання складаных працэсаў дынамікі развіцця канфесійных структур. Непераканаўчыя, з прычыны іх даўнасці, спасылкі даследчыкаў на матэрыялы Усерасійскага спісу насельніцтва 1897 г. і даныя польскіх спісаў за 1921 і 1931 гг. З асцярожнасцю таксама трэба падыходзіць да даных, якія падаюць паводле спісаў сваіх вернікаў розныя рэлігійныя арганізацыі. Па-першае, падлікі веруючых у такіх арганізацыях вядуцца рознымі метадамі (або бярэцца пад увагу ўсіх вернікаў, або толькі дарослыя асобы, якія прайшлі той ці іншы абрад). Па-другое, царкоўная статыстыка часта бывае тэндэнцыйнай, таму што сярод веруючых і праваслаўных і католікаў і т.п. могуць быць і глыбока веруючыя, і тэв. "матэрыяльныя" ерэтыкі, і нават няверучыя. Таму статыстыка паводле царкоўных запісаў завышае, як правіла, колькасць адэптаў той ці іншай канфесіі. Сувязь з рэлігійнай абшчынай часта можа мець фармальны, паверхнасны характар. Апрача гэтага, як слушна заўважыў малады беларускі гісторык Андрэй Кыштымаў, "у рэлігійным жыцці Беларусі было больш палітыкі, ніж рэлігіі"¹. Таму даказаць праўдзівасць сваіх ацэнак, сваіх падлікаў канчаткова не можа ні адна з рэлігій.

Дакладны адказ на гэтае пытанне можа даць толькі перапіс насельніцтва. Крытэрыі рэлігійнай прыналежнасці, прыняты ў некаторых краінах у перапісах насельніцтва, аказаўся вельмі прыдатны для акрэслення рэлігійнай прыналежнасці іх грамадзян. Аднак у Беларусі, якая прытрымліваецца правіла аддзялення рэлігіі ад дзяржавы, уключэнне ў перапіс насельніцтва (ці ў запланаванае на 1994 спецыяльнае выбарчае абследаванне) пытання пра рэлігійную прыналежнасць апытваных з'яўляецца даволі складанай

1. А. Кыштымаў, *Менталітэт беларусаў вачамі рускага*. - "Звязда" 4 верасня 1992 г.

праблемай. Аднак трэба шукаць магчымага спосабу рашэння гэтага задання.

Тэрытарыяльныя аспекты пашырэння розных канфесій у Беларусі (праваслаўя, рымска-каталіцкага і грэка-каталіцкага веравызнанняў, а таксама пратэстанцтва і інш. рэлігій) можна тлумачыць: гістарычнымі працэсамі, традыцыяй, асяроддзем, актыўнасцю духавенства і многімі іншымі прычынамі. Даследаванне гэтых праблем – навуковы абавязак гісторыкаў, сацыёлагаў, рэлігіязнаўцаў, культураведаў і географаў рэспублікі.

Табліца 1

Размяшчэнне рэлігійных абшчын: праваслаўнай, рымска-каталіцкай
і пратэстанцкай царкваў на тэрыторыі Беларусі

Канфесія	Брэсцкая вобласць			Віцебская вобласць			Гомельская вобласць			Гродзенская вобласць		
	1970	1990	1992	1970	1990	1992	1970	1990	1992	1970	1990	1992
РПЦ	140	215	253	43	69	105	44	64	85	76	112	119
РКЦ	12	25	32	11	35	46	-	5	9	71	121	136
Пратэст.	72	118	145	6	10	24	10	24	36	24	24	28
Разам	232	358	430	60	114	175	54	93	130	171	257	283

Канфесія	Мінская вобл. (з Мінскам)			Магілёўская вобласць			Разам у Беларусі		
	1970	1990	1992	1970	1990	1992	1970	1990	1992
РПЦ	49	106	137	22	37	45	382	603	744
РКЦ	13	33	51	-	2	4	107	221	278
Пратэст.	25	47	81	16	20	34	153	243	348
Разам	87	186	269	38	59	83	642	1067	1370

Табліца 2

Канфесія	1970			1990		
	Правасл. царква	Каталіц. касцёл	Пратэст. царква	Правасл. царква	Каталіц. касцёл	Пратэст. царква
Гродзенск.	76	71	24	119	136	28
Брэсцкая	148	12	72	253	32	145
Мінская	49	13	25	137	51	81
Разам	273	96	121	509	219	254
Ва усёй Беларусі, у тым ліку з названня ўжо вобл. %	382 71,5	107 89,7	153 79,1	744 68,4	278 70,8	348 73,0

LIST OF PARTICIPANTS OF THE SEMINAR

Rajgród, June 9-13, 1994

1. Degórska Bożena, B.A., Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw
2. Eberhardt Piotr, Professor, Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw
3. Horodeński Ryszard, Professor, Białystok Branch of the University of Warsaw, Białystok
4. Klimenko Valeriy A., scientific secretary of the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of Belarus
5. Kokl'ukhin Vladimir V., Professor, Brest State Pedagogical Institute, Brest
6. Komornicki Tomasz, B.A., Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw
7. Miros Krzysztof, B.A., Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw
8. Potaev Georgiy A., Candidate of Architectural Sciences, Institute of Town Building and Architecture, Minsk
9. Proniewski Marek, Ph.D., Director of the Planning Office of the North-Eastern Macroregion, Białystok
10. Prutis Stanislaw, Professor, Governor, Białystok Voivodship
11. Rakov Andrzej A., Professor, Institute of Sociology of the Academy of Sciences of Belarus, Minsk
12. Rykowski Grzegorz, B.A., Director of Department in the Białystok Voivodship Office, Białystok
13. Sadowska-Snarska Cecylia, B.A., Białystok Branch of the University of Warsaw, Białystok
14. Stasiak Andrzej, Professor, Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw
15. Zgliński Włodzimierz, Ph.D., Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw

LIST OF PARTICIPANTS AT THE SYMPOSIUM
Held at the University of Wrocław, Poland, June 1972

1. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
2. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
3. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
4. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
5. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
6. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
7. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
8. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
9. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
10. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
11. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
12. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
13. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
14. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
15. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
16. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
17. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
18. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
19. J. B. Birrell, University of Cambridge, England
20. J. B. Birrell, University of Cambridge, England

**LISTA UCZESTNIKÓW III SEMINARIUM
POLSKO - BIAŁORUSKIEGO
RAJGRÓD, 9-13.06.1994**

1. Degórska Bożena, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
2. Eberhardt Piotr, prof.dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
3. Horodeński Ryszard, prof.dr hab., Filia Białostocka Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok
4. Klimienko, Waleryj A., sekretarz naukowy Instytutu Socjologii Akademii Nauk Białorusi, Mińsk
5. Kokliuchin Władimir W. prof., Brzeski Państwowy Instytut Pedagogiczny, Brześć
6. Komornicki Tomasz, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
7. Miros Krzysztof, mgr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
8. Potajew Geоргij A., kandydat nauk architektury, Instytut Badań Miast i Architektury, Mińsk
9. Proniewski Marek, dr, Dyrektor Biura Planowania Regionalnego Makroregionu Północno-Wschodniego, Białystok
10. Prutis Stanisław, prof. dr hab., Wojewoda Białostocki
11. Rakow Andriej A., prof., Instytut Socjologii Akademii Nauk Białorusi, Mińsk
12. Rykowski Grzegorz, mgr, Dyrektor Wydziału w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku
13. Sadowska-Snarska Cecylia, mgr, Filia Białostocka Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok
14. Stasiak Andrzej, prof. dr hab., Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
15. Zgliński Włodzimierz, dr, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa

LISTA REZULTATÓV Z PRÁCE
V ROKU 1954
VÝSKUMNÝ ÚSTAV
PRO VÝVOJ A VÝROBU

1. Práce z oblasti vývoje nových materiálů a jejich vlastností.
2. Výzkum v oblasti fyzikálních vlastností materiálů.
3. Práce z oblasti chemie a fyzikální chemie.
4. Výzkum v oblasti mechaniky a fyziky.
5. Práce z oblasti elektrotechniky a fyziky.
6. Výzkum v oblasti optiky a fyziky.
7. Práce z oblasti akustiky a fyziky.
8. Výzkum v oblasti termodynamiky a fyziky.
9. Práce z oblasti hydrodynamiky a fyziky.
10. Výzkum v oblasti aerodynamiky a fyziky.
11. Práce z oblasti kosmologie a fyziky.
12. Výzkum v oblasti astrofyziky a fyziky.
13. Práce z oblasti geofyziky a fyziky.
14. Výzkum v oblasti geologie a fyziky.
15. Práce z oblasti meteorologie a fyziky.
16. Výzkum v oblasti klimatologie a fyziky.
17. Práce z oblasti fyziky atmosféry a fyziky.
18. Výzkum v oblasti fyziky vesmíru a fyziky.
19. Práce z oblasti fyziky jader a fyziky.
20. Výzkum v oblasti fyziky částic a fyziky.

СПІСАК УДЗЕЛЬНІКАЎ ІІІ ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАГА СЕМІНАРА
РАЙГРАД, 9-13.06.1994

1. Дэгурска Божэна, мгр, Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава
2. Эбэргардт Пётр, праф., Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава
3. Городэньскі Рышард, праф., Беластоцкі філіял Варшаўскага ўніверсітэта, Беласток
4. Кліменка Валеры А., навуковы сакратар Інстытута сацыялогіі Акадэміі навук Беларусі, Мінск
5. Каклюхін Владзімір В., праф., Дзяржаўны педагагічны Інстытут, Брэст
6. Коморніцкі Томаш, мгр, Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава
7. Мірос Кшыштоф, мгр, Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава
8. Патаеў Георгій А., кандыдат архітэктурных навук, Беларускі дзяржаўны навукова-даследчы і праектны Інстытут горадабудаўніцтва, Мінск
9. Пронеўскі Марэк, др, Дырэктар Бюро рэгіянальнага планавання Паўночна-усходняга макрараёна, Беласток
10. Пруціс Станіслаў, праф, Беластоцкі ваявода
11. Ракаў Андрэй А., праф., Інстытут сацыялогіі Акадэміі навук Беларусі, Мінск
12. Рыкоўскі Гжэгож, мгр, Дырэктар Адзела Ваяводскага ўпраўлення ў Беластоку
13. Садоўска-Снарска Цэцылія, мгр, Беластоцкі філіял Варшаўскага ўніверсітэта, Беласток
14. Стасяк Анджэй, праф., Інстытут географіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава

ва

15. Згліньскі Влодзімеж, др, Інстытут геаграфіі і тэрытарыяльнага гаспадарання Польскай акадэміі навук, Варшава

